

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK UNIVERSITETI

SHARQ MAMLAKATLARI IJTIMOIIY- SIYOSIY,
MADANIY VA IQTISODIY HAYOTIDA
XOTIN-QIZLARNING O'RNI

Toshkent-2025

Sharq mamlakatlari ijtimoiy-siyosiy, madaniy va iqtisodiy hayotida xotin-qizlarning o'rnini. Ilmiy to'plam. – Toshkent: 2025. – 258 b.

Mas'ul muharrir: t.f.d., prof. S.B.Shadmanova

Taqrizchilar:

t.f.d., prof. N.E.Karimova

t.f.n., dots. S.M.Tursunova

Annotatsiya

Mazkur ilmiy to'plamda tarixiy va zamonaviy kontekstda ayollar masalasi keng qamrovda tadqiq etilgan bo'lib, unda Sharq mamlakatlari misolida xotin-qizlarning ta'lim, siyosat, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotdagi o'rnini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etilgan. Tadqiqotlar davomida ayollar faoliyatining turli bosqichlari – qadimgi davrlardan to zamonaviy modernizatsiya jarayonlarigacha bo'lgan davr qamrab olingan.

To'plamda Usmonli imperiyasi, Meiji va Taisho davrlari Yaponiyasi, Koreya Respublikasi, Afg'oniston, Markaziy Osiyo, xususan O'zbekiston ayollari misolida gender tenglik, siyosiy faollik, ta'limga bo'lgan yondashuvlar, ijtimoiy mavqe va madaniy tafakkurdagi o'zgarishlar xolis tahlil etilgan. Shuningdek, sovet mafkurasi davrida ayollarga oid liboslar va fotosuratlar orqali gender siyosatining targ'ibot vositasi sifatida ishlatilgani ilmiy dalillar bilan yoritilgan.

Ilmiy to'plam tarkibidagi maqolalar tarix, sotsiologiya, siyosatshunoslik, madaniyatshunoslik va gender tadqiqotlari yo'nalishida tadqiqot olib borayotgan olimlar, doktorantlar hamda talabalar uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Mazkur ish nafaqat ayollarning tarixiy jarayonlardagi ishtirokini ochib beradi, balki zamonaviy jamiyatlarda gender siyosatini takomillashtirish borasida nazariy va amaliy asos bo'lishi mumkin.

Ushbu ilmiy to'plam Toshkent davlat sharqshunoslik universitetining AL-7823051605-sonli "Sharq mamlakatlarida gender munosabatlari (Sharqning eng mashhur 100 ayoli)" elektron platformasini yaratish" nomli amaliy loyiha doirasida nashr etildi.

Toshkent davlat Sharqshunoslik universiteti Ilmiy kengashining 2025-yil 29-martdagi 8-sonli qaroriga asosan nashrga tavsiya etilgan.

© Toshkent davlat
sharqshunoslik universiteti

So‘z boshi

O‘zbekistonda mustaqillik yillarida gender tengligi sohasida erishilgan yutuqlar

Rixsieva Gulchexra Shavkatovna
TDSHU rektori, professor

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasida mustaqillik yillarida gender tengligini ta‘minlash sohasida amalga oshirilgan tizimli islohotlar, institutsional o‘zgarishlar va ularning ijtimoiy-siyosiy hayotga ta‘siri har tomonlama tahlil qilinadi. Xususan, gender tengligi borasidagi qonunchilik bazasining takomillashuvi, xotin-qizlar huquq va erkinliklarini himoya qilishga qaratilgan milliy va xalqaro me‘yoriy-huquqiy hujjatlarning tatbiqi, shuningdek, davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida gender masalalarining institutsional darajada ilgari surilishi yoritiladi. Maqolada statistik ma‘lumotlarga asoslangan holda ayollarning siyosiy va iqtisodiy faolligi, ularning davlat boshqaruvi, tadbirkorlik, ta‘lim va sog‘liqni saqlash kabi muhim sohalarda tutgan o‘rni va ulushining ortib borayotgani ko‘rsatib o‘tiladi. Shu bilan birga, O‘zbekiston jamiyatida madaniy-ijtimoiy qadriyatlarining evolyutsiyasi natijasida xotin-qizlarning oilaviy va jamoat hayotidagi nufuzi va faolligi ortib borayotgani haqida ham fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Gender tengligi, ayollar huquqlari, siyosiy faollik, iqtisodiy ishtirok, qonunchilik islohotlari, O‘zbekiston.

O‘zbekiston mustaqillikka erishganidan so‘ng gender tengligini ta‘minlash va xotin-qizlarning jamiyatdagi rolini oshirish borasida bir qator islohotlar amalga oshirildi. Davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida xotin-qizlar huquqlarini himoya qilish, ularning iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy faolligini oshirishga, ularning hayotda munosib o‘rin egallashlari, o‘zlaridagi salohiyatni namoyon etishlarini ta‘minlashga alohida e‘tibor qaratildi.

Qonunchilik islohotlari va institutsional o‘zgarishlar. Keyingi yillarda O‘zbekiston Respublikasida xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlarga erishish, jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda ularning teng ravishda ishtirok etishini ta‘minlash, xotin-qizlarni ijtimoiy-huquqiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash sohasida mustahkam huquqiy asoslar yaratildi.

Jumladan, 2019 yilda “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi qonun qabul qilinib, ayollarning huquqlari va

xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlar belgilandi. 2020 yilda qabul qilingan "Gender tengligi to'g'risida"gi qonun esa xotin-qizlar va erkaklar uchun teng imkoniyatlar yaratishga xizmat qiladi. 2021 yil 28 mayda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati tomonidan "2030 yilgacha bo'lgan davrda O'zbekistonda gender tenglikka erishish strategiyasi" tasdiqlanib, mamlakatdagi xotin-qizlarning jamiyatdagi o'rnini mustahkamlashga yo'naltirilgan aniq maqsadlar belgilab berildi. Strategiyaning asosiy maqsadlari gender tenglikni ta'minlashga qaratilgan qonun va me'yoriy hujjatlarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish, xotin-qizlarning iqtisodiy faolligini oshirish, ularni tadbirkorlikka jalb qilish va mehnat bozorida teng imkoniyatlar yaratish, ularning davlat boshqaruvi va jamiyat hayotidagi ishtirokini kuchaytirish hamda qaror qabul qilish jarayonlarida faolligini oshirish, xotin-qizlar va erkaklar uchun ta'lim va sog'liqni saqlash xizmatlaridan teng foydalanish imkoniyatlarini yaratishdan iborat. Umuman olganda, "2030 yilga qadar O'zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasi" mamlakatda gender tenglikni ta'minlash va xotin-qizlarning jamiyatdagi rolini oshirishga qaratilgan muhim qadamdir.

Gender tenglik bo'yicha institutsional choralarga kelsak, ayni paytda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati tarkibida ayollar huquqlarini ta'minlash va kamsitishning har qanday shakliga barham berish bo'yicha milliy qonunchilikda xalqaro standartlarni uyg'unlashtirish bilan shug'ullanuvchi Xotin-qizlar va gender tenglik masalalari qo'mitasi, Xotin-qizlarning jamiyatdagi rolini oshirish, gender tenglik va oila masalalari bo'yicha respublika komissiyasi, Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlarni ta'minlash masalalari bo'yicha Maslahat kengashlari, shuningdek Respublika xotin-qizlar jamoatchilik kengashi tashkil etilgan. Ushbu tuzilmalar gender tenglikni ta'minlashga qaratilgan davlat siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Ayollarning siyosiy va iqtisodiy faolligi. O'zbekiston siyosiy hayotda gender tenglikni ta'minlash yo'lida qonunchilikni takomillashtirish, institutsional islohotlar va xotin-qizlarning siyosiy jarayonlardagi ishtirokini oshirishga qaratilgan keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda.

2019 yilda O'zbekiston tarixida ilk bor parlamentda xotin-qizlar soni BMT tomonidan tavsiya etilgan darajaga yetdi. Parlamentdagi xotin-qizlar soni qariyb 32 foizni tashkil etib, mamlakatimiz dunyodagi 190 ta parlament orasida 37-o'ringa ko'tarildi.

Davlat boshqaruvida xotin-qizlar ulushini yanada oshirish maqsadida "Davlat boshqaruvida xotin-qizlar faolligini oshirish dasturi" ishlab chiqildi va

ijroga qaratildi. Dastur doirasida turli sohalarda boshqaruvchilik salohiyatiga ega 25 055 nafar xotin-qizning kadrlar zaxirasi shakllantirildi.

Ayol tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlash maqsadida davlat tomonidan imtiyozli kreditlar ajratilib, ularning ishbilarmonlik sohasiga kirib kelishini rag'batlantiruvchi dasturlar amalga oshirilmoqda. Xotin-qizlarning tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash maqsadida 2024 yilda 6,7 milliard so'm miqdorida imtiyozli kreditlar ajratildi. Bu mablag'lar ayollarning o'z bizneslarini yo'lga qo'yish va rivojlantirishlariga ko'maklashadi. Masalan, 2024 yilda oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish dasturlari doirasida birgina Sirdaryo viloyatida 3806 ta aholi va tadbirkorlik sub'ektiga jami 55,3 milliard so'm imtiyozli kredit ajratildi. Shuning 51 foizi, ya'ni 28,3 milliard so'm, 2 220 nafar xotin-qizlarning tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlashga yo'naltirildi. Natijada 2 200 nafardan ortiq ayolning bandligi ta'minlandi.

Madaniy-ijtimoiy sohada xotin-qizlar rolining oshishi. Davlatimiz rahbari ayollarning jamiyatdagi o'rni va roliga yuqori baho berib, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish, bilimdon va malakali mutaxassis bo'lishlari uchun zarur shart-sharoitlar yaratishga alohida e'tibor qaratmoqda.

Xotin-qizlarning ta'lim olish imkoniyatlari kengayib, oliy ta'lim muassasalaridagi ayollar ulushi ortib bormoqda. O'zbekistonda xotin-qizlar ilm-fan sohasida muhim o'rin tutib, mamlakatning ilmiy salohiyatini oshirishga katta hissa qo'shmoqdalar. O'zbekiston Fanlar akademiyasi tizimida uch mingga yaqin ayollar ilmiy-tadqiqot faoliyati bilan shug'ullanmoqda. Shuningdek, respublikada 6 nafar ayol akademik faoliyat yuritmoqda. Bugungi kunda oliy, o'rta maxsus va kasbiy ta'lim tizimida faoliyat yuritayotgan xodimlarning qariyb 48 foizi xotin-qizlardan iborat. Ular orasida 737 nafar fan doktori, 4 652 nafar fan nomzodi yoki falsafa doktori (PhD) mavjud. Shuningdek, ilmiy unvonlarga ega ayollar soni 3 770 nafarni tashkil etadi.

Oliy ta'lim muassasalarida rahbarlik lavozimlarida ham xotin-qizlar munosib o'rin egallagan. Xususan, 7 nafar ayol rektor, 45 nafar prorektor, 70 nafardan ziyod xotin-qizlar fakultet dekani sifatida faoliyat yuritmoqda. Shu bilan birga, mamlakatimizda 13 214 nafar xotin-qiz oliy ta'limdan keyingi ta'lim bosqichida tahsil olmoqda, bu esa umumiy izlanuvchilar sonining 50 foizini tashkil etadi.

O'zbek olimlari kimyo, biotexnologiya, qishloq xo'jaligi va boshqa sohalarda o'z bilim va qobiliyatlarini namoyon etmoqdalar. Ularning ilmiy ishlari xalqaro miqyosda ham yuqori baholanmoqda.

Shu bilan birga, tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik va matematika sohalarida xotin-qizlarning ishtiroki hali ham pastligicha qolmoqda. Ayollar ko'proq ijtimoiy sohalarda faoliyat yuritib, erkaklar esa yuqori maoshli texnik

sohalarda ishlaydilar. Bu holatni yaxshilash uchun xotin-qizlarning ushbu sohalardagi ishtiroki va imkoniyatlarini oshirishga harakat qilinmoqda.

Shuningdek, 11 fevral – Xalqaro ilm-fan sohasidagi xotin-qizlar kuni sifatida nishonlanib, bu kun ayollarning ilm-fandagi ishtiroki va yutuqlarini e'tirof etishga qaratilgan.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda xotin-qizlar ilm-fan sohasida muhim o'rin tutib, mamlakatning ilmiy taraqqiyotiga salmoqli hissa qo'shmoqdalar. Shu bilan birga, ularning ayrim sohalardagi ishtiroki va imkoniyatlarini yanada oshirish uchun qo'shimcha chora-tadbirlar talab etiladi.

O'zbekistonda xotin-qizlarni tazyiq va zo'rvonlikdan himoya qilish maqsadida bir qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, mamlakat bo'ylab 200 dan ortiq resurs markazlari va ishonch telefonlari faoliyat yuritib, ular ayollarga zarur yordam ko'rsatishga qaratilgan.

O'zbekiston Respublikasi Mahalla va nuroniylarni qo'llab-quvvatlash vazirligi tomonidan 1146 qisqa raqamli ishonch telefoni tashkil etilgan. Bu telefon liniyasi orqali xotin-qizlar tazyiq va zo'rvonlik holatlari bo'yicha tunu kun, bepul va maxfiy ravishda murojaat qilishlari mumkin. Murojaatlar bo'yicha huquqiy, psixologik va boshqa turdagi maslahatlar beriladi.

2020 yilning noyabr oyiga qadar O'zbekistonda zo'rvonlik qurbonlarini reabilitatsiya qilish va moslashtirish bo'yicha 197 ta markaz faoliyat yuritgan. Ushbu markazlar jabrlanuvchilarga ruhiy, huquqiy va ijtimoiy yordam ko'rsatishga ixtisoslashgan. 2020 yilning yanvar-sentyabr oylari davomida bu markazlarga 14 849 kishi murojaat qilgan.

Mamlakatda "Ayollar daftari" tizimi joriy etilgan bo'lib, bu orqali ehtiyojmand xotin-qizlarning muammolari o'rganilib, ularni hal etish bo'yicha manzilli choralar ko'rilmoqda. Bu tizim ayollarning ijtimoiy himoyasini kuchaytirishga xizmat qilmoqda. Oilada tenglikni ta'minlash maqsadida erkaklarning ham uy ishlari va bola tarbiyasida ishtirok etishiga oid tashviqot ishlari olib borilmoqda.

O'zbekiston mustaqillik yillarida gender tengligini ta'minlash borasida sezilarli yutuqlarga erishdi. Xotin-qizlarning huquqiy maqomini mustahkamlash, ularning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hayotdagi faolligini oshirishga qaratilgan davlat siyosati ijobiy samara berib, qonunchilikdagi islohotlar va institutsional o'zgarishlar orqali gender tengligi amaliyotda tobora barqarorlashmoqda. Ayollarni ilm-fan, madaniyat, davlat boshqaruvi, tadbirkorlik va boshqa sohalarda qo'llab-quvvatlash tizimi takomillashib bormoqda. Aynan ana shunday yutuqlar asosida yuzaga kelgan va ular bilan uzviy bog'liq bo'lgan amaliy tashabbuslardan biri bu - "Sharq mamlakatlarida gender munosabatlari (Sharqning eng mashhur 100 ayoli)" nomli elektron

platformani yaratish loyihasidir. Ushbu loyiha 2024–2025-yillarda Toshkent davlat Sharqshunoslik universiteti tarix fanlari dokroti, professor S.B. Shadmanova rahbarligida amalga oshirildi. Loyiha doirasida dastlab 100 nafar yetakchi sharq ayollarini o‘rganish rejalashtirilgan bo‘lsa-da, izlanishlar davomida Eron, Afg‘oniston, Yaponiya, Xitoy, Janubiy Koreya, Malayziya, Singapur, Arab davlatlari kabi bir qancha mamlakatlarning siyosiy, iqtisodiy-ijtimoiy va madaniy hayotida chuqur iz qoldirgan 1000 nafardan ortiq mashhur ayollar aniqlanib, ular haqida to‘liq elektron ma’lumotlar bazasi shakllantirildi.

Bu esa rejani nafaqat ortig‘i bilan bajarish, balki, yuksak fidoyilik va ilmiy jasorat talab etuvchi mehnat natijasi sifatida e’tirof etilishi lozim. Muhimi shundaki, mazkur loyihaga nafaqat professor-o‘qituvchilar, balki universitetning magistrant va talabalari ham jalb etilgan bo‘lib, bu ilmiy ish nafaqat o‘z mazmuni, balki yosh avlodni ilmiy faoliyatga jalb qilishdagi metodik yondashuvi bilan ham ahamiyatlidir. Shunday qilib, loyiha ilmiy-amaliy nuqtai nazardan nafaqat gender tengligi sohasida yutuqlarni targ‘ib qilish, balki Sharq ayollarining tarixdagi o‘rni va bugungi kundagi faoliyatini keng yoritish orqali gender madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

I. SHARQ JAMIYATLARIDA XOTIN-QIZLAR: IJTIMOIIY, SIYOSIIY VA MADANIY JARAYONLARDAGI ISHTIROKI

Afg‘oniston ayollarining zamonaviy ta’lim tizimidagi o‘rni va duch kelayotgan muammolar

S.B.Shadmanova

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Tarix fanlari doktori, professor.

L.Farxodbekova tadqiqotchi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Afg‘oniston ayollarining ta’lim olishdagi hozirgi holati, ularning jamiyatdagi o‘rni va so‘nggi yillardagi siyosiy o‘zgarishlarning ta’lim jarayoniga ta’siri tahlil qilinadi. Xususan, “Tolibon” harakatining hokimiyatga qaytishi bilan ayollar uchun ta’lim imkoniyatlarining cheklanishi, xalqaro hamjamiyatning bunga nisbatan reaksiyasi va ichki ijtimoiy qarama-qarshiliklar yoritiladi. Maqolada statistik ma’lumotlar, xalqaro tashkilotlar hisobotlari hamda masalaga doir tadqiqotlar asosida tahlil olib boriladi. Shuningdek, Afg‘onistonda barqaror ta’lim tizimini yaratishda ayollarni inklyuziv yondashuv orqali qo‘llab-quvvatlashning dolzarbligi ta’kidlanadi.

Kalit soʻzlar: Afgʻoniston ayollari, taʼlim tizimi, gender tengligi, “Tolibon” siyosati, inson huquqlari, taʼlimga kirish, xalqaro tashkilotlar, ayollar huquqlari, islom va taʼlim, zamonaviy Afgʻoniston

XX asr oxirida Afgʻoniston hududida toʻxtovsiz davom etgan ichki va tashqi ziddiyatlar natijasida mamlakatni rivojlantiruvchi barcha infrastrukturalar deyarli izdan chiqdi. Bu holat mamlakatdagi taʼlim tizimiga xam oʻz taʼsirini koʻrsatmasdan qolmadi. Chunki Tolibon hukumatining hokimiyat tepasiga kelishi natijasida Afgʻonistonda oldindan mavjud maktablar soni kamaygan, mavjud boʻlgan maktablarda ham dunyoviy taʼlim keskin qoralangan. Mamlakatda xotin-qizlar taʼlimi taʼqiqlangan, chunki toliblar ayollar taʼlimiga qarshi boʻlishgan. Yuqorida qayd qilingan sabablar natijasida toliblar davrida jamiyatning boshqa sohalarida kuzatilganidek, taʼlim tizimida xam gender tengsizligi yaqqol koʻzga tashlanadi. Taʼlim samaradorligida pasayish kuzatiladi va eng achinarlisi mamlakatdagi xotin-qizlar bilim olish huquqidan mahrum etildi. Natijada Afgʻoniston bugungi kunda ham rivojlanayotgan mamlakatlar ichida savodsizlik darajasi eng yuqori mamlakatlardan biri sifatida baholanadi.

AQSh va NATO koʻmagida mamlakatda Tolibon hukumatining agʻdarilishi va yangi hukumatning hokimiyat tepasiga kelishi natijasida Afgʻoniston taʼlim tizimida bir qator yangi islohotlar joriy qilindi. Mamlakatda yangidan barpo qilingan hukumat 2002 yilda YuNESKO koʻmagida “maktabga qaytish” loyihasini amalga oshirdi¹. Xalqaro yordam tashkiloti hukumat bilan hamkorlikda taʼlim tizimida bir qator islohotlarni amalga oshirdi. Natijada oldingi 10 yil bilan solishtirganda taʼlim tizimida biroz ijobiy oʻzgarishlar yuz berdi².

Statistik maʼlumotlarga qaraganda yangi (oʻtish davri) hukumati yuqorida qayd qilingan islohot natijasida 2002 yilning oʻzida 3 milliondan ortiq oʻquvchini 1-sinfdan 12-sinfgacha boʻlgan maktablarda oʻqishga qabul qildi. Bu koʻrsatkich 2003 yilda 1-9 sinflar uchun 3.9 mln oʻquvchi, 2004 yil uchun esa 4.4 millonga oshganligi maʼlumotlarda qayd etilgan³. 2005 yil uchun 6 milliondan ortiq oʻquvchini maktabga qabul qilish kutilgan. Afgʻoniston tarixida oʻquvchilar sonining oʻsishi shu vaqtgacha kuzatilmagan. Bu oʻsishning asosiy sababi mamlakatga qaytib kelgan qochoqlar sonining koʻpayganligi va ota-onalar farzandlarini maktablarga yuborish holatlari

¹ Arne Strand & Gunnar Olesan. Afghanistan: Findings on Education, Environment, Health, Gender, Livelihood and Water and Sanitation (2001 to early 2005) // Cmi Report. Afghanistan: Findings, Sectors and Themes. R 2005: 15. P. – 5.

² Catherine Powell. Women and girls in the Afghanistan Transition / Council on Foreign Relations. June, 2014. P. – 5.

³ C. Naumann: “Compilation of Some Basic School Statistics”, WFP CO AFG, Education Unit – Source: UNICEF RALS (Rapid Assessment of Learning Spaces), 2003/4 data.

ortganligi bilan bog‘liq edi. 2001 yilgi ma‘lumotlarga qaraganda faqatgina 900 ming nafar o‘g‘il bola davlat maktablarida ta‘lim olganligini hisobga olsak, undan keyingi yillarda o‘quvchilar sonining ancha oshganligi kuzatiladi⁴.

Shunga qaramasdan 2002 yilda Afg‘onistonda 1.5 milliondan ortiq bolalar ta‘lim olishning har qanday shaklidan mahrum bo‘lgan. 2 million kishi esa chodirlarda ochiq havoda, ya‘ni og‘ir sharoitlarda ta‘lim olishga majbur bo‘lgan⁵. Xotin-qizlarni ta‘lim bilan ta‘minlash masalasi yanada murakkab edi. Jumladan, jahon bankining 2005-yildagi ma‘lumotlariga ko‘ra, Afg‘onistonda 2001-yilda xotin-qizlarning savodxonlik darajasi qiz bo‘yicha 36 foizni, ayollar bo‘yicha esa 21foizni tashkil qilgan⁶.

Xotin-qizlarning ta‘lim olish jarayoni mamlakatning turli mintaqalari holatiga ham bog‘liq bo‘lgan. Masalan, Qobulda qizlarning ta‘lim muassasalariga qabul qilish darajasi 81 foizni tashkil etsa, boshqa viloyatlarda, jumladan, Janubiy viloyatlarda bu ko‘rsatkich 15 foizni tashkil qiladi⁷.

2003 yilgi ma‘lumotlar tahlili Afg‘onistondagi ta‘lim sohasidagi tengsizlik va ayniqsa qiz bolalarning maktabda ta‘lim olish imkoniyatlari cheklanganligini yaqqol ko‘rsatadi. Afg‘onistonning turli viloyatlaridagi maktablarda 7 yoshdan 13 yoshgacha bo‘lgan bolalarni ro‘yxatga olish ko‘rsatkichlari o‘g‘il bolalar va qizlar o‘rtasida katta farqni namoyon etmoqda. Masalan, poytaxt Qobulda o‘g‘il bolalarning 49 foizi maktabga borsa, qiz bolalar orasida bu ko‘rsatkich 34 foizni tashkil etmoqda⁸. Bu – shahar muhitida ayrim ijobiy sharoitlar mavjud bo‘lishiga qaramay, qizlar ta‘limida hali ham jiddiy to‘siqlar saqlanib qolganini ko‘rsatadi.

Shu yilda Lag‘mon viloyatida o‘g‘il bolalarning maktabga qatnashish darajasi 62 foiz bo‘lib, qizlarniki 41 foizni tashkil etgan. Bu viloyatda ham farq mavjud bo‘lsada, biroq u boshqa viloyatlarga nisbatan kamroq va ta‘limda qizlarning ishtiroki sezilarli darajada yuqoriroq ekanligi ko‘rinadi. Nangarxar viloyatida esa o‘g‘il bolalarning 64 foizi maktabda o‘qishi qayd etilgan bo‘lsa, qizlarning ulushi 46 foizga yetgan⁹. Bundan viloyatda ta‘limda gender tenglik bo‘yicha nisbatan ijobiy holat kuzatilgan.

Shu borada mamlakatning janubiy viloyatlarida vaziyat keskin yomonlashganligi kuzatilgan. Masalan, Qandahor viloyatida o‘g‘il bolalarning

⁴ Catherine Powell. Women and girls in the Afghanistan Transition / Council on Foreign Relations. June, 2014. P. – 5-6.

⁵ Arne Strand & Gunnar Olesan. Afghanistan: Findings on Education, Environment, Health, Gender, Livelihood and Water and Sanitation (2001 to early 2005) // Cmi Report. Afghanistan: Findings, Sectors and Themes. R 2005: 15. P. – 6.

⁶ Zafar Shayan. Gender Inequality in Education in Afghanistan: Access and Barriers // Open Journal of Philosophy, 2015. № 5 P. – 277-284.

⁷ Arne Strand & Gunnar Olesan. Afghanistan: Findings on Education, Environment, Health, Gender, Livelihood and Water and Sanitation (2001 to early 2005) // Cmi Report. Afghanistan: Findings, Sectors and Themes. R 2005: 15. P. – 6.

⁸ Ўша манба.

⁹ Ўша манба.

maktabga qatnashish darajasi 22 foizni tashkil etgan bo'lsa, qizlar orasida bu ko'rsatkich atigi 1,4 foizni tashkil etgan. Xelmand viloyatida ham shunga o'xshash holat: o'g'il bolalar – 42 foiz, qizlar – atigi 6,5 foizni tashkil qilgan¹⁰. Bu ko'rsatkichlar ushbu hududlardagi xavfsizlik muammolari, an'anaviy tushunchalar va infratuzilma yetishmasligi kabi omillar bilan izohlanishi mumkin.

Umuman, 2003 yilda Afg'onistonning ko'pgina viloyatlarida qiz bolalarning maktab ta'limiga jalb qilinishi o'g'il bolalarga nisbatan ancha past darajada bo'lgan. Bu ta'lim sohasidagi keng qamrovli islohotlarning zarurligini, xususan, qizlar uchun xavfsiz va qulay ta'lim muhitini yaratish, ota-onalarning ta'limga bo'lgan munosabatini o'zgartirish zarurligini ko'rsatadi.

2014 yilgi ma'lumotlarga ko'ra, Afg'onistonda ta'lim tizimida amalga oshirilgan islohotlar muhim ijobiy natijalar bergan. Jumladan, butun mamlakat bo'ylab xotin-qizlar o'rtasidagi savodxonlik darajasi qariyb 15 foizga oshgani qayd etilgan¹¹. Bu o'sish shunchaki raqamlardagi o'zgarish emas, balki jamiyatdagi mustahkamlangan gender stereotiplariga zarba beruvchi chuqur ijtimoiy o'zgarishlarning ifodasidir.

Ayniqsa, bu o'sishning asosiy sabablaridan biri sifatida afg'on jamiyatida xotin-qizlar ta'limiga nisbatan munosabatning o'ziga xos evolyusiyasini ta'kidlash mumkin. Ilgaridan ularning ta'lim olishiga turli diniy, an'anaviy va madaniy sabablarga ko'ra to'siqlar qo'yib kelingan bo'lsa, 2014 yilga kelib bu boradagi qarashlar ma'lum darajada o'zgargan. Bu esa, o'z navbatida, qonunchilikdagi islohotlar, xalqaro hamkorlik, nodavlat tashkilotlarining faolligi va ta'lim infratuzilmasining yaxshilanishi bilan bog'liqdir.

Boshqacha aytganda, xotin-qizlar ta'limi bo'yicha amalga oshirilgan davlat va jamiyat tashabbuslari nafaqat savodxonlik ko'rsatkichini oshirishga, balki afg'on jamiyatida xotin-qizlarning o'rni va nufuzi haqidagi an'anaviy tasavvurlarni ham qayta ko'rib chiqishga turtki bergan.

Shunga qaramasdan bu yillarda ham afg'on jamiyatida o'quvchi qizlarning xavfsizligini ta'minlashda juda katta to'siqlar mavjud edi. Chunki tolibon jangchilarining qiz bolalar ta'lim oladigan maktablar o'quvchilari va o'qituvchilariga hujum qilish holatlari tez-tez uchrab turadi. Shuning uchun ham ko'plab o'qituvchi xodimlar xavfsiz shahar markazlarida ishlashni afzal ko'radi. Natijada chekka tumanlar va qishloqlarda millionlab yosh qizlar savodsiz va himoyasiz yashashga majbur bo'ldi. Ayrim tumanlarda maktabga

¹⁰ Arne Strand & Gunnar Olesan. Afghanistan: Findings on Education, Environment, Health, Gender, Livelihood and Water and Sanitation (2001 to early 2005) // Cmi Report. Afghanistan: Findings, Sectors and Themes. R 2005: 15. P. – 6.

¹¹ Catherine Powell. Women and girls in the Afghanistan Transition / Council on Foreign Relations. June, 2014. P. – 6.

qatnaydigan qizlar 1 foiznigina tashkil etgan. Bunday hududlarda xotin-qizlar savodliligi deyarli uchramagan. Ushbu aholisining daromadi kam bo'lgan hududlarda ta'lim tolibonning to'liq nazoratida bo'lib keldi¹². Shu sababdan qizlarning maktabga borishiga ruxsat berilmadi. Agar Tolibon mamlakatning katta qismida nazoratni qayta tiklasa ta'lim ustidan nazoratni yanada kuchaytiradi va qizlarning ta'lim olishiga yanada ko'proq tahdid paydo bo'ladi.

2002–2011 yillar davomida Afg'onistonda xotin-qizlarni ta'lim bilan qamrab olish sohasida muayyan ijobiy o'sish kuzatilgan. Agar 2002 yilda maktabga borayotgan qiz bolalar umumiy ta'limga muhtoj bo'lgan qizlar soniga nisbatan 28 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2011 yilga kelib bu ko'rsatkich 39 foizga yetgan. Bu, bir qarashda, miqdor jihatdan katta o'sish bo'lib ko'rinmasa-da, mamlakatdagi siyosiy beqarorlik, xavfsizlik muammolari, an'anaviy qarashlar va infratuzilmaning yetarli emasligi sharoitida bunday dinamika muhim ijtimoiy o'zgarish sifatida qabul qilinadi.

Bunday o'sishning ortida Afg'onistondagi ta'lim sohasiga xalqaro hamjamiyat tomonidan ko'rsatilgan yordam, davlat tomonidan ta'limni rivojlantirish bo'yicha qabul qilingan dasturlar va jamiyatda asta-sekinlik bilan xotin-qizlar ta'limiga nisbatan munosabatning o'zgarib borayotgani kabi omillar turganligini qayd etish lozim. Shu bilan birga, 11 yil mobaynidagi o'sish sur'ati bu sohada hali ham to'siqlar va muammolar mavjudligini ko'rsatadi. Jumladan, ba'zi hududlardagi harbiy harakatlar, madaniyat va an'analardagi konservativ qarashlar hamda maktab infratuzilmasining yetishmasligi qizlarning ta'lim olishiga jiddiy to'siq bo'lib qolmoqda.

Umuman olganda, 2002–2011 yillar mobaynida xotin-qizlar ta'limi sohasida qayd etilgan 11 foizlik o'sish – jamiyatdagi ayollarga bo'lgan munosabatning asta-sekin o'zgarganligini, ta'limga ega bo'lish imkoniyatlari kengayib borganligini ko'rsatib, gender tengligi yo'lida qo'yilgan muhim qadamlardan biri ekanligini ko'rsatadi¹³.

2002-2012-yillarda Afg'onistonda oliy ta'lim tizimiga e'tibor qaratilgan bo'lsa-da, umumiy ta'limga nisbatan bu tizimda gender tengsizligi kuchli ekanligini ko'rish mumkin. Afg'onistonda xotin-qizlarning ko'pchiligi oliy ta'limda o'qishni davom ettirish uchun qulay imkoniyat bilan ta'minlanmagan, ya'ni ta'limning boshqa turlari kabi bu turida ham unda ishtirok etayotgan erkaklar va ayollar soni o'rtasida juda katta tafovut mavjud.

¹² Catherine Powell. Women and girls in the Afghanistan Transition / Council on Foreign Relations. June, 2014. P. – 6

¹³ Zafar Shayan. Gender Inequality in Education in Afghanistan: Access and Barriers // Open Journal of Philosophy, 2015. № 5 P. – 277-284.

1-Jadval. 2002-2012-yillarda Oliy ta'lim tizimiga qabul qilingan talabalar soni¹⁴

Yil	Talabalar soni		
	Erkak	Xotin-qizlar	Umumiy
2002	27000	4200	31200
2004	24500	6200	30700
2006	30600	8800	39400
2008	48200	12,900	61800
2010	62900	14,830	77730
2012	81785	19,215	101000

Afg'oniston ta'lim tizimida mavjud bo'lgan gender tengsizligining yana bir muhim omili sifatida bu tizimda ayol o'qituvchilarning yetishmasligini ko'rsatish mumkin. Professional o'qituvchilar tizimida ayol o'qituvchilarning yetishmasligi nafaqat gender tengsizligi, balki ta'limning rivojlanishiga ham o'z salbiy ta'sirini ko'rsatadi. Ayniqsa, qizlar maktablarida ayol o'qituvchilarining yetishmasligi sababli bunday maktablarda qisqa muddat oralig'ida erkak o'qituvchilar faoliyat yuritishiga to'g'ri kelgan. 2011 yilgi statistik ma'lumotlarga ko'ra, Afg'onistonning Paktiyo, Xost va Uruzgon viloyatlarida o'qituvchilar tarkibining atigi 1-4 foizini ayol o'qituvchilar tashkil qilgan¹⁵.

Afg'oniston jamiyatining g'oyaviy-mafkuraviy asosi va aholi mentalitetidan kelib chiqqan holda shuni qayd qilish mumkinki, ota-onalar qizlar maktablarida erkak o'qituvchilar ishlashidan norozilik bildirgan. Natijada ayol o'qituvchilarning yetishmasligi qizlarning bilim olishi bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar samarasi kuchli bo'lmasligiga olib keladi.

Bundan tashqari, Afg'oniston ta'lim tizimida o'qituvchilar malakasini oshirishda xotin-qizlar ishtirokiga ahamiyat qaratish zarur. Chunki aynan shu tizimning barqaror faoliyati ta'lim tizimida ishtiroki kuzatilayotgan xotin-qizlardan tarkib topgan o'qituvchilar darajasi bilan bevosita bog'liq. 2010 yilgi ma'lumotlarga ko'ra, mamlakatning 30 ta provinsiyasida 4 ta o'qituvchilar malakasini oshirish markazlari mavjud. U yerda 190 nafar erkak faoliyat yuritgan bo'lsa, bironta xotin-qizlar faoliyati kuzatilmagan. 2013 yilda esa mamlakatda 288 nafar o'qituvchilar malakasini oshirish markazlari mavjud

¹⁴ Ўша манба.

¹⁵ Zafar Shayan. Gender Inequality in Education in Afganistan: Access and Barries // Open Journal of Philosophy, 2015. № 5 P. – 277-284.

bo'lib, u yerda 68000 nafar talabalar bo'lib, ularning 24 foizini xotin-qizlar tashkil etganligini ko'rish mumkin¹⁶.

Afg'oniston jamiyatida mavjud bo'lgan urf-odat, an'ana va diniy qarashlar ayollarning jamiyatdagi statusiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qilgan. Afg'onistonda mavjud hukmron diniy guruhlarining fikricha, Afg'oniston jamiyatidagi har bir shaxs jamiyatda tarixdan saqlanib kelayotgan an'ana va urf-odatlarni saqlashga majbur bo'lmoqda. Mamlakatda qizlarning bir qancha qismi madrasaga borib ta'lim olishga ruxsat berilgan. U yerda xotin-qizlar faqat diniy fanlarni o'rganishgan.

Shuningdek, qabilalar orasida ta'limga bo'lgan munosabat ham bir xil bo'lmagan. Mamlakatda mavjud turli diniy va etnik guruhlar orasida xotin-qizlarning ta'lim olishi uchun ko'plab to'siqlar mavjud. Ammo, turli hududlar va etnik guruhlar orasida xotin-qizlar ta'limiga qarshiliklar turlicha ekanligini ko'rish mumkin. Aksariyat hududlarda xotin-qizlarning katta qismida vaziyat ancha og'ir bo'lsa, ayrim hududlarda esa bu bo'yicha ijobiy holat kuzatilgan. Masalan, Afg'onistonning janubiy-sharqiy hududlarida yashovchi pushtunlar orasida an'anaviy qadriyatlar o'rni yuqori bo'lib, bu qabila a'zolari xotin-qizlar ta'limiga katta to'sqinlik qiladi. Bu narsa Pushtunvali* da yozilmaydi, lekin har bir pushtun bu narsani biladi va shunga amal qiladi¹⁷.

Bundan tashqari, Afg'onistonda erta nikohlar ham qizlarning ta'lim olishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Jumladan, 2015 yilda o'rtacha hisobda qizlarning 50 foizdan ortig'i 18 yoshga to'lmasdan turmushga chiqishgan. Natijada oilaviy hayot va onalik ma'suliyatini bo'yniga olgan ko'pgina xotin-qizlar o'z-o'zidan ta'lim olish jarayonidan uzoqlashadi. Yuqorida ko'rsatib o'tilgan omillar natijasida Afg'oniston bu yillarda ham dunyoda savodsizlik darajasi eng yuqori davlatlardan biri bo'lib qolgan.

Ta'kidlash joizki, islom dunyosining turli mamlakatlarida islom madaniyati o'sha mamlakatda yashovchi xalqlar urf-odatlari bilan qorishib ketgan. Bu jarayonni Afg'onistonda ham kuzatish mumkin. Afg'oniston aholisining deyarli barchasi islom diniga e'tiqod qilganligi sababli xalq islomiy ta'limga qattiq bog'langan. Bundan tashqari, Afg'oniston turli etnik qabilalardan tashkil topgan mamlakat hisoblanadi. Qabilalar mamlakatning

¹⁶ Zafar Shayan. Gender Inequality in Education in Afghanistan: Access and Barriers // Open Journal of Philosophy, 2015. № 5 P. – 277-284.

* **Пуштунвали** - Афғонистон ва Покистон ҳудудида яшовчи пуштун халқларининг анъанавий ахлоқий (виждон) нормалари кодекси.

¹⁷ Ўша манба.

turli hududlarida joylashgan bo'lib, ular orasida mavjud urf-odat va an'analar ham turlicha ekanligini ham qayd etish lozim.

2021 yil hokimiyatga Tolibon muvaqqat hukumati kelgach afg'on jamiyatida xotin-qizlarga bo'lgan vaziyat va ta'limga bo'lgan yondashuv yanada radikallashti. 2021yil sentyabrida Tolibon Afg'onistonda qizlar uchun boshlang'ich maktabdan tashqari ta'lim olishni taqiqlagan edi. YuNESKO ma'lumotlariga ko'ra, "Hozirda afg'on qizlari va maktab yoshidagi yosh ayollarning 80 foizi maktabga bormaydi, bu taxminan 2,5 million kishini tashkil etadi. Bundan tashqari, afg'on qizlarining deyarli 30 foizi hatto boshlang'ich ta'lim ham olmagan"¹⁸. Tolibon ommaviy axborot vositalari ushbu taqiqni iqtisodiy resurslar tanqisligi sifatida baholab, bu ularning islom shariati tamoyillariga muvofiq xavfsiz ta'lim muhiti va o'quv dasturlarini ta'minlash qobiliyatiga to'sqinlik qilayotganini da'vo qilmoqda. Biroq ular o'quv dasturining islom ta'limotlari bilan mos kelishini, ayollar uchun shariatga mos kiyinish qoidalarini aniq belgilab qo'yishmagan.

Shuni ta'kidlash kerakki, Tolibon allaqachon o'zining ta'lim nuqtai nazariga mos ravishda ta'lim o'quv dasturlarini qayta ko'rib chiqqan. Ular o'quv dasturlari erkak talabalarga moslashtirilgan. Xotin-qizlarning ta'lim olishi nafaqat inson huquqlarining asosiy muammosi, balki Afg'onistonning iqtisodiy rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi hal qiluvchi omil hamdir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ta'limdagi gender nomutanosibligi mamlakat yalpi ichki mahsulotiga (YaIM) salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ushbu inson huquqlari buzilishi Afg'onistondagi potensial xalqaro investitsiyalar va qayta qurish harakatlariga ham jiddiy to'siq qo'ymoqda. Ma'lumotlarda ta'kidlanishicha, ayollarning ishlashining taqiqlanishi 151 ta muassasaning yopilishiga va 100 mingga yaqin ayolning ishsiz qolishiga olib keldi¹⁹.

Jorjtaun universitetining "Ayollar, tinchlik va xavfsizlik" indeksida Afg'oniston 177 mamlakat ichida eng oxirgi – 177-o'rinni egallab turganligi ayollar ijtimoiylashuvining og'ir ahvolini aks ettiradi²⁰. Bir yil davomida 1,3 millionga yaqin qizning to'liq va o'rta maktablarda o'qishi to'satdan to'xtatildi. 2019, 2021 va 2022 yillarda Afg'onistondagi bolalarning boshlang'ich va o'rta maktablarga o'qishga qamrab olinishi tahlil qilinsa, 2019 va 2021 yillarda o'g'il bolalarni maktabga qamrab olish darajasi barqaror (61% va 60%) bo'lib kelganligini ko'rish mumkin. Qiz bolalarning qamrab olinish ko'rsatkichi esa, 2019 yilda 39%, 2021 yilda 40% ni tashkil etgan bo'lsa, 2022 yilda ko'rsatkich

¹⁸ Women's Education: Cultural and Religious Solutions from the Heart of Afghanistan Policy Paper, December 2023 / <https://mecouncil.org/publication/womens-education-cultural-and-religious-solutions-from-the-heart-of-afghanistan/>

¹⁹ صبغة الله صابر، قمع النساء في أفغانستان: الكلمة لتيار الصقور في "طالبان"، العربي الجديد، 9 يناير / <https://tinyurl.com/23ajvcyw>.

²⁰ Georgetown Institute for Women, Peace and Security: <https://giwps.georgetown.edu/country/afghanistan/>

keskin pasayib, 27% ga tushgan. 2019 va 2021 yillarda o'g'il bolalar bilan qiz bolalar orasidagi farq 21% va 20% ni tashkil etgan. 2022 yilda bu farq 33% ga yetgan, ya'ni qiz bolalarning maktabga borishi ancha qisqargan. 2022 yilda qizlar orasida maktabga qamrab olish darajasi 13% ga (40% dan 27% ga) keskin tushganligini ko'rish mumkin. Mazkur ma'lumotlar bugungi kunda ham Afg'onistonda o'g'il va qiz bolalar o'rtasidagi ta'limdagi tengsizlik yuqori darajada saqlanib qolayotganini yaqqol ko'rsatadi. Bu holat mamlakatdagi siyosiy o'zgarishlar va xotin-qizlar ta'limiga nisbatan cheklov siyosati yuritilishi bilan bog'liq. Ushbu holatlar mamlakatda ta'lim sohasida gender tengsizlikni bartaraf etish bo'yicha tizimli islohotlar zarur va dolzarb ekanligini namoyon qiladi.

Xulosa o'rinda aytish mumkinki, mamlakatda rasmiy ta'lim yo'lga qo'yilganidan beri afg'on xotin-qizlariga ta'lim berish har doimo murakkab va ko'p qirrali muammo bo'lib kelgan. Mamlakatda xotin-qizlar ta'limi doimiy ravishda to'siqlarga duch keldi, ayniqsa, qizlarning 6-sinfidan keyin ta'lim olishining taqiqlanishi Afg'oniston jamiyati va uning iqtisodiyotiga katta yuk bo'lib kelmoqda. Tarix shuni ko'rsatadiki, xotin-qizlar ta'limi afg'on jamiyatining muhim qismi bo'lgan va uni qayta tiklash zaruriyati dolzarbligicha qolmoqda.

Tolibon hukmronligi davrida ayollar ta'limining holati

Fayzullayev Aziz.

*Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti,
tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),
Sharq mamlakatlari tarixi va antropologiyasi
kafedrasida o'qituvchisi*

E-mail: fayzullayevazizbek162@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada Tolibon hukmronligining ayollar ta'limiga bo'lgan ta'siri o'rganadi. Unda Tolibon siyosati, ayollar ta'limiga oid amaliyotlarning o'zgarishi, afg'on madaniyati va ijtimoiy qadriyatlarning ta'siri o'rganilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ayollar ta'limi yo'lida madaniy stereotiplar, qashshoqlik va xavfsizlik muammolari kabi jiddiy to'siqlar mavjud. Garchi ayollar ta'limini rivojlantirish yo'lida harakatlar bo'layotgan bo'lsa-da, Tolibonning so'nggi qaytishi bu boradagi istiqbollarga xavf tug'dirayotganligi ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Ayollar, ta'lim, Tolibon, gender tengligi, mullalar, Afg'on jamiyati, gender segregatsiyasi, qizlar ta'limi.

Avvalo shuni alohida ta'kidlab o'tish joizki, ayol – onadir, ona esa bolaning ilk ustози. Jamiyat taraqqiyoti uchun ayollar va qizlarning ta'lim olishi zarur, chunki bu jamiyatga savodli avlodni taqdim etishning asosiy omilidir. Onalarning jamiyat tuzilmasidagi o'rni nihoyatda muhim bo'lib, jamiyatning rivojlanishi yoki tanazzuli ko'p jihatdan onalar va ota-onalarning farzand tarbiyasidagi yondashuvlariga bog'liq. Ayollarga nisbatan cheklovlar inson kapitalining yo'qolishiga olib kelishi, mamlakatning global iqtisodiyotda raqobat qila olish salohiyatini kamaytirishi mumkin. Ayollar ta'limiga sarmoya kiritish esa ijtimoiy taraqqiyotni kuchaytirish va qashshoqlikni kamaytirishda ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Afg'onistondagi iqtisodiy inqirozlar va ijtimoiy muammolarga ayollarning ta'limdan chetlatilganligini ham asosiy sabablardan biri hisoblanadi.

Bevosita mavzuga qaytsak, 2021-yil Afg'oniston ta'limi ayniqsa xotin-qizlarni o'qitish borasidagi afg'on jamiyatida yuz bergan jiddiy o'zgarishlar butun dunyoda hayrat va nafrat tuyg'usini paydo qilmoqda. 2022-yildan buyon ushbu mamlakat ayollar ta'limi cheklangan yagona davlatligicha qolmoqda. XXI asr uchun bu holat o'ta fenomenal va o'rta asr an'analarining tiklanishi singari butun dunyo faollari ongida chuqur iz qoldirmoqda. Tolibon – o'zining islomiy qonunlarga qat'iy va keskin talqini bilan tanilgan, ayollar huquqlariga, xususan ta'lim olish huquqiga jiddiy cheklovlar kiritgan. Ularning boshqaruvi ostida qizlarning maktablarga borishi taqiqlangan, ta'lim muassasalari vayron qilingan hamda qat'iy gender segregatsiyasi siyosati joriy etilgan. Bu esa ayollarning ijtimoiy-iqtisodiy mavqeiga salbiy ta'sir ko'rsatgan. Afg'onistonda ayollar ta'limini rivojlantirish yo'lida turli tashabbuslar amalga oshirilgan bo'lsa-da, madaniy qarashlar, qashshoqlik va xavfsizlik bilan bog'liq muammolar hanuzgacha asosiy to'siq bo'lib qolmoqda.

Tolibon boshqaruvining ikki davri – 1996–2001-yillar va 2021-yildan hozirgacha bo'lgan davr – davomida ko'plab ayollar va qizlar ta'lim olish hamda mehnat qilish imkoniyatidan mahrum bo'lgan. Ushbu davrlarda gender segregatsiyasi shunchalik kuchli bo'ldiki, u qizlar va ayollarning maktab hamda universitetlarda o'qishlarini deyarli imkonsiz holatga keltirdi ²¹. Bundan tashqari, Tolibon hukmronligi ostidagi o'quv dasturi ularning mafkurasi bilan to'liq uyg'unlashtirilgan bo'lib, asosan diniy fanlarga ustuvorlik berilgan, tabiiy va ijtimoiy fanlar, matematika hamda zamonaviy tillar kabi muhim yo'nalishlar

²¹ Sarwari Q.A., Adnan H. M. Analysis of discourses in the Islamic World about the ban upon women's education by the Taliban in Afghanistan // *Issues in Educational Research*, 33(3). – 2023. – P.1149. 1148–1160.

e'tibordan chetda qolgan ²² . 2001-yilda Tolibon rejimi ag'darilgach, Afg'onistonda ta'lim va mehnat sohalari muayyan ijobiy o'zgarishlar kuzatila boshlandi. So'nggi o'n yilliklar davomida Afg'oniston ayollari sezilarli darajada yutuqlarga erishdilar. Siyosat, mehnat, ta'lim, sport, ijtimoiy va madaniy faoliyatlarda ayollarning ishtiroki va faolligi ularning eng muhim yutuqlaridan hisoblanadi. Xususan, bu davr mobaynida yuz minglab qizlar ta'lim olish huquqini qo'lga kiritdi, o'n minglab qizlar oliy ta'lim muassasalariga qabul qilindi. Tolibon hokimiyatdan ketganidan keyin ayollar ta'lim, mehnat va boshqa sohalarda sezilarli rivojlanishga erishdilar²³. Qizlar va ayollar maktab hamda universitetlarda tahsil oldilar, shuningdek, ayollar huquqlari bo'yicha xabardorlikni oshirish va ularning ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan turli dasturlar ham amalga oshirildi. Mazkur davrda ayollar parlament, shahar va qishloq kengashlari hamda boshqa davlat idoralarida faol ishtirok etish imkoniga ega bo'ldilar. Afg'oniston ayollari san'at va madaniyatning turli yo'nalishlarida ham faol ishtirok etib, musiqa, she'riyat, rassomlik, adabiyot kabi sohalarda o'z o'rnini egallashdi²⁴.

Biroq, 2021-yilda Tolibonning qayta hokimiyat tepasiga kelishi Afg'onistonda ayollar ta'limining kelajagiga nisbatan chuqur xavotir uyg'otdi. Tolibon qizlarga muayyan shartlar asosida maktabga borishga ruxsat berilishini bildirgan bo'lsa-da, ayol talabalar va o'qituvchilarga nisbatan zo'ravonlik, hujumlar va hatto o'ldirish holatlari haqida xabarlar bu bayonotlarning ishonchliligiga katta shubha tug'diradi. Tolibon hukmronligining har ikki davrida ham ayollar ta'lim sohasida noaniq va tahlikali kelajak bilan yuzmayuz kelganlar. 1996-yildan 2001-yilgacha bo'lgan birinchi Tolibon hukmronligi davrida ular qizlarning maktabga borishini va ayollarning uy tashqarisida ishlashini qat'iyan taqiqlagan edilar²⁵. Tolibon ayollar va qizlarni qabul qilgan maktab va universitetlarni vayron qildi. Ular o'zlarining diniy qonunlarga bergan talqinlari orqali ayollar ta'limi, mehnati va huquqlariga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatdi. Tolibonning qizlar ta'limiga qarshiligi ularning ayollarni faqat uyda bo'lishi kerak deb hisoblovchi keskin mafkurasiga asoslanadi. Ularning har ikki hukmronlik davrida ayollarning ta'lim olish, ishlash va jamoat hayotida ishtirok etish huquqlariga qat'iy taqiq qo'yildi. Bu esa ayollarning iqtisodiy va ijtimoiy mavqeiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Abu Dabi

²² Kumar, A. Curriculum as a Process of Conditioning in Asia: Ideology, Politics, and Religion: Understanding Colonial, Ideological, and Neoliberal Influences. *Curriculum in International Contexts*. – 2019. P.141. (113-149)

²³ Albrecht, C., Rude, B., & Stitteneder, T. (2022). Women in Afghanistan: Developments over the Last 20 Years and the Return of the Taliban. *CESifo Forum*, 23(1), 57–62.

²⁴ O'sha manba.

²⁵ Hanemann U. Home-Based Schools: Increasing the Access of Education to Afghan Girls and Women // In *International Perspectives on Home Education: Do We Still Need Schools?*. – 2015. P.143.

Nyu York universiteti professori Abdul Nuri ushbu holatni quyidagicha izohlaydi: “Tolibonning Afg‘onistonda hokimiyatga qaytishi ayollar ta’limi, mehnati va huquqlariga qay darajada zarar etkazishi mumkinligi borasida chuqur xavotirlar uyg‘otdi. Ayollar so‘nggi o‘n yilliklarda erishgan yutuqlarini yo‘qotish va yana bir bor qora o‘tmishga qaytishdan cho‘chimoqdalar”²⁶.

2021-yil 15-avgustda Tolibon Afg‘onistonda yana hokimiyatni qo‘lga kiritdi va bu guruhning hokimiyatga kelishi bilan, so‘z erkinligi, demokratiya, ayollar uchun ishlash va ta’lim olish huquqi, dunyo bilan aloqalar o‘rnatish, matbuot erkinligi va boshqa rivojlanishlar yo‘q bo‘ldi. Hokimiyatni qo‘lga kiritgandan so‘ng, Tolibon oldingi davrga qaraganda yumshoqroq bo‘lishini va ayollarga ta’lim olish, ishlash va ijtimoiy faoliyat bilan shug‘ullanishga ruxsat berishini da’vo qildi, ammo bu va’dalar yolg‘on edi. Ularning hukmronligining dastlabki kunlarida Tolibon vaqtincha hukumatni e’lon qildi va ushbu vaqtincha hukumatda ayollarning hech bir vakili bo‘lmadi. Tolibon ayollarga uyda qolishni so‘rab bayonot berdi. Biroq, ayollar “ayollar huquqi erkaklar huquqiga teng” shiori bilan Afg‘onistonning turli joylarida o‘z huquqlarini (ta’lim, ishlash va erkinlik huquqi) talab qilib namoyishlar o‘tkazdilar va Tolibonning hokimiyatga qaytishi bilan ushbu mamlakat ayollari juda noaniq bir holatga duch kelmoqdalar.

Afg‘oniston – turli etnik va lingvistik guruhlar, jumladan, pashtunlar, tojiklar, hazoralar, o‘zbeklar, turkmanlar, balujlar kabi xalqlarning vatani bo‘lib, ularning har biri o‘ziga xos madaniyat va an’analariga ega. Afg‘on jamiyatining ayollar ta’limiga munosabati ham ushbu madaniy omillar ta’sirida shakllangan. Tarixan Afg‘oniston jamiyati chuqur konservativ va patriarxal bo‘lib, an’anaviy gender rollari ayollarning ta’lim olishiga va jamoat hayotida faol ishtirok etishiga to‘sqinlik qilgan. Afg‘on jamiyatidagi bu an’anaviylik va erkaklar bilan ayollar o‘rtasidagi tengsizlik – ijtimoiy va madaniy jihatdan jiddiy kamchiliklardan biridir. Shu bilan birga, Afg‘onistonning turli viloyat va jamoalarida ayollar va qizlarning ta’limi hamda mehnat faoliyatiga nisbatan munosabatlar asta-sekin o‘zgarib bormoqda. Ba’zi hududlarda aholining ta’lim darajasi yuqori bo‘lib, qizlarni o‘qishga undashadi, bu esa jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiladi. Masalan, Hazora jamoasida boshqa guruhlariga qaraganda ko‘proq o‘qimishli ayollar va qizlar mavjud. Buning sababi – ushbu jamoa rahbarlari va oqsoqollari har doim ayollar ta’limini qo‘llab-quvvatlab kelganlar²⁷.

²⁶ Abdul G. Noury, Speciale B. Social constraints and women's education: Evidence from Afghanistan under radical religious rule // Journal of Comparative Economics <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0147596716300373>

²⁷ Hervey F. M. The Movement Toward Expression in 21st-Century Afghan Women's Poetry: War, Senses, and Silence // *Routledge Handbook of Post Classical and Contemporary Persian Literature*. – 2023. – P. 164.

Shu qatorda, Afg'oniston jamiyatida ayollarning ta'lim olishiga qarshi bo'lgan guruhlar ham mavjud bo'lib, ular qizlarning o'qishi va ishlashini ornomusga zid deb bilishadi va ayollarni "ikkinchi darajali jins" deb hisoblashadi. Masalan, ayrim pashtunlar o'zlarining ayollarga nisbatan o'zgacha munosabatini "Pashtunvaliy" deb nomlanuvchi urf-odatlar asosida izohlashadi. Ushbu an'anaviy tizimda ayollarga mustaqillik berilishi deyarli mumkin emas. Ayolning shaxsi erkakning yonida aniqlanadi va shuning uchun ayollar ko'pincha qabila urushlarida vosita sifatida ishlatiladi yoki qarzdorlikni to'lash vositasi sifatida ishlatiladi²⁸. Shunga qaramay, Afg'oniston madaniyati va diniy an'alarining barchasi ham ayollar ta'limiga qarshi emasligini ta'kidlash zarur. Aksincha, Afg'onistonda qadimdan ayollar ta'limini qo'llab-quvvatlab kelgan jamoalar mavjud va katta qiyinchiliklarga qaramay, ayollarni ta'lim bilan ta'minlash borasida muhim yutuqlarga erishilgan.

Umuman olganda, Tolibonning birinchi hukmronligi davrida ayollar ta'limining holati nihoyatda og'ir bo'lgan: ayollar asosan ta'lim olishdan va ijtimoiy hayotdan chetlatilgan. Hozirgi Tolibon hukmronligi davrida vaziyat o'zgarib borayotgan bo'lsa-da, ayollarning ta'limi va ijtimoiy hayotdagi ishtiroki yana cheklanishidan xavotirlar mavjud. Tolibon ayollarning ta'lim va ijtimoiy hayotda to'liq ishtirok etishiga ruxsat beradimi yoki huquqlariga nisbatan cheklovlarni davom ettiradimi – bu hali ham noma'lumligicha qolmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Tolibon harakati ichida qizlar ta'limiga doir jiddiy qarama-qarshiliklar mavjud. Aynan shu ichki tafovutlar qizlar maktablarining yopilishiga olib kelgan omillardan biri bo'lishi mumkin. Masalan, 2022-yil 21-martda (Afg'onistonning yangi o'quv yili boshlanishida) Tolibon qizlar maktablarini qayta ochish bo'yicha avval qabul qilingan qarordan voz kechdi, ya'ni ta'lim muassasalari qayta ochiladi deb bayonet berdi. Ammo bu qaror o'quv yilining boshlanishidan bir kun oldin bekor qilindi. Guruh rahbariyati maktablarning qayta ochilishini noma'qul deb topdi va bu borada "komil va islomiy reja" ishlab chiqilmaguncha, ta'lim muassasalari ochilmasligini bildirdi²⁹.

Qolaversa ilmiy kuzatuvlardan ma'lumki, Tolibon guruhi ichida ba'zi a'zolar islomiy va ekstremistik qarashlarga ega bo'lib, ayollarning ishlashi va ta'lim olishini qoralashadi. Ular orasida ko'plab etakchilar va fatvochi olimlar mavjud. Masalan, Tolibonning Oliy ta'lim vaziri va Fazilatni targ'ib qilish va Axloqsizlikni oldini olish vaziri, media bilan bo'lgan intervyusida quyidagilarni

²⁸ Gupta A. Book Review: I am Malala The girl who stood up for education and was shot by the Taliban // *Journal of Development Research*. – 2019. – Vol. 12, Issue 3 <https://digitalcommons.biola.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1022&context=jscj>

²⁹ Mir Hussain Amiri, Benafsha Ahmadi Investigating the Status of Women's Education under Taliban Rule // *International Journal of Islamic Studies Higher Education*. – 2023. Vol 3/2. – P.219.

aytgan: “Qizlar ta’limi – bu begona madaniyat bo‘lib, u Afg‘onistonga Omonullaxon va Zohirshoh davrida olib kelingan”. Shuningdek, u qizlar ta’limini Islom va afg‘on an‘analari bilan mos kelmas deb ta’kidladi va Omonullaxon qizlar ta’limini g‘arbiy fohishalik va behuda hayotni targ‘ib qilishga urinish deb hisoblanishini aytib o‘tdi. Ushbu intervyu ko‘plab davlatlarning rasmiylari va faollari tomonidan inson huquqlarining qo‘pol ravishda buzilishi sifatida qabul qilindi.

Aytish joiz bo‘lsa, ayollarni ta’limdan mahrum qilish ularning asosiy insoniy huquqlarini buzadi va jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga jiddiy to‘siq bo‘ladi. Ta’lim – shaxs va jamiyat rivoji uchun zaruriy omildir. Ayollar ta’limi esa gender tengligini ta’minlash va ularning huquqiy, iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytirishda muhim rol o‘ynaydi. Shu bois, Afg‘onistonda ayollar ta’limi va mehnat huquqlarini himoya qilish, ularga teng imkoniyatlar yaratish borasida xalqaro tashkilotlar, hukumatlar va jamiyatning o‘zi tomonidan jiddiy harakatlar amalga oshirilishi zarur. Bugun ko‘plab afg‘on ayollari va qizlari umidsizlik va ruhiy tushkunlikda, ammo faqat ana shu sa’y-harakatlar orqali ularning imkoniyatlarini ochish, jamiyatda o‘z o‘rnini topish va mamlakat taraqqiyotiga hissa qo‘shishlari uchun sharoit yaratish mumkin. Afg‘onistonda ayollar ta’limi bilan bog‘liq muammolarni hal etish, ayniqsa Tolibon rejimi sharoitida, ko‘p tomonlama yondashuvni talab etadi. Buning uchun xalqaro tashkilotlar, mahalliy hamjamiyat, islomiy muassasalar, islomiy davlatlar hamda musulmon olim va mutaxassislarning ishtiroki muhim ahamiyatga ega. Tolibonning ayollar ta’limi haqidagi g‘oyalariga qarshi turish, ularni muzokaralarga va ochiq bahslarga chaqirish orqali ularning pozitsiyasini qayta ko‘rib chiqishga undash zarur. Xalqaro hamjamiyat esa qizlarning ta’lim, kasb-hunar va ishga kirishish huquqlarini cheklayotgan Tolibon hukumati va amaldorlariga qarshi aniq cheklovlar va sanksiyalarni joriy qilishi kerak³⁰.

Bundan tashqari, qizlar ta’limining ahamiyatini ko‘rsatish va uni cheklovchi noto‘g‘ri tushunchalar va stereotiplarni yo‘qotish uchun targ‘ibot kampaniyalari va ommaviy axborot vositalari orqali ma’rifiy dasturlar amalga oshirilishi lozim. Xalqaro hamjamiyat Afg‘onistonning ta’lim tizimini mustahkamlash uchun moliyaviy va texnik ko‘mak berishda davom etishi, barcha uchun teng ta’lim imkoniyatlarini ta’minlashi kerak. Donor tashkilotlar mahalliy hamkorlar bilan birgalikda ayollar va qizlarning ta’limga kirishida duch kelayotgan aniq muammolarni hal qilishga yo‘naltirilgan samarali dastur

³⁰ Burridge N. Education is as important for me as water is to sustaining life’: perspectives on the higher education of women in Afghanistan // Gender and Education. – 2015. https://www.researchgate.net/publication/283852315_Education_is_as_important_for_me_as_water_is_to_sustaining_life_perspectives_on_the_higher_education_of_women_in_Afghanistan

va tashabbuslarni ishlab chiqishlari lozim. Ushbu tavsiyalarni amalga oshirish orqali Afg'oniston ayollar ta'limini rivojlantirish, gender tafovutini bartaraf etish va ayollar hamda qizlarning o'z salohiyatlaridan mamlakat taraqqiyoti yo'lida foydalanishiga erishishi mumkin. Biroq bu barqaror natijalarni ta'minlash uchun barcha manfaatdor tomonlarning uzoq muddatli va izchil sa'y-harakatlarini talab qiladi (Krzyżanowski, 2022; Pennell, 2016; Yaqub & Mehrnoosh, 2023).

Xulosa qilib aytganda, Tolibonning islom qonunlarini qat'iy talqin qilishi Afg'onistonda ayollar ta'limiga jiddiy to'siqlar qo'ygan. Qizlarning maktabga borishi taqiqlangan, ta'lim muassasalari yopilgan yoki yo'q qilingan, bu esa ayollarning iqtisodiy va ijtimoiy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatgan. Ushbu maqolada ayollar ta'limini ilgari surish uchun ko'p qirrali yondashuv zarurligi ta'kidlanadi. Bunga Tolibon mafkurasini rad etish, aholini xabardor qilish, cheklovlar joriy etish va xalqaro ko'mak orqali amaliy echimlar taklif qilish kiradi. Garchi ayollarning ta'limga kirish imkoniyatlarini yaxshilash yo'lida muayyan sa'y-harakatlar olib borilgan bo'lsa-da, madaniy qarashlar, qashshoqlik va xavfsizlik bilan bog'liq muammolar hanuz dolzarb bo'lib qolmoqda. Tolibonning yana hokimiyatga qaytishi Afg'onistonda ayollar ta'limi va huquqlari kelajagi borasida jiddiy xavotir uyg'otmoqda. Shu bois, ayollar uchun teng ta'lim imkoniyatlarini ta'minlash maqsadida har tomonlama strategiyalar ishlab chiqilishi va amalga oshirilishi zarur.

Abdulhamid II davrida xotin-qizlar ta'limining rivoji va siyosiy konteksti

Shadmanova Sanobar Bazarbayevna
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
Tarix fanlari doktori, professor
Izzatova Ra'no Ulug'bekovna
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
2-bosqich magistranti
E-mail: Ranoizzatova377@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada, Usmonli davlatining sultoni Abdulhamid II davridagi xotin-qizlar ta'limi, ta'limdagi amalga oshirilgan islohotlar to'g'risida so'z boradi.

Kalit soʻzlar: Sibyoniye, Ibtidaiye, Ruşdiye, Idadiye, Sanayi, Dorulmuallimot.

XIX asr Usmonli imperiyasining ijtimoiy hayotga taʼsir qiluvchi koʻplab voqealar sodir boʻlganligi shuningdek, jamiyatni birlashtirish va shakllantirish uchun tegishli siyosatlar ishlab chiqilgan davr boʻlganligi bilan harakterlanadi. Jamiyatni birlashtirish va shakllantirishning bir tartibi bu taʼlim sohasida boʻldi. Sulton Mahmud II. (1808-1839) davrida taʼlimni rivojlantirish uchun qilingan ishlar, Sulton Abdulhamid II (1876-1909) davrida davom ettirildi. Taʼlimning butun mamlakat boʻylab tarqalishiga harakat qilindi va boshlangʻich taʼlimdan oliy maʼlumotgacha boʻlgan qizlar va oʻgʻil bolalarni tarbiyalashda miqdor va sifat jihatidan ham muhim qadamlar tashlandi.

XIX asr boshlarida Usmonli imperiyasidagi taʼlim tizimiga nazar tashlaydigan boʻlsak qiz va oʻgʻil bolalarning birdek taʼlim olishi uchun Sibyon maktabi deb atalgan boshlangʻich maktablar mavjud edi. 5-6 yoshdan boshlab oʻgʻil va qiz bolalar boradigan ushbu maktablarda taʼlim taxminan 3-4 yil davom etardi. Ushbu maktablarning asosiy maqsadi musulmon bolalarni oʻqish va yozishga oʻrgatish, Qurʼoni Karimni yodlash va baʼzi bir asosiy diniy bilimlarni berishdan iborat boʻlgan. Ammo bu maktablarning asosiy dars rejalari yoʻq, vaqf hisobidan tashkil etilgan maktablar edi va tabiiyki vaqt oʻtishi bilan taʼlim darajasi ham pasayib ketdi. Bundan tashqari Sibyon maktablarini tugatgandan soʻng baʼzi oʻgʻil bolalar taʼlimini madrasalarda davom ettirishi mumkin, qiz bolalarning esa bunday imkoniyatlari yoʻq. xalqning qarashlarida ham qiz bolalarning oʻqishi, taʼlim olishiga ehtiyoj yoʻq deb hisoblab qizlarni turmushga berilardi. Baʼzi moddiy holati yaxshi boʻlgan oilalargina oʻz qizlarini oʻqituvchi yollab oʻqitar yoki boʻlmasam otasi ilmi inson boʻlsa qizlar otalaridan taʼlim olishardi.³¹

Taʼlimdagi baʼzi kamchiliklarni bartaraf etish va islohotlarni amalga oshirish uchun Usmonli sultoni Mahmud II tomonidan tashkil etilgan komissiya davlatdagi qiyinchiliklarining eng muhim sabablaridan biri taʼlim tizimining zamon ehtiyojlarni qondira olmayotganligini shuningdek, chora sifatida yangi Gʻarb usulidagi uch bosqichli taʼlim tizimini tashkil etishni taklif qildi. Ushbu yoʻnalishda 1839-yil 11-martda islohotlar boshlandi. Bu davrda ochilgan maktablarning eski maktablardan farqi endilikda oʻquvchilarga Arab va fors tillari, diniy darslar bilan birgalikda bir Gʻarb tilini oʻqitish boʻldi. 1945-yil, 1957-yil, 1969-yillarda taʼlimga doir qarorlar qabul qiladigan tashkilotlar yuzaga keldi³².

³¹ Sebel Dulum, Osmanlı devletinde kadının statüsü eğitimi ve çalışma hayatı (1839-1918), Eskişehir 2006, s. 24-25.

³² Cezmi Eraslan, Objektiften Yansıyanlara Sultan II. Abdülhamid döneminde eğitim, Üsküdar belidiesi, İstanbul 2017, s.14

Xususan Usmonli davlatida 1969-yil “Maorif-i Umumiye Nizomnomasi” tayyorlandi. Bu nizomnomaning axamiyatli jihati shundaki qizlar uchun ochiladigan oʻrta maktablarga doir muhim qoidalar kiritildi. Unga koʻra, “500 dan ortiq xonadonli har mahallada qizlar uchun oʻrta maktablar ochiladi. Sibyon maktablarida boʻlgani kabi, qizlarning oʻrta maktablarida ham oʻqituvchi ayollar dars beradi va agar ayol oʻqituvchilar etarli boʻlmasa, qizlarning oʻrta maktablarida boʻlgani kabi oʻrta maktablarda ham tegishli erkak oʻqituvchilar tayinlanishi mumkin”. Ushbu maktablarda oʻqitiladigan kurslar, maktabning oʻqish muddati, maktabda ishlaydigan oʻqituvchilarning malakasi va soni, maktabga qabul qilinadigan oʻquvchilarning malakasi kabi masalalar ham bu nizomnomada batafsil bayon etilgandi³³.

1869-yilgi Nizomnomaning toʻqqizinchi moddasida olti va oʻn yoshdagi qizlarning boshlangʻich taʼlimi majburiy etib belgilab qoʻyildi. Shuningdek, Oʻn oltinchi moddasida qiz va oʻgʻil bolalarni alohida oʻqitish va Sibyon maktablarini ham ayri-ayri tashkil etish belgilab qoʻyildi. Lekin alohida qizlar uchun birinchi qizlar Sibyon maktabi faqat 1880-yilda Komil afandi tomonidan ochilgan³⁴.

1876-yil taxtga kelgan Sulton Abdulhamid II davrida boshlangʻich taʼlim bilan bogʻliq boʻlgan muommoni bartaraf etish maqsadida asosiy qonun yaʼni konstitutsiyaning 114-moddasida boshlangʻich taʼlim majburiy etib belgilab qoʻyildi. Endilikda qiz va oʻgʻil bolalarni oʻqitish boʻyicha qonuniy majburiyat yuzaga keldi. Usmonli taʼlim tizimidagi majburiy taʼlimdan foydalangan holda qizlarni ham jamoat hayotiga kiritish kerak degan fikr konstitutsiyaning ushbu moddasi bilan kun tartibiga keltirildi. Abdulhamid davrida boshlangʻich taʼlim beradigan maktablar ikkiga ayrildi. Birinchisi Sibyoniye maktablari boʻlsa ikkinchisi Ibtidoiye deb nomlangan maktablardir. Sibyoniye maktablarida darslar eski va anʼanaviy usullar bilan olib borilardi. Ushbu maktablar, Abdulhamid II davridan oldin har bir qishloq va mahallada mavjud boʻlgan. Davlat bu maktablarning taʼlim, binolar va oʻqituvchilar jihatidan etarli darajada emasligini bilar edi. Ammo bu maktablardagi muommolarni hal qilish oson emas edi. Chunki jamiyatning maʼlum bir qismi bu maktablarni shu tarzda qabul qilgandi. Shu bilan birga, ushbu maktablarni isloh qilish davlat ulamolariga ham zarar keltirishi mumkin va bu davlatga zarar etishi bilan barobar edi. ushbu maktablarning taʼlimni davom ettirishi uchun diniy taʼlim bilan birga yangi usul bilan taʼlim berish sharti qoʻyildi. Boshqa tomondan, Yangi tashkil etilgan Iptidoiye maktablari davr ehtiyojlariga javob beradigan tarzda taʼlim beradigan

³³ 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Mahmut Cevat İbnü’ş Şeyh Nâfi, Maârif-i Umumiye Nezaretî Târihçe-i Teşkilat ve İcrââtı -XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi-, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, s. 424-459.

³⁴ Esma Parmaksız, II.Abdülhamid dönemi (1876-1909), eğitim sistemi eğitim yapıları ve askeri Rüşdiyeler, İstanbul 2008, s. 56

maktablarga aylandi. Shunday qilib, boshlang'ich ta'limda dual tizim shakllandi. Ushbu tizim bilan Sibyon maktabi an'anaviy ta'limni davom ettirdi, iptidai maktabi esa innovatsion ta'lim tizimini qabul qildi³⁵.

1873-yilda Nuru usmoniy masjidida, yangi tartib asosida tayyorlangan o'quv dasturini amalga oshirish va tajribasi uchun maktab ochildi. 1880 yilga kelib Istanbulda 19 ta yangi turdagi maktablar mavjud edi, ulardan 3 tasi qizlar uchun, 16 tasi o'g'il bolalar uchun bo'lgan³⁶.

1905-1906 yillarda Usmonlida qizlar uchun 304 ta rasmiy, 36 ta xususiy boshlang'ich ta'lim beradigan-ibtidoiy maktablar mavjud edi. Raqamlardan ko'rib turibmizki Abdulhamid II davrida o'g'il bolalar ta'limi bilan birga qizlarning boshlang'ich ta'limiga ham katta e'tibor berilgan³⁷.

Usmonlida qizlarning o'rta ta'lim olishi uchun Rushdiye deb atalgan maktablar ham mavjud bo'lgan. 1859-yilda, Istanbul Sultonahmetda, Jevri Xalfa tomonidan qizlar uchun o'rta ta'lim beradigan birinchi Rushdiyalar ochildi. Biroq, bu maktab dastlab sakkiz yoki o'n yoshli qizlarni maktabga yuborishga odatlanmagan jamoatchilik tomonidan unchalik e'tiborga olinmadi. So'ng shu davrda chiqarilgan Taqvim-i vekayi gazetasi orqali qizlarni maktabga yuborish to'g'risida e'lon qilindi³⁸.

Rushdiyelarning ta'lim davri birinchi marta ochilganda to'rt yil edi, ammo keyingi yillarda ular olti yilga aylantirildi. Abdulhamid II hukmronligi davrida Rushdiyeler butun mamlakat bo'ylab tez tarqaldi va ayniqsa viloyatlarda sezilarli o'sish kuzatildi. 1880 yildan so'ng, Idadilarga (o'rta maktab) ko'proq ahamiyat berilgan, Rushdiyelarning axamiyati pasaygan. 1892 yilda idadiler va Rushdiyeler birlashtirilib (Litsey) muddati 3 yilgacha qisqartirildi. Shunga qaramay, imperiyaning turli qismlarida o'rta maktablar mavjud edi³⁹.

Qizlar uchun birinchi Rushdiyalar 1859-yilda ochilgan bo'lsa keyingi 47 yil ichida ularning soni 85 ga etgani muvaffaqiyatlidir. Bu o'sishda Sulton Abdulhamid II ning hissasi katta bo'lgan. Sababi, Abdulhamid II davriga qadar mamlakatdagi qizlar Rushdiyelarining soni 9 ta bo'lib, ularning hammasi Istanbulda bo'lgan bo'lsa, keyingi 33 yillik davrda yana 76 ta yangi maktab ochildi va ularning soni 85 taga etdi, ulardan 7 tasi Istanbul va qolgan 69 tasi viloyatlarda edi⁴⁰.

³⁵ Bayram Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Türk tarih kurumu basımevı, Ankara 1991, s. 67-68.

³⁶ Süleyman Boztepe, II. Abdülhamid dönemi idadilerde tarih ve coğrafya eğitim-öğretimi, Konya 2015, s. 25

³⁷ Bayram Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Türk tarih kurumu basımevı, Ankara 1991, s.105.

³⁸ Süleyman Boztepe, II. Abdülhamid dönemi idadilerde tarih ve coğrafya eğitim-öğretimi, Konya 2015, s. 28

³⁹ Cezmi Eraslan, Objektiften Yansıyanlara Sultan II. Abdülhamid döneminde eğitim, Üsküdar belediyesi, İstanbul 2017, s. 45

⁴⁰ Şefika Kumaz, Cumhuriyet Öncesinde Türk kadını. 1839-1923. Ankara 1991, s. 17

Rushdiye maktablarida asosan din darsi, Tarix va Jo'g'rofiya, Usmonli lisoni (lug'ati), Usmonli tili gramatikasi, hisob, boshlang'ich arapcha va forsha, Rasm, Imlo va yozuv, Tikish, uy ishlari, musiqa o'qitilar edi⁴¹.

Rushdiyelardan tashqari o'rta ta'lim olish uchun Idadi deb nomlangan maktablar tashkil etilgan. Qizlarning Oliy ta'limi borasida ham islohotlar amalga oshirishga harakat qilindi. Ammo aydarlik natijaga erishilmadi⁴².

Usmonli davlatida qizlar uchun ochilgan Rushdiye maktablarining ko'payishi munosabati Ayol o'qituvchilarga extiyoj paydo bo'la boshladi. Chunki ko'plab oilalar qizlari uchun dars beradigan o'qituvchilar erkak kishi ekanligini bilib qizlarini maktabga yubormay qo'ydi. Mavjud muommoni hal qilish uchun⁴³ Qizlar ta'limining 1869-yilgi, "Maorifi Umumiy Nizomnomasi" ning 68-70 moddalarida qiz Sibyon va Rushdiye maktablari uchun ayol o'qituvchilarni tayyorlash maqsadida (Darulmuallimot) ochilishi rejalashtirildi va ilk marotaba 1870-yil Istanbulda Dorulmuallimot ochildi. Qizlarga oid maktablarning ochilishi va qiz maktablarining ahamiyati haqida "Xonimlar uchun maxsus gazeta" orqali xalqqa turli xil e'lonlar berila boshladi⁴⁴.

Abdulhamid II davrida qizlarning ta'limi borasidagi qarashlar o'zgara boshlaganligini qayt etishimiz lozim.

Ta'lim, faqat og'il bolalar uchun emas balki qizlar uchun, ham oila hayotida ham jamiyat hayotida muhim ekanligi qabul qilindi. Chunki bugunning yosh qizlari kelajakning onalaridir. Mamlakatning kelajagi ham ular tarbiyalaydigan bolalarning qo'lida. Bo'lajak onalarning bilimli yaxshi tarbiyachi bo'lishi jamiyat rivoji uchun xizmat qiladi⁴⁵

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Usmonli davlatida, rivojlanish yo'lining ta'limdan kechganligini yaxshi anglagan humkdorlari, xususan Abdulhamid II davrida jinsiyat ayirmachiligiga yo'l qo'yilmasdan qiz bolalarning ta'limi masalasi davlat darajasiga ko'tarildi. Bu borada konstitutsiyada va bir qancha hujjatlarda qarorlar qabul qilinishi, poytaxt Istambuldan tashqari viloyatlarda ham ko'plab maktablarning ochilishi, ayol o'qituvchilar tayyorlashni yo'lga qo'yilishi va bir qancha islohotlarning amalga oshirilishi bu fikrning dalilidir.

⁴¹ Elifnur Atalay, sultan II Abdülhamid döneminde kadın ve kadının sosyal hayattaki rolü, Erzurum 2020, s.21

⁴² Ömer Kürşat Koçyiğit, II Abdülhamid dönemindeki mesleki okulların modernleşmeye etkileri, Tekirdağ, 2019, s.25

⁴³ Gizem Öztürk, Osmanlı kadın hareketi öncülerinden hanımlara mahsus gazete'de ideal evlilik ve aileye bakış, Tekirdağ 2019, s.33

⁴⁴ Arzu Şeyda, Kadın eğitimi bağlamında hanımlara mahsûs gazete, A.Ü.Türkiyet Araştırmaları Enstitüsü dergisi sayı29, Erzurum 2006, s.283

⁴⁵ Arzu Şeyda, Kadın eğitimi bağlamında hanımlara mahsûs gazete, A.Ü.Türkiyet Araştırmaları Enstitüsü dergisi sayı29, Erzurum 2006, s.283

Usmonli imperiyasida ayollar ta'siri: saroy siyosatida “Ayollar saltanati” fenomeni

Izzatova Ra'no Ulug'bekovna
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti,
2-bosqich magistranti
E-mail: ranoizzatova377@gmail.com

Annotatsiya: Usmonli imperiyasida ayollarning siyosiy hayotdagi roli tarix davomida ko'plab muhokamalarga sabab bo'lgan. Ushbu maqolada Turkiyaning XVI-XVII asrlarda imperiya hayotiga o'z ta'sirini o'tkazgan ayollarning siyosiy hayotdagi roli va ular tomonidan amalga oshirilgan o'zgarishlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Usmoniylar imperiyasi, ayollar saltanati, noib, Töpkapi saroyi, eski saroy.

Usmonli imperiyasi tarixida Sultonlarning rafiqalari o'laroq ayollarning davlat siyosatida katta ta'sir ko'rsatgan davri XVI asrdan boshlangan va XVII asr oxirigacha davom etgan. Bu davr Turkiya tarixida “Ayollar saltanati” deb ataladi. Bu davrning eng mashhur vakillari, Xurram Sulton, Mehrimoh Sulton, Nurbonu Sulton, Safiye Sulton, Ko'sem Sulton, Xadicha Turxon Sultonlardir. Bu ayollar Sultonlarning rafiqalari va shaxzodalarning onasi sifatida davlat boshqaruvida ta'siri sezilarli bo'lib, Sultonlarga maslahatlar bergan vaqti kelganda ularning siyosiy qarorlariga o'z ta'sirini o'tkazgan.

Ayollar saltanati davrining birinchi va mashhur ayollaridan biri, O'ninchi Usmonli davlati hukumdori Qonuniy Sulton Sulaymon (1494-1566) ning rafiqasi Haseki Xurram Sultondir⁴⁶.

Xurram Sulton, Qonuniy Sulton Sulaymonning besh shahzodasi (Selim II, Shahzoda Mehmet, Mehrimoh Sulton, Shahzoda Abdulloh, Shahzoda Boyazid va Shahzoda Jahongir) ning onasi bo'lgan⁴⁷.

Saroyga kelgan zahoti o'zining aql-zakovati va jozibasi tufayli Qonuniy Sulton Sulaymonning sevimli kanizagiga aylandi. Qonuniy Sulton Sulaymon Xurram Sultonga uylandi, lekin o'sha paytda kanizaklarga uylanish majburiyati yo'q edi. Haqiqatan ham Qonuniy Sulton Sulaymonning buyuk muhabbatiga sazovor bo'lgan Xurram Sulton qisqa vaqt ichida uning ustidan katta ta'sir va hukmronlik o'rnatishga muvaffaq bo'ldi⁴⁸.

Saroyda to'liq hokimiyat o'rnatgan Xurram Sulton keyinchalik o'g'illaridan birining Qonuniy Sulton Sulaymonning vafotidan keyin Sulton

⁴⁶ Özakbaş A. Hürrem Sultan. Tarih Dergisi. Temmuz 2011;(36):347-404.

⁴⁷ Yavuzcan, Z. Osmanli devleti'nde hayirseven hanim sultanlara bir örnek: Hürrem Sultan.Bolu, 2029. s.14

⁴⁸ TDV İslâm Ansiklopedisi'nin 1998 yılında İstanbul'da basılan 18. cilt,498-499

bo'lishi uchun kurashishni hayotining yagona maqsadi qilib qo'ydi. Darhaqiqat, Volida Hafsa Sulton 1534-yilda vafot etgach, uning ishi sezilarli darajada osonlashdi. Ibrohim Poshoning o'ldirilishida Xurram Sulton muhim rol o'ynagan. Sadria'zam vazir Ibrohim Posho lavozimidan chetlatilgandan so'ng davlat ishlariga ko'proq aralasha boshlagan Xurram Sulton, Eski Saroyda (Saray-i Atik-i Amire) yong'in chiqishi ortidan haramni Yangi Saroyga (To'pqopi) ko'chirdi. 1541-yil 25-yanvarga o'tar kechasi va haram yo'riqnomasini o'zgartirdi. Qizi Mehrimoh Rustam Posho bilan turmush qurganidan keyin uning qisqa vaqt ichida vazir, ko'p o'tmay bosh vazir bo'lishida faol rol o'ynagan.⁴⁹

Xurram Sulton, mashhur haseki maqomi tufayli saroyda juda muhim o'ringa ega edi. Sultonning bosh maslahatchisi vazifasini bajarib, Sultonga maslahatlar bergan. Sulton Sulaymonga yurishlar paytida yozgan maktublariga nazar tashlaydigan bo'lsak, uning siyosiy masalalarda naqadar ta'sirli bo'lganligi, Sultonning noibi sifatida faoliyat yuritganini yaqqol ko'rish mumkin. Hatto Sulton Sulaymon hukmronligining dastlabki yillarida ham Xurram Sulton siyosiy voqealarga aralashishdan tortinmagan. Sultonga yozgan maktublarida, odatda, Sulaymonga bo'lgan sog'inchini, oilaviy xabarlarini, salomlarini yozardi. saroy va poytaxtdagi siyosiy voqealar haqida ma'lumot berardi. Vazir va boshqa muhim davlat arboblari bilan urush safarlarida qatnashmagan Xurram Sulton saroyda Sultonning ishonchli xabar manbai va siyosiy maslahatchisi kabi muhim vazifalarni bajargan⁵⁰.

Xurram Sulton shuningdek tashqi siyosat bilan ham qiziqdi, diplomatik yozishmalar olib bordi va davlat ishlariga shu paytgacha hech bir Usmonli Sultonining turmush o'rtog'ida ko'rilmagan tarzda aralashdi. Xususan, Polsha taxtiga o'tirgan yangi qirolga tabrik maktubi yozdi, sovg'alar yubordi. Yozgan maktublarning birinchisi qirol Zigmund I vafotidan keyin Polsha taxtiga o'tirgan Mehmet II ga yozgan. Bu Zigmundga yuborgan hamdardlik va tabrik xatidir. Xatning orqa tomonida muhr ham bor. Usmonli imperiyasida birinchi va yagona marta Haseki Sultoni podshoh bilan yozishma olib borib, davr qoidalaridan birini buzdi. Shubhasiz, buni inqilob sifatida talqin qilish mumkin. Bundan keyin kelin Nurbonu Sulton va kelin Safiye Sulton malikalar bilan maktub almashgan bo'lsa-da, Haseki Sultonning shaxsan podshoh bilan yozishmasiga Xurram Sultondan boshqa misol yo'q. Xurram Sulton davlat ishlariga tez-tez aralashar, ayniqsa, Sulton Sulaymon safarda bo'lganida, davlatning ahvolidan xabar berib, takliflar bildirardi. Xurram Sulton Usmonlilar

⁴⁹ TDV İslâm Ansiklopedisi'nin 1998 yılında İstanbul'da basılan 18. Cilt, 499.

⁵⁰ İslamoğlu, Abdullah. "Osmanlı Devletinde Kadınların Devlet Yönetimine Etkileri". Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 11/2 (Aralık 2023), s.1008-1009 <https://doi.org/10.56701/shd.1384030>.

tarixida davlat ishlari bilan shug'ullangan birinchi ayol sifatida tanilgan. Xurram Sultonning o'z muhri bo'lgan, simli deraza orqali kengash majlislarini kuzatgan va o'z fikrlarini Sultonga bildirgan. Shunga o'xshash ko'plab inqilobiy harakatlar bilan Xurram Sulton davridan Usmonli davlatida ayollar o'z hukmronligini boshladilar.

Xurram Sultonning qizi Mehrimoh Sulton (1522-1578) ham bu davrning muhim ayollaridan biridir. Mehrimoh Sulton saroyda hukmdorning yolg'iz qizi bo'lib, onasining yordamchisi bo'lgan. Saroyning qattiq intizomi doirasida Usmonlilar imperiyasi madaniyati va qonun-qoidalarini anglagan holda ta'lim-tarbiya oldi. Ulg'aygach, onasining sirdoshi, otasining maslahatchisi bo'lib, hech qachon ikki marta gapirmasdi. Onasi Xurram Sultonning vafotidan so'ng, Mehrimoh Sulton haramda yana ham ko'proq so'zga ega bo'lgan. Otasining unga ko'rsatgan e'tibori va mehr-muhabbati tufayli erishgan ta'siridan yuqori darajada foydalangan. Sulton Süleymon o'g'illari o'rtasidagi kurashda Mehrimoh Sultonning vositachiligidan foydalanardi. Shimoliy Afrika qirg'oqlari xavfsizligini va O'rtayer dengizidagi Usmonli savdosini xavf ostiga qo'ygan Malta oroli haqida saroyga kelayotgan xabarlarni hisobga olib, Mehrimoh Sulton otasini Malta ga urush safariga ko'ndirishga harakat qilgani ko'plab tarix kitoblarida qayd etilgan. Hattoki otasini ushbu ekspeditsiyaga rag'batlantirish uchun o'z boyligidan tillalar ham ajratgan. Demak-ki Mehrimoh Sulton otasining siyosiy va hatto harbiy qarorlariga ham ta'sir qilgan⁵¹.

1566-yilda Sulton Sulaymon vafotidan keyin ham Mehrimoh Sulton Selim II va Murad III davrida saroy va haramning eng nufuzli ayollari qatorida bo'ldi. Bu davrda u Eski Saroyda yashagan va unga yuqori maosh berilgan. Uning maktublaridan ichki va tashqi siyosiy voqealar bilan ham qiziqqanligi tushuniladi.⁵²

Nurbonu Sulton (1525/1530-1583) Usmonli imperiyasining eng ko'zga ko'ringan ayol Sultonlaridan biri edi. Muhim ayol Sultonlardan biri bo'lsa-da, u haqidagi tadqiqotlar cheklangan. Manisa Sanjoqbeyligida bo'lgan Selim II tomonidan sevimli haseki sifatida tanlangan 1542-yildan boshlab Nurbonu Sultonning siyosiy va ma'muriy faoliyati ham boshlandi⁵³.

O'sha paytdagi odatdagidan uzoq bo'lsa-da, Selim II Nurbonuning aql-idrokini hurmat qilgani uchun tez-tez turli masalalarda maslahat so'rardi. Bu vaqt ichida u keng qamrovli ta'sirga ega bo'lgan shaxsga aylandi. Ba'zi manbalarga ko'ra (asosan Venetsiyalik yozuvchilar), Nurbonu Sultonning

⁵¹ Dudu Şirin Oluk, Kanunî Sultan Süleyman'ın hayatındaki üç kadın: Hafsa Valide Sultan, Hürrem Sultan, Mihrimah Sultan, Kayseri, 2023, s.113.119-120

⁵² Mustafa Kaçar, "Mihrimah Sultan", T.D.V.İ.A., c. 30, İstanbul 2005, s.39-40.

⁵³ Ayşegül Unal, The Empress Nurbanu and Ottoman Politics in the Sixteenth Century: Building the Atik Valide, Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları dergisi, (2020):s.134

ta'siri shunchalik katta bo'lganki, u vazir Sokollu Mehmet Posho bilan birgalikda hukumatni amalda boshqargan deyiladi. Selim II Nurbonu Sultonga qonuniy ravishda uylangan. Selim II vafot etgach, uning o'g'li Sulton bo'ldi. Nurbonuning haqiqiy ta'siri ana shu davrda boshlangan. 1574-1583-yillarda mutlaq hokimiyatga ega edi. Volida Sulton bo'lgach, o'ziga ishongan odamlarini yuqori lavozimlarga ko'tarish orqali o'zini ham, o'g'lini ham mavqeyini mustahkamladi. Nurbonu Sulton o'g'liga ta'sir qilish orqali davlat boshqaruviga aralashgan va hatto Sultonning o'zi ham boshqaruvda onasi kabi ta'sirga ega emas edi. Sulton Murad onasiga nisbatan beqiyos hurmat va mehr-muhabbatga ega edi, balki hech bir Sulton onasiga bunchalik sadoqatli bo'lmagandir. Har narsada onasining fikrini so'rar va uning maslahatiga amal qilardi. Nurbonu Ko'sem Sulton misolida bo'lgani kabi o'g'li orqali hukmronlik qilishga urinmagan bo'lsa-da, farzandining xalq tomonidan sevilgan, qabul qilingan va hurmat qilinadigan adolatli va qadrli Sulton bo'lishiga yordam bergan. Shu tariqa u yuksak mavqega erishdi va sulolaning muhim va qudratli shaxsiga aylandi. Volida Sulton sifatida unga kuniga 2000 kumush tanga maosh ajratilgan.

Bu davrning keyingi taniqli ayollaridan biri Usmonli imperiyasida katta nufuzga ega bo'lgan Sulton Selimning hasekisi va Murad III ning onasi Safiye Sulton (1550-1605/1619) dir. Safiye Sulton, Sulton Murad III ning davlat ishlariga befarqligi va onasi Nurbonu Sultonning o'limi tufayli, davlat boshqaruvi Safiye Haseki Sulton va saroydagi boshqa ayol Sultonlar ya'ni nufuzli ayollar nazorati ostida edi. Bu ayollar o'zlari xohlagan faoliyatni amalga oshirish uchun erkin harakatlana olardilar. Ular o'z xohishiga ko'ra vazirlarni ishdan bo'shatishi, qayta mansabga tayinlashi mumkin bo'lgan va hatto askarlarga berilgan tumorini (yer egaligi turi) o'z foydalariga boshqarishga harakat qilishdi. Murad III esa kanizaklar bilan band bo'lib, boshqaruvni Safiye Sulton va boshqa ayol Sultonlarga topshirdi. Safiye Sulton saroyda yakka o'zi hukmronlik o'rnatgan edi. Kanfeda ayol, Kaziye ayol va yahudiy Kira kabi boshqa ayollar ham nufuzli lavozimlarga ega edilar⁵⁴.

1595-yilda Murad III ning o'limi va o'g'li Mehmet III ning taxtga chiqishi bilan davlat ichidagi Safiye Sultonning mavqei yanada mustahkamlandi. Mehmet III ni atrofidagi boshqa xavf-xatarlardan himoya qilishga harakat qildi. Mehmet III muhim masalalarda onasi bilan maslahatlashardi. Nurbonu Volida Sulton kuniga 2000 tanga maosh olgan bo'lsa, o'g'li davrida Safiye Sulton maoshini kuniga 3000 tangaga oshirdi. Safiye Sulton davlat arboblardan pora va sovg'alar olib, ularni davlat xizmatiga tayinlashda etakchi rol o'ynagan.

⁵⁴ İslamoğlu, Abdullah. "Osmanlı Devletinde Kadınların Devlet Yönetimine Etkileri". Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 11/2 (Aralık 2023), <https://doi.org/10.56701/shd.1384030>. S.1010.

Uning birinchi navbatda amirlikdan tortib shayxulislomgacha bo'lgan barcha davlat mansablariga ishdan bo'shatish va tayinlashda, davlat ishlarini yuritishda ta'siri katta bo'lgan.

Safiye Sulton nafaqat davlatning ichki ishlariga, balki tashqi ishlariga ham aralashdi. Shu ma'noda uning chet el hukmdorlari bilan bevosita yozishma olib borganligi, diplomatik aloqalar o'rnatgani ma'lum. Angliya qirolichasi Yelizaveta I bilan ham to'g'ridan to'g'ri maktublashgan. Tashqi siyosatda qaynonasi Nurbonu Sulton kabi venetsiyaparast munosabatda bo'ldi. Bunda Shubhasiz, bu siyosatda Venetsiya elchilari tomonidan unga taqdim etilgan sovg'alarning ham o'rni bor edi. Safiye Sultonning Venetsiyani qo'llab-quvvatlashi, unga berilgan pora va sovg'alar o'sha davr Istanbul elchilarining hisobotlarida o'z aksini topdi. 1603-yilda o'g'li Mehmet III ning vafotidan keyin Eski saroyga yuborilgan Safiye Sulton 1619-yil yanvar oyida vafotigacha shu erda yashadi. Mehmet dan tashqari uning yoshligida vafot etgan o'g'li hamda Oysha va Fotima ismli ikki qizi bor edi. O'sha davrdagi xorijlik kuzatuvchilar uni zukko, nafis, tez zehnli, o'ta mag'rur, ehtiyotkor, ogoh, sabrli inson sifatida ta'riflaydilar⁵⁵.

Usmonli imperiyasi tarixidagi yana bir eng qudratli ayol shaxslardan biri, Sulton Ahmed I ning turmush qurgan rafiqasi. Murad IV va Ibrohimning onasi, Mahpeykar Ko'sem Sultondir (1589-1651). Davlat noibi sifatida deyarli 20 yil davomida Usmonli imperiyasini amalda boshqargan.

Saroyga kelganida, go'zalligi bilan Ahmed I ning e'tiborini tortdi va uning eng sevimli hasekisi bo'ldi. O'g'illari Murad IV va Ibrohim tug'ilishi bilan, asta-sekin saroyda nufuzi osha boshladi. O'g'li Murad IV ning 1623-yilda taxtga chiqishi bilan Volid Sulton bo'ladi. Muradning endigina o'n ikki yoshga to'lganligi uni davlat boshqaruvida o'z so'zini aytish imkonini berdi. Bu yillarda Bag'dodning boy berilishi, viloyatlarda bo'ysunmaslik, Abaza Mehmet poshoning qo'zg'oloni, qozoq qaroqchilarining Bosforgacha bostirib kirishi, Qrimdagi tartibsizliklarni bartaraf etish kabi masalalarda davlat amaldorlari bilan hamkorlik qildi. Sulton Murad onasidan davlat ishlarini o'rganib, boshqaruvni o'z qo'lga olishni rejalashtirgan edi. Ko'sem Sulton esa o'z hokimiyatini o'g'liga topshirish niyatida emas edi. Biroq uning hukmronligi, Istanbulda sodir bo'lgan bir qancha voqealar sabab 1631-yilda Murad IV ga hokimiyatni topshirishi bilan tugaydi. Ammo baribir Murad IV onasining gapiga quloq solib, undan butkul ayrila olmadi. Keyingi og'li Sulton Ibrohimning taxtga chiqishi Ko'sem Sultonni avvalgi hokimiyatini qaytardi. Ibrohimning ruhiy muammolari uning mas'uliyatini oshirdi. Sulton Ibrohim

⁵⁵ TDV İslâm Ansiklopedisi'nin 2008 yılında İstanbul'da basılan 35. cildinde, 472-473

ruhiy iztiroblari kuchaygani uchun onasini tinglashni to'xtatdi. Hatto sevganlarining ta'siri bilan uni saroydan haydadi va uni "Iskander Çelebiy" bog'ida yashashga majbur qildi. Mish-mishlarga ko'ra, Ibrohim onasini Rodosga surgun qilmoqchi ham bo'lgan⁵⁶.

Sulton Ibrohimning vafot etgandan keyin nabirasi Mehmet VI kichik yoshda taxtga o'tirdi. Mehmet VI ning onasi bo'lgan Hadice Turhon Volida Sultonlik martabasiga ega bo'ldi. Hali bola bo'lgan hukmdorning buvisi Ko'sem Sulton 16 yildan so'ng yana davlat noibi bo'ldi, bu safar nabirasi uchun. U davlatni Sulton nomidan boshqarar edi. "Volida-i Muazzama", "Katta Volida Sulton" unvonlari bilan taxtiga qudrat katta zavq va baxt bilan o'tirdi. Ko'sem Sulton noib bo'lgach, Usmonlilarda shu paytgacha mavjud bo'lgan an'ana buzildi. Sultonning onasi noib bo'lishi kerak bo'lsa-da, bu holat hokimiyatga berilib ketgan Ko'sem Sulton tufayli o'zgaradi. Xadicha Turxon Volida Sulton, buyuk Volida Ko'sem Sultonning zulmi, fitnalari va davlatni noto'g'ri boshqarishiga chiday olmaydi. Uni saroy ishlaridan uzoqlashtirmoqchi bo'ldi. Bu orada Ko'sem Sulton nabirasi Sulton Mehmetni o'ldirishni rejalashtiradi. Sulton Mehmetni zaharli ichimlik bilan o'ldirmoqchi bo'lganida, uning eng yaqin kanizaklaridan biri bo'lgan Meleki Halfa bunga guvoh bo'lib, Ko'sem Sultonning xiyonat rejasini Turhon Sultonga etkazadi. Shundan so'ng u o'z odamlariga Ko'sem Sultonni qatl qilishni buyuradi. Ko'sem Sulton o'z xonasida pardaning arqoniga bo'g'ilib, fojiali tarzda vafot etdi⁵⁷.

Ko'sem Sultonning kelini Xadicha Turxon Sulton (1627-1683) Sulton Ibrohimning turmush o'rtog'i va Mehmet IV ning onasi. Usmonlilar imperiyasini qariyb 5 yil davomida noib sifatida boshqargan ikkinchi Volida Sultondir. Usmonli tarixida eng uzoq Volida Sulton bo'lib xizmat qilgan va ayollar hukmronligining so'nggi vakilasidir.

Turhon Sulton 1642-yil Mehmet IV ni dunyoga keltirgach, Haseki Sulton unvonini oldi. Shahzodaning tavalludi katta ishtiyoq bilan nishonlandi, chunki bu Usmonlilar sulolasining uzilishi xavfini bartaraf etdi. Ahmad I ning qizi Atike Sultonga uni saroyda o'qitish maxsus topshirilgan. Hasekining saltanat davri yorqin davr emas edi. O'g'li Mehmet IV taxtga chiqishi bilan 1648-yil 8-avgust u haqiqiy Sulton bo'ldi va vafotigacha o'ttiz besh yil davomida bu unvonni egalladi⁵⁸. Turhon Sultonning obro'si, davlat boshqaruvidagi muhim roli, Sulton Ibrohimning vafoti va 7 yoshli o'g'li Mehmet IV ning Sulton bo'lishi bilan boshlanadi. O'g'li Sulton bo'lgach, Turhon Volida Sulton bo'ldi. Yigirma bir yoshda hali tajribasiz, sodda, hiyla va fitnadan bexabar, shuhratparast

⁵⁶ TDV İslâm Ansiklopedisi'nin 2002 yılında Ankara'da basılan 26. cildinde, s.273-274.

⁵⁷ Sibel Arkan, Tarihî romanlarımızda üç Haseki Sultan, Şafiye Sultan, Kösem Sultan), bursa, s.67.

⁵⁸ TDV İslâm Ansiklopedisi'nin 2012-yılında İstanbul'da basılan 41. cildinde, 423-424

bo'lmagan ayol edi. Ko'sem Sulton o'zining Saroydagi qudratidan foydalanib, Eski Saroyga bormaydi va saroyda qoladi. Davlat boshqaruvini qo'lida tutadi. Shunday qilib, ikki ayol o'rtasida ziddiyat va raqobat boshlanadi. Turhon Volida Sulton Ko'sem Sultonning Mehmet IV ga yashirin fitna tayorlayotganligini bilib qolib saroy og'alarini o'z tomoniga og'dirib, Ko'sem Sultonni qo'lga olib o'ldirtirgandan so'ng 1651-yil 24 yoshida saroy va haramning boshlig'i bo'ladi⁵⁹.

O'g'lining yoshligi tufayli "Sulton noibi" vazifasini bajargan Turhon Sulton endilikda davlatning barcha ishlariga shaxsan o'zi aralashib, etakchi ma'murlarga yozma buyruqlar yuborib, maslahat berib, kerak bo'lganda ularni javobgarlikka tortar edi. Mashhur turk tarixchisi Prof. Dr. Erhan Afyonju saroy arxivlaridagi faoliyati natijasida Turhon Sultonning 164 ta xatini, aniqrog'i davlat arboblarga yuborgan yozma buyruqlarini topdi. Prof. Afyonju tomonidan topilgan hujjatlar, Usmonli tarixidagi haqiqiy "temir xonim"ning Xurram Sulton yoki Ko'sem Sulton emas, balki Turhon Sulton ekanligini ko'rsatadi. E'lon qilingan hujjatlarda shu kungacha ma'lum bo'lmagan boshqa ma'lumotlar ham bor: Chanoqqal'adagi istehkomlarni mustahkamlashdan tortib, askarlarning maoshlarini o'z vaqtida to'lashgacha, davlatning deyarli barcha ishlarida shaxsan ishtirok etgan Turhon Sulton. non narxini doimiy ushlab turish uchun yanicharlarning qo'zg'olonlarining oldini olib, ko'plab muhim qarorlarni imzoladi. Turhon Sulton hozirda Töpkapı saroyida bo'lgan 164 ta maktubi tufayli Usmonlilar imperiyasining eng qudratli Volida Sultonlaridan biri hisoblanadi. Turhon Sulton hokimiyatni bir davlat arbobiga topshirgach, Xurram Sulton bilan boshlanib, boshqa Volida Sultonlar va Haseki Sultonlarning davlat boshqaruvida o'z so'zini egallashi bilan davom etgan "Ayollar saltanati" deb atalgan davr shu tariqa tugadi.

Xulosa o'rnida aytishimiz mumkinki, bu davrdagi ayol Sultonlarning siyosiy hayotga ta'siri, nafaqat saroy ichida bo'lgan balki butun imperiyaning ichki va tashqi siyosatiga ham chuqur ta'sir ko'rsatgan, Shuningdek, Chet-el elchilari bilan amalga oshirilgan xalqaro diplomatik munosabatlarda, ayollar siyosiy maslahatchi va hatto davlatning haqiqiy hukmdorlari sifatida ishtirok etgan. Ayollar Saltanatining kuchi va ta'siri, XVIII asrning o'rtalariga kelib, turli sabablar bilan susaygan bo'lsa-da, bu davrning tarixi va merosi, Usmonli imperiyasining rivojlanishida chuqur iz qoldirgan. Umuman olganda, bu davr Usmonli imperiyasidagi ayollarning o'rni haqidagi tarixan shakllangan noto'g'ri tasavvurlarni buzadi. Ular o'z davrlarida, nafaqat oilaviy hayotda,

⁵⁹ Uluçay, Çağatay. Padişahların Kadınları ve Kızları. Ankara: TTK Yayınları, 1992.s. 94-95

balki davlat siyosatida ham muhim rol o'ynaganlar. Ayollar Saltanati bu tarixiy haqiqatni yanada yaqqol ko'rsatadi.

Xitoy siyosiy tizimi evolyutsiyasida ayollarning ishtiroki va ularning ta'sir doirasi

Abdusattorova Farangiza Akramjon qizi
Toshkent davlat Sharqshunoslik universiteti,
tayanch doktorant
E-mail: abdusattorovafarangiza@gmail.com
+998 90 6686626

Annotatsiya. So'nggi yillarda globallashuv zamonida butun dunyo bo'ylab ayollar siyosiy huquqlarini ta'minlashga qaratilgan hamda ularni jamiyatda to'laqonli fuqaro tarzda shakllanishiga ko'mak berishni maqsad qilgan gender tengligi siyosati keng tarqalmoqda. Gender tengligi siyosatini nafaqat ayollar uchun balki shu davlat hukumati hamda jamiyati uchun keng ustun jihatlari bor. Sababi, ayollar siyosiy jarayonlarda faol, yangilikka intiluvchan hamda siyosiy o'zgarishlarga to'g'ri munosabat bildiradi olishadi. Shu sababli ham ularda siyosat hamda davlat boshqaruvida ishtirok eta olishlariga hech qanday to'siq yo'q.

Kalit so'zlar: Gender tengligi, siyosat, huquqlar, davlat boshqaruvi, ma'muriyat, vazirlik.

Qadimgi davrlardan beri Xitoy davlati siyosiy hayotida ayollarning o'rni va mavqeyi yuqori darajada bo'lmaganligini ko'rishimiz mumkin. Bunga sabab Konfutsiylik falsafiy ta'limoti hisoblangan. Chunki, ushbu ta'limotga ko'ra, ayol eriga, fuqaro hukmdorga bo'ysunishi lozim, bu esa xotin-qizlar erkinligini taqiqlagan. Faqatgina XX asrdagi ayollarning asriy orzulari uchun kurashga kirishildi va hozirgi Xitoy jamiyatida ayollar siyosiy faoliyatini mustahkam olib borishmoqda. Ular orasida hozirda kam miqdorda bo'lsa ham partiya a'zolari, elchilar va vazirlar ham bor.

Xitoy davlatida tarixda ilk sivilizatsiya mavjud bo'lgan o'choqlardan biri hisoblanadi. Bu davlat rivojlanishi asos foedal munosabatlar asosida qurilgan. Eng qadimgi davrlardan beri Xitoy boshqaruv tizimi konsutsiylik ta'limoti asosida boshqarilgan, bu esa hokimiyatda erkaklar ustunligini bergan. Eng qadimgi davrlarda Xitoyda hukmdor saroyi xonimlari davlatda o'z siyosiy rolini oz bo'lsada amalga oshirgan. Buni biz misol tariqasida, Fu Xao xonim, Sian xonim, Malika Penyang va boshqalarni olishimiz mumkin, o'rta asrlarda

Xitoyda 1- ayol imperator bo'lgan Vu Zetyan haqida ham aytish mumkin.⁶⁰ Vu Zetyan mustaqil ravishda boshqargan yagona ayol edi, shuning uchun mashhur xitoylik ayollarning ro'yxati usiz to'liq emas. Vu 624-yilning 17-fevralida Tang sulolasi davrida Xitoyning Lichjou shahrida tug'ilgan va uning otasi badavlat odam edi. Natijada, u o'sha paytdagi ayollar uchun odatiy bo'lmagan yaxshi ta'lim olishini ta'minladi. U 14 yoshida imperator Taizongning (626-49 yillar hukmronligi) kanizagi qilib olingan, ammo uning go'zalligi va aql-zakovati tufayli imperator uni o'zining kotibi qilib tayinlagan. Biroq, imperator Taizong hali tirikligida, Vu o'g'li Li Chju bilan ishqiy munosabatda bo'lgan. Taizong 649-yilda vafot etdi va Li uning o'rniga imperator Gaozong etib tayinlandi. Tang Xitoyida imperator vafot etganida, uning barcha kanizaklari sochlarini qirqib olishlari va suddan tashqarida poklik bilan yashashlari kutilgan. Biroq, Gaozong Vu imperator taxtini egallashi bilanoq sudga qaytarishni buyurdi. 654-yilda Vu farzandli bo'ldi, lekin u ko'p yashamadi. U imperator Vangni - imperatorning rafiqasi - chaqaloqni rashk tufayli o'ldirishda aybladi. Gaozong Vuga ishondi va xotinini ishdan bo'shatdi. Keyingi yili Vu uning turmush o'rtog'i bo'ldi. Biroq, ba'zi tarixchilar Vu imperator Vangni hokimiyat uchun kurashda o'ldirish uchun o'z chaqalog'ini o'ldirgan deb o'ylashadi. Gaozong 683-yilda vafot etdi va Vu imperator Zhongzong bo'lgan o'g'li Li Chjega imperator bo'ldi. Biroq, u onasiga bo'ysunmaslik alomatlarini ko'rsatdi, shuning uchun uning ittifoqchilari bilan u uni surgunga jo'natdi va uning o'rniga uning kenja o'g'li Li Dan imperator Ruizong bo'ldi. Ruizong hech qachon sudga kelmagani ajablanarli emas. 690-yilda Vu uni taxtdan ag'dardi va o'zini imperator Regnant deb e'lon qildi.⁶¹ Keyin imperator Regnant Vu o'zining Chjou sulolasi deb nomlangan o'z sulolasini yaratganini e'lon qildi, u xuddi shu nomdagi uzoq vaqt hukmronlik qilgan qadimgi Xitoy sulolasi sharafiga nomlangan (miloddan avvalgi 1046-256). Natijada, bu davr Vu Chjou sulolasi sifatida tanilgan, ammo Vu yagona hukmdor bo'lganligi sababli, u bir oiladan bir qancha vorislar ishtirok etgan boshqa an'anaviy sulolalarga to'g'ri kelmaydi. Vu Chjou sulolasi faqat u bilan tugadi. Vu shafqatsiz hukmdor sifatida tanilgan, u minglab raqib oilalarni qamoqqa tashlagan va ko'plab aristokratlar o'ldirilgan. Biroq, u g'alati tarzda mashhur va sevimli monarx sifatida qaraldi. Bu qisman uning nisbiy iqtisodiy barqarorlik davrida taxtga kelishi, shuningdek, uning islohotlar bo'yicha ko'plab takliflari xalqning o'zidan kelgani bilan bog'liq. U, shuningdek, harbiy ekspansionizm siyosatini

⁶⁰ 5 Fascinating Chinese Women from Medieval China. Chester Ollivier. Oct 13, 2022. <https://www.thecollector.com/famous-chinese-women-medieval-china/>

⁶¹ Wu Zhao: Ruler of Tang Dynasty China. Yuen Ting Lee. 2015. https://www.alumni.edu.hk/hkiedaa/2008_K_M_Competition3/03_webpage_comp/Web_31-40/32_Ng_Shi_1st_Wu_Ze_Tian/Ng_shi_Chuen_1st_Wu_Ze_Tian/

olib bordi, Xitoy chegaralarini hozirgacha Markaziy Osiyoda kengaytirdi, shu bilan birga 670-yilda Tibet imperiyasi tomonidan qo'ldan boy berilgan hududni qaytarib oldi. 682-yildan beri yopilgan Ipak yo'lini qayta ochdi. vaboning avj olishi va sayohatchilarni o'ldiradigan ko'chmanchi qabilalar. 690-yillarning oxiriga kelib, Vu taxtdan voz kechishga majbur bo'ldi, chunki u Xitoyni boshqarishdan ko'ra yosh sevgililari bilan ko'proq vaqt o'tkazdi. U Tang sulolasining imperatori sifatida qayta tiklangan surgun qilingan o'g'li Chjungzong foydasiga taxtdan voz kechdi. Vu bir yil o'tib, 81 yoshida vafot etdi. Bundan tashqari, Xitoyning ko'chmanchi xalqlar bosqinidan saqlab qolgan Xua Mulan haqida ham bir necha afsonalar mavjud. Mulan - Xitoy tarixining Shimoliy va Janubiy sulolalar davridagi (eramizning 4-6-asrlari) xayoliy xalq qahramoni.⁶² Afsonaga ko'ra, Mulan o'zini erkak qiyofasida olib, armiyaga chaqiruvda kekxa otasining o'rini egallaydi. Shimoliy chegaradan tashqaridagi ko'chmanchi qo'shinlarga qarshi uzoq muddatli va taniqli harbiy xizmatdan so'ng, Mulan imperator tomonidan hurmatga sazovor bo'ladi, lekin yuqori lavozimdan voz kechadi. U o'z ona shahriga nafaqaga chiqadi, u erda oilasi bilan qo'shiladi va o'z jinsini oshkor qiladi, o'rtoqlarini hayratda qoldiradi. Mulan haqidagi birinchi yozma yodgorlik Shimoliy Vey sulolasi (386-535) davrida yaratilgan⁶³ va Janubiy Chen sulolasi (milodiy 557-589) kitoblari va qo'shiqlari antologiyasida tuzilgan deb hisoblangan xalq qo'shig'i bo'lgan Mulan balladasidir. Mulan balladasining tarixiy manzarasi odatda Shimoliy Veyning ko'chmanchi Rouranga qarshi harbiy yurishlaridir. Keyinchalik moslashishda Mulan Tang sulolasi asos solingan (taxminan 620-yil) atrofida faol bo'ldi.

Shunindek, Xitoyni Ming sulolasini so'nggi vakilasi Dovager Sisining tarixiy rolini ham alohida ta'kidlash joiz⁶⁴. Ming sulolasining so'ngi davrida imperator kanizakligidan ko'tarilgandan so'ng, imperator Dovager Sisi ichki tartibsizlik va xorijiy bosqinlarga duch keldi. Garchi u suloladagi korrupsiyani to'xtatmagan bo'lsa-da, u modernizatsiya uchun eshikni ochgan O'zini mustahkamlash harakati va harbiy islohotlarni qo'llab-quvvatladi. Tarixchilar uzoq vaqtdan beri u haqida turlicha fikrda bo'lib, uni Xitoy tarixidagi eng bahsli shaxslardan biriga aylantirgan. Imperator Dovager Sisi (1835-1908) Xitoy tarixidagi eng qudratli shaxslardan biri bo'lib, u bilvosita bo'lsa ham, deyarli yarim asr davomida Xitoy taxtini boshqargan. U imperator Syanfenning past

⁶² The 9 Most Famous Women from Chinese History. Max Hobbs. February 18, 2024. <https://lil-beijing.com/famous-chinese-women/>

⁶³ Mulan: The Legend Through History. Joshua J. Mark. 7 September, 2020. <https://www.worldhistory.org/article/1596/mulan-the-legend-through-history/>

⁶⁴ The 10 Most Influential Women in Chinese History. Peter Fenton. March 8, 2018. <https://www.linkedin.com/pulse/10-most-influential-women-chinese-history-peter-fenton>

martabali kanizaki edi, lekin u yagona o'g'lini tug'di. Shunday qilib, imperator vafot etganida, o'g'li imperator bo'ldi va sakkiz oqsoqoldan iborat regentlar kengashi mamlakatni boshqarar edi. Bir necha oy o'tgach, Sisi to'ntarishni amalga oshirdi, shundan so'ng regentlik unga o'tkazildi. Shuni unutmangki, bu notinch vaqtlar edi - ocharchilik 1850-yilda Tayping qo'zg'oloniga sabab bo'ldi va 1856-yilda Fransiya va Britaniya Xitoyga bostirib kirdi va Ikkinchi afyun urushiga sabab bo'ldi. Sisi (u o'ziga "mehribon va quvnoq" degan ma'noni anglatuvchi ism) Xitoyni modernizatsiya qilishni va uning iqtisodiyotini yuksaltirishni xohladi, oxir-oqibat u buni uddaladi. Sisi hukmronligi Xitoy uchun juda gullab-yashnagan davr edi. Yehenala (1835-yil 29-noyabr - 1908-yil 15-noyabr) o'z emblemasi asosida odatda "Sisi" va "Imperator Dovager Sisi" deb nomlanadi, u "G'arbning onasi" va "Lafayette" nomi bilan ham tanilgan. Xitoyning oxirgi Ming sulolasining muhim siyosiy arbobi, Imperator Syanfenning kanizi va imperator Tongjining biologik onasi.

Xitoyda monarxiya ag'darilgach, bu erda feministik harakatlarga faol harakat olib borgan ayollar Qiu Jin, Xe Szyan, Sung Ching-ling, Sung Mei-Ling va boshqalarni alohida ta'kidlash joiz. 1911-yilda Sung Ching-ling Sinxay inqilobining (línghìnjàn) yetakchilaridan biri edi va u Sun Yat-Senning rafiqasi sifatida ham tanilgan.⁶⁵ Sung Ching-Ling opa-singillari bilan birgalikda siyosatda muhim rol o'ynagan, 1949-1975 yillarda Xitoy Xalq Respublikasi vitse-prezidenti lavozimida ishlagan va qator xalqaro tadbirlarda, xususan, sobiq SSSRda ishtirok etgan. Sung Ching-Ling o'zini ayollar va bolalar ta'limi va sog'lig'idagi muammolarni bartaraf etishga bag'ishladi. U "Zamonaviy Xitoyning onasi" sifatida hurmatga sazovor Song Qingling (1893-yil 27-yanvarda tug'ilgan, Shanxay, Xitoy - 1981-yil 29-may, Pekin) - Xitoy inqilobi etakchisi Sun Yat-senning (Sun Chjunshan) ikkinchi xotini. U eri vafotidan keyin Xitoyda nufuzli siyosiy arbobga aylandi. Taniqli Sung oilasining a'zosi Song Qingling Qo'shma Shtatlarda ta'lim olgan. U 1914-yilda o'zidan 26 yosh katta bo'lgan Sun Yat-senga turmushga chiqdi. 1925-yilda Sun vafotidan keyin Song Qingling siyosatda faol rol o'ynadi. U Millatchilar partiyasining chap qanotini (Sun tomonidan asos solingan Gomindan) qo'llab-quvvatlagan, u keyinchalik Chiang Kay-She boshchiligidagi partiyaning o'ng qanoti bilan ajralib ketgan. 1927-yilda chap qanot millatchilar o'z kommunistik a'zolarini tozalab, o'ng qanot millatchilar bilan birlashganda, u tashkilotni erining ideallariga xiyonat qilgan deb qoraladi va u Xitoydan Sovet Ittifoqiga jo'nab ketdi va u erda ikki yil qoldi. 1937-yilda Xitoy-Yaponiya urushi

⁶⁵ Song Qingling. Chinese political leader. Emily Rodriguez. 7 February, 2022. <https://www.britannica.com/biography/Song-Qingling>

boshlanganidan so'ng, Song Qingling, ayniqsa, mamlakatning kommunistik nazorat ostidagi hududlarida tibbiy va bolalarni muhofaza qilish ishlarini olib boradigan Xitoy Mudofaa Ligasini tashkil qildi. O'sha davrda u singlisi Sung Mei-ling (Chiang Kay-Shening rafiqasi) va uning ukasi T.V. Sung, Xitoyning etakchi sanoatchilaridan biri va millatchi hukumatning qudratli amaldori bilan vaqtincha birlashdi. 1948-yilda u Gonkongda Chiang Kay-Shening Gomindan partiyasiga qarshi chiqish uchun tashkil etilgan bo'linish guruhi - Gomindan inqilobiy qo'mitasining faxriy raisi bo'ldi.

Sung Mei-Ling Ikkinchi Xitoy-Yaponiya urushi (Ikkinchi Jahon urushi) paytida u qo'llab-quvvatlash uchun Qo'shma Shtatlarga bir necha bor sayohat qildi. U o'zining aql-zakovati va nafisligi uchun uyda ham, chet elda ham yuqori baholandi. Song nufuzli siyosiy lider Sun Yat-senning ikkinchi xotini edi. U Xitoy Xalq Respublikasi tashkil etilgandan keyin muhim siyosiy arbobga aylandi - u Xitoy vitse-prezidenti (1949-1954 va 1959-1975-yillarda) va Butunxitoy xalq vakillari kengashi doimiy qo'mitasi raisining o'rinbosari bo'lgan. 1972-yilda u Dong Bivu bilan birga vitse-prezident bo'ldi va bu ularni Xitoyning amalda davlat rahbarlariga aylantirdi. U Amerika Qo'shma Shtatlarida maktabda o'qiganidan beri ingliz tilini yaxshi bilardi. huningdek, uylanish bekor qilinishi kerak bo'lgan amaliyot va ayollar kimga turmushga chiqishni mustaqil ravishda hal qilishlari kerak deb hisoblagan vokal feminist edi. Soong Mei-ling 1908-yildan 1917-yilgacha Amerika Qo'shma Shtatlarida ta'lim olgan, u Uelsli kollejini tamomlagan va to'liq amerikalashgan. 1927-yilda u Chiang Kay-Shiga turmushga chiqdi va uni G'arb madaniyati va g'oyalari bilan tanishtirishga yordam berdi va G'arbda uning ishini ommalashtirishga harakat qildi. U eri bilan 1934-yilda an'anaviy xitoy qadriyatlarini o'rgatish orqali kommunizm tarqalishini to'xtatishga qaratilgan "Yangi hayot harakati" dasturini boshladi.

II jahon urushi yakunlangach, Xitoyda kommunistik jamiyat qurila boshladi, va hozirda Xitoy kommunistik sotsialist davlat hisoblanadi. Hozirgi kunda Xitoy davlati siyosiy o'rniga ega ayollar ham mavjud. Misol uchun, Sun Chunlan, Vu Guixian, Li Suven, Anson Maria Elizabeth Chan Fang On-sang, Elsie Leung Oi-sie, Karri Lam, Florinda Chan, Tsai Ing-ven kabi ko'plab ayollarni ko'rishimiz mumkin. Sun Chunlan Xitoy Kommunistik partiyasi a'zosi, 2018-yildan beri XXR vitse prezidenti lavozimida ishlab keladi.⁶⁶ Xitoy Xalq Respublikasi vitse prezidenti Sun Chunlan 1950-yil 24-mayda Xebey provinsiyasining Raoyang okrugida tug'ilgan. U 1973 yilda XKPga qo'shilgan. U Anshan institutida texnik ma'lumot olgan Liaoning provintsiyasi, Anshan

⁶⁶ For Women in China's Communist Party, it's lonely in the top. <https://www.nytimes.com/2022/10/19/business/china-women-communist-party.html>

shahrida temir va po‘lat texnologiyasi (1965–69). U keyinroq yilda Liaoning universitetining Iqtisodiyot bo‘limida iqtisodiy boshqaruv bo‘yicha tahsil olgan Shenyang, Liaoning provintsiyasi (sirtqi ta‘lim orqali, 1981–84); a ishtirok etdi. Shenyang shahridagi Liaoning partiya maktabida iqtisodiy boshqaruv dasturi, Liaoning provinsiyasi (qiymatli o‘qish yo‘li bilan, 1989–91); va bir yil davomida qatnashdi. Pekindagi Markaziy partiya maktabida o‘quv dasturi (1992–93). Shenyangdagi Liaoning universitetida menejment bo‘yicha magistrlik dasturi (to‘liq bo‘lmagan vaqt orqali o‘qish, 1992–95) va Markaziy partiya maktabida siyosat bo‘yicha magistrlik dasturi (sirtqi o‘qish orqali, 2000–03). Sun o‘z faoliyatini Anshandagi soat zavodida ishchi sifatida boshlagan (1969) va oxir-oqibat, o‘sha zavodda partiya xodimi bo‘ldi (1971–74). U kotib bo‘lib ishlagan. Yengil sanoat byurosining Xitoy Kommunistik Yoshlar Ittifoqi (CCYL) a‘zosi, Anshan Siti (1974–77) va Anshan Textile boshqaruvchisi va partiya xodimi bo‘lib ishlagan. Zavod (1977–88). U Anshan shahri ayollar uyushmasining rahbari (1988-yildan), Dalian kotibi, Liaoning (2001–05) va Butun Xitoyning birinchi kotibi, Kasaba uyushmalari federatsiyasi (ACFTU) (2005–09). Keyin u partiya kotibi bo‘lib ishladi. Fujian (2009–12) va Tyantszin partiya kotibi (2012–14). Yaqinda u bo‘lib xizmat qildi. KKP Markaziy Qo‘mitasining Markaziy birlashgan front ish bo‘limi direktori (2014–17) bo‘lgan.⁶⁷ U dastlab Markaziy Komitetning muqobil a‘zosi sifatida saylangan. 1997-yildagi XV partiya qurultoyi. Sun Chunlan Davlat Kengashi bosh vaziri o‘rinbosari va KKP Markaziy Qo‘mitasi a‘zosi bo‘lib, yaqinda Birlashgan front ish bo‘limi boshlig‘i bo‘lgan, u 2014-yildan buyon bu lavozimda ishlagan.

Xulosa sifatida aytadigan bo‘lsak, ayollarning bugungi kunda siyosiy hamda huquqiy savodxonligi, bilimi hamda chet davlatlarida ortirgan tajribasi ularni har qanday sohada etuk mutaxassis sifatida faoliyat yuritishlariga ko‘makchi hisoblanadi. Shu sababli ham, ayollarni jamiyatda o‘z o‘rinlarini topishga hamda vatani uchun asosiy shaxslardan biriga aylanishiga maqsad sifatida gender tengligi siyosati keng ravishda turli mamlakatlarda targ‘ib qilinmoqda. Xuddi shunday, Xitoy davlati ham Qadim davrlardan beri ayollar o‘z haq-huquqlari uchun kurashishi bir oqimda ketmagan. Shundan bo‘lsa-da, Xitoy sulolasi ayollari imperator va malikalar o‘z o‘rniga ega bo‘lishgan. Monarxiya qulagach, feministik harakatlar amalga oshirilib, hozirda siyosiy faoliyati erkin ravishda gender qoidalariga muvofiq ravishda amalga oshirilmoqda.

⁶⁷ <https://baike.baidu.hk/item/%E5%A9%A6%E5%A5%BD/561489>

Tenglik sari qadam: Xitoydagi faol ayollar harakati

Abdusattorova Farangiza Akramjon qizi
Toshkent davlat Sharqshunoslik universiteti
tayanch doktorant,
E-mail: abdusattorovafarangiza@gmail.com
+998 90 6686626

Annotatsiya. So‘nggi yillarda globallashuv zamonida butun dunyo bo‘ylab ayollar siyosiy, ijtimoiy va shaxsiy huquqlarini ta‘minlashga qaratilgan hamda ularni jamiyatda to‘laqonli fuqaro tarzda shakllanishiga ko‘mak berishni maqsad qilgan gender tengligi siyosati keng tarqalmoqda. Gender tengligi siyosatini nafaqat ayollar uchun balki shu davlat hukumati hamda jamiyati uchun keng ustun jihatlari bor. Sababi, ayollar jamiyatning turli faol, yangilikka intiluvchan hamda siyosiy o‘zgarishlarga to‘g‘ri munosabat bildiradi olishadi. Shu sababli ham ularda siyosat hamda davlat boshqaruvida ishtirok eta olishlariga hech qanday to‘siq yo‘q.

Kalit so‘zlar: Gender tengligi, ijtimoiy huquqlar, feminizm, inqilob, xotin-qizlar kuni, “besh feminist opa-singillar”.

Aytib o‘tishimiz joizki, bugungi kunda Xitoy Xalq Respublikasi dunyoning texnologik hamda innovatsion jihatdan yuksak taraqqiy etgan davlatlardan biri hisoblanadi. Bundan tashqari davlatlarda gender tengligi uchun bir qancha tadbirlar ham amalga oshirilmoqda. Aytib o‘tish joizki, ijtimoiy sohada ziyoli ayollar soni kengayib, jamiyatda ayollarning o‘z o‘rinlarini topishga ko‘maklashayotgan ayollar ko‘payotgani tahsinga loyiqdir. Bugun Xitoy ayollari malakali huquqshunoslar, ilm-fan fidoyilari, OAV hodimlari, malakasi jurnalist va suxandonlar bo‘lib jamiyatda o‘z o‘rinlariga ega bo‘lib kelmoqdalar. ⁶⁸

Xitoy davlati tarixda asosan ijtimoiy huquqlar tarmog‘i asosan monarxiya ag‘darilgach paydo bo‘la boshlagan. Bilamizki, Xitoyda qadimgi davrlardan beri konfutsiylik davlat boshqaruvida asosiy rol o‘ynagan va ushbu ta‘limotning asosida “ota-o‘g‘il” tamoyili asosida amalga oshirilgan. Bu esa jamiyatda ayollarning aralashuvini cheklagan va huquqlari yo‘q bo‘lgan. Ayollarning asosiy ishi oila va bolalarga g‘amxo‘rlik qilish bo‘lgan. Xitoyda sostialistik davlat tuzumi o‘rnatilgan xotin-qizlar tengligi joriy qilindi. Lekin Xitoy davlatida asrlar davomida shakllangan konfutsiylik ta‘limotidagi jamiyatdagi tenglik bir qancha muammolarni olib keldi. Xitoyda dastlabki feministik harakatlar asoschilari Qiu jin va Hua Xe dir. Qiu Jin - Ming sulolasi davrida yashagan xitoylik feminist va Inqilobiy ittifoq rahbari. U o‘zining “Ko‘zgu ko‘li

⁶⁸ A martyr for modernity: Qiu Jin - feminist warrior, and revolutionary. H Fan, J A Mangan 2001;18(1).
<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/18464347/>

ritsarining ayoli” (an’anaviy xitoycha: língíngzhín) nomli she’riyati bilan mashhur. U shuningdek, ayollar huquqlari, shu jumladan, kimga turmushga chiqishni tanlash erkinligi, ta’lim va martaba huquqlari va oyoqlarini bog’lashning bekor qilinishi haqida gapirgan feministik faol edi.⁶⁹ U Xitoyda milliy qahramon sifatida feministik faolligi va Ming sulolasi davrida Manchu nazoratidagi hukumatga qarshi yashirin qarshilik harakatidagi roli bilan mashhur. Keyinchalik, u Yaponiyada chet elda o’qib yurganida, eri va ikki farzandini tashlab, bir necha anti-manjur inqilobiy guruhlariga qo’shildi. 1905-yilda Xitoyga qaytib kelganidan so’ng, u Qing hukumatiga qarshi qo’zg’olonlarni rejalashtirib, respublika ishini qo’llab-quvvatladi. U 31 yoshida boshini kesish orqali qatl etilgan. Uning shafqatsiz o’limi respublikachi inqilobchilarni qo’llab-quvvatlagan muhim voqea bo’ldi. Qing imperiyasi 1911-yilda ag’darilgan va oxirgi imperator 1912-yilda taxtdan voz kechgan. Qiu Jin keyinchalik inqilobning eng mashhur shahidlaridan biri sifatida nishonlangan. Yana bir feminist ayollardan biri Xe-Yin Chjen (taxminan 1884–1920?) Xitoyda katta o’tish davrida Tszyansu provinsiyasining Yizheng shahrida tug’ilib o’sgan.⁷⁰ 1904-yilda turmushga chiqqan, eri, taniqli klassik olim Liu Shipei bilan 1907-yilda Tokioga jo’nab ketishgan va u erda Yaponiyada surgunda bo’lgan xitoylik inqilobchilar safiga qo’shilishgan va anarxistik qarashlar va etakchilar bilan tanishgan. O’sha yili Xe-Yin Chjen va uning Tokiodagi sayohatdoshlari Ayollar huquqlarini tiklash jamiyatini tuzdilar va jamiyatning rasmiy jurnalini yaratdilar va uni Tien Yee (Tianyi) yoki tabiiy adolat deb atadilar. 1903-yilda liberal o’qituvchi va siyosiy faol Jin Tianhe (aka Jin Yi; erkak) Shanxayda tarixchilar odatda “Ayollar qo’ng’irog’i” (Nüjie zhong) deb nomlangan feministik manifestni nashr etdi. Guo Jianmei Xitoyning birinchi to’la vaqtli jamoat manfaatlari bo’yicha yuristidir. 1983-yilda Pekin universitetining huquq fakultetini tamomlagan. Ayollarga 70 000 dan ortiq bepul yuridik maslahatlar berildi, 3 000 ga yaqin ishlarni ko’rib chiqdi, ayollar huquqlari bo’yicha 80 dan ortiq o’quv seminarlari o’tkazdi, 70 dan ortiq qonun va me’yoriy hujjatlarni chiqardi, 13 dan ortiq ekspert xulosalari loyihalarini ilgari surdi va 13 ta professional qonun hujjatlari, 200 dan ortiq maqola va kitoblar chop etdi. 100 000 ga yaqin huquqdan mahrum bo’lgan ayollarga o’z huquqlarini qo’lga kiritishga yordam berdi.⁷¹ Pekin universitetini tamomlagandan so’ng, u Adliya vazirligi, Butunxitoy ayollar federatsiyasi va

⁶⁹ The Citi exhibition China's hidden century. 8 October 2023. <https://www.britishmuseum.org/exhibitions/chinas-hidden-century/qiu-jin>

⁷⁰ Woman to Know: Qiu Jin. Julia Carpenter. Nov 14, 2019. <https://juliaccarpenter.substack.com/p/a-woman-to-know-qiu-jin>

⁷¹ 郭建梅，中国公益律师第一人|中国女公民．网易女人． 引用日期． 2020.12.11. <https://baike.baidu.com/item/%E9%83%AD%E5%BB%BA%E6%A2%85/4286185>

Butunxitoy yuristlar uyushmasida ishlagan “Xitoy Xalq Respublikasining ayollar huquqlari va manfaatlarini himoya qilish to‘g‘risidagi qonuni” loyihasining to‘liq vaqtli ishtirokchisi bo‘ldi. Mamlakat bo‘ylab ko‘plab so‘rovlar va tadqiqotlar o‘tkazildi va ayollar huquqlarini himoya qilish bo‘yicha ko‘plab maqolalar chop etildi. 1993-1995-yillarda Xitoy Ijtimoiy fanlar akademiyasining Huquq instituti bilan hamkorlikda “Xitoy ayollar qonunchiligini tatbiq etishdagi muammolar va qarshi choralarni o‘rganish” loyihasiga mezbonlik qilgan va amalga oshirgan. Ushbu loyiha Xitoyda ayollarning huquq va manfaatlarini himoya qilishning hozirgi holati va muammolari bo‘yicha keng qamrovli va chuqur tadqiqot va tadqiqotlar olib bordi va 200 000 dan ortiq so‘zdan iborat maxsus tadqiqot hisobotini yozdi. Xitoyda ayollar huquqlarini himoya qilishga qo‘shgan sa’y-harakatlari va hissasi uchun u 2005-yilda “Tinchlik uchun Nobel mukofoti”ga nomzod bo‘lgan,⁷² 2011-yilda AQSh Davlat departamentining “Xalqaro jasoratli ayollar mukofoti”ni olgan. 2019- yilda “To‘g‘ri turmush tarzi mukofoti”ni olgan. 2021-yilda u AQShning Jorjtaun universitetida AQSh sobiq davlat kotibi Hillari Klinton tomonidan “Hillari Rodham Klinton mukofoti” bilan taqdirlangan. Ko‘pincha “Xitoyning birinchi seksologi”⁷³ sifatida ta’riflangan Li Yinxe Xitoyda gender tadqiqotlarining kashshofi sifatida keng nom qozongan sotsiolog, shuningdek, ayollar, geylar, lezbiyenlar va transgenderlarning huquqlarini himoya qilish bilan mashhur. Li Yinxe bakalavriat bosqichida 1974-1977-yillarda Shansi universitetida tarix fakultetida tahsil oldi. Guangming Daily gazetasida qisqa muddat muharrir bo‘lgandan so‘ng u yangi tashkil etilgan Marksizm-Leninizm-Mao Tszedun tafakkuri institutida tadqiqotchi lavozimiga tayinlandi. Xitoy Ijtimoiy fanlar akademiyasi (CASS), u erda u nikoh va oila bo‘yicha tadqiqotlar olib bordi. Yana bir huquqshunos Chao Shunli xitoylik inson huquqlari himoyachisi bo‘lib⁷⁴, Xitoydagi huquq sharoitlarini yaxshilash uchun xalqaro inson huquqlari mexanizmlaridan foydalanish maqsadini sobitqadamlik bilan amalga oshirdi. Xitoy politsiyasi uni 2013-yil sentabrida Pekin poytaxti xalqaro aeroportida Jenevaga ketmasligi uchun hibsga olgan edi. Pekin politsiyasi uning jinoiy hibsga olinganini tasdiqlamaguncha Chao besh hafta davomida g‘oyib bo‘ldi. 2014-yil mart oyida politsiya hibsxonasida o‘limi bilan yakunlangan

⁷² 律师郭建梅获得诺贝尔替代奖，国内被封杀。 2019.10.14. Guo Jianmei Nobel mukofotiga nomzod. <https://chinadigitaltimes.net/space/%E9%83%AD%E5%BB%BA%E6%A2%85>

⁷³ Biography Li Yinghe. Li Yinghe. 1 May, 2020. <https://www.amazon.com/Biography-Li-Yinhe-Chinese/dp/7530220357>

⁷⁴ Li Maizi's Honest Spoken Account: "I Have not Committed a Crime. Feminism is Innocent". Zi (旋转小字). <https://www.wainao.me/wainao-reads/li-maizis-honest-spoken-account-i-have-not-committed-crime-feminism-innocent-03282021/>

sogʻligʻi yomonlashganiga qaramay, unga tegishli tibbiy yordam koʻrsatilmadi va tibbiy garov evaziga ozod qilindi. Xitoylik inson huquqlari himoyachisi Chao Shunli Xitoyni universal davriy tekshiruvga tayyorgarlik koʻrish va mamlakatning inson huquqlari boʻyicha hisobotini ishlab chiqishda fuqarolarning koʻproq ishtirok etishiga ruxsat berishga chaqirdi. Oʻzining advokatlik faoliyati natijasida u bir necha marta taʼqib qilingan. 2013-yil sentabr oyida Chao Shunli BMTning inson huquqlari mexanizmlari boʻyicha treningda qatnashish uchun Xitoydan Jenevaga joʻnab ketishga tayyorlanayotganda hibsga olingan edi.⁷⁵ Xitoy hukumati uzoq vaqtdan beri Chao Shunliga tegishli tibbiy yordam koʻrsatishdan bosh tortgan. Chao Shunlining sogʻligʻi tezda yomonlashdi, biroq uning tibbiy shartli ozod qilish haqidagi bir necha bor iltimoslari rad etildi. 2014-yil 14-mart kuni Chao Shunli Pekin kasalxonasida vafot etdi. Mukofotlari: Inson huquqlari himoyachilari uchun xotira mukofoti, Inson huquqlari himoyachilari uchun Martin Ennals mukofoti finalchisi hisoblanadi.

Xitoyda XXI asrda feminizm shugʻullanayotgan yoshlarni ham koʻp uchratishimiz mumkin. Shunga oʻxshash yosh feministlardan biri Li Tingting (1989-), taxallusi Li Mayzi, Xitoydagi ayollar huquqlari faoli. U 2015-yilda Xalqaro xotin-qizlar kuni arafasida toʻrt nafar faol (Vey Tingting, Vu Rongrong, Chjen Churan va Van Man) bilan birga politsiya tomonidan hibsga olingan edi.⁷⁶ Ular dastlab “Besh feminist opa-singil” nomi bilan tanilgan. Li kamsitish, oiladagi zoʻravonlik va oliy taʼlim va ish bilan taʼminlangan ayollarga nisbatan noxolis siyosat bilan bogʻliq guruhning koʻplab kampaniyalarini boshqargan. 2012-yilda Li Tingting Pekin va Guanchjou shaharlarida ayollarning koʻproq jamoat hojatxonalariga ehtiyoj borligini taʼkidlash uchun “Erkaklar hojatxonalarini egallab ol” kampaniyasini uyushtirdi. Kampaniya davlatga qarashli China Daily gazetasida muvaffaqiyat deb baholandi Tingting Vey – xitoylik feministik faol. Kollejda sotsiologiya va antropologiya boʻyicha oʻqigan. U 2007-yildan beri feminism bilan shugʻullana boshlagan. Oʻsha paytda u Vuxanda mashhur The Vagina Monologues shousini tashkil qilgan. U Xitoydagi milliy biseksual tarmoqning hammuassisi, Guanchjoudagi gender va jinsiy taʼlim markazi asoschisi, bir qancha feministik tashkilotlarning qoʻmitasi maslahatchisi. U 2015-yilda hibsga olingan, Xitoyda “feministik beshlik” unvoniga ega boʻlgan feministlardan biri. Vey AQShdagi MS Magazine jurnali tomonidan “2015-yilning eng ilhomlantiruvchi 10 ta feministi” roʻyxatiga

⁷⁵ 曹顺利人权捍卫者. Chao Shunli- Inson huquqi himoyachisi. 2014. <https://www.frontlinedefenders.org/zh/profile/cao-shunli>

⁷⁶ Li Maizi's Honest Spoken Account: “I Have not Committed a Crime. Feminism is Innocent” Zi(旋转小字). 28 March, 2021. <https://www.wainao.me/wainao-reads/li-maizis-honest-spoken-account-i-have-not-committed-crime-feminism-innocent-03282021/>

kiritilgan. U, shuningdek, psixologiya maslahatchisi, yozuvchi, hujjatli prodyuser va rejissyor. “Biz shu yerdamiz” filmi uning prodyuseri bo‘lib, ko‘plab mamlakatlarda namoyish etilgan. So‘nggi o‘n yil ichida Xitoyning asosiy feministik harakati, birinchi navbatda, yosh ayollar boshchiligida, mamlakatdagi turli xil gender kamsitish siyosatiga transformativ o‘zgarishlar kiritdi. Faollarning sa’y-harakatlari orqali bu harakat keng jamoatchilik orasida feminizmni chuqur tushunishni boshladi. Cheklangan siyosiy muhitga qaramay, feministik harakat turli ko‘rinishlarda davom etmoqda va rivojlanishda davom etmoqda. Churan Zeng xitoylik feministik faol va tashkilotchi va Xitoy feministik beshligidan biridir.⁷⁷ 2012-yildan beri u yosh xitoylik ayollarni siyosat targ‘iboti va xalq ta’limi bilan shug‘ullanishi uchun tashkil qilib kelmoqda, shuningdek, ayol ishchilar huquqlarini himoya qilish ustida ishlagan. U Ms Magazine jurnalining 2015-yilning eng ilhomlantiruvchi feministlari 10 taligi va 2016-yilda BBCning 100 ta ayoli ro‘yxatini oluvchilardan biri hisoblanadi.

Xulosa sifatida aytadigan bo‘lsak, ayollarning huquq va erkinliklari va gender tengligiga qaratayotgan e’tibori diqqatga sazavordir. Ularning o‘z huquqlarini tayaxshi anglab, talab qilishga chaqirishga ham etarli darajada mutaxassis hamda huquqiy savodligi ham etarli ekanini ko‘rishimiz mumkin. Shu sababli ham, ayollarni jamiyatda o‘z o‘rinlarini topishga hamda vatani uchun asosiy shaxslardan biriga aylanishiga maqsad sifatida gender tengligi siyosati keng ravishda turli mamlakatlarda targ‘ib qilinmoqda. Xuddi shunday, Xitoy davlatida ham Ming sulolasi davridan boshlab dastlabki feminist ayollar chiqqanligini va bu hozirgi kungacha davom etayotganini ko‘rib turibmiz.

⁷⁷Churan Zheng 郑楚然. November 14, 2023 <https://www.upwomxn.org/group/advisor/churan-zheng/>

Xitoydagi ayol olimlar faoliyati: ilmiy salohiyat va jamiyatdagi o‘rni

Abdusattorova Farangiza Akramjon qizi
Toshkent davlat Sharqshunoslik universiteti,
tayanch doktorant
E-mail: abdusattorovafarangiza@gmail.com
+998 90 6686626

Annotatsiya. So‘nggi yillarda globallashuv zamonida butun dunyo bo‘ylab ayollar siyosiy huquqlarini ta‘minlashga qaratilgan hamda ularni jamiyatda to‘laqonli fuqaro tarzda shakllanishiga ko‘mak berishni maqsad qilgan gender tengligi siyosati keng tarqalmoqda. Gender tengligi siyosatini nafaqat ayollar uchun balki shu davlat hukumati hamda jamiyati uchun keng ustun jihatlari bor. Sababi, ayollar siyosiy jarayonlarda faol, yangilikka intiluvchan hamda siyosiy o‘zgarishlarga to‘g‘ri munosabat bildiradi olishadi. Shu sababli ham ularda siyosat hamda davlat boshqaruvida ishtirok eta olishlariga hech qanday to‘siq yo‘q.

Kalit so‘zlar: Gender tengligi, “Nobel” mukofoti, fizika, astronomiya, tibbiyot, akademik, kimyo.

Aytib o‘tishimiz joizki, bugungi kunda Xitoy Xalq Respublikasi dunyoning texnologik hamda innovatsion jihatdan yuksak taraqqiy etgan davlatlardan biri hisoblanadi. Bundan tashqari davlatlarda gender tengligi uchun bir qancha tadbirlar ham amalga oshirilmoqda. Shuningdek, ilm-fan sohalarida ham ayollar ham ishtirok etishi ko‘paymoqda. Bugun Xitoy ayollari tibbiyot, fanning turli tarmoqlarida, shuningdek, hozirgi kunda innovatsion sohada ham bir qancha yutuqlarga ega ekanliklari salmoqlidir.

Xitoy davlatida tarixda ilm-fan sohaları qadimdan rivojlangan. Ammo, ilm-fanda ayollar ishtiroki haqida asosan ma‘lumotlar Ming sulolasi davridan boshlangan. Xitoy tarixida dastlabki, ilm-fanda o‘z nomini qoldirgan ayol Van Zhenyidir. Van Zhenyi - Ming sulolasining olimi va astronomi, Van tug‘ilgan paytda ayollarning ilmiy tadqiqotlar bilan shug‘ullanishi kam bo‘lgan davr bo‘lgan, lekin shunga qaramay u mustaqil ravishda sayyoralar harakati va trigonometriyani tushunishda muvaffaqiyatlarga erishgan. Van Zhenyi 1768 – 1797- yillarda yashagan. Qonunlar va urf-odatlar ayollarning oliy ma‘lumot olishiga to‘sqinlik qilayotganiga qaramay, u astronomiya, matematika, geografiya va tibbiyot kabi fanlarni o‘rgangan.⁷⁸ Vang o‘z kitoblarida va maqolalarida trigonometriya va Pifagor teoremasi haqida yozgan, quyosh va oy

⁷⁸Strong Women: Wang Zhenyi. Sofia Ng. Jul 27, 2023. <https://www.avatech.nz/post/strong-women-wang-zhenyi>

tutilishini o'rgangan va boshqa ko'plab samoviy hodisalarni tushuntirgan. Xitoyning birinchi ayol tadqiqotchisi unvoni ko'pincha astronomiya, matematika va tibbiyotda kashshof hissa qo'shgan. Ming sulolasi qulagach, Respublika davrida ham ayollar faol harakat olib borishgan. Fizika sohasida eng nom chiqargan ayol Xe Zexui hisoblanadi. Xe Zexui yadro fizigi, atom yadrolarini o'rgangan birinchi xitoylik ayollardan biri, zarrachalar fizikasidagi faoliyati bilan tanilgan. 1914-yilda Sharqiy Xitoyning Tszyansu provinsiyasi Suzhou shahrida tug'ilgan professor He 1936-yilda Pekindagi Tsinghua universitetining fizika fakultetini tamomlagan.⁷⁹ Keyin Berlin texnologiya universitetida ballistika bo'yicha tahsil olgan. Professor He 1940-yilda uchuvchi o'qlarning tezligini tekshirishning yangi usuli bo'yicha dissertatsiya yozganidan so'ng muhandislik fanlari doktori ilmiy darajasini oldi. U bir necha yil Germaniyada qolib, yadro fizikasi bo'yicha tadqiqotlar olib bordi. U dastlab Buyuk Britaniyaning yuqori darajadagi ilmiy jurnali "Nature" tomonidan e'tirof etilgan elektron-pozitron chidamli to'qnashuvi hodisasini kuzatdi. 1946-yilda professor He Parij universiteti qoshidagi Kyuri laboratoriyasiga qabul qilindi. Oliy energiya fizikasi institutining (IHEP) Kosmik nurlar va astrofizika bo'limi boshlig'i sifatida u bir qancha yo'nalishlarda tadqiqotlar olib bordi. Uning tashabbusi va g'amxo'rligi ostida IHEPning sobiq kosmik nurlarni tadqiq qilish bo'limi ichki va xalqaro hamkorlik orqali Tibetda 5500 metr balandlikda o'rnatilgan yadroviy emulsiya kameralarini qurdi va bu dunyodagi eng yuqori bunday qurilmadir. Rentgen tadqiqotlari sohasidagi yutuqlarning bir qismi sifatida o'sha paytda bir nechta detektorlar ishlab chiqilmoqda. Asosan yuqori energiyali zarrachalar tezlatgichini qurishga qaratilgan fikrlashning asosiy oqimini engib, Xe Zexuyning qarashlari va qarori Xitoyda kosmik astronomiya va kosmik fanni rivojlantirish uchun birinchi yuqori balandlikdagi ilmiy balonni uchirish qobiliyatini yaratishga olib keldi. Birinchi uchirish bazasi IHEP homiyligida Pekin yaqinidagi Syan-Xe shahrida tashkil etilgan. Faoliyati davomida. u o'nlab maqolalarni nashr etdi, lekin shaxsiy shon-sharafga unchalik ahamiyat bermadi. Juda kamtarin, umrini ilm-fanga bag'ishlagan, oddiy hayot kechirgan va doimo yosh tadqiqotchilarni tarbiyalagan. Bir necha davralarda "Xitoy madam Kyuri" nomini olgan va nihoyat Pekinda 2011-yil 20-iyunda 97 yoshida vafot etdi. Shuningdek, yana bir fizik ayol Vu Jianxiong (Chien-Shiung Vu) - "Fizikaning birinchi xonimi" sifatida tanilgan Vu yadro fizikasi va eksperimental fizikaga hissa qo'shgan.⁸⁰ U Manxetten loyihasida

⁷⁹ Famous Chinese Physicist HE Zehui Dies at 97. CHEN Na. Jun 23, 2011. https://english.cas.cn/newsroom/archive/news_archive/nu2011/201502/t20150215_140086.shtml

⁸⁰The Oxford encyclopedia of the history American science, medicine and technology. Hugh Richard Sloten. Volume 1.New York.2014. <https://www.cpp.edu/faculty/zywang/documents/wu2014oe.pdf>

muhim rol o'ynadi va fizikadagi "paritet qonuni"⁸¹ ni inkor etgan mashhur "Vu tajribasi" ni o'tkazdi. Taniqli xitoylik amerikalik fizik, o'zi bilan mashhur,⁸² yadro fizikasiga katta hissa qo'shgan. Xalqaro miqyosda kashshof ayol sifatida hamda fandagi ayollar uchun teng imkoniyatlar tarafdori bo'lgan olim ayol hisoblanadi. Xitoyda ilk bora Nobel mukofotiga sazavor bo'lgan ayol bu - Tu Youyou. U 2015-yilda fiziologiya yoki tibbiyot bo'yicha Nobel mukofotiga sazovor bo'lgan.⁸³ Uning ishi an'anaviy xitoy tabobatiga asoslangan va u Nobel mukofotiga sazovor bo'lgan birinchi ayol xitoylik olim edi. U 2015-yilda bezgakni davolash orqali millionlab odamlarning hayotini saqlab qolgan artemisinin birikmasini kashf etgani uchun fiziologiya yoki tibbiyot bo'yicha Nobel mukofotiga sazovor bo'lgan. Uning an'anaviy xitoy tibbiyotidan ilhomlangan ishi global sog'liqni saqlash va Xitoy fanida muhim bosqich bo'ldi. Tu Youyou 1930-yil 30-dekabrda Xitoyning Zeijing Ningbo shahrida tug'ilgan. U Pekindagi Pekin universitetida tahsil olgan. 1965-yildan beri u Xitoy an'anaviy xitoy tabobati akademiyasida ishlagan, hozirda u bosh olim. Tu Youyou oilali va ikki qizi bor.

XXI asrdagi dunyodagi eng larzaga soluvchi hodisa COVID grippining tarqalishi Xitoyda epidemiologiya sohasining rivojlanishiga olib keldi. Taniqli epidemiolog sifatida Chen COVID-19 pandemiyasi davrida vaksinalar bo'yicha tadqiqot ishlarini olib bordi. U Xitoyda yuqumli kasalliklarning oldini olish va nazorat qilish bo'yicha etakchi shaxs bo'lgan. Chen Vey 1966-yil fevralida tug'ilgan. Oilali, bir nafar o'gli bor. Chen Vey biomudofaa bo'yicha ixtisoslashgan xitoylik epidemiolog va virusolog bo'lib, hozirda Harbiy tibbiyot fanlari akademiyasida tadqiqotchi va doktorlik maslahatchisi bo'lib ishlaydi⁸⁴ hamda Xitoy muhandislik akademiyasining akademigi hisoblanadi. (CAE). 2021-yil sentabrda The Globe and Mail nashri Chen shuningdek, Xitoy Xalq ozodlik armiyasining general-mayori ekanligini xabar qildi. 2020-yilda Chen Biotexnologiya instituti, Harbiy tibbiyot fanlari akademiyasi va CanSino Biologics qo'shma guruhini Convidecia-ni ishlab chiqish uchun boshqargan. Ishlab chiqish guruhi 2020-yil mart oyida 1-bosqich sinovini va 2020-yil aprel oyida 2-bosqich sinovini ro'yxatdan o'tkazdi. U Argentina, Chili, Meksika, Pokiston, Rossiya va Saudiya Arabistonida 40 000 ishtirokchi bilan III bosqich sinovlarini o'tkazdi. 2021-yil fevral oyida III bosqich sinovlari va 101 ta COVID holatlari bo'yicha global ma'lumotlar vaksinaning COVID-19 ning

⁸¹ Paritet - tizimning matematik tavsifi bilan bog'langan tushuncha; fizikada o'z paritetini saqlaydigan tizim - bu uni boshqaradigan qonunlar uning "oyna tasviri" uchun ham bir xil bo'lgan tizim.

⁸² Chien Shiung Wu nasce il 31 maggio 1912. <https://scienzapertutti.infn.it/rubriche/biografie/2372-chien-shiung-wu>

⁸³ Tu Youyou – Facts. Nobel Prize. 23 Apr 2015. <https://www.nobelprize.org/prizes/medicine/2015/tu/facts/>

⁸⁴ Chan, Minnie; Zheng, William (3 March 2020). "Meet the major general on China's coronavirus scientific front line". South China Morning Post. Retrieved. 15 April 2020. [https://en.wikipedia.org/wiki/Chen_Wei_\(medical_scientist\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Chen_Wei_(medical_scientist))

oʻrtacha belgilarining oldini olishda 65,7% va ogʻir kasallikning oldini olishda 91% samaradorlikka ega ekanligini koʻrsatdi. Uning vaksinatsiyasi baʼzi Osiyo davlatlari, Yevropa va Lotin Amerikasi mamlakatlarida foydalanish uchun tasdiqlangan. Yana bir COVID davrida Li Lanjuan ham eʼtiborli ishlar olib bordi. Li Lanjuan - Epidemiolog, yuqumli kasalliklarni nazorat qilishga qoʻshgan hissasi uchun, xususan, COVID-19 epidemiyasi davrida tan olingan.⁸⁵ Hozirda u Zhejiang universiteti Tibbiyot fakultetida Yuqumli kasalliklar diagnostikasi va davolash boʻyicha davlat asosiy laboratoriyasi direktori lavozimida faoliyat olib boradi. Li Lanjuan 1947-yil 13-sentabrda tugʻilgan, shuningdek, Lan-Juan Li nomi bilan atalgan, xitoylik epidemiolog va gepatolog hisoblanadi. 1998-yildan 2008-yilgacha Chjejiang provinsiyasi hukumati sogʻliqni saqlash departamenti direktori lavozimida ishlagan. Li Lanjuan Xitoy muhandislik akademiyasining akademigi, shuningdek, Zhejiang universiteti professori va bosh shifokori. 2020-yilda Xitoyda COVID-19 tarqalishining dastlabki kunlarida u koʻp marta frontda ishlagan.⁸⁶

Aytib oʻtish kerakki, Xitoyda astronomiya sohasida kosmosga chiqqan ayollar ham mavjud. Bu ayol Liu Yang boʻlib, 1978-yil 6-oktabrda tugʻilgan. Xitoylik astronaut va koinotdagi birinchi xitoylik ayol.⁸⁷ Hozirda Xitoy Xalq Ozodlik Armiyasi Kosmonavtlar guruhining maxsus toifali astronauti, katta polkovnik unvoni bilan taqdirlangan. U bir vaqtlar Harbiy havo kuchlarining maʼlum bir boʻlinmasining uchuvchi guruhi kapitanining oʻrinbosari boʻlib xizmat qilgan va Harbiy havo kuchlarining ikkinchi darajali uchuvchisi sifatida baholangan. Hozirgi kunda IT sohasida ham sezilarli ishlar olib borilgan. Hammamiz ishlatayotgan sensor ekranlarni ixtiro qilgan ayol ham xitoylikdir. Bu ayol- Chjou Kunfey boʻlib, u muhandis va tadbirkor, Lens Technology asoschisi va sensorli ekran texnologiyasida kashshof. Chjou Kunfey - Apple, Samsung va Huawei mijozlari boʻlgan sensorli ekranlar ishlab chiqaruvchi Lens Technology kompaniyasi raisi.⁸⁸ Shuningdek, u Tesla va BYD kabi elektromobil ishlab chiqaruvchilar bilan ham hamkorlik qiladi. Oʻsmirlik chogʻida migrant fabrika ishchisi boʻlgan Chjou oʻzini oʻzi ishlab topgan dunyodagi eng boy ayollardan biriga aylandi. Qoʻshimcha sifatida aytadigan boʻlsak, Xitoy ayollari kimyo, biologiya, nanotexnologiya va umuman olganda barcha ilm-fan sohalarida amaliy ishlar qilib mashhurlikka erishmoqdalar.

⁸⁶ 5.刘洋：十年再出征，把祖国的荣耀写满太空 Lyu Yang: Men oʻn yildan keyin yana chiqib, koinotni vatanim shon-shuhratiga toʻldiraman. 06.05.2022. <https://www.sss.tsinghua.edu.cn/info/1049/6508>

⁸⁷ "Liu Yang". Erik Gregersen. Encyclopedia Britannica. Sep 27, 2024 <https://www.britannica.com/biography/Liu-Yang>. Accessed 5 November 2024.

⁸⁸ The Billionaires On Forbes' World's 100 Most Powerful Women List 2021. Jemima McEvoy. Dec 06, 2021. <https://www.forbes.com/profile/zhou-qunfei/>

Xulosa sifatida aytadigan bo'lsak, ayollarning bugungi kunda ilm-fan va IT sohalarida olib borayotgan faoliyatlari tahsinga loyiqdir. Ularning siyosiy hamda huquqiy savodxonligi, bilimi hamda chet davlatlarida ortirgan tajribasi ularni o'z sohasining etuk mutaxasisi sifatida faoliyat yuritishlariga ko'makchi hisoblanadi. Shu sababli ham, ayollarni jamiyatda o'z o'rinlarini topishga hamda vatani uchun asosiy shaxslardan biriga aylanishiga maqsad sifatida gender tengligi siyosati keng ravishda turli mamlakatlarda targ'ib qilinmoqda. Xuddi shunday, Xitoy davlatida ham Ming sulolasi davridan boshlab dastlabki ilm-fan taraqqiyotiga o'z hissasini qo'shgan ayollar ko'rini boshlagan bo'lsa, hozirgi kungacha ushbu harakatlar izchil davom etmoqda.

Yaponiya Meydzi davrida gender munosabatlari va ayollar siyosiy faolligining boshlanishi

Mahamadjonova Diyora

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti,

Sharq sivilizatsiyasi va falsafa fakulteti 2-kurs magistranti

E-mail: diyora2602@icloud.com

Annotatsiya: Ushbu maqola Meydzi davrida (1868–1912) Yaponiyada ayollar huquqlarining rivojlanishini tahlil qiladi. Ushbu davrda Yaponiya an'anaviy jamiyatdan zamonaviy davlatga aylanish jarayonini boshdan kechirgan bo'lib, bu jarayon gender munosabatlariga ham ta'sir ko'rsatgan. Maqolada ayollar huquqlarining an'anaviy chegaralardan siyosiy maydonga chiqishiga olib kelgan omillar, jumladan, G'arb ta'siri, modernizatsiya siyosati va ayollar harakatlari o'rganiladi. Shuningdek, bu davrdagi huquqiy va ijtimoiy o'zgarishlar natijasida ayollarning ta'lim olish, ishchi kuchiga qo'shilish va siyosiy faollikka intilish jarayonlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Meydzi davri, ayollar harakati, feminizm, Nakajima Toshiko, Fukuda Hideko, Raicho Hiratsuka, "Seito"

Meydzi davri Yaponiyaning ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy sohalarda tub islohotlar bosqichiga kirgan davri hisoblanadi. Ushbu islohotlar Yaponiya jamiyatining ko'plab jabhalariga, jumladan, gender munosabatlariga ham sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Ilgari an'anaviy ijtimoiy tuzum doirasida erkaklar hukmronligi mustahkamlangan bo'lsa, Meydzi davrining modernizatsiya jarayonlari natijasida ayollarning jamiyatdagi o'rni muhokama qilina boshladi.

Bu davrda Yaponiyada Gʻarbcha taʼlim tizimi joriy qilinib, ayollar uchun maktablar ochildi va ularning bilim olish imkoniyatlari kengaydi. Shu bilan birga, ayollarning ijtimoiy faolligi ortib, ular ishchi kuchiga qoʻshila boshladi. Shunga qaramay, anʼanaviy qarashlar tufayli ayollarning siyosiy va huquqiy imkoniyatlari cheklangan edi. Meydzi davrida ayollarning anʼanaviy chegaralardan chiqib, ijtimoiy va siyosiy maydonda oʻz oʻrnini topishga boʻlgan harakatlari kuchaya bordi. Ushbu jarayonlar huquqiy oʻzgarishlar, ayollar taʼlimining rivojlanishi va feminist harakatlarning paydo boʻlishiga olib keldi.

Meydzi inqilobi natijasida Yaponiyada Gʻarb tajribasidan foydalanish, sanoatlashtirish va zamonaviy davlat boshqaruvi tizimini joriy etish jarayoni boshlandi. Ushbu islohotlar ayollar hayotiga ham taʼsir koʻrsatdi. Qizlar uchun maktablar tashkil etila boshlandi.

Meydzi davrida ayollar hali ham toʻliq siyosiy huquqlarga ega boʻlmagan boʻlsa-da, ularning jamoatchilik hayotidagi ishtiroki oshib bordi. Ayollar siyosiy va ijtimoiy faoliyatga quyidagi yoʻllar bilan qoʻshildilar:

- Ayollar harakati va matbuot – XIX asr oxirida ayollar oʻz huquqlarini ilgari surish maqsadida gazeta va jurnallar chiqarishni boshladilar. “Seito” (青鞜, Bluestocking) kabi jurnallar ayollarning huquq va erkinliklarini targʻib qildi.

- Feminist yetakchilar – Raicho Hiratsuka, Nakajima Toshiko va Fukuda Hideko kabi yetakchi ayollar Yaponiyada ayollar huquqlari uchun kurash olib bordilar.

- Siyosiy ishtirok taqiqlari – 1900-yilda hukumat ayollarning siyosiy tashkilotlarga aʼzo boʻlishini taqiqlagan boʻlsa-da, bu taqiq ayollarning ayollarning norozilik kayfiyatini kuchaytirdi va ularning faoliyatini yanada jadallashtirdi.

Erkinlik va xalq huquqlari harakatida Nakajima Toshiko va Fukuda Hidekoning ishtiroki va oʻrni. Nakajima Toshiko (Kishida, 1863-1901) va Fukuda Hideko (Kageyama, 1865-1927) erkinlik va xalq huquqlari harakatida qatnashib, jinslar tengligi va monogamiya tizimining targʻibotiga hissa qoʻshdilar⁸⁹.

Kishida 1868-yildan 1926-yilgacha davom etgan Meydzi - Taysho davrida ulgʻaygan. Bu davrda yapon rahbarlari oʻzlarini yangi gʻoyalari bilan chiqa boshladilar va islohotchilar xalqni “yangi huquq va erkinliklar”ga chaqirdi. Ushbu islohotchilik harakatining ayollari hozirda “Yaponiyaning birinchi

⁸⁹ Junko Kiguchi. Japanese Women's Rights at the Meiji Era. https://www.oldphotosjapan.com/file_download-/18/20170525_141432.pdf

to'liq feministlari" sifatida tanilgan. Kishida ana shunday feministlardan biri edi. Uning harakatining asosiy maqsadi yaponiyalik yosh qizlarning, ayniqsa o'rta va yuqori sinflarning mavqeini oshirish edi. Islohotchilar barcha yapon ayollariga tenglik berilishi kerakligini ta'kidladilar. Yaponiyada amalga oshirilgan islohotlar yapon ayollariga yangi huquq va erkinliklarga ega bo'lishlari uchun keng imkoniyatlar yaratib berdi. Endi ular "yaxshi rafiqqa, oqila ona" atamasidan foydalana boshladilar, ya'ni yaxshi fuqaro bo'lish uchun ayollar o'qimishli bo'lishi, davlat ishlarida qatnashishi kerak edi.

1877-yilda shahzoda Taruhitoga o'zining xattotlik iste'dodini namoyish etgandan so'ng, Kishida Meydzi imperatori devonxonasida xizmat qilish uchun munosib nomzod sifatida aniqlandi. Ikki yil o'tgach, u imperator Haruko saroyida klassik xitoy tiliga ixtisoslashgan devonxona xizmatchisi bo'lib ishlagan birinchi aristokrat ayol bo'ldi⁹⁰. Imperator saroyidagi faoliyati davomida u erni "haqiqiy dunyodan uzoqda" va "ayollar uchun joriyalar tizimining ramzi" ekanligini his qildi. Shundan so'ng Kishida islohotchilik harakatlari orqali butun Yaponiya bo'ylab chiqish qila boshladi. 1882-yilda Jiyuto (Liberal partiya) homiyligida chiqishlarini boshlash uchun devonxonani tark etdi. "Ozodlik va Xalq huquqlari harakati"ga ma'ruzachi sifatida qo'shildi va Meydzi hukumatini tanqid qila boshladi. Uning harakatdagi ahamiyati 1882-yil aprel oyida Osakadagi "Ayollar yo'li" nomli nutqi bilan mustahkamlandi⁹¹.

U mintaqaviy gazetalarda tez- tez o'zining ommaviy nutqlari bilan paydo bo'la boshladi. "Hukumat erkaklar ustidan kuch, erkaklar esa ayollar ustidan kuch sifatida" (1882 yil may), va "Chidamaslik kerak bo'lgan narsaga chidash va tashvishlanmasligi kerak bo'lgan narsalar haqida qayg'urish: bu ayollarning vazifalari emas" kabi nutqlari orqali ayollarning jamiyatdagi mavqeini ko'rib chiqish istagini aks ettirgan⁹². Kishida ayollar va erkaklar teng huquqliligini ta'minlash uchun asos sifatida ayollarni bilimli bo'lishga chaqirdi: "Umid qilamanki, kelajakda turmush qurishning birinchi talabi ta'lim ekanligi ma'lum darajada e'tirof etiladi"⁹³.

1883-yil 12-oktabrda e'lon qilingan "Qutidagi qizlar" (箱入娘, Hakoiri Musume) nutqidan so'ng tazyiqqa uchraydi va siyosatdan chetlatiladi⁹⁴.

⁹⁰ Johnson, Linda L. (2016). "Kishida Toshiko (1863–1901)". Encyclopedia.com.

⁹¹ Marnie S. Anderson. Kishida Toshiko and the Rise of the Female Speaker in Meiji Japan. U.S.-Japan Women's Journal, No. 30/31 (2006), pp. 36-59 // <https://www.jstor.org/stable/42771943>

⁹² Suzuki, Mamiko C. (2019). "From Kishida Toshiko to Nakajima Shōen". Gendered Power: Educated Women of the Meiji Empress' Court. University of Michigan Press. pp. 39–53. <https://books.google.com/books?hl=ru&lr=&id=QeaEDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP8&dq=empress+shoken&ots=VC9pyaK-px&sig=795J438Te1ra8xtVDqGGtWUom9E>

⁹³ Johnson, Linda L. (2016). "Kishida Toshiko (1863–1901)". Encyclopedia.com.

⁹⁴ Marnie S. Anderson. Kishida Toshiko and the Rise of the Female Speaker in Meiji Japan. U.S.-Japan Women's Journal, No. 30/31 (2006), pp. 36-59 // <https://www.jstor.org/stable/42771943>

1883-yilda Kageyama xonadonida ayollar xususiy maktabi tashkil etildi. Bu faoliyatlar ayollar ta'limining shakllanishiga tayyorgarlik vazifasini bajardi. Biroq, maktab 1884-yilda Takasaki prefekturasi tomonidan to'satdan yopildi. Shundan so'ng, Fukuda Tokioga jo'nab ketdi⁹⁵. Tokioga kelganidan ko'p o'tmay, u Liberal partiyaning radikal qanoti rahbari Oi Kentaro bilan uchrashdi va 1885-yildagi Osaka voqeasi ishtirokchilaridan biri bo'ldi, 130 ga yaqin liberal faollar inqilobni qo'zg'atish va Koreyani ozod qilish uchun yo'lda hibsga olindi. Ular orasida Fukuda ham bor edi. Fukuda voqeaga aloqadorligidan afsusda ekanligini yozgan bo'lsa-da, uning sud jarayoni keng jamoatchilikka e'lon qilindi. Ommaviy axborot vositalari uni "Yaponiyaning Janna d'Ark"i sifatida ommalashtirdi. U o'zining "Qamoq xotiralari" kitobida jinslar tengligi haqidagi istaklarini quyidagicha bayon qilgan:

"Agar ayollar huquqlari mustahkamlanib, jinslar o'rtasidagi tenglikka erishilsa, barcha 37 mln ayollar siyosatda ishtirok etadilar, davlatni qutqaradilar va noto'g'ri siyosat va qonunlarni olib tashlaydilar. Bundan tashqari, agar ayollar erkaklar bilan birga madaniyatni rivojlantirsa, ularni davlatga bo'lgan muhabbatlari ortishi mumkin. Shuning uchun men ozodlik harakatida qatnashishga qaror qildim. Va men buni chin dildan xohlardim"⁹⁶.

Qamoqxona xotiralari

Ozodlikka chiqqanidan so'ng, Yaponiyada ijtimoiy va gender islohotlarini davom ettirdi va hukumatni demokratik o'zgarishlarga undagan "Ozodlik va Xalq huquqlari harakati"da faol rol o'ynadi.

1903-yilda Fukuda "Heiminsha" nomli hamkorlar guruhi bilan sotsialistik xabarni tarqatishga bag'ishlangan "Heimin Shinbun" gazetasiga asos soldi. Ichki va tashqi masalalarga e'tibor qaratgan gazeta butun dunyo e'tiborini tortdi va tez mashhurlikka erishdi. 1904-yilda u o'zining "Hayotimning yarmi" (わらはの思ひ出, Varava no omohida) avtobiografiyasini nashr etdi. U Yaponiyadagi ayol tomonidan yozilgan birinchi avtobiografiya bo'lib, Benjamin Franklin, Janna d'Ark, rus natsistlari va boshqalarning asarlariga havolalarni o'z ichiga olgan edi⁹⁷. Ushbu avtobiografiyada Okayama jamiyatining shakllanishi haqida ham fikr yuritib, quyidagicha ta'riflaydi:

"Biz Yaponiyada birinchi bo'lib shunday klub tashkil etdik. Sof huquqlar, erkinlik va tenglik tarafdorlarini suhbatga taklif qildik. Maqsadimiz ayollarni zulm holatida ushlab turgan o'tmishdagi qoloq

⁹⁵ Junko Kiguchi. Japanese Women's Rights at the Meiji Era. https://www.oldphotosjapan.com/file_download/18/20170525_141432.pdf

⁹⁶ Junko Kiguchi. Japanese Women's Rights at the Meiji Era. https://www.oldphotosjapan.com/file_download/18/20170525_141432.pdf

⁹⁷ Mackie, Vera (1997). *Creating Socialist Women In Japan*. Cambridge, UK: University of Cambridge. p. 3.

odatlarni yo‘q qilishga harakat qilish edi. qulay vaqt bo‘lganligi sababli a‘zolik uchun arizalar to‘xtovsiz kelib tushdi va tashkilotimiz gullab-yashnashda davom etdi”⁹⁸.

Shuningdek, u Yaponiyadagi ayollarning imkoniyatlarini kengaytirish va ularni xalqaro ishlarga jalb etishga qaratilgan “Sekai Fujin” (Dunyo ayollari) jurnalini ta’sis etdi. Fukuda butun umri davomida yaponiyalik islohot harakatlarida ishtirok etdi, umummilliy ijtimoiy va iqtisodiy o‘zgarishlarni amalga oshirishga harakat qildi⁹⁹.

“Seito” va yangi ayollar. Dastlabki yapon feministlaridan biri, siyosiy faol, anarxist, jurnalist va yozuvchi Hiratsuka Raicho 1886-yilda Tokioda yuqori martabali davlat xizmatchisi oilasida tug‘ilgan. 1903-yilda Naruse Jinzo tomonidan asos solingan Yaponiya Ayollar universitetida ta’lim olgan. U Amerikada ayollar ta’limini tadqiq qilgan va Britaniyadagi ayollar oliy ta’lim muassasalaridan ham ilhomlangan¹⁰⁰. Universitetni tugatgach, Hiratsuka “Narumi” ayollar ingliz maktabiga o‘qishga kirdi, u yerda 1911-yilda Yaponiyaning birinchi ayollardan iborat adabiy jurnali “Seito” (Bluestocking) jurnaliga asos soldi. U “Seito”ning birinchi sonini quyidagicha so‘zlar bilan boshlagan:

“Avvalda ayol quyosh bo‘lgan. Haqiqiy, asl odam. Bugungi kunda ayol boshqalar orqali yashaydigan oy. Boshqalarning yorqinligini aks ettiruvchi, masalan, rangpar oy. Biz o‘zimizdagi g‘oyib bo‘lgan quyoshni qaytarib olishimiz *kerak*”¹⁰¹.

(Quyosh “Zen”da hayot manbai ramzini anglatadi, shuningdek quyosh ma’budasi Amaterasu, Yaponiya imperatorlik uyining afsonaviy ajdodiga ishora).

Hiratsuka ayolning ruhiy o‘zgarishini siyosiy yoki ijtimoiy ozodlikdan ko‘ra ko‘proq hurmat qilgan va quyidagi fikrlarni bildirgan:

“Ozodlik va erkinlik! Qadim zamonlardan beri biz ayollarning ozodligi” degan so‘zlarni eshitib kelamiz. Ammo, ozodlik va erkinlikning haqiqiy ma’nosi juda ham noto‘g‘ri tushunilgan emasmi? Bundan tashqari, ayollar ozodligi masalasi haqida gap ketganda, bu tushunchaning o‘zida juda ko‘p muammolar yashirin bo‘lishi mumkin. Lekin, men ayollar bosim va cheklovlardan qochib

⁹⁸ Marnie S. Anderson, *Women and Political Life in Early Meiji Japan: The Case of the Okayama Joshi Konshinkai (Okayama Women’s Friendship Society)*, U.S.-Japan Women’s Journal, No. 44 (2013), pp. 43-66. <https://www.jstor.org/stable/42771845>

⁹⁹ Mackie, Vera (1997). *Creating Socialist Women In Japan*. Cambridge, UK: University of Cambridge. p. 61.

¹⁰⁰ “平塚らいてう | 近代日本人の肖像”. 近代日本人の肖像 (Hiratsuka Raicho | Zamonaviy yaponlarning portretlari)

¹⁰¹ 富田, 裕子. 日本のブルーストッキングである青鞥社の遺産: 文学、文化、女性の地位に及ぼしたその影響 (Tomida, Hiroko. *The legacy of the Japanese bluestocking society: its influence upon literature, culture and women’s status*) No. 48 (2016), p. 129-150 // https://koara.lib.keio.ac.jp/xoonips/modules/xoonips/download.php?koara_id=AN10032394-20161231-0129

qutulganida, oliy ta'lim olganida, umumiy kasblarda ishlashni boshlaganida, ovoz berish huquqiga ega bo'lganida yoki ota-onasi va eri kabi homiylardan mustaqil holda yashaganida, bu holatni haqiqiy ayollar ozodligi deb hisoblamayman. Bu holat ayollarga yaxshi sharoit va haqiqiy ozodlikka erishish imkoniyatini yaratishi mumkin, ammo, bu faqat vositadir. Bu maqsad emas. Bu ideal ham emas. Xo'sh, men orzu qilgan haqiqiy ozodlik nima? Bu – ichimizda yashirin bo'lgan qobiliyatni yuzaga chiqarish va imkoniyatlarimizni namoyon qilishdir. Agar men o'zimdagi ajralsam, bizning ichimizda yashiringan qobiliyatni ko'rsata olaman. Biz o'z qobiliyatimiz uchun o'zimizni qurbon qilishimiz kerak. Biz o'zini unutish (selflessness) degan tushunchaga etishishimiz lozim. Biz uzoqdagi mo'jizalarni orzu qilmaymiz. Biz o'z tabiatimizning sirlarini anglaymiz va o'z kuchimiz bilan mo'jiza hamda sirga aylanamiz. Iltimos, chin dildan ibodat qiling va ruhiy diqqatni uzluksiz jamlang. Yashirin qobiliyatning tug'ilish kuni va yashirin quyosh nurlarini sochguncha buni to'liq bajaring. O'sha kunda biz butun dunyoni va barcha narsalarni egallaymiz”¹⁰².

Keyinchalik Hiratsuka “Raicho” (“Momaqaldiraq”) taxallusini qabul qilib, ayollarni ma'naviy inqilobga chaqira boshladi va jurnalning birinchi yillarida adabiyotdan ayollar muammolariga, jumladan, ayollarning jinsiy hayoti, iffati va abortning ochiq muhokamasiga o'tdi. Ishtirokchilar orasida taniqli shoir va ayollar huquqlari himoyachisi Yosano Akiko va boshqalar ham bor edi.

Garchi ko'plab yaponiyaliklar zamonaviy feministlarning g'oyalariga yondoshishgan bo'lsa-da, Yaponiya ommaviy axborot vositalarining rad etishi tufayli, ko'pchilik bu g'oyalarini jiddiy qabul qilmadi, chunki Raicho va uning safdoshlariga tarixda o'zidan shon-shuhrat qoldirish uchun harakat qilyotgan oddiy bir guruh sifatida qaraldi. Bu xatti-harakatlar Raichoni o'z g'oyalarini nashr etishga undadi. Uning 1913-yil aprel oyidagi “Dunyo ayollariga” inshosi ayollarning “ryosai kenbo” (yaxshi rafiq va oqila ona) sifatidagi an'anaviy rolini rad etdi: “Qiziq, hayotlarida moddiy ta'minot uchun bir umrlik xizmatkor va fohisha bo'lish uchun sevgisiz nikohga kirgan qancha ayollar bor”. Bu nomuvofiqlik Seitoni nafaqat jamiyatga, balki davlatga qarshi qo'ydi va “jamoat tartibini buzgan” yoki jamiyatga mos kelmaydigan “ayollar haqidagi g'arb g'oyalarini” joriy etgan ayollar jurnallarining senzurasiga duchor bo'ldi.

1919-yil noyabr oyi oxirida “Butun Kansai xotin-qizlar tashkilotlari Federatsiyasi”ga taklif qilingan Hiratsuka “Ayollarni birlashtirish sari” mavzusida ma'ruza qildi. Unda Ayollarni sinf sifatida belgilab, Hiratsuka ularni hokimiyatni talab qilish uchun birlashishga chaqirdi. Huquq egalari sifatida

¹⁰² Junko Kiguchi. Japanese Women's Rights at the Meiji Era. https://www.oldphotosjapan.com/file_download/18/20170525_141432.pdf

ayollar “kelajak”ni belgilovchi davlatning bir qismi bo‘lishi kerarligini ta’kidladi. Shuningdek, Ayollarni majburiy turmush qurishdan himoyalash to‘g‘risida qonun qabul qilinishini va Ajralish to‘g‘risidagi qonunlarni isloh qilishni taklif qildi. Uning siyosiy faol sifatidagi karyerasi ko‘p o‘n yilliklarni qamrab olgan bo‘lsa-da, Hiratsuka birinchi navbatda “Seito” guruhini boshqarishi bilan esda qoladi. XX asr boshlarida Yaponiyadagi ayollar harakatining etakchi faoli sifatida alohida o‘rin egalladi. Uning urushdan keyingi tashkiloti, “Yangi Yaponiya ayollar uyushmasi” bugungi kungacha faol bo‘lib qolmoqda.

Meydzi davri Yaponiyada keng qamrovli islohotlar olib borilgan va jamiyatning barcha sohalariga ta’sir ko‘rsatgan davr bo‘ldi. Ushbu modernizatsiya jarayoni gender munosabatlariga ham o‘z ta’sirini o‘tkazib, ayollarning ta’lim olish va ijtimoiy hayotda faol ishtirok etish imkoniyatlarini oshirdi. Biroq, an’anaviy qarashlar sababli ularning siyosiy va huquqiy huquqlari hali ham cheklangan edi.

Ushbu davrda ayollar o‘z huquqlarini himoya qilish uchun harakat boshladilar. Nakajima Toshiko va Fukuda Hideko erkinlik va xalq huquqlari harakatining etakchi vakillaridan bo‘lib, ayollar huquqlari, monogamiya va gender tengligi uchun kurash olib bordilar. Ular o‘z chiqishlari va faoliyati orqali ayollarning siyosiy jarayonlarga jalb qilinishi muhimligini targ‘ib qildilar. Fukuda Hideko o‘zining “Qamoqxona xotiralari” asarida jinslar tengligiga erishish jamiyatning umumiy rivojlanishi uchun muhim ekanligini ta’kidlagan.

XX asr boshlarida Yaponiyada feminist harakatlar yanada jadallashdi. Hiratsuka Raicho boshchiligida tashkil etilgan “Seito” (Bluestocking) jurnali ayollar ozodligi va huquqlari haqida ochiq fikr bildirish uchun platforma bo‘ldi. Raicho jamiyatda ayollar faqat an’anaviy “yaxshi rafiq va oqila ona” roli bilan cheklanib qolmasligi kerakligini ilgari surdi va ularning intellektual hamda ma’naviy rivojlanishi muhim ekanligini ta’kidlab o‘tdi.

Garchi Meydzi islohotlari natijasida ayollar ta’lim va ishchi kuchiga faol jalb etila boshlagan bo‘lsa-da, ular hali to‘liq siyosiy huquqlarga ega emas edi. 1900-yildagi hukumat qaroriga ko‘ra, ayollarga siyosiy tashkilotlarga a’zo bo‘lish taqiqlangan edi. Biroq, bu cheklovlar ayollarning yanada faollashishiga sabab bo‘ldi. Ayollar huquqlari harakati davom etib, feminist etakchilar tomonidan ayollarning siyosiy ishtirokini kengaytirish, ta’lim olish imkoniyatlarini oshirish va gender tengligini ta’minlash yo‘lida ko‘plab tashabbuslar ilgari surildi.

Umuman olganda, Meydzi davri yapon ayollari uchun og‘ir, lekin o‘zgarishlarga boy davr bo‘ldi. Bu jarayon natijasida ayollar jamiyatning muhim qismiga aylanish, o‘z huquqlarini talab qilish va gender tengligi uchun kurashish imkoniyatiga ega bo‘ldilar. Ushbu harakatlar keyinchalik Yaponiyada ayollar huquqlarining kengayishiga asos yaratdi va XX asrda gender tengligi yo‘lidagi muhim yutuqlarga olib keldi.

Taisho davri ayollarining modernizatsiya jarayonidagi ko‘p qirrali roli

Mahamadjonova Diyora

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti,

Sharq sivilizatsiyasi va falsafa fakulteti 2-kurs magistranti

E-mail: diyora2602@icloud.com

Annotatsiya: Taisho davri(1912–1926) Yaponiyada modernizatsiya jarayonlarining jadallashgan davri bo‘lib, bu davrda ayollar jamiyatning turli sohalarida faol ishtirok eta boshladilar. Ushbu maqola Taisho davrida ayollarning ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va siyosiy sohalarda tutgan o‘rmini tahlil qiladi. Ijtimoiy jihatdan, gender tengligi masalalari muhokama qilina boshlanib, ayollar ta‘lim olish va mehnat bozoriga kirish imkoniyatiga ega bo‘ldilar. Iqtisodiy jihatdan, sanoatning rivojlanishi ayollarni zavod va korxonalarda ishlashga jalb qildi, bu esa ular uchun iqtisodiy mustaqillik sari muhim qadam bo‘ldi. Madaniy sohada ayollar adabiyot, jurnalistika va san’atda o‘z ovozigaga ega bo‘la boshladilar. Siyosiy maydonda esa ayollar huquqlarini himoya qiluvchi harakatlar kuchaydi, natijada gender tengligi uchun asos bo‘luvchi qonuniy islohotlarga yo‘l ochildi. Maqola Taisho davri ayollarining jamiyatdagi o‘zgarishlarga qo‘shgan hissasini har tomonlama ko‘rib chiqib, ularning tarixiy ahamiyatini yoritib beradi.

Kalit so‘zlar: Taisho davri, modernizatsiya, feminizm, madaniyat, siyosat, ijtimoiy-iqtisodiy hayot, Takamure Itsue, Yoshiko Mibuchi, Hideko Inoue, Yosano Akiko, Utako Shimoda, Hiratsuka Raicho, Ichikawa Fusae.

Taisho davri (1912–1926) Yaponiyada Meydzi modernizatsiyasidan keyin kelgan va qisqa, ammo dinamik o‘zgarishlar davri bo‘lgan. Ushbu davr hukmdori imperator Yoshihito (Taisho) bo‘lib, u salomatligi sababli siyosiy ishlarga unchalik aralashmagan, natijada parlament tizimi kuchaygan va demokratik tamoyillar mustahkamlangan. Bu davrda urbanizatsiya kuchaydi, sanoat rivojlandi, ommaviy ta‘lim va matbuot kengaytirildi.

Taisho demokratiyasi deb ataluvchi jarayon natijasida fuqarolik huquqlari, jumladan, ayollar huquqlari masalalari ham kun tartibiga chiqdi. Ommaviy matbuotning rivojlanishi, demokratik islohotlar, G'arb madaniyatining ta'siri va birinchi jahon urushi davridagi iqtisodiy o'zgarishlar natijasida ayollar jamiyatda faol ishtirok eta boshladilar.

Meydzi davrida ayollar jamiyatda asosan oilaviy an'anaviy rolga ega edilar va huquqiy jihatdan erkaklarga nisbatan ancha cheklangan edilar. Biroq, Taisho davrida ta'lim, iqtisodiyot va siyosatda ishtirok etish imkoniyatlari kengaya boshladi. Feministik harakatlar rivojlandi va ayollar o'z huquqlari uchun kurasha boshladilar.

Ijtimoiy - iqtisodiy sohada ayollar. Meydzi davrining oxirlarida boshlangan ta'lim tizimi islohotlari Taisho davrida yanada rivojlandi. 1918-yilda ayollar uchun birinchi universitet – **Yaponiya ayollar universiteti** ochildi, bu esa ayollarning yuqori ta'limga kirishiga yo'l ochdi. Ayollar endi nafaqat o'rta ta'lim, balki universitet darajasida ham o'qish imkoniga ega bo'ldilar¹⁰³.

1910-yillarning oxirlariga kelib, ayollar o'z huquqlari uchun faol kurash olib bora boshladilar. Feministik harakatlarning boshlanishiga Meydzi davrining patriarxal ijtimoiy tuzilishi va G'arb ta'siri sabab bo'ldi. 1920-yillarda feministik tashkilotlar shakllanib, ayollar huquqlarini kengaytirish yo'lida kurash olib bordilar.

Bu davrning taniqli ayol faollaridan biri yapon feministi, anarxisti, yozuvchi, etnolog va "1-yapon ayol tarixchisi" **Takamure Itsue** bo'lib, u tarixiy tadqiqotlari va feministik asarlari bilan tanilgan. U Yaponiyada ayollar tarixini tizimli ravishda o'rganishni boshlagan ilk olimasi hisoblanadi. Yaponiya qadimgi davrida "matriarxat jamiyati" mavjudligini ilgari surgan va feministik harakatlarni targ'ib qilgan. "Ayollar tarixi" (女性の歴史, Joseino rekishi), "Qiz yuragi" (娘ごころ, Musume gokoro) asarlari ayollar tarixini o'rganish bo'yicha asosiy manba bo'lib xizmat qilgan¹⁰⁴.

Yoshiko Mibuchi va **Hideko Inoue** ham ayollar huquqlari uchun kurashgan faol ayollardan edilar. Yoshiko Mibuchi Yaponiyaning ilk 3 ayol advokatidan (Masako Nakata va Ai Kume) biri edi. U 1949-yil Yaponiyaning dastlabki 2 ayol sudyasidan, 1952-yil Nagoya okrug sudining 1-ayol sudyasi,

¹⁰³ Barbara Molony. The State and Women in Modern Japan: Feminist Discourses in the Meiji and Taisho Eras <https://scholarcommons.scu.edu/history/75/>

¹⁰⁴ "A View on Research into Women's History" by Takamure Itsue". [https://skeelstranslations.wordpress.com/2020/06/17/a-view-on-research-into-womens-history-by-takamure-itsue/#:~:text=Takamura%20Itsue%20\(1894%20%E2%80%93%201964\),advancing%20feminism%20in%20history%20academia](https://skeelstranslations.wordpress.com/2020/06/17/a-view-on-research-into-womens-history-by-takamure-itsue/#:~:text=Takamura%20Itsue%20(1894%20%E2%80%93%201964),advancing%20feminism%20in%20history%20academia)

1972-yil Niigita prefekturasi Oila sudi Bosh sudyasi bo‘lgan¹⁰⁵. Hideko Inoue taniqli ma’orifchi, feminist va tinchlik harakati faoli, ayollar ta’limi va xalqaro hamkorlikka katta hissa qo‘shgan yapon etakchi ayollaridan biri. 1913-yil Tokioning Sugamo hududida 1-bolalar bog‘chasini tashkil etish tashabbusini ilgari surgan va uning ochilishida muhim o‘rin tutgan. 1931-yil Yaponiya Ayollar universitetining ilk ayol prezidenti, “Yaponiya Ayollar tinchlik assotsiatsiyasi” rahbari, “Ayollar Xalqaro tinchlik va ozodlik Ligasi” Yaponiya bo‘limi rahbari lavozimlarida faoliyat olib borgan¹⁰⁶.

Ayollarning iqtisodiy mustaqillikka intilishi Taisho davrining muhim o‘zgarishlaridan biri bo‘ldi. Sanoatning rivojlanishi natijasida ayollar engil sanoat, bank va xizmat ko‘rsatish sohalarida ish topa boshladilar.

Ayollar fabrikalarda, kasb-hunar maktablarida va hatto savdo sohasida faoliyat yurita boshladilar. Meiji davrida mavjud bo‘lgan oilaviy bizneslarda ayollar ko‘pincha soyada qolgan bo‘lsalar, Taisho davrida ular ochiq tadbirkorlik faoliyati bilan shug‘ullana boshladilar.

Madaniyat va san’atda ayollar. Ayol yozuvchilar orasida **Yosano Akiko, Utako Shimoda** kabi mualliflar feministik ruhdagi asarlari bilan mashhur bo‘ldilar. Yosano Akiko yozuvchi, shoira, ochiq feminist va sotsialist edi. Bokiralikni hurmat qilishning 2 xil qarashi- G‘arbiy Yevropa va Yaponiya timsollarini o‘z asarlarida olib chiqqan. “Chigallangan sochlar”(みだれ髪, Midaregami) she’riy to‘plami bilan erkaklar va ayollar tengligi masalasini ko‘tardi. 1904-yil rus-yapon urushini tanqid qilib “Mening ukam, iltimos o‘lma” (君死にたまふことなかれ, Kimishinitamafu kotonakare) asarini yozadi. “Qiz bola oq marvaridga o‘xshaydi” asarida bokiralik mavzularini yoritib beradi. “Sakkiz kecha” (八つの夜, Yattsuno yoru), “To‘lqinli daryo” (うねうね川, Une unekawa), “Men qaytaman” (行って参ります, Ittemairimasu) kabi ertak va hikoyalar to‘plami muallifi. “Genji hikoyalari” (源氏物語 Genji monogatari)ni (X asr) zamonaviy yapon tiliga tarjima qilgan¹⁰⁷.

Utako Shimoda Meydzi va Taisho davri yapon pedagogi, shoirasi va xalqaro ta’sirga ega bo‘gan Osiyodagi nufuzli ayollardan biri edi. 1893-1894-

¹⁰⁵ Shiraishi, Tsugi. “Japan’s 1st Woman Judge Thinks Sex No Bar to Job.” *The Japan Times*, April 21, 1959. // https://archive.mith.umd.edu/gcr/text/text_53314838.php.html

¹⁰⁶ Schneider, Michael (2007). “Were Women Pan-Asianists the Worst?: Internationalism and Pan-Asianism in the Careers of Inoue Hideko and Inoue Masaji”. In Saaler, Sven; Koschmann, J. Victor (eds.). *Pan-Asianism in Modern Japanese History: Colonialism, Regionalism and Borders*. London, UK: Routledge. pp. 115–129.

¹⁰⁷ Junko Kiguchi. Japanese Women’s Rights at the Meiji Era. https://www.oldphotosjapan.com/file_download/18/20170525_141432.pdf

yillar Nobel ayollar ta'limi bo'yicha Chet elda tahsil olgan (Yevropa, AQSh), 1899-yil Ayollar universiteti (實踐女學校, Jissen jogakko) va boshqa ko'plab universitetlar asoschilaridan biri bo'lgan.

Shuningdek, bu davrga kelib teatr, musiqa va san'at sohasida ham ayollar o'z o'rnini topdi. Masalan, **Shoen Uemura** tasviriy san'atda, **Nobu Koda** musiqada¹⁰⁸, **Tazuko Sakane** va **Kinuyo Tanaka** kinematografiyada yetakchi rollarni o'ynadilar¹⁰⁹.

Siyosat va huquqiy islohotlarda ayollar ishtiroki. Ayollarning siyosiy faolligi Taisho davrining oxiriga kelib yanada kuchaydi. 1922-yilda ayollarga siyosiy partiyalar tashkil etish va siyosiy yig'inlarda ishtirok etish huquqi berildi. Shuningdek, ayollar huquqlarini himoya qilishga qaratilgan qonunchilik islohotlari amalga oshirildi. Ayollar erkaklar bilan teng huquqli bo'lish uchun harakat qildilar. Ayollar huquqlari uchun kurash olib borgan asosiy tashkilotlardan biri **Nihon Fujin Dantai Rengokai** edi. U ayollarga ovoz berish huquqini berish uchun harakat qilgan nufuzli tashkilotlardab biri bo'ldi. **Hiratsuka Raicho**, **Ichikawa Fusae** kabi siyosiy faollar va ularning harakatlari Taisho davrida gender tengligi uchun muhim qadamlar tashlanishiga olib keldi. Ularning faoliyati natijasida ayollar siyosiy jarayonlarda faol ishtirok eta boshladilar va Yaponiyada ayollar huquqlarini tan olinishiga erishdilar¹¹⁰.

Taisho davri Yaponiya jamiyatida modernizatsiya jarayonlari chuqurlashgan, demokratiya va ijtimoiy islohotlar jadallashgan davr bo'ldi. Ushbu jarayonda ayollar jamiyatdagi o'z mavqeini mustahkamlash va yangi imkoniyatlarga ega bo'lish yo'lida muhim rol o'ynadi.

Ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan, ayollar an'anaviy patriarxal tuzum doirasidan chiqib, ta'lim olish va mehnat bozoriga kirish imkoniyatiga ega bo'la boshladilar. Taisho davrida ayollar uchun oliy ta'lim muassasalari ochildi, bu esa ularning huquqiy va siyosiy ongining o'sishiga turtki berdi.

Madaniy sohada, ayollar an'anaviy oilaviy va jinsiy rollarga qarshi turib, yangi zamonaviy ayol obrazi shakllanishiga hissa qo'shdilar. Ayollar jurnallari, adabiy asarlar va ommaviy madaniyatda feminist g'oyalar aks etib, gender tengligini targ'ib qiluvchi yangicha qarashlarni shakllantirdi.

Siyosiy islohotlarda, ayollarning saylov huquqi uchun kurashi kuchaydi. Garchi Taisho davrida ayollar saylash huquqiga ega bo'lmagan bo'lsalar-da,

¹⁰⁸ Howe, Weland Sondra. "The Role of Women in the Introduction of Western Music in Japan." The Bulletin of Historical Research in Music Education. 16:2 (1995), pp. 81-97.

¹⁰⁹ <https://jblockbuster.medium.com/tazuko-sakane-kinuyo-tanaka-5a36130572a4>

¹¹⁰ Bill J. Baran. Japanese Women's Suffrage during the Interwar Period, 1919-1931: Western Influence, Nation Building, and the Limitations of Suffrage. P.38

siyosiy faolliklari oshib, feministik harakatlar rivojlandi. 1920-yillarda ayollar huquqlarini himoya qiluvchi tashkilotlar paydo bo'lib, keyinchalik ularning saylov huquqiga ega bo'lishiga zamin yaratdi.

Umuman olganda, Taisho davri ayollari modernizatsiya jarayonlarida faol ishtirok etib, ijtimoiy o'zgarishlarga turtki bo'ldilar. Ularning faolligi keyingi davrlarda Yaponiyada gender tengligi yo'lida amalga oshirilgan islohotlar uchun mustahkam poydevor yaratdi.

Mustamlaka ta'lim siyosati va ayollar vizual obrazining shakllanishi

Nodira Nazarqulova

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti,

Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

E-mail: osiyouzturk@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada mustamlaka davrida ayollar obrazining shakllanishi tahlil qilinadi. Xususan, kolonial siyosat va ta'lim tizimlarining ayollarning ijtimoiy va vizual tasvirlarini qanday o'zgartirganiga diqqat qaratiladi. Maqola mustamlakachilik jarayonida ayollarning tasviri, ta'lim siyosatining ular uchun qanday yangi normativ rollarni yaratgani, va bu tasvirlarning ularning jamiyatdagi o'rni va qabul qilinishi bilan qanday bog'liqligini ko'rib chiqadi. Buning natijasida, ayollarning vizual obrazlari, ular uchun belgilangan ijtimoiy normativlar va tasvirlarni o'zgartirishda ta'lim siyosatining muhim roli ta'kidlanadi. Maqolada tarixiy va zamonaviy misollar orqali mustamlakachilik davrida ta'lim siyosatining ayollarni ijtimoiy qadriyatlar va madaniy normativlarga ta'siri o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Mustamlaka ta'lim siyosati, ayollar tasviri, vizual obraz, kolonializm, ijtimoiy normativlar, madaniy ta'sir, ayollarning roli, ta'lim va gender, mustamlakachilik davri, ayollarni ta'limga yondashuv

Koreys ayollari vizual qiyofasining shakllanishida milliy uyg'onish harakatlari va xristian dini ta'siridan keyingi yakuniy va hal qiluvchi omil – Yaponiya mustamlaka tuzumi hisoblanadi. Zamonaviy g'oyalarning to'liq kirib kelishi va o'zlashtirilishi jarayoni ham yapon mustamlakachiligi davriga to'g'ri kelib, bu o'zgarishlar ko'cha-ko'ylarda, me'morchilikda, kiyinish uslublarida, o'zini tutishida va hattoki oilaviy munosabatlarda ham ochiq sezilib turgan. Buni bu davrga ko'plab vizual materiallardan ham ko'rish mumkin. Xalqning milliy mentalitetini yo'qotish doim ham mustamlakachi mamlakatlar

siyosatining ajralmas yo'nalishi hisoblanib, yaponlarning yarimorolda yuritgan boshqaruvi ham bunga yorqin misol bo'la oladi.

Koreyaning 1910-yilda Yaponiya mustamlakasiga aylantirilishi yarimorolning mo'g'ullar davridan keyingi boshqa bir davlat tomonidan birinchi rasmiy bo'ysundirilishi hisoblanadi. Tarixiy tadqiqotlarda Koreyaning bu davrdagi umumiy vaziyatini boshqa mustamlakaga aylantirilgan davlatlar qatorida xo'rlangan va talangan xalqning qarshilik harakatlari nuqtai-nazaridan ochib berishga asosiy urg'u berilgan. Bir qator izlanuvchilar Koreyani mustamlakaga aylantirgan ichki va tashqi omillarni o'rganish barobarida mustamlakachilik tuzumi natijasida koreys xalqi hamda uning mentalitetida sodir bo'lgan o'zgarishlarni ham o'rganishgan. Ijtimoiy va madaniy omillar ichida muqim qotib qolgan ijtimoiy tabaqalanish tizimining bo'g'uvchi ta'siri, koreys xalqining fidokorlik va milliy birlik hissining zaifligi, shuningdek, nikoh, gigiena va mehnatga doir urf-odatlar ham mavjud ¹¹¹. Bu omillarning ko'pchiligi, agar barchasi bo'lmasa, Koreyaning anneksiya qilinishiga olib kelganini qayd etish kerak. Garchi, ularning ahamiyatlilik darajasi farq qiladi, ayniqsa XX asrning birinchi o'nyilligidan ancha avval sodir bo'lgan voqealarni yarimorolning baxtsizligida ayblash muammolidir.

1905-yil noyabr oyida Koreya va Yaponiya o'rtasida protektorat tartibini o'rnatish to'g'risida kelishuv imzolandi, 1910-yilda yarimorol to'liq anneksiya qilindi va Choson qirolligining tashqi aloqalari va ichki moliyaviy masalalari ustidan yapon boshqaruvining o'rnatilishiga sabab bo'ldi. 1860-yildan beri Meydzi Yaponiyasi siyosiy davralari markazida bo'lib kelgan Ito Hirobumi 1906-yilda birinchi rezident general sifatida Koreyaga etib kelgan edi. Ito Hirobumi yarimorolga ko'chib kelayotgan yaponlar yordamiga tayangan holda, boshqaruvni mustahkamlash siyosatini olib boradi. Buning natijasida 1910-yildagi anneksiya to'g'risidagi shartnoma 1907-yilda amalda tugallab bo'lingan Yaponiya nazoratini rasmiylashtirgan, xolos ¹¹².

1910-yildan so'ng imperiya hukumati amalga oshirgan birinchi vazifa – xususiy gazetalar va nashriyotlar faoliyatiga chek qo'yish siyosatini yuritish bo'ldi. Barcha koreyslar tomonidan yuritiladigan milliy turdagi faoliyat yoki tugatildi yoki qattiq nazoratga olindi, shu sababdan ham yapon mustamlaka rejimi “harbiy boshqaruv” nomini oldi. Mustamlaka ma'muriyati yarimorolda mavjud har qanday harbiy yoki sust qarshilik harakatini yo'q qilish, Koreya muxtoriyatini tiklashga bo'lgan urinishlarga yo'l qo'ymaslikka intilgan. Chunki, 1907-yilda qirol Kjong tomonidan Gaagaga yuborilgan diplomatik missiya yaponlarni jiddiy tashvishga solib qo'ygan edi.

¹¹¹ Hwang K. M. A History of Korea. An Episodic Narrative. – London: Palgrave Macmillan, 2010. – P. 163.

¹¹² O'sha manba, 165-bet

Yarimorolda Yaponiya mustamlaka general-gubernatorligi qo'llagan siyosat nafaqat moddiy sohalariga ta'sir ko'rsatdi, balki xalqning yashash tarzi, madaniy-ma'rifiy hayotini tubdan o'zgartirdi. Mustamlakachi hukumat yarimorolda boshqaruvni to'liq o'rnatish borasida "yumshoq" vositalarni ham ishga solgan. Jumladan, moliya-bank sohasidagi o'zgarishlar; kommunikatsiya va transport sohasiga hukumat investitsiyalari; maktablar va kasb-hunar ta'limi markazlarining qurilishi; shifoxonalar va sog'liqni saqlash, gigiena masalalarini o'rgatish hamda umuman ahvolni yaxshilashga qaratilgan o'zgarishlar o'tkazildi; o'ziga xos tarafi shundaki, o'sha davr uchun noodatiy bo'lgan fohishalarni tibbiy ko'rikdan o'tkazish majburiy qilib qo'yildi. Bu ishlar avvalambor, tobora ko'payib borayotgan yaponlar migratsiyasining foydasi uchun hamda mustamlaka ekspluatatsiyasini kuchaytirish maqsadida amalga oshirilgan bo'lsa ham, koreya xalqi uchun ijobiy sanalgan yangiliklar ham bo'lgan. Albatta, chekka qishloqlardagi koreyslar bu o'zgarishlarni kundalik hayotda deyarli his qilmagan bo'lishi mumkin, ammo o'rnatilgan mustamlaka tuzumning ta'siri natijalari ularga oz bo'lsa-da etib borgani aniq. Biroq ko'plab koreyaliklarning qarshilik harakatini uyushtirishga shunchaki rag'bat bo'lmagan¹¹³.

Yaponiya general-gubernatorligi ta'lim islohoti.

Yaponiya mustamlakachiligi tizimi boshqa zamondosh mustamlaka tizimlari kabi o'zi "qo'shib olgan" yoki to'g'ridan-to'g'ri bosib olgan hududlarda mustahkam joylashib olishga qaratilgan siyosat yuritadi. Bu siyosatning muhim yo'nalishi ta'lim bo'lib, u mustamlaka qilingan xalq ongiga kirib borishning samarali yo'li hisoblangan. Imperator hukumati yarimorolda ta'lim tizimining ahvolini o'rganish uchun o'z tekshiruvchilarini yuborgan. Koreyadagi ta'limning ahvolini tekshirgan general-gubernatorlik maslahat kengashi a'zosi Hara Shoichiro "Koreyaga sayohatlar" nomli memuarida 1914-yilda Kyongsong qizlar oliy maktabiga qilgan sayohati haqida agar ayollar ham qamrab olinmasa, Koreyada amalga oshirilishi rejalashtirilgan har qanday iqtisodiy yoki ijtimoiy islohotlarni amalga oshirish juda qiyin, deb xulosa bergan. Muallifning fikriga ko'ra, erkaklarga qaraganda "... koreys ayollariga ta'sir o'tkazish sezilarli darajada oson"¹¹⁴. Ayollarning uydagi kuchli mavqei va

¹¹³ O'sha manba, 170-bet.

¹¹⁴ Hara Shoichiro. Chosen no tabi [Travels in Korea]. Tokyo: Gonshodo Shoten, 1917. – p. 80. Cited in Ryang S. Japanese Travellers in Korea. // East Asian History. Institute of Advanced Studies, Australian National University. – N 13/14, June/December 1997. No. 13/14. – PP. 133-152.

kuchi tufayli ularda “erkaklarga ta’sir” o’tkazishda muammo bo’lmasligi ehtimol¹¹⁵.

Yaponiya mustamlaka ma’muriyati Koreyada ta’lim islohotini o’tkazishda avvalambor koreys xalqini yaponlashtirish maqsadidan kelib chiqib, ikki muhim masalaga e’tibor qaratgan: 1) yapon maktablarini tashkil qilish; 2) 1910-yilgacha bo’lgan davrda ochilgan xristian maktablarini to’liq gubernatorlik nazoratiga olish yoki tugatish.

Yaponiya mustamlaka ta’lim siyosati.

Mustamlakachi davlatlarda bo’lganidek, yaponlar general-gubernatorlik o’rnatilguniga qadar yarimorolda mavjud bo’lgan har qanday rivojlanish elementlarini rad qilish yo’lidan bordi. Jumladan, 1910-yilgacha bo’lgan ta’lim tizimi haqida yapon ma’murlaridan biri “General[-gubernatorlik] qarorgohi tashkil etilishidan oldin, hech bo’lmaganda zamonaviy ma’noda, Koreyada ta’lim borasida e’tiborga molik hech narsa yo’q edi”¹¹⁶, deb yozgan. Yaponiyalik pedagoglardan biri Shidehara Taira esa yaponcha ta’lim usullari koreys xalqi uchun “yaxshilik keltiradi” va osoyishtalikni ta’minlaydi, deb ta’kidlagan¹¹⁷.

Anneksiya davrining birinchi o’n yili davomida general-gubernator Terauchi Masataki (1910-1916) yarimorolda boshqaruvni budan seiji – harbiy boshqaruv asosida amalga oshirgan. 1911-yil avgust oyida e’lon qilingan 229-sonli imperiya Farmoniga muvofiq, yangi tartibdagi davlat maktablari qurish dasturi ishlab chiqildi¹¹⁸. Bu bir necha yil oldin Yaponiyaning o’zidagi ta’lim tizimini shakllantirgan “Ta’lim bo’yicha Imperator Farmoni”ning bosh tamoyillari asosida “Kyoyiku chokugo” dasturi ishlab chiqilgan bo’lib, u mustamlaka Koreya uchun moslashtirilgan va yosh koreyaliklarda “axloqiy xarakter va umumiy bilimlar”ni tarbiyalashni maqsad qilgan. Bu jarayon haqida V. Karl Rufus: “Chosondagi Yaponiyaning milliy siyosati koreys irqining [yaponlar bilan] to’liq assimillatsiyasiga erishish bo’lgan. Yaponiya Aleksandrcha yumor bilan aytganda, Gordian tuguniga¹¹⁹ to’qnash kelgan. 1910-yilda qilich koreyalikni birgalikda ushlab turgan siyosiy rishtalarni kesib

¹¹⁵ Kim Kyeongil. Yeoseongui geundae, geundaeui yeoseong [김 경일. 여성의 근대, 근대의 여성] – Kim Kyong Il. Ayollarning zamonaviyligi, zamonaviylik ayollari. 서울: 푸른 역사, 2004), 287, 303; 이만규. 조선 교육사 [Yi Man-gyu, Chosonda ta’lim tarixi]. – 서울: 거름, 1988. No. 2. – PP. 215–17.

¹¹⁶ Residency-General in Korea, *Administrative Reforms in Korea*. – Keijo, 1907. – p. 4.

¹¹⁷ Shidehara Taira. 조선 교이 고 론 [Choson ta’limi haqida bahslar]. – Tokyo, 1919. – p. 46.

¹¹⁸ Gail P. Kelly and Phillip G. Altbach. *The Four Faces of Colonialism in Education and the Colonial Experience*. – New Brunswick, NJ: Transaction, 1984. – p. 1-5.

¹¹⁹ Gordian tuguni – inglizcha “Gordian knot”, tarixiy ibora bo’lib, Buyuk Aleksandr yurishlari bilan bog’liq. Ma’nosi o’ta jasurlik bilangina hal qilinishi mumkin bo’lgan murakkab muammo yoki vaziyat.

tashlab, yuqori markazlashgan [Yaponiya] Choson general-gubernatorligining harbiy boshqaruvi ularni Yaponiyaga bog‘lab qo‘ydi”¹²⁰ deb yozgan edi.

1910-yilda qirollik ta‘lim vazirligi – Xakpu bekor qilinib, o‘rniga general-gubernatorlikning ta‘lim byurosi – Naimusho tashkil qilindi. General-gubernator Terauchi barcha maktablarning uch turga bo‘linishini taklif qilgan: futsu – umumiy, jitsugyo – sanoat, senmon – maxsus maktablar. Bu tartibga ko‘ra, boshlang‘ich ta‘lim to‘rt yil, o‘rta ta‘lim o‘g‘il bolalar uchun to‘rt yil, qizlar uchun esa uch yillik qilib belgilandi. Mustamlaka maktablarining maqsadi qizlarda “milliy xususiyatlarni o‘stirishga maxsus e‘tibor qaratgan holda, kundalik hayotda zaruriy fundamental bilimlar, san‘at, ona tilini keng qo‘llash, bunga qo‘shimcha, qat‘iyatlilik va oilaparvarlik kabi ayollik fazilatlarini” singdirish bo‘lgan. Va nihoyat, bu tizim “axloqiy fazilatlar va milliy ruhni tarbiyalash”ga qaratilgan¹²¹.

1919-yil Birinchi mart harakatlari Yaponiya general-gubernatorligi hukumatini Koreyadagi siyosatni yumshatishga majbur qildi. Yaponlar nigohida koreyslarning bu mustaqillik namoyishi “mustamlaka xalqning ruhi va tanasi borligi”dan dalolat berar edi ¹²². Shu yili general-gubernator Terauchining o‘rniga Saito Makotoga (ikki marta general-gubernatorlik postiga tayinlangan: 1919-1927 va 1929-1931) boshqaruv vazifasi yuklandi. Saito Makoto general-gubernatorligi davrida koreyslarni yaponlashtirish uchun barcha imkoniyatlar ishga solindi. 1922-yilda ta‘lim to‘g‘risida yangi Nizom qabul qilindi. Nizomga ko‘ra, koreyslarning “yaponlar bilan bir xil tizim ostida teng imkoniyatlarga ega bo‘lishi” belgilab qo‘yildi¹²³. Bu davrning o‘ziga xos jihati, koreyslar yaponlardan alohida xalq sifatida emas, balki yapon tilida so‘zlashuvchi xalq sifatida qabul qilinishni boshlagan¹²⁴. Ayni vaqtda, ta‘lim tizimida barcha uchun o‘qish yapon tilida olib borilishi majburiy qilib belgilandi.

Nizom maktab ta‘limini o‘g‘il va qiz bolalar uchun besh yil qilib belgilagan. General-gubernatorlik “faqatgina yangban qizlarni emas, balki barcha ayollarni o‘qita oladigan” xalq maktablarini qurish ishiga jiddiy e‘tibor bergan¹²⁵. Biroq umumta‘lim maktablarida bir yillik farq saqlanib qolaverdi. Shuningdek, o‘ziga

¹²⁰ W. Carl Rufus. The Japanese Educational Policy in Korea // Korea Review 2. – Seoul, Jan. 1921. No. 11. – PP. 12–13.

¹²¹ Taira Sh. 조선교이코론[Choson ta‘limi haqida bahslar]. – Tokyo, 1919. – PP. 201-3.

¹²² W. Carl Rufus. The Japanese Educational Policy in Korea // Korea Review 2. Seoul, Jan. 1921. No. 11. – P. 12.

¹²³ Government-General of Chosen. – Annual Report on the Administration of Chosen 1926–1927. – Keijo, 1928. – PP. 96–97.

¹²⁴ Yung-Chung Kim, ed., Women of Korea: A History from Ancient Times to 1945. – Seoul: Ewha Womans University Press, 1976. – P. 233.

¹²⁵ Kim De Ho. 1910nyeondae – 1930nyeondae cho gyeongseong sinsawa jiyek sahoeui gwangye: gyeongseong sinsau unyeonggw hangugingwau gwangyeureul jungseumeuro [김대호. 1910년대 - 1930년대 초 경성 신사와 지역 사회의 관계: 경성 신사의 운영과 한국인과의 관계를 중심으로] – Kim De Xo. 1910 – 1930-yillarning boshida Kyongson ziyoratgohi va mahalliy hamjamiyat: Kyongson ziyoratgohini boshqarish va koreyslar bilan munosabatlarga e‘tibor]. – 서울: 동북 아역사 재단, 2009. – P. 11.

xos segregatsiya o'rnatilgan bo'lib, garchi yagona ta'lim tizimi va dasturi bo'lishiga qaramasdan, yapon va koreys bolalar birga o'qitilmagan. Koreys bolalarga koreys tili va tarixi fanlari o'qitilgan bo'lib¹²⁶, bu ta'lim tilining yapon tili bo'lganligi bilan izohlanadi. Shuningdek, ta'lim Yaponiyadagidek barcha uchun majburiy bo'lmagan.

Mustamlaka ma'muriyatining ta'limga oid islohotlari tarafdorlari ota-onalarni qizlarini maktabga yuborishga chaqirgan. O'sha davr koreys mualliflaridan biri 1924-yilda o'g'il-qizlarini ro'zg'ordagi har xil yumushlar bilan band qilmasdan, oldin bog'chaga so'ngra maktabga yuborishga chaqirgan edi. U koreys bolalarni yapon bolalari bilan taqqoslar ekan, yapon bolalarining 5-6 yoshdan boshlab kitobga berilishi va barchasining maktabga borishini ta'kidlaydi¹²⁷. 1920-yillardan boshlab, koreys bolalarining kelajagi uchun farzandlarini o'rta maktablarga bergan ota-onalar soni ortib bordi. "Tonga ilbo" gazetasi ma'lumot berishicha, 1922-yilga kelib, umumiy boshlang'ich ta'lim maktablariga qatnaydigan mahalliy o'quvchilarning soni o'n bir barobarga, o'rta ta'lim maktablarga esa yigirma besh barobarga oshgan¹²⁸. Bu raqam ichida koreys qizlarining soni ham kam emasligi yapon mustamlakachilarining yarimoroldagi vaziyat borasida ayollarning rolini jiddiy e'tiborga olishda davom ettirganidan dalolat qiladi.

1922-yilda qabul qilingan nizom koreys yoshlari uchun chet elda o'qish imkoniyatini yaratdi. Shu yilning o'zida Yaponiyada o'qiyotgan koreys yoshlarining soni ming nafarga etib, ularning asosiy katta qismi Tokioda ta'lim olgan¹²⁹. Tarixchi Jihang Pakning bergan ma'lumotiga qaraganda, xorijda o'qiyotgan koreys yoshlari umumiy sonining 80%i Yaponiyada, 20%i AQSh va Yevropada bo'lgan¹³⁰. Xorijga o'qish uchun ketgan koreyslar orasida qizlarning borligi ahamiyatli. "Tonga ilbo" gazetasi Sungdong cherkovida joylashgan Koreys ayollar ta'lim assotsiatsiyasi rahnamoligida Koreyaning o'zida yoki chet elda o'qish istagida bo'lgan ayol talabalarni qo'llab-quvvatlash masalasida o'tkazilgan debat haqida yozadi¹³¹. Bunday debatlar natijasida assotsiatsiya ayollarni moliyaviy, turar joy va zarur bo'lganda maslahat, yo'l-yo'riq ko'rsatish orqali yordam berish dasturlarini ko'rib chiqqan edi.

¹²⁶ Carter J. Eckert, Ki-baik Lee, et. al., Korea Old and New: A History. – Cambridge: Korea Institute, Harvard University, 1990. – P. 97.

¹²⁷ Bak Daksong. iphak yeonryeongui janyeoreul dun gajeongege [박탁송. 일학 연령의 잔여를 둔 가정에게] – Pak Tal-song. Maktab yoshiga yetgan qialri bor oilalarga (murojaat)], 신 여성. March 1924. – P. 99.

¹²⁸ Tonga ilbo, 1922-yil 6-mart soni.

¹²⁹ Bak Daksong. iphak yeonryeongui janyeoreul dun gajeongege [박탁송. 일학 연령의 잔여를 둔 가정에게] – Pak Tal-song. Maktab yoshiga yetgan qialri bor oilalarga (murojaat)]. – 신 여성. March 1924. – P. 99.

¹³⁰ Jihang Pak. Trailblazers in a Traditional World: Korea's First Women College Graduates, 1910–1945. Social Science History. – Philadelphia, Winter 1990. No. 4. – P. 537.

¹³¹ Tonga ilbo, 1920-yil 1-may soni.

1919-yildagi Birinchi mart harakatlaridan so'ng, general-gubernatori Saito mustamlaka siyosatini biroz yumshatganini isbotlash hamda o'z mavqeini mustahkamlash maqsadida huzuriga bir guruh koreyaliklarni va missionerlarni chaqirib, ulardan bunka seiiji [madaniy boshqaruv]ni o'rnatish borasida fikrlari bilan bo'lishishni so'raydi. Koreyada Protestant evangeliya missiyalari kengashi bu chaqiruvga etti bandli petitsiya bilan javob bergan: (1) missionerlar ochgan maktablarda Injil va diniy darslarning o'tilishiga ruxsat berish; (2) koreys tiliga qo'yilgan ta'qiqlarni bekor qilish; (3) maktablar boshqaruvida ko'proq erkinlik berish; (4) o'qituvchi va o'quvchilarga vijdon va e'tiqod erkinligi berish; (5) koreyslarga ta'lim va darsliklardan foydalanishda yaponlar o'quvchilar bilan teng imkoniyatlar berish; (6) xususiy maktablarning bitiruvchilariga davlat maktablari bitiruvchilari bilan bir xil imkoniyatlarni ta'minlash; (7) xususiy maktablarga qo'yilgan haddan ortiq moliyaviy talablarni qisqartirish¹³². General-gubernator Saito bu talablardan maktablarda yapon tilining tanlov fani sifatida belgilanishiga rozi bo'lish bandinigina qabul qilgan, xolos.

Yaponiya kolonizatsiyasi davrida koreys ayollari erishgan yagona yutuq – ehtimol, ta'lim olish imkoniyatining berilgani. Koreyadagi patriarxal tizim ayollarda quyidagi xislatlar bo'lishi lozim deb hisoblar edi: yaxshi qiz farzand bo'lish, yaxshi xotin bo'lish va yaxshi ona bo'lish. Bunday qadriyatga asoslangan ta'lim-tarbiya me'zonlari Koreyadagi patriarxal tuzumni mustahkamlash uchun itoatli ayollarni etishtirishga xizmat qilgan.

Choson qirolligining so'nggi davriga kelib ta'lim erkaklar uchun juda katta ahamiyat kasb etdi. Shunga qaramay yangban oilalarda qizlarni o'qitish uchun xususiy o'qituvchilar yollanib, zodagon xonimlar o'qish va yozishga o'rgatilgan. Quyi tabaqaga mansub xotin-qizlarda bunday imkoniyat bo'lmagan va ular norasmiy o'quv kurslarida oila va ro'zg'or uchun kerakli bo'lgan hunar va malakalarni o'rganish bilan cheklanishgan. Bu sabablarga ko'ra, koreys ayollari savodsizligi odatiy hol bo'lib, 1930-yilga kelib ularning 90%i o'qish-yozishni butkul bilmagan; ayollar ta'limidagi sa'y-harakatlarga qaramay, 1950-yillarda ham ayollarning 80%i savodsizligicha qolgan¹³³.

Mahalliy koreys ziyolilarining yapon ta'lim tizimiga nisbatan qarashlari salbiy bo'lib, ular mustamlakachi tuzum maqsadlarini yaxshi anglashgan, albatta. Ulardan biri davriy nashrlardan birida, jumladan, shunday yozadi: “Men biror o'qimishli otaning qanday qilib bu o'qituvchilarga o'g'lini yuborishi mumkinligi tushuna olmayman. Ular o'rganishi mumkin bo'lgan yolg'onlar haqida o'ylang!... O'sha qilich taqib yuruvchi firibgarlar nimalarni targ'ib qilishini o'ylang. Qaroqchi o'qituvchilar, dehqonlar va do'kondorlar bu erga

¹³² *Korea Review* 3, no. 1. 1921-yil mart soni. p. 14.

¹³³ Seth M. J. *A History of Korea. From Antiquity to the Present*. – Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers, 2011. – p. 285.

tekinga kelishmoqda va bizning vatandoshlarimizdan imkoniyatlar o'g'irlanmoqda. Ularning xaritalari haqida o'ylang – mustamlamkachi geografiya! Ularning kitoblari – imperiyachi revizialistlar tarixi! Va albatta, mumtoz hech narsa o'qitilmaydi. Ular johil xoin qo'ylardan iborat xalqni o'stirishni nazarda tutishadi”¹³⁴.

Rossiya imperiyasi boshqaruvi ostida mustamlakalarda tashkil qilingan rus-tuzem maktablarida o'qitish tili rus tili bo'lganidek, yapon mustamlakalarida ham maktablarda o'qitish yapon tilida olib borilgan. Koreys milliy alifbosi xangil hamda xitoy iyerogliflari asosida shakllangan xanjadan foydalanish ta'qiqlanib, ularning o'rniga yaponcha kanji joriy etildi¹³⁵. Yapon general-gubernatorligi tomonidan o'tkazilgan ta'lim islohotidan ko'zlangan asosiy maqsad – koreys bolalari va yoshlarini yaponlarga nisbatan xayrixohlikda tarbiyalashdan iborat bo'lgan. Shu boisdan bu tizimni o'ziga xos “dudama qilich”¹³⁶, deb atash mumkin.

Koreyalik yozuvchi Pak qalamiga mansub roman qahramoni Keokoning tilidan yozilgan quyidagi parchani olaylik: “Bizning barcha darslarimiz yapon tilida o'qitilar edi. Biz yapon tilini, madaniyatini va tarixini o'qir edik. Maktablarda Koreya tarixi yoki tilini [...] o'qitishga ruxsat berilmagan. Mening sochlarim kalta qilinib, iyagimgacha, peshonagajak qilib qirqilgan, negaki maktabga borishni boshlaganimda talab qilingan soch turmaklash uslubi shunday edi [...]. Har kuni butun maktab hovlida Imperatorning ta'lim siyosatini yoddan takrorlash uchun yig'ilar edi. Biz yapon milliy madhiyasini kuylar edik”¹³⁷.

Ko'ngilli ravishda sochlarini kalta qirqib yuradigan “yangi ayol”lardan farqli oddiy aholi bu holatga nisbatan ijobiy munosabatda bo'lmagan, degan xulosaga kelish mumkin. Ularning zamonaviyligi, ilg'orligi va erkinligini ko'rsatib turadigan moddiy elementlarning maktab uniformasi tarkibiga kiritilishi koreys qizlarini yaponlashtirish siyosatiga o'ziga xos qobiq vazifasini o'tagan, degan tasavvur paydo bo'ladi. Zotan bu holat 1910-yillardan boshlash tashkil qilingan gazeta, jurnal va boshqa nashrlarda ayollar erkinligi va zamonaviyligining keng targ'ib qilinganligi ham bu xulosa uchun etarlicha asosdir.

¹³⁴ Kim Eugenia. *The Calligrapher's Daughter / Novel*. – London and New York: Bloomsbury Publishing House, 2009. – p. 21.

¹³⁵ Bu siyosatda g'alati tarafi shundaki, aslida xanja va kanji – har ikkisi ham xitoy iyerogliflaridan o'zlashtirilgan bo'lib, har uch tilde bir xil ma'noni anglatadi. Faqatgina talaffuzi va o'zlashtirish davridan kelib chiqib bir qismi yozilishiga ko'ra farq qilishi mumkin, xolos (tadqiqotchi).

¹³⁶ Buja E. *An Image of Korean Women during the Japanese Occupation of the Peninsula, as It Emerges from Literary Masterpieces* // *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*, 2021. – p. 78.

¹³⁷ Park L. S. *When my name was Keoko. / Novel*. – New York: Clarion Books, 2002. – 208 p.

Mustamlaka sharoitida xristian maktablarida xotin-qizlar ta'limidagi muammolar.

General-gubernatorlik missionerlar tomonidan tashkil qilingan maktablar Yaponiya mustamlaka siyosatini unumli olib borishda to'sqinlik qiladi, deb hisoblagan. Xristian maktablarining ta'lim orqali g'arb madaniyati va mafkurasiga yaqinlashuvi mustamlakachilik maqsadlariga to'sqinlik qilar edi. Mustamlakachi ma'muriyat koreys xalqining yaponlar bilan assimiliyatsiyasi yarimorol tashqi olamdan butunlay uzib qo'yilgan holatda osonroq kechadi, deb hisoblagan.

Missionerlar maktablariga hujum 1908-yildayoq boshlangan: shu yili “Shiritsu gakko rei” – xususiy maktab bo'yicha farmon qabul qilingan¹³⁸. Unga ko'ra, barcha toifadagi diniy va dunyoviy xususiy maktablar hukumatning yangi tartiblarini qabul qilishi shart va har bir direktor Ta'lim byurosiga maktabining holati haqida yillik hisobot taqdim etishi majburiy qilib qo'yilgan. Bundan tashqari, darsliklar, jihozlar, bino hamda hovlining talabga moslashtirilishi ko'plab missionerlik maktablari uchun “juda katta miqdordagi moliyaviy sarf-xarajatlar qilishni anglatgan”¹³⁹. Tekshirishlar natijasida hukumat yarimoroldagi ikki mingtaga yaqin xususiy maktablarni qoniqarli zahira, xodimlar yoki o'quv jihozlariga ega bo'lmaganligi bois, ta'lim maskanlari sifatida faoliyat ko'rsatish uchun yaroqsiz, deb topgan edi. Bunga qo'shimcha ravishda “sog'lom ta'lim faoliyati bilan shug'ullanishning o'rniga ularning ba'zilar [ya'ni, xususiy maktablar] hukumatga qarshi tashviqot faoliyati bilan shug'ullanmoqdalar va isyonchilik ruhida daslik kitoblardan foydalanmoqdalar”¹⁴⁰, degan ayblov ham qo'yilgan. Ta'lim byurosining yangi tartibi 1912-yilgacha barcha xususiy maktablarga hukumat talabiga ko'ra moslashish talabini qo'ygan. Bu tartiblar Injilni o'qitish soatlarini qisqartirib, darslarni dunyoviy lashtirishni nazarda tutgan. 1911-yilning oxiriga kelib xususiy maktablar soni 1700 taga kamaydi (ularning 700 tasi missionerlik maktablari edi), 39 ta maktab mustamlakachi ma'muriyat tomonidan tan olingan, xolos. 461 ta maktab moliyaviy etishmovchilik tufayli majburan yopilgan. Ba'zi maktablar diniy darslarning cheklanishiga javoban, mavjud rejim bilan kelishishdan ko'ra, faoliyatini to'xtatishni afzal bilgan¹⁴¹.

Koreys xotin-qizlarining ta'lim olishi asosan xristian missionerlari tomonidan amalga oshirilganligi bois, yapon hukumati tomonidan qabul

¹³⁸ Korea Review 3, no. 1, March 1921. – P. 15.

¹³⁹ James Earnest Fisher. Democracy and Mission Education in Korea. Ph.D. diss. – New York: Columbia University, Teachers College, 1928. – P. 7.

¹⁴⁰ Theodore Jun Yoo. The Politics of Gender in Colonial Korea. Education, Labor, and Health, 1910-1945. – Berkeley: University of California Press. 2008. – P. 64.

¹⁴¹ O'sha joyda.

qilingan bu yangi tartib tufayli maktablarning yopilishi ularning keyingi ta'lim olish imkoniyatlariga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Bundan tashqari, 1922-yilda Missionerlar Kengashi konferensiyasida missionerlik faoliyati doirasida tashkil qilingan maktablarning hukumat tomonidan tan olinishiga erishish vazifa sifatida qo'yildi¹⁴². Natijada, bu vazifani amalga oshirish uchun zarur chora-tadbirlar ko'rish, xususan, maktablarning moddiy-texnik ta'minotini yaxshilash uchun moliyaviy masalani hal qilish talab qilinardi. Ba'zi maktablar xorijlik homiylar yordami orqali xarajatlarning bir qismini qoplay olgan, ammo ko'pchilik maktablar o'qitish puli va boshqa qo'shimcha to'lovlarni joriy qilishga majbur bo'lgan¹⁴³. Ikkinchi turkum maktablar ichida Ehva xaktang ham bor bo'lib, bunday qo'shimcha xarajatlar barcha o'quvchi qizlarning ota-onalari uchun imkoniyat doirasidan tashqarida bo'lgan. 1934-yilda "Tonga ilbo" gazetasida e'lon qilingan xabarga ko'ra, Ehva xaktangda o'qiydigan qizlar barcha o'qish xarajatlarini qoplash uchun 380 von to'lashi kerak bo'lib, bu pulga yana 100 von qo'shilganda, Yaponiyaga borib yana ham yuqori nufuzli oliy o'quv yurtida o'qishi mumkin bo'lgan¹⁴⁴. Boshqa bir yozuvchi esa oldinlari maktablarda o'quvchilarga bepul beriladigan darsliklar, daftarlar va ruchkalar xarajatlarni qoplash uchun endilikda har oyda qo'shimcha to'lovlar joriy qilindi¹⁴⁵, deb yozadi. Bunday qo'shimcha to'lovlar shu paytgacha barcha uchun ochiq va imkoniyatlari doirasida bo'lgan yagona ta'lim tizimi sanalgan missioner maktablarining qamrovini toraytirdi. Bir tarafdin, missionerlik maktablarining bunday siyosat yuritishdan boshqa iloji ham bo'lmagan, boshqa tarafdin, xotin-qizlarni o'qitish borasida hali to'liq "demokratlashib ulgurmagan" ota-onalar uchun qizlarini o'qitish ortiqcha pul sarflash bo'lganligini ham e'tiborga olish kerak.

Ta'lim muassasalarining etishmasligi tufayli qizlar va yigitlar ta'limi o'rtasida endi kamayishni boshlagan farq yanada kattalasha boshladi. Misol uchun, 1919-yilda koreys bolalarining 84,306 nafari yoki 3,7 foizi davlat boshlang'ich maktablariga borgan¹⁴⁶. Missionerlik maktablari soni 1912-yildagi 1317 tadan 1919-yilda 690 taga qisqarib ketgan, biroq hukumat ularning o'rniga yangi maktablarni ochish masalasini ko'rib chiqmagan. Shuningdek, qizlar va o'g'il bolalar uchun tashkil qilingan maktablar soni orasida ham keskin farq bor

¹⁴² Scott W. *Canadians in Korea: Brief Historical Sketches of Canadian Mission Work in Korea*. Toronto: Board of World Missions, United Church of Canada, 1975. – P. 121.

¹⁴³ Chong Jul Ryang. Ihwa 80 yeoksa [정충량. 이화 80 역사] – Chong Chung Ryang, Ehvaning 80 yillik tarixi]. 서울: 이화 여대 출판사, 1967. – PP. 247–48.

¹⁴⁴ *Tonga ilbo*, 1934-yil 17-fevral soni.

¹⁴⁵ Yeoja kyoyugi sokkeumgwan [“여자 교육의 석공관”] – Qizlar ta'limi o'tmishi va buguniga nazar], 신 여성, 1926-yil aprel oyi soni, 9–10-betlar.

¹⁴⁶ Andrew Nahm, *Korea: A History of the Korean People*. – Elizabeth City, NJ: Hollym, 1988. – p. 250.

edi: 1919-yilda koreys o'g'il bolalari beshta davlat va ettita xususiy oliy maktab uchun hamda koreys qizlari uchun esa ikkita davlat va to'rtta xususiy oliy maktab mavjud bo'lgan, xolos ¹⁴⁷. Shu tariqa, bir tarafdin missionerlik maktablari yopilgani, ikkinchi tarafdin hukumat tomonidan e'tiborsiz qoldirilganligi tufayli koreys qizlarining ta'lim olish imkoniyatlari qisqarib ketdi.

1930-yillardan e'tiboran Yaponiya imperiyasi butun diqqat-e'tiborini urush harakatlariga qaratdi. Yaqinlashib kelayotgan ikkinchi jahon urushiga tayyorgarlik natijasida barcha ijtimoiy masalalar qatorida ta'lim islohotlari ham ikkinchi darajaga tushib, Koreyaning Yaponiya uchun platsdarm vazifasini bajarishi kun masalasiga aylangan. Aynan shu davrda koreys ishchi ayollarining birinchi avlodi ham shakllandi. Ular ikkinchi bob uchinchi paragrafida ko'rib chiqilgan ayollar harakatining sotsialistik guruhlarini ishini davom ettirishgan. Albatta, yapon mustamlakachi hukumati ularga qarshi doimiy tazyiq o'tkazish siyosatini yuritgan bo'lsa ham, bu harakat izsiz yo'qolmagan. Aksincha, 1947-yilda tashkil KXDR hukumati tarkibida sanoqli bo'lsa ham sotsialist ayollarni ham ko'rish mumkin¹⁴⁸.

Shunga qaramay, bu davrning yagona yaxshi tarafi – qizlarning qaysi tabaqaga mansubligi yoki ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar ta'limga jalb qilingani bo'lib, ularning soni doimiy ravishda ko'payib borgan. Bu jarayonning o'ziyoq koreys jamiyatida keskin o'zgarishlar sodir bo'layotganidan darak berar edi¹⁴⁹. Shuningdek, etnik bo'linishlarga qaramasdan, boshlang'ich maktablarda qizlar va o'g'il bolalar birga o'qitilgan. Avvalgi patriarxal tuzumdan farqli bunday ta'lim tizimi jamiyatda asta-sekinlik bilan gender notenglikning kamayib borishiga xizmat qildi. Yapon mustamlakachiligi davrida boshlangan bu an'ana tufayli hozirga kelib, Koreya oliy ta'limida ayollarning ulushi 50% ga yaqinlashib qolganini ko'rish mumkin. Biroq, ayollarning ta'limga ko'plab jalb qilinishi ikkinchi jahon urushi davrida juda jiddiy qurbonlikka sabab bo'lgan edi. Bu masala ushbu bobning to'rtinchi paragrafida ochib berilgan.

Yaponiya mustamlaka ma'muriyati media-axborot xizmati koreys xotin-qizlarini tasvirlashda ikki xil turdagi vizual materiallardan keng foydalangan: (chizilgan) rasmlar va fotosuratlar. Yapon nashrlari hukumat targ'ibot siyosatining muhim vositalari bo'lib, ulardagi vizual materiallarni o'rganish jarayonida quyidagi xususiyatlar alohida ajralib turadi.

Yaponiyaning yarimoroldagi general-gubernatorligi "Yaponiya-Koreya – bir butun" shiorini amalga oshirishda aholining barcha qatlamlarini qamrab

¹⁴⁷ O'sha manba, 251-bet.

¹⁴⁸ Park K. A. Women and Social Change in South and North Korea: Marxist and Liberal Perspectives. Women and International Development. – East Lansing: Michigan State University. 1992. – P. 40.

¹⁴⁹ Hwang K. M. A History of Korea. – London: Palgrave Macmillan, 2010. – PP. 185-188.

olgan nisbatan passiv yoki “yumshoq” siyosat olib borgan. Mustamlaka davrining ilk yillarida hukumat koreyslarga nisbatan barcha hurmatli fuqarolarni (koreys yoki yapon bo’lishidan qat’iy nazar) yagona milliy hamjamiyati sifatida ifodalashni afzal ko’rgan. Yapon tilida chiqadigan yarim rasmiy gazeta “Keijo nippo”da bosilgan fotosuratlarni ko’zdan kechiraylik (Ilova 2, 35- va 36-rasmlar). Bu suratlar umumiy ma’noda, yapon mustamlaka boshqaruvining ma’lum davrida koreys madaniyati elementlaridan kiseng va xanbok turli qo’shma (yoki aralash) marosimlarda yapon madaniy elementlari bilan uyg’unlikda uchraganiga misoldir.

Biroq yapon general-gubernatorligining o’ziga xos bu madaniy siyosati tagida “ayollar xizmati”ni taklif qilish orqali turizmni rivojlantirish yotgan. An’anaviy yapon jamiyatida geysxalar an’anaviy koreys jamiyatidagi kisenglar bilan bir xil mavqeni egallaganligi bunga asos bo’lib xizmat qilgan¹⁵⁰. Ammo bunda kisenglarni ham, geysxalarni ham ayblab bo’lmaydi. Tadqiqotchi Henri Todd bu ikki guruhni “jamiyatga faol kirishishni boshlagan xotin-qizlarning birinchi vakillari” deb ataydi¹⁵¹. Koreya tarixiga oid ayollar rasmlar va fotosuratlarining asosiy katta qismida aynan kisenglarni ko’rish mumkin. Kisenglar bir qator stereotiplarga qaramasdan XX asrgacha bo’lgan davrda ham Koreyadagi savodli ayollarning katta qismini tashkil qilgan hamda madaniyatning turli yo’nalishlarini tashuvchi bo’lishgan. Ular mamlakatning ziyoli qatlamiga yaqin bo’lgani bois, yangiliklardan birinchilardan bo’lib xabardor bo’lishgan. Ahamiyatli jihati shundaki, XX asrning birinchi choragiga kelib, zamonaviylashuv ommalashib borgani sari kisenglar qatlami an’anaviy madaniyatning saqlovchilari, kiyinish, raqs hamda boshqa shu kabilarning faol ijrochilari sifatida o’zlarini ko’rsatishgan edi.

Kisenglar an’anaviy marosimlar va tadbirlar o’tkazish odatlarining merosxo’rlaridir. Shu boisdan yarimorolga radio, fonograf, foto va videokameralar kirib kelganda, ular tomonidan olingan materiallarda aynan ularni ko’plab ko’rish mumkin bo’ldi. Kvon Bun maktabining mashhur qo’shiqchilaridan Vang Su Bok, Sun Vu Ilsun, Kim Bok Xi kabilarning fonografda olingan suratlari anchagina qimmatga baholangan edi. Birinchi koreys kinoaktrisalari Li Mun Xva, Sok Venus Sung va Hye Suk Do uchligi

¹⁵⁰ Henry, Todd A. *Assimilating Seoul: Japanese Rule and the Politics of Public Space in Colonial Korea, 1910-1945*. — Berkeley: University of California Press, 2014. — P. 70.

¹⁵¹ O’sha manba. 72-bet. Shuningdek, qarang: *Colonial Modernity in Korea*. Editors: Gi Wook Shin, Michael Robinson. Published by the Harvard University Asia Center and distributed by Harvard University Press Cambridge (Massachusetts, USA) and London, 1999. — P. 491.

mashhur bo'lgan. Naunkyu tomonidan olingan "Arirang" filmida [1926] asli kiseng bo'lgan Shin Il Vu bosh rolni o'ynagan edi¹⁵².

1939-yil iyun oyida Yaponiya mustamlakachiligi davrida yapon tilidagi jurnallardan biri "Choson madaniyati" ['Culture Joseon'] tashkil etilgan edi. Jurnal har oyda ikki marta Yaponiya sayohat assotsiatsiyasining Koreya bo'limi tomonidan nashr etilib, avvaliga 1939-yil iyunidan 1940-yil noyabrigacha jurnal nomi "Choson bo'ylab sayohat" ['Tour Joseon'] deb berilgan. 1940-yil dekabrda esa "Choson madaniyati"ga o'zgartirilgan va 1944-yil noyabrigacha shu nom ostida nashr qilingan¹⁵³. "Choson madaniyati" jurnalini ikki faktga ko'ra mashhur bo'lgan deyish mumkin: undagi materiallar nafaqat oddiy sayohatchilarga, balki modernizatsiya va urush davri masalalariga qiziquvchi tadbirkorlar, ma'murlarga ham yo'naltirilgan; ikkinchidan, jurnal bora-bora faqat sayohatlar haqida emas, balki butun Choson davri madaniyati haqida ma'lumot beruvchi davriy matbuot nashriga aylanib bordi.

Ko'p hollarda matnlar va kamdan-kam chizilgan rasmlar berib boriladigan boshqa davriy nashrlardan farqli ravishda "Choson madaniyati" jurnali sahifalarida ham rasmlar, ham fotosuratlarni, xususan, koreys ayollari tasvirlarini ko'plab uchratish mumkin. Garchi jurnal keng o'rganilmagan hamda uning barcha sonlarini topish mushkul bo'lsa ham, mavjud sonlarining o'zi ham etarli ma'lumotlarni beradi. Bu jurnal uchun maqolalar va postlar tayyorlagan yigirma nafar koreys ziyoli va madaniyat vakillari ichida Kim So Un, Sok Ha, Yi Hong Ju, Jang Hyok Ju, Kim Gi Rim, Kim Pal Bong, Yi Kvang Su, Im Hwa, Yi Hyo Sok, Kim Sa Ryang, Jong Ji Yong, Ju Yo Han, Son Jin Te, Jo Yun Je, Kim Jong Xan kabilar bor edi. Har bir muallif tomonidan yozilgan maqolalarning soni esa ko'pchilikni tashkil qiladi.

Jurnal koreys madaniyati elementlarini provinsiyalarga bo'lib taqdim etgan. 1941-yil iyul oyidagi Cheju oroliga bag'ishlangan sonda e'lon qilingan koreys

¹⁵² Arirang – deyarli 600 yillik tarixga ega bo'lgan koreys xalq folklori namunasidir. Shu boisdan ham tinglovchilarning birgalikda qo'shiqni kuylagani hayratlanarli emas. Qo'shiq haqida ko'proq ma'lumot olish uchun qarang: <https://en.wikipedia.org/wiki/Arirang>

1926-yil 1-oktabr kuni Seulda joylashgan Dansung teatrida namoyish qilingan bu nomdagi film oq-qora rangda bo'lib, inqilobiy mazmuni bilan mamlakat ahlini hayratga solgan edi. Film yakunida filmdan ta'sirlangan tomoshabinlar Arirang¹⁵² qo'shig'ini birgalikda kuylashgan. Film suratga olingan vaqt hamda uning nomi - mustamlakachilik davrida koreys rejissor tomonidan uyg'onish harakatiga qo'shilgan hissa deyish mumkin. Bunga o'sha davrda "Antiyapon milliy ruh" deb atalib, filmning ahamiyati ham ana shu ruhga mos kelganligida deyish mumkin. "Arirang" filmi koreys kinematografiyasining ilk omadli mahsulot bo'lib, Choson Kinema Production tomonidan olingan ikkinchi filmdir. "Arirang" filmi milliy koreys film sanoatining boshlanishi ham hisoblanadi. Film chiqishidan oldin e'tibordan chetda bo'lgan qo'shiq film chiqqandan keyin yangicha mazmun kashf etdi. Qo'shiq temiryo'l quruvchilari tomonidan Naunkyuning ona shahri Hoeryongdan Sinzs sin shahrigacha bo'lgan yo'lda kuylangani aytiladi. Film haqida batafsil: <https://ppss.kr/archives/227710>. Film haqida tayyorlangan hujjatli film: <https://www.youtube.com/watch?v=TudjUaQqUpw>

¹⁵³ 1944-yilning noyabr oyidan keyin AQSh Tinch okeani havzasidagi bir qator orollarni qayta egallashga muvaffaq bo'lib ulgurgan hamda Yaponiyaga qarshi harakatlar olib borishni ham boshlagan edi. Natijada urush amerikaliklar foydasiga hal bo'laishni boshlashi bilan, "Choson madaniyati" jurnali boshqa nashrlar kabi o'z faoliyatini to'xtatgan bo'lishi ehtimoli yuqori. Zotan, qisqa fursat ichida Yaponiya mag'lubiyati aniq bo'lib qolgan edi.

ayolining fotosurati diqqatni tortadi. Ayol qoyada tik turgancha uzoqlarga tikilgan holda tasvirlangan. Bu “Choson madaniyati” jurnalining naisen ittai siyosatini targ‘ib qilishdagi o‘ziga xos uslubi hisoblanadi. Ya’ni, ushbu surat koreys va yapon millati bir butun ekanligini, har ikki millat ayollari ham o‘ziga ishongan va ozodligini ko‘rsatishi lozim bo‘lgan, amalda bu yapon targ‘ibotidan boshqa narsa emas edi. Vaholanki, “Choson madaniyati” maxsus sonlaridan birida: “Bu urush davrida bizning jurnalimiz yarimorolning tarixi va undan tashqarida rivojlanayotgan madaniyat haqida butun haqiqatini yoritadi”¹⁵⁴, deb da’vo qilingan edi.

Koreys ayollari tashqi ko‘rinishidagi zamonaviy o‘zgarishlar yaponlar tomonidan jiddiy qo‘llab-quvvatlangani yapon tilida va imperiya nazorati ostida chiqadigan boshqa barcha nashrlarda e’lon qilingan vizual materiallardan ochiq ko‘rinib turibdi. Ular qo‘llab-quvvatlash bilan cheklanmasdan, yosh qizlarni o‘rnak olishga chaqirishgan ham. Yapon nashrlaridan birining muqovasidagi quyidagi suratga diqqatni qaratsak. Jurnalning yangi yilga bag‘ishlangan maxsus sonda tasvirlangan bu rasm fotosurat emas, ammo u o’sha davrda koreys ayollariga nisbatan mustamlakachi hukumatning munosabatni aks ettiradi. Maxsus son “Jozibali yangi ayol” [segame-shin], deb nomlanib, muqovadagi ayol kiyimi hamda soch turmagidan¹⁵⁵ ko‘rinib turibdiki, suratda koreys ayoli tasvirlangan va u uzoqlarga qaragancha beg‘am o‘y surib turibdi. Uning an’anaviy xanbokda ekanligi yapon nashrlarida berib boriladigan ko‘plab boshqa rasmlarga xos xususiyat (ilovaga qarang). Biroq barcha jurnal va gazetalar ham ayollarni bu ko‘rinishda tasvirlamagan, zamonaviylik va noan’anaviylikning ijobiy taraflariga xayrixoh bo‘lgan ilg‘or fikrlilar ham ko‘plab topilgan.

1920–1940-yillarda nashr qilingan yapon tilidagi davriy matbuot sahifalaridagi tasviriy materiallarini o‘rganish orqali koreys ayollarining hozirgi vizual obrazining shakllanish jarayoni amalda tugallanganini ko‘rish mumkin. 1940-yillarga kelib, an’anaviylik va zamonaviylikning o‘zaro qorishmasini aks ettirgan koreys ayollari obrazi yaratildi. Albatta, bu obraz bir qator qarama-qarshiliklar va tanqidlarga uchragan bo‘lsa ham, o‘ziga ishonch, mustaqil fikrlilik hamda irodalilikni jamlagan koreys ayoli ta’rifidga aylandi, deyish mumkin.

Mazkur paragrafda keltirilgan ma’lumotlar hamda ilovada keltirilgan vizual materiallarni o‘zaro tahlil qilish natijasida, mustamlakachilik davrida

¹⁵⁴ “Choson madaniyati”, 1941-yil sentabr oyi soni, 94-bet.

¹⁵⁵ Tasvirdagi ayolning soch turmagi XX asrning 20 - 30-yillarida urf bo‘lgan Bob style bo‘lib, koreys ayollari orasida ayniqsa keng tarqalgan edi.

koreys ayollari vizual obrazining shakllantirilishida o'ziga xos uch yo'nalish mavjud bo'lganligi aniqlandi:

(1) an'anaviy yozma va tasviriy materiallar ayollarni itoatkor va zaif qilib tasvirlangan – bu o'sha davrning zamonaviy, erkin va o'ziga ishonchi ko'rinib turgan yapon ayollarining butunlay aksi edi. Bunday materiallarda koreys ayollarini har doim xanbokda ko'ramiz. Bu orqali yaponlar koreys ayollari “yaponlar tomonidan madaniylashtirilishi va ozodlikka chiqarilishi kerak”, degan g'oyani targ'ib qilmoqchi bo'lishgan.

(2) an'anaviy koreys liboslarida tasvirlangan koreys ayollari ko'p hollarda yapon kishilarga choy ikrom qilgan ko'rinishda yoki uy xo'jaligida biror yumush bilan mashg'ul tarzda tasvirlangan. Bu bilan ularning qanchalik quyida ekanligini ko'rsatishga harakat qilingan, deb taxmin qilish mumkin. Vaholanki, koreyslarning o'zlari tomonidan yaratilgan rasmlarda ayollar kuchli, mustaqil va zamonaviy ko'rinishda tasvirlangan.

(3) va nihoyat, xanbok kiygan koreys ayollarining beg'am, ko'pincha havoyi fikrlangan holda berilgan rasmlari. O'sha davrdagi kurashchi ayollarning ko'pligi va koreys ayollarining bilimi va dunyoqarashi tobora kengayib borayotganiga qaramay, yaponlar ularni omi qilib tasvirlashga moyilligi ko'riladi. Xususan, “Choson madaniyati” jurnali muqovasidagi ayolning tasvirini tarixiy reallikdan chekinish, deb qabul qilish to'g'ri bo'ladi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, mustamlakachilik tuzumi koreys ayollarining vizual obraziga ziddiyatli va murakkab ta'sir o'tkazgan. Yapon mustamlaka siyosati va targ'iboti koreys xotin-qizlariga nisbatan tor va stereotiplardan iborat biryoqlama yondashuvni targ'ib qilgan. Ularni koreys rassomlari va yozuvchilari tomonidan yaratilgan ishlar va xorijliklar qoldirib ketgan turli materiallar bilan yonma-yon qo'yib taqqoslash koreys ayolining umumiy obrazini haqiqatga yaqinroq qilib tushunib olish uchun imkon beradi. Albatta, bu o'rinda, koreyslarning qalamiga mansub barcha ishlarni ham yuz foiz to'g'ri va haqqoniy deb qabul qilish – tarixiy haqiqatni inkor qilish bo'lishi mumkinligini hisobga olgan holda, har qanday mavjud ishlarni o'zaro taqqoslash maqsadga muvofiqdir. Jumladan koreyslar tomonidan “shin yosong”larga bag'ishlab ishlangan ba'zi karikaturalar o'ta mubolag'aga to'lib-toshgan hamda jiddiy izohlarni talab qiladi.

“Shin yosong”: Koreys ayollarining ijtimoiy va madaniy identifikatsiyasi o‘zgarishi

Nodira Nazarqulova

*Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti,
Tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)*

E-mail: osiyouzturk@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada Koreyada XX asr boshlarida yuzaga kelgan “Shin yosong” - “yangi ayol” fenomeni tahlil qilinadi. Ushbu fenomen koreys ayollarining modern jamiyatdagi yangi ijtimoiy, madaniy va gender qiyofasini shakllantirishga qaratilgan harakat bo‘lib, an‘anaviy qadriyatlar va G‘arb ta‘siridagi modernizm o‘rtasidagi to‘qnashuvda vujudga kelgan. Maqolada “Shin yosong” tushunchasining paydo bo‘lish sabablari, u bilan bog‘liq ijtimoiy stereotiplar, matbuotdagi aks sado va ayollar hayotidagi o‘zgarishlar tahlil qilinadi. Shuningdek, bu hodisaning zamonaviy koreys jamiyatiga va gender rollarining qayta talqiniga ko‘rsatgan ta‘siri ham o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: Shin yosong, Koreya, yangi ayol, gender roli, madaniy transformatsiya, modernizatsiya, ijtimoiy stereotiplar, ayollik timsoli, XX asr, Sharq va G‘arb qarama-qarshiligi.

“Yangi ayol” termini yapon mustamlakachiligi davrida keng qo‘llangan. Bu iboraning qanday paydo bo‘lgani hamda birinchi marta kim tomonidan zamonaviy ayollarga nisbatan qo‘llangani haqida aniq ma‘lumot berish qiyin. Yaponiyada 1910-yilda Tsubouchi tomonidan qilingan “Yangi ayol” deb nomlangan ma‘ruzadan keyin bu ibora keng muomalaga kirgan. Bundan ma‘lum bo‘ladiki, Yaponiya va Koreyada “yangi ayol” haqidagi qarashlar o‘n yillik farqqa ega. Bu o‘n yil ayni vaqtda koreys qizlarining Koreya va Yaponiyada maktablar hamda boshqa o‘quv yurtlarida feminizm g‘oyalari va etakchilari bilan tanishish davri hisoblanadi. Tokyoda ta‘lim olib qaytgan koreys ziyoli xotin-qizlari bu g‘oyalarni mahalliy ayollar orasida ham yoyishga xizmat qilishgan.

“Yangi ayol” aslida, global fenomen bo‘lib, Angliyada viktorian davri so‘nggida birinchi bor paydo bo‘lgan hamda tez orada boshqa davlatlarga ham kirib borib, keng urfga aylangan. Bu ibora birinchi marta Sara Grant tomonidan 1894-yilda “North American Review” (Shimoliy Amerika sharhi) nomli gazetada bosilgan maqolada tilga olingan. Sara Grant Angliya va Amerikada “ayollik qoidalarining viktoriancha cheklovlariga qarshi” kurashgan ayollarga nisbatan qo‘llangan bo‘lib¹⁵⁶, ular asriy patriarxal tartib-qoidalarga qarshi chiqib, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy hayotda o‘z o‘rnini topishni maqsad qilgan. Rita

¹⁵⁶ Richardson A. “The Birth of National Hygiene and Efficiency: Women and Eugenics in Britain and America 1865 – 1915,” in *New Woman Hybridities*, ed. Ann Heilmann and Margaret Beetham. – London: Routledge, 2004. – p. 243.

Felski bu ayollarning faoliyatini tahlil qilib, “yangi ayollar” “zamonaviylik, o’zgarishlar va istiqbolning kuchli ramziga aylandi”, deb yozadi¹⁵⁷. Yangi ayollar kapitalistcha bozor iqtisodiyoti va doimiy tebranib turgan siyosiy muhit bilan uzviy bog‘langan holda ta’lim, moda, ko’ngilochar mashg‘ulotlar, tana va jinsiy o’ziga xoslik, kasbga egallash, fuqarolik kabi masalalarni qamrab olgan faol gender siyosatini vujudga keltirgan¹⁵⁸.

Bu davrga kelib, endi har bir jamiyatda bir qism yangi ayollar savodxonlik darajasi o’rta yoki oliy ma’lumotga egalik darajasiga chiqib, jamiyatda avval amaliyotda bo’lmagan qadr-qimmat va munosabatga loyqlikni talab qilib chiqishni boshlashgan edi. Umumiy ma’noda, “yangi ayol” iborasi moliyaviy erkinlik uchun kurashuvchi, an’anaviy oilaviy tartib-qoidalarni so’roqqa tutadigan, xohish-istaklarini ochiq ifoda etishdan tortinmaydigan ayol ma’nosida qo’llaniladi. Bu fenomen xalqaro miqyosda XX asrning birinchi choragida deyarli barcha G’arb va Sharq mamlakatlariga birdek kirib borgan va ayollar tarixida muhim yangi sahifani ochgan.

G’arb missionerlari hamda koreys ma’rifatparvarlarining ayollar ta’limi borasida ko’rsatgan sa’y-harakatlari tufayli XX asrning birinchi choragiga kelib Koreyada yangi ziyoli ayollar qatlami shakllandi. G’arb ta’lim tizimi koreys ayollarida hattoki missionerlarning o’zlari ham kutmagan natijalarga sabab bo’lgan. G’arb madaniyati va mafkurasiga katta moyillik ko’rsatib, ularni o’zlashtirishda missionerlarni hayratga solgan bu ayollar XX asrning 20 – 30-yillariga kelib “yangi ayollar” nomli qatlamni shakllantirgan. “Hangi ayol” iborasi Koreyada “*shin yosong*”, Xitoyda “*shin nuishing*” [xalqaro transkripsiyada *xin nüxing* – “xin” – yangi, “nüxing” – ayol] hamda Yaponiyada “*atarashi onna*” [“atarashi” – yangi, “onna” – ayol] shaklida qo’llanila boshlandi. Faqat bu hududda ayollar viktoriancha¹⁵⁹ emas, konfutsiycha tartiblarga qarshi kurashishni o’z oldilariga maqsad qilishgan edi.

“Shin yosong”ning qanday paydo bo’lgani haqida xorijliklar, mahalliy ziyolilar, “yangi ayollar”ning o’zlari yozgan manbalar qatorida ko’plab vizual materiallar mavjud. O’sha davr “shin yosong”lar qatlamining eng yorqin belgisi ularning kiyinishi va jamiyatda o’zini tutishi bo’lganligi bois, vizual materiallar yozma manbalardan ko’ra ahamiyatliroq va qimmatliroq hisoblanadi. Oddiygina karikaturalarning o’ziyoq shin yosonglar hayotining muammolarini hamda ularga nisbatan qarshilik, tanqid kayfiyatini o’rganishda muhim o’rin tutadi.

¹⁵⁷ Felski Rita. *The Gender of Modernity*. – Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1995. – p. 146.

¹⁵⁸ Soland B, *Becoming Modern: Young Women and the Reconstruction of Womanhood in the 1920s*. – Princeton: Princeton University Press, 2000. – 325 p.

¹⁵⁹ Viktoriancha tartiblar – bu, Angliyada paydo bo’lgan viktorian davriga xos tartiblar.

1920 – 1930-yillarda feministik gʻoyalarni ilgari surgan mualliflar, jumladan, Genrik Ibsen¹⁶⁰, Aleksandra Kollontay¹⁶¹, Garriet Bicher Stou¹⁶², Elen Key¹⁶³, Gi de Mopassan¹⁶⁴, Lev Nikolayevich Tolstoy¹⁶⁵ kabilar tomonidan yozilgan jahon adabiyoti namunalari tarjimalari Koreyada ham paydo boʻldi¹⁶⁶. Henrik Ibsenning “Qoʻgʻirchoqning uyi” asari bosh qahramoni Nora Sharqiy Osiyodagi ayollar uchun kuchli ramzga aylangan¹⁶⁷. Bu ayollar chiroyli boʻlsa ham, aslida qafas boʻlgan uyda yashovchi Nora qiyofasida oʻzlarini koʻrishgan edi.

Bu mavzu Koreya tarixining eng koʻp diqqatni tortuvchi mavzusi hisoblanib, juda koʻplab xorijlik olimlar tomonidan ham oʻrganilib kelmoqda. Hali koreys ziyoli ayollarni *shin yosong* nomini berilmasidan avvalroq, yangi madaniy belgilar ularning fikrlashi, jamiyatlardagi yurish-turishiga nuqsini ura

¹⁶⁰ Henrik Ibsen (1828-1906) – norvegiyalik yozuvchi. Garchi uning “Qoʻgʻirchoqning uyi” [“A Doll’s House”, 1879] asari uchun butun dunyo feministlari uni ham feminizmning yetakchilaridan deb bilishlariga qaramay, aslida yozuvchi oʻzini gumanist deb atagan. Ibsen anʼanaviy jamiyatlarda dunyo qanchalik rivojlanmasin ayolning oʻmi kichkinagi uy bilan cheklanganidan afsuslanib, oʻz qarashlarini uchbu asarida aks ettirgan edi. Batafsil maʼlumot uchun qarang: Rayees A., Aasif R. W. The Concept of Feminism in Henrik Ibsen’s A Doll’s House. // Journal of Literature, Languages and Linguistics. – Vol.47, 2018 – pp. 52-56. Hassan Balaky S. S., Mosawir Sulaiman N.A. A Feminist Analysis of Henrik Ibsen’s A Doll’s House. // Beytulhikme An International Journal of Philosophy. – Vol.6, June 2016. – pp. 31-45. Shuningdek qarang: <https://norasworld.weebly.com/ibsen-and-feminism>. (murojaat qilgan sana: 3.06.2024).

¹⁶¹ Alexandra Kollontai (1872-1952) – rossiyalik inqilobchi, diplomat, siyosatchi va marksizm tarafdorlaridan biri boʻlgan ayol. Uning ayollar huquqlari borasidagi qarashlari kommunizm, marksizm va sotsializmga asoslangan boʻlib, ishchi xotin-qizlar muammolariga diqqatini qaratadi. Kollontay tenglikka erishish kurashsiz boʻlmashligini ilgari surgan. Mashhur asarlari: “Дорогу крылатому Эросу!”, “К вопросу о классовой борьбе”, “Третий Интернационал и работница”, “Революционный архив” [bularning barchasi onlayn shaklda quyidagi havolada mavjud: <https://www.marxists.org/russkij/kollontai/index.htm> – murojaat sanasi: 3.06.2024]. Batafsil maʼlumot uchun qarang: Novikova N., Ghodsee K. Alexandra Kollontai (1872–1952): Communism as the Only Way Toward Women’s Liberation. In: de Haan, F. (eds) The Palgrave Handbook of Communist Women Activists around the World. – Switzerland: Palgrave Macmillan, 2023. – pp. 60-95. Shuningdek qarang: «Кто Вы, Александра Коллонтай?» <https://statearchive.ru/1501>

¹⁶² Harriet Beecher Stowe (1811-1896) – amerikalik mashhur yozuvchi ayollardan biri. “Tom togʻining kulbasi” [Uncle Tom’s Cabin, 1852] asarida qulchilikni jiddiy tanqid ostiga olgan, anʼanaviy jamiyatlarda gender rollari taqsimotini tanqid ostiga olib, ayollarning saylov huquqiga ega boʻlishini yoqlab chiqqan. Batafsil maʼlumot uchun qarang: <https://www.harrietbeecherstowecenter.org/harriet-beecher-stowe/her-global-impact/> (murojaat sanasi: 3.06.2024). Shuningdek qarang: <https://www.womenshistory.org/education-resources/biographies/harriet-beecher-stowe> (murojaat sanasi: 3.06.2024).

¹⁶³ Ellen Key (1849-1926) – shved feminist yozuvchilaridan biri. Uning feminizmdagi pozitsiyasi onalik va vatanparvarlik kabi tushunchalarning oʻziga xos qorishmasidan iborat. Mashhur asari “Suiisteʼmol qilingan ayol kuchi” [“Missbrukad kvinnokraft”, 1896] boʻlib, muallifning emansipatsiya, irq, sinf, gender kabi mavzulardagi qarashlari badiiy shaklda ifodalangan. Borgstrom E. Emancipation och evolution. Ellen Key och den villkorade kärleken. // Heder Och Rätt / Fristående artiklar. – 2004. Vol.25. – PP. 7-22. Shuningdek qarang: <https://nordicwomensliterature.net/writers/key-ellen/> (murojaat sanasi: 3.06.2024).

¹⁶⁴ Guy de Maupassant (1850-1893) – fransuz yozuvchisi. “Azizim”, “Hayot”, “Oy nuri” kabi hikoyalarda, “Madam Bavarye” romanida fransuz jamiyatida xotin-qizlarning ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli haqida yozgan. Uning feminist yozuvchilar qatoridan joy olishiga sabab boʻlgan tarafi – gender munosabatlarida munosabatlar erkinligi, tanlash huquqi kabilarni faol yoqlab chiqqanligi hisoblanadi. Batafsil maʼlumot uchun qarang: Dahhan F. Guy de Maupassant et les Femmes. / Essai. – France: - Le press de l’Imprimerie Bertout Rue Gutenberg, 1996. – 225 p. Shuningdek qarang: <https://owlcation.com/humanities/A-Feminist-and-Formalist-Analysis-of-The-Necklace-by-Guy-de-Maupassant-Two-Approaches-to-Interpreting-a-Literary-Work>

¹⁶⁵ Lev Nikolayevich Tolstoy () – dunyoga mashhur “Anna Karenina” romani muallifi, rus yozuvchisi. Birgina shu roman jahon feminist adabiyotining yorqin asarlaridan biridir. Bu romanda muallif ijtimoiy munosabatlardagi gender notengligiga eʼtiborni qaratib, Anna misolida erkaklar va ayollar huquqlari oʻrtasidagi ulkan farqni ochib bergan edi. Asarning 625 martadan koʻp va 40 dan ortiq tillarda tarjima qilinganiyoq uning taʼsir kuchidan dalolat beradi. Batafsil maʼlumot uchun qarang: Septian T. F. Liberal feminist values as reflected in Leo Tolstoy’s Anna Karenina // COMMICAST. – Vol.2, 2021. – pp. 8-14. Shuningdek qarang: <https://polka.academy/materials/591> (murojaat sanasi: 3.06.2024).

¹⁶⁶ Theresa Hyun. Writing Women in Korea. – Honolulu: University of Hawai’i Press, 2004. – PP. 42 – 59.

¹⁶⁷ Oʻsha manba, 56-bet.

boshlagan va bu boradagi birinchi fikrlar chet elliklar tomonidan gazeta va jurnallarda maqola, xabar, hikoyalar shaklida aks ettirilgan edi. Kalta qirqilgan sochlari va inqilobiy kalta kiyimlari bilan “yangi koreys” ayoli obrazini qayta tarbiyalash jarayonini boshlab bergan bu ayollar mustamlakachilarning 1920-yildan 1940-yilgacha bo’lgan davrida eng ko’p tarqalgan va o’qiladigan “Choson ilbo” va “Tonga ilbo” gazetalarining 230 dan ko’proq maqolalarida ko’rib chiqilgan¹⁶⁸.

Koreya tarixchilari orasida *shin yosong* ta’rifiga oid turlicha qarash mavjud¹⁶⁹. Bu qarashlar yangi ayollarning Koreya tarixida tutgan ahamiyati hamda ayollar tarixidagi o’rni va ahamiyati bilan bog’liq qarashlarni aks ettiradi. Shunga qaramay, “shin yosong” iborasining eng keng tarqalgan ta’rifi 1920 – 1930-yillarda davriy nashrlar sahifalaridagi fotosuratlarda ko’rish mumkin bo’lgan talaba qizlar va/ yoki shaharlik elita qatlamga mansub xotin-qizlardan iborat kichik guruh hisoblanadi¹⁷⁰. Ular chet elda ta’lim olgan, jurnalistika, pedagogika, san’at, adabiyot kabi sohalarda faoliyat yurituvchi ayol mutaxassislarga havas qilgan bo’lib, bu ularni nafaqat Koreyadagi shu turkum ayollarga, balki romanlar va endi urfga kirgan filmlardagi g’arblik xonimlarga taqlid qilishga, ularning feministik g’oyalariga ergashishga undagan. Yangi ayollar konfutsiycha gender tartiblariga qarshi chiqqan, ayol-erkak tengligini talab qilgan, muqaddas onalik haqidagi g’oyalarni inkor etganlar; bu ayollarni turli sevgi-muhabbat mojarolari qahramonlari sifatida ko’rish mumkin edi; dunyoviy lazzatlar – xaridlar qilishdan bahramand bo’lish, sevgi-muhabbat mojarolari haqidagi kitoblarni o’qish, g’arbcha bichimdagi liboslar, baland poshnali tuflilarni kiyish va o’sha vaqtlarda urf bo’lgan hamda feministik harakatning o’ziga xos belgilaridan biri bo’lgan sochlarini kalta qilib qirqtirish¹⁷¹ ularni ajratib turuvchi belgilar bo’lgan. Davriy matbuot sahifalari nufusi tobora oshib borayotgan yangi ayollar haqida materiallarni berib borib, ularni mustaqil fikriga ega, erkin va zamonaviy hayot kechirishda o’rnak olinishi kerak bo’lgan misollar sifatida ko’rsatgan. Bu kabi maqolalarning ba’zilar o’qimishli yangi ayollarning o’zlari tomonidan yozilgan edi¹⁷². XX asr boshidagi voqelik, ko’p

¹⁶⁸ Theodore Jun Yoo. *The Politics of Gender in Colonial Korea. Education, Labor, and Health, 1910-1945*. – Berkeley: University of California Press. 2008. – p. 59.

¹⁶⁹ Mavzuni o’rgangan tadqiqotchilardan Kim Su Jin yangi ayol fenomenini ikki yo’nalishga bo’ladi: birinchisi, haqiqiy yangicha fikrlaydigan ayollardan iborat guruh, ikkinchisi, bosma nashrlar orqali yaratilgan diskursiv obraz. Har ikki yo’nalish bir-biri bilan uzluksiz bog’liq bo’lgani holda, bir-birini rad etadigan jihatlar va xususiyatlari ham ko’pdir. Kim Su-jin. “1920 – 30-yondae sin yosong tamnon kwa sangjing ui kusong” (*Excess of the Modern: Three Archetypes of the New Woman and Colonial Identity in Korea, 1920s to 1930s*). PhD diss., Seoul National University, 2005.

¹⁷⁰ Sin Yong-suk, *Ilche ha sin yosong ui yonae kyolhon munje* (*Issues of Romance and Marriage among New Women under Japanese Colonial Rule*), // *Han’guk hakpo* – Seoul, 1986. no. 4. – pp. 182-217.

¹⁷¹ Hozirgi til bilan aytganda, kare uslubi. 1920-yillarda Amerika va Yevropada “Bob style hair” yoki “bobbed hair” deb atalar edi va xalqaro miqyosda feminist ayollar isyonining o’ziga xos ko’rinishi bo’lgan. Ma’lumot va fotosuratlar uchun kiring: <https://glamourdaze.com/2014/04/1920s-hairstyles-the-bobbed-hair-phenomenon-of-1924.html>

¹⁷² “Sin yoja munje taeyahwahoe” (*Big Night Conversation about New Women*), *Sin yosong* 2, no. 12 (1924): 44 – 49 (from 47).

bor ta'kidlaganimizdek, yangi ayollarga ko'p hollarda salbiy munosabatda bo'lib, matbuot sahifalarida konservativ fikrlovchilarning tanqid, e'tiroz, masxaralash mazmunidagi matnlari va karikaturalari bilan to'lib-toshgan edi¹⁷³. Biroq, nima bo'lganda ham, "yangi ayollar" qatlami Koreyada ayollar tarixining yangi sahifasi ochilishiga sabab bo'ldi.

Bundan ham ko'rinadiki, ayollarning bunday keskin o'zgarishi jamiyat a'zolarini xavotirga solgan. Koreys ayollari hali "shin yosong"larga aylanib ulgurmagan, ammo ayollarning xatti-harakatida ilk belgilar paydo bo'layotgan bir paytda ular haqida yozilgan bir material shin yosonglarning birinchi avlodiga doir ma'lumotlarga to'la. Masalan, 1901-yildan Seuldagi metodistlar cherkovi homiyligida chiqarila boshlangan "Korea Review" (Koreya sharhi) gazetasida ismi qayd etilmagan ayol tomonidan "Koreyada ayollar huquqlari" nomli maqola e'lon qilingan. Muallif oliy tabaqa koreys ayollari bilan bo'lgan birinchi uchrashuvi haqida hikoya qiladi. Bu ayollar muallifdan har yakshanba oqshomlari bo'ladigan yig'ilishda Injildan va'z o'qishni, boshqa kunlar esa ilohiy bilimlardan dars o'tishni iltimos qilishgan. Ular, shuningdek, bu xonimdan o'zlarining "Xonimlarning tijorat assotsiatsiyasi" deb nomlangan klublari yo'riqnomasini ko'rib chiqishini so'rab, u haqidagi fikrlari bilan qiziqishgan.

Ayol bu klub a'zolarini tasvirlar ekan, ularning g'arbning yanglish ayollaridan o'rnak olishayotgani va buni to'g'ri deb hisoblamasligi haqida yozadi. Shuningdek, klub yo'riqnomasi ayolda katta taassurot qoldirganini ham yashirmaydi. Maqoladan ma'lum bo'lishicha, o'sha vaqtda g'arbda namunali ayollar klub a'zolari taxmin yoki taqlid qilayotgan ayollar emas, balki "... ularga haqiqatni ko'rsatganda to'g'ri ideallar – bu, baxtli ayol – ko'p narsaga chidaydigan, ko'plab klublarga a'zo bo'lgan yoki dunyoning eng shov-shuvli voqealari markazida turadigan ayollar emas, balki bosiq onalar va qizlar, uy o'chog'i sohibalari, qadrlanuvchi, seviluvchi, muqaddas, xonadonning himoyalangan ilohiy ibodatxonasida katta muammolarga to'la dunyodan chetda quvonch va qulaylik bo'lgan tinch va sokin joyda yashovchi ayollardir"¹⁷⁴. Ko'rinib turibdiki, garchi g'arblik ayollar muallifning o'zi kabi xorij davlatlariga erkin sayohat qilishsa ham, ma'lum bir jamoat ishlarida qatnashishsa ham, biroq barchaning diqqat markazida bo'lish – bu ko'p ham ma'qul ko'rilmaydigan ish, deb hisoblashgan. "Biz bu ayollarga ayolning

¹⁷³ Kim Jong Mok. Hyongmoyangcho eso pheminisithikkaji "Shinyosong tochakxada" [김종목. 현모양처에서 페미니스트까지 '신여성 도착하다' 전] – Dono ona va yaxshi xotindan feministlikka: "Yangi ayol yetib keldi" [uploaded on December 27, 2017] // <https://m.khan.co.kr/culture/> [murojaat sanasi: 18.09.2022]

¹⁷⁴ Korea Review, 1906-yil fevral oyi soni. 56-bet.

doirasi oila qurish, ayolning ideali sevish va sevilishdan iboratligini ko'rsatishimiz shart"¹⁷⁵.

Muallif klub a'zolari bilan birinchi marta ko'rishar ekan, uni kutib olgan ayolni shunday tasvirlaydi: "Meni [bu yig'inga] chaqirgan ayol ko'rinishidan odatiy ayollardan emas edi. Uning xorijniki bo'lgan kiyimlari ranglari o'ta didsizlik bilan tanlangan edi. Qish bo'lishiga qaramay, uning liboslari yozbop bo'lib, patli elpig'ich ham ushlab olgan. Bunga qo'shimcha yorqin qizil rangli yubka kiygan bo'lib, paxmoq koreyscha uzun palto diqqatni tortardi. Bunga qo'shimcha koreyscha himoya ko'zoynagini eslatuvchi aylana ko'zoynak (bu turkum ko'zoynaklar "yangi ayollar"ning asosiy belgisiga aylangan edi) hamda didsizlik bilan tanlangan taqinchoq taqqan"¹⁷⁶.

Bu tasvirni o'qigan har qanday odamning ko'z o'ngida muallifning ta'biri bilan aytganda garchi "kulishni istamasa ham", g'ayrioddiy va g'arbcha madaniyatga xos elementlarning masxaraomuz birlashtirilgan namunasi paydo bo'ladi. O'zi g'arbdan kelgan ayol uchun ular tomonidan qadrlanadigan kiyinish qoidalarini ostin-ustun qilib tashlagan bu ko'rinish achinish hissini uyg'otgan. Muallif bunda missionerlar tomonidan ochilgan va g'arbcha ta'lim berishga moslashgan maktablar faoliyatini aybdor qilib ko'rsatadi. Chunki "Bu qizlar binafsha [tovlanuvchi] qora rangli paxtalik matodan ko'ylak kiyishgan bo'lsa, bel qismi va yubkasi boshqa matodan tikilgan, odatda, bunday kiyimni xorijlik qizlar kiyishar edi."

Missionerlar bunday o'zgarish koreys erkaklari bilan sodir bo'ladi, deb taxmin qilishgani bois, koreys ayollarining sotsiumda o'zini tutishi ularni hayratda qoldirgan. Bu maqola Koreyadagi missionerlikning o'ziga xos jihatini ochib bergan: missionerlar xristianlik dini va zamonaviy yangiliklarni yoyishni maqsad qilgan bo'lsa ham, yarimorolda necha asrlardan beri mavjud bo'lib kelgan qadriyatlarni tag-tugi bilan yo'q qilishni istamaganlar. Zotan, muallifning iddaolariga yondashilsa, ayollarga doir tartib-qoidalar G'arb va Sharqda keskin farq qilmagan, ta'lim olish imkoniyatini hisobga olmaganda, albatta. Ammo, koreys ayollari ta'lim olish bilan birgalikda g'arb madaniyatini o'zlashtirish borasida ham anchagina ilgarilab ketishgan ko'rinadi.

"Xonimlar tijorat assotsiatsiyasi" klubining yo'riqnomasi ayollar huquqlariga bag'ishlangan madhiyani eslatadi. Yo'riqnoma ayol va erkakni teng deb belgilash bilan cheklanmaydi, balki ayolni ustun ham qo'yadi. Buning sababi "agar ayollar bo'lmaganda edi, erkaklar rivojlana olmas edilar"¹⁷⁷. Shundan kelib chiqib ayollar har sohada erkaklar bilan teng huquq va

¹⁷⁵ O'sha joyda.

¹⁷⁶ O'sha manba, 51-bet.

¹⁷⁷ O'sha manba, 52-bet.

imkoniyatga ega bo'lishlari zarur. Bunda "Birlik – kuch. Garchi bir dona bambuk oson qayrilsa ham, bambuk to'plami esa uyga salqinlik beruvchi soyabon [ayvonga o'xshash, qishloq koreys uylarining o'ziga xos elementi] bo'lishi mumkin, yoki to'lqin kichik bo'lishi mumkin, ammo ularning bir qanchasi dengizni uyg'otib yuborishi mumkin"¹⁷⁸. Klub a'zolari asosan yuqori tabaqa ayollardan tashkil topgan bo'lib, xalqaro tijoriy faoliyat yuritishni maqsad qilishgan edi. Matndan kelib chiqib, ularning moliyaviy imkoniyatlari yaxshi bo'lganligini xulosa qilish mumkin. Yo'riqnoma rivojlangan g'arblik bo'lgan bu ayolda o'zining pishiqligi, maqsad qilingan barcha masalalarni qamrab olganligi tufayli katta taassurot qoldirgan. Birlashma a'zolari tijorat bilan cheklanmasdan, boshqa koreys xotin-qizlariga ijobiy ta'sir o'tkazish, ularni yaxshi tarafga o'zgartirishni ham o'z oldilariga maqsad qilib qo'yishgan ham edi.

Keyinchalik ma'lum bo'lishicha, bu klub a'zolari o'quvchi qizlarni "sharqona xurofot"dan qutulishga hamda maktabga borish va qaytishda buni ko'rsatish uchun kunduzi boshlariga yopinchiqlarini yopmaslikka chaqirishgan. O'rta qatlam ayollarini ham imkoni boricha odamlar ko'zidan panada saqlashga urinuvchi koreys udumlaridan yaxshi xabardor odam uchun radikal harakat bo'lib tuyulgan¹⁷⁹. Missioner ayolning bu maqolasidan ham anglashiladiki, missionerlar Koreya hayotiga keskin o'zgarishlarni olib kirmasdan, yangi g'oyalar, til (ingliz tili) hamda din orqali zamonaviylikni targ'ib qilmoqchi edilar. Biroq aftidan ularning targ'ibotlari yondosh oqibatlarga olib kelgan.

Choson jamiyatidagi ilk ta'lim islohotlari natijasida paydo bo'lgan yangi ayollar qatлами o'zini tutishi va xatti-harakatlari bilan faqatgina chet elliklarning emas, balki mahalliy ziyolilarning ham salbiy tanqidlariga duchor bo'lganlar. Agar ba'zilar bu jarayonga koreys ayollari shunchaki yangi fikrlar, qarashlar va odatlarni o'zlashtiryapdi, ya'ni zamonga moslashyapdi, degan ma'noda ularni oqlagan bo'lsa, boshqalar ular bu jarayonda haddan tashqari ilgari lab ketadi, deb qo'rqanlar.

Koreyada "yangi ayol"larning paydo bo'lishi 1920-yilda Kim Von Ju tomonidan "Shin yoja" ("Yangi ayol", huddi "yosong"dek "yoja" so'zi ham koreys tilidan tarjima qilinganda, "ayol" ma'nosini bildiradi) jurnalining ta'sis etilishi bilan rasman boshlangan. Jurnalning ikkinchi sonida "Yangi ayol deklaratsiyasi" chop etildi. Bu deklaratsiya o'z zamonasi uchun inqilobiy xarakterga ega bo'lib, an'anaviy koreys ayollarining erkaklarning asossiz zulmi ostida ezilgan qullar ekanligi, bunga chek qo'yib, ayol va erkaklar o'rtasida gender tengligiga asoslangan munosabatlarning o'rnatilishi zarurligi bayon etilgan edi. Qolaversa, ular an'anaviy axloq qoidalariga zid bo'lgan erkin hayot

¹⁷⁸ Korea Review, 1906-yil, fevral soni, 52-bet.

¹⁷⁹ "Ladies Commercial Association" ["Ayollar tijorat assotsiatsiyasi"] // Korea Review 6. – Seoul, Feb. 1906. No. 2 – p. 51.

tarzini olib borish orqali, tashqi ko'rinish va kiyinish uslublariga amal qilish orqali an'anaviy gender rollari taqsimotiga ochiq isyon qilishib, jamoatchilik e'tiborining markaziga aylangan. Ular tomonidan taklif qilinayotgan feminizm g'oyalari ko'r-ko'rona g'arbga ergashish va quruq nazariya bo'lmasdan, koreys xotin-qizlarining hayotiy tajribasi hamda rivojlanish darajasiga asoslanilgan va moslashtirilgan edi. Shunga qaramay, yangi va eski madaniyat to'qnashgan transformatsiya davrida shin yosonglarning sa'y-harakatlari ko'p hollarda hech qanday natija bermagan. Buning sabablaridan biri bu qatlamga mansub Kim Von Ju kabilarning shaxsiy hayoti bilan bog'liq mojaroli hodisalarning jamoatchilikka tarqalib ketgan va jiddiy tanqid bilan qabul qilinganidir. Bu o'zgarishlar Yaponiya mustamlakachiligi davrida sodir bo'lgani bois, ularga nisbatan shakllangan salbiy munosabat mustamlakachilikka qarshi kurash bilan qorishib ketgan. Buning sabablari qilib koreys millatparvarlari va yapon mustamlaka ma'muriyatining yangi ayollarni vizuallashtirish hamda xalqqa taqdim etish borasidagi bir-biriga mos kelmaydigan yondashuvlarni keltirish mumkin.

Birinchi shin yosong yozuvchi va shoiralar.

Ma'lumki, XIX asr ikkinchi yarmi – XX asrning birinchi yarmi davomida Sharqdagi barcha uyg'onish harakatlari uchun davriy matbuot nashrlari yangi g'oya va qarashlarni xalqqa etkazish, bu orqali uni uyg'otishning eng kuchli, shuningdek, maqbul vositasi bo'lib xizmat qilgan. Ta'lim sohasida biroz ilgarilashga erishib, o'sib kelayotgan avlodni o'qimishli qilish imkoniyatlarini kengaytirishga urinar ekan, barcha ma'rifatparvarlar ayni vaqtda ularning mamlakat va jahon miqyosida sodir bo'layotgan voqea-hodisalardan ham boxabar bo'lishiga e'tibor qaratishgan. Negaki, maktab ta'limi faqat mavjud bilimlarni berishga tayanib, o'qituvchi va muallimlar doim ham darslik chegarasidan chiqa olish imkoniyatiga ega emas. Davriy matbuot orqali jahon xabarlarini tez-tez berib borish, bunga qo'shimcha, sohani yaxshi tushunadigan muallifning vatanparvarlik va/yoki ma'rifatparvarlik nuqtai nazaridan turib tayyorlangan tahliliga asoslanib taqdim etiladi. Albatta, XX asrning birinchi yarmi jahon tarixining eng murakkab va beqaror davri bo'lganligi bois, ma'rifatparvarlar bu vaziyatni hisobga olishgan.

Bu jarayon fonida ayollarning gender tengligiga erishish uchun kurashi, avvaliga sufrajizm, keyin mo'tadil hamda radikal feminizm shaklida davom etdi. Ochiq jamiyat hayotidan uzoqda tutilgan, mohiyaviy tarafdin oila erkaklariga qaram bo'lgan koreys xotin-qizlari navbat bilan birinchi milliy uyg'onish harakatlari, keyin xristian missionerlari va nihoyat, yapon mustamlaka boshqaruvi ostida ta'lim olish imkoniyatlariga ega bo'ldilar. Butun dunyo bo'ylab keng globalizatsiya jarayoni borar ekan, o'qimishli ayollar gazeta-

jurnallarni o'qish, xorijda ta'lim olish mobaynida bu o'zgarishlardan xabardor bo'lib, ularning dunyoqarashida jiddiy o'zgarishlar paydo bo'lishni boshlagan. Ayollarning turli klub va jamiyatlarga birlasha boshlagani, asta-sekinlik bilan mamlakatning chekka hududlaridagi xotin-qizlarni ham "uyg'onish"ga chaqirishda davriy matbuotning ahamiyatini anglab etish orqali uning sahifalaridan unumli foydalanish istagini uyg'otgan.

Yuqoridagilar va savodli xotin-qizlar nufusining oshib borishi bilan ayol yozuvchi-jurnalistlar sonining oshishiga sabab bo'ldi. Bu ayollar publitsistik maqolalar bilan cheklanmasdan, ayollar mavzusiga bag'ishlangan zamonaviy koreys adabiyoti rivojiga ham hissa qo'shganlar. Shunday nashrlardan biri 1922-yilda chiqarilgan "Puin" ("Ayol", koreys tilida "xotin" ma'nosida qo'llaniladi) jurnali ayollar haqidagi munozalarni ko'tarib chiqib, ayollar tengligi kensepsiyalaridan kelib chiqadigan muhim masalalarni yoritgan.

Taniqli ayol yozuvchilarning birinchisi Kim Myong Sun (1896-?) bo'lib, ishlarini Tanshil tahallusi bilan nashr qildirgan. Avvaliga Ehva maktabida, keyin Tokiyoda ta'lim olgan Kim Myong Sun bu jarayonda koreys yozuvchilar bilan tanishadi. Uning birinchi asari 1917-yilda yozilgan "Shubha qilayotgan qiz" deb nomlangan, realizm yo'nalishiga asoslangan qisqa hikoya bo'lib, koreys adabiyotida inqilobiy yondashuvdir. Kim Myon Sung ayni uslubda keyinchalik ham bir qator asarlar yozgan; vaqt o'tgani sari uning ishlarida "romantik, estetik va his-tuyg'ularga urg'u berish" xususiyatlari kuchliroq sezila borgan¹⁸⁰.

Boshqa bir nomdor ayol yozuvchi Kim Von Ju (1896-1971) Ilyop taxallusi bilan faoliyat olib borgan. U ham avval Ehva, keyin Tokiyoda ta'lim olgan. Kim Von Ju adabiy karyerasini Ehva xaktang tomonidan homiylik qilinadigan "Shin yoja" ("Yangi ayol") jurnali muharriri sifatida boshlagan. Shu sababdan, Kim Myong Sundan farqli ravishda, asosiy diqqatini ayollar emansipatsiyasi masalalariga qaratgan. 1921-yilda chop etilgan "Status kvo birinchi buzib o'tish", deb nomlangan maqolasi yozuvchining ayni masalaga oid shaxsiy yondashuvlarini ochib bergan. Kim Von Ju ayollarning erkaklardan ozod qilinishi ularning rivojlanishi va o'sishi uchun muhim, deb hisoblagan. 1926-yilda nashr etilgan "Uyg'onish" ("Awakening") deb nomlangan romani ana shu qarash asosiga qurilgan bo'lib, muallif ayollarning o'z-o'zini tanishi uchun nafaqat erkaklardan (ko'proq, erlaridan) ozod bo'lishi, balki bolalardan (ya'ni, farzandlardan) ham ozod bo'lishi kerak, degan mazmunni yoritgan edi. Albatta, bunday inqilobiy qarash bilan chiqish o'sha davr koreys jamiyatida Kim Von Ju uchun yaxshilik bilan yakunlanmagan: yozuvchi umrini buddist rohiba sifatida xor-zorlikda yakunlashga majbur bo'ldi. Kim Von Juning ijodi XX asr

¹⁸⁰ Choi H. Gender and Mission Encounters in Korea: New Women, Old Ways. – Berkeley: University of California Press, Ltd. 2009. – p. 160.

birinchi choragi radikal feministlari faoliyatiga mos kelib, nafaqat, sharq jamiyatlari balki, G'arb uchun ham qabul qilish imkonsiz hisoblanadi.

Hozirgi zamonaviy davrga kelib ham gender munosabatlarida tenglik masalalarining turli jihatlarini muhokama qilinganda, ayollarning oila qurish va farzand ko'rishga nisbatan bildirgan har qanday salbiy munosabatini qattiq qoralash ko'p uchraydi. Bu nafaqat konservativ guruhlar tomonidan, balki mo'tadil va liberal guruhlar tomonidan ham ma'qul ko'rilmaydi. Har qanday vaziyatda ham, oila barcha jamiyatlarning markazida turuvchi birlik; jamiyat barqaror bo'lishi uchun gender zanjirining barcha halqalari: otalik-onalik va farzandlik o'zaro muvozanatda mavjud bo'lishi shart, deb hisoblanadi. G'arb davlatlarida ham, Sharq davlatlarida ham jamiyatni faqat birlik individuallardan tashkil etish – yuqori ehtimollik bilan xaosga sabab bo'lishi mumkin. Bu o'rinda, vertikal yoki/ya gorizontali iyerarxiyaning ahamiyatini e'tiborga olish zarurdir. XX asr birinchi choragida faoliyat yuritgan “shin yosong”lar qatlami ko'plab vakillarining taqdiri shu boisdan ham, ayanchli yakun topgan edi.

Ana shunday taqdirni boshidan kechirgan “shin yosong”larning yorqin vakillaridan biri Na Hye Sok (1885-1946) hisoblanadi. U ham avval Ehva xaktangda, so'ngra Tokiyo va Parijda ta'lim olgan. Yozuvchilik faoliyatini 1918-yilda boshlagan bo'lib, bunga boshqa bir ayollar jurnali “Yojagye” (“Ayollar dunyosi”) turtki bergani yoziladi¹⁸¹. Ibsenning qahramonidan ruhlaniy yozilgan “Nora”¹⁸² she'ri Na Hye Sokning she'riyat va ayollar ozodligiga bo'lgan qiziqishini ko'rsatib bergan.

Na Hyesok (1896-1948) Koreya tarixining “yangi ayol” qatlamiga mansub eng mojaroli vakillaridan biri hisoblanadi. Na Hyesok 1896-yilda badavlat xonadonda tug'ilgan bo'lib, birinchi tahallusi Jeongvol bo'lgan. 1913-yilda Jinmyong qizlar oliy maktabini tamomlagach, Tokiyo san'at kollejida G'arb moybo'yoq rassomchiligi yo'nalishida ta'lim olgan.

1919-yilda Na Hyesokning birinchi siyosiy hayotga bog'liq chiqishi sodir bo'ldi. Butun Koreyani qamrab olgan 1-mart harakatlaridagi ishtiroki uchun boshqa ko'plab yoshlar qatori Na ham qamoqqa olingan. Oilasi tomonidan yollangan va keyinchalik u bilan oila qurgan advokatgina uni ozodlikka chiqishiga erishgan. Kelgusi yili Na Hyesok bir qator ziyolilar bilan birga “Pyeho” adabiy jurnali (“Xarobalar”, 1920 – 1921-yillar, shu nomdagi madaniy tor doira tomonidan ta'sis etilgan)¹⁸³ asoschilaridan biri bo'ldi. 1921-yilda bu

¹⁸¹ Kumari Jayawardena. *Feminism and Nationalism in the Third World*. – New York: Verso Brooklyn, 2016. – p. 281.

¹⁸² Susanna Rustin. *Why A Doll's House by Henrik Ibsen is more relevant than ever*. The Guardian: Culture, Stage. [posted on 10 August, 2013]. // <https://www.theguardian.com/stage/2013/aug/10/> [murojaat sanasi: 15.07.2021]

¹⁸³ “Pyeho”, “Changjo”, “Bekjo” – bularning har uchasi shu nomlardagi adabiy doiralarning nomlari va ular tomonidan ta'sis etilgan jurnallar hisoblanadi. Bu jurnallarning nashr etilish vaqti 1910-yillarning oxiri – 1920-yillar davomida bo'lib, tarixchilar bu qisqa davrga mazmunidan kelib chiqib 同人지시대 [dongjinji shide] – adabiy doiralar jurnallari davri [erasi] deb nom berishgan.

jurnalda uning “Qum” (“Sa”) va “Oqim” (“Naenmul”) deb nomlangan she’rlari chop etildi. 1920-yillarning boshlarida “Korean women” (Koreys ayoli) jurnalida uning bir qator maqollari, shuningdek, “Shinyoja” (“Yangi ayol”) jurnalida ayollar kiyimi islohoti mavzusidagi maqolasi e’lon qilingan edi.

1927-yilda Na Hyesok va turmush o’rtog’i Yevropaga uch yillik safarga jo’nab ketishadi. Parijda ekanliklarida Na Hyesokning chondoizm etakchisi Choy Rin bilan ishqiy munosabatda bo’lganligi haqida mish-mishlar tarqali va oqibatda xiyonat 1931-yilda ajrimga sabab bo’ladi. Biroq, voqeaning aslida qanday bo’lganligi isbotlanmagan, vaholanki, shu voqealar sababli Na Hyesokning san’atdagi faoliyati uning axloqsizligini oqlash uchun bir vosita bo’lgan, deb asarlariga va tabiiy ravishda uning shaxsiga salbiy munosabat bildiriladi. Ajrimga va obro’siga jiddiy putur etganiga qaramasdan, Na Hyesok rassomlik faoliyatini davom ettiradi hamda 1931-yilda O’ninchi Choson San’at ko’rgazmasida maxsus mukofotni qo’lga kiritadi.

Rassom bo’lish bilan bir qatorda, Na Hyesok she’rlar, hikoyalar, sayohat kundaliklari, zamonaviy davr ruhi bilan to’lib-toshgan tanqidiy ocherklarini e’lon qilib borgan. Shin yosonglarning boshqa vakillaridan farqli Na Hyesok o’z diqqatini asosan koreys ayollarining nikoh va nikohdan tashqarida yashash va juft tanlashdagi erkinligiga qaratgan va ayni vaqtda erkaklarga bu borada keng erkinlik bergan partiarxal tuzumni keskin tanqid ostiga olgan. Uning bu qarashlari 1930-yilda chop etilgan “Birgalikda yashash haqida” (Shilhom kyoron-non), 1934-yilda chop etilgan “Ajrimni e’tirof etish” (Ihon kobekso), 1935-yilda chop etilgan “Turmushga chiqmagan ayollarning jinsiy hayoti” (Tokshin yoja chong choron) nomli maqolalarida yoritib berilgan.

Uning 1934-yilda “Samcheolli” jurnalida chop etilgan “Ajrimni e’tirof etish” deb nomlangan maqolasi inqilobiy mazmunga ega bo’lib, gender notengligiga asos bo’lgan koreyscha axloq va qadriyatlar bilan bog’liq muammolarni ko’tarib chiqqan. Uning “tashviqotlari” G’arbda yoyilishni boshlagan radikal feminizm g’oyalari: nikohdan oldingi erkin munosabatlar – “sinov uchun nikoh”, umr yo’ldoshini va kasbni erkin tanlash, har qanday o’zgarishlarda va jarayonlarda teng huquq va imkoniyatlarga ega bo’lish kabilarga ko’proq mos keladi.

Na Hyesokning badiiy adabiyot sohasidagi mashhur asari hali Yaponiyada o’qiyotgan 1918-yilda nashr qilingan “Gyonghe” koreys

Bu doiralarni alohida yoki yaxlit bir butun sifatida olib o’rganish orqali tarixchilar Koreyada yangi va zamonaviy adabiy g’oyalarni qabul qilish va yarimorolda rivojlantirish uchun paydo bo’lgan mahalliy harakatlarning ahamiyatini ta’kidlashni maqsad qilishadi. Garold Blum bu davrga nisbatan koreyslarning “[tashqi] ta’sir tashvishi” (“anxiety of influence”) deb atalgan holatini o’rganish uchun boshlang’ich davr deb atalgan fikrni ilgari surgan edi. Ko’proq ma’lumot uchun qarang: Jae Yon Lee. Before and after the “Age of Literary Coteries”: A Diachronic Analysis of Writers Networks in Korea, 1917-1927. Korea Journal, vol. 57, no. 2 (summer 2017): 35–68. Korean National Commission for UNESCO, 2017.

adabiyotidagi birinchi feministik mazmundagi qisqa hikoya ham hisoblanadi. Unda muallif ayolning o'z o'zini kashf etishi, "yangi ayol" sifatida hayotning mazmunini izlashi bilan bog'liq jarayonni ochib berishga harakat qilgan edi. Na Hyesokning ishlari 1920–1930-yillar koreys adabiyotida mashhur bo'lgan, shuningdek, patriarxal jamiyatga xos bo'lgan ayollarga nisbatan jabr-zulmni fosh qilish ruhida yozilgan. 1921-yilda yozilgan "Qo'g'irchoqning uyi" (Inhyonge chip) deb nomlangan poemasi koreys ayollari uchun odobli qiz farzand, yaxshi xotin hamda g'amxo'r ona uchligidan iborat majburiy rollarni belgilab qo'ygan feodal jamiyat, konfutsiycha oila qadriyatlaridan kelib chiqib mamlakatni ayollarni qo'g'irchoq sifatida biluvchi ramziy uy sifatida tasvirlaydi. Na Hyesokning boshqa bir qisqa hikoyasi 1937-yilda nashr etilgan "Ona va qiz" (Omoniva ttal) deb nomlangan bo'lib, eski ayol va yangi ayol o'rtasidagi ziddiyatni ochib berishga qaratilgan. Bu hikoya hayotiy voqealarga asoslangan bo'lib, ajrimdan biroz oldin pansionatda yashagan vaqtida o'zi guvoh bo'lgan mutaassib ona va uning zamonaviy qizi o'rtasidagi kelishmovchiliklar yoritilgan.

Ayol duch kelishi mumkin bo'lgan turli hissiyotlar, qarama-qarshiliklar, nikoh, homiladorlik, farzand dunyoga keltirish va uni voyaga etkazish, ayni vaqtda, jamiyatda o'z o'rnini topish kabi masalalarga nisbatan radikal qarashlari aks ettirilgan "Ona bo'lish haqidagi fikrlar" ("Thoughts on Becoming a Mother", 1923) nomli uzun ocherki jiddiy tortishuvlarga sabab bo'lgan edi.

Yuqorida hayoti va faoliyati ko'rib chiqilgan ayollar shin yosonglar ichida sanoqli va mashhurlaridan bo'lib, ulardan tashqari, bu davrda ta'lim, tibbiyot, huquq, ishlab chiqarish sohalarida jonbozlik ko'rsatgan ko'plab koreys xotin-qizlari yashab o'tgan. Ular orasida G'arb mamlakatlariga borib, feminizm va gender tengligi ijtimoiy mavzulardan ko'ra, aniq va tabiiy fanlar, inson huquqlarining boshqa turli jihatlarini ham o'rganib qaytgan ayollar ko'pchilikni tashkil qilgan¹⁸⁴.

XIX asrning so'nggi choragidan boshlab islohotchilar tomonidan tarbiyalangan va zamonaviylik, sivilizatsiya va milliy hurriyatga intilish ramzi sifatida qo'llab-quvvatlangan bu o'qimishli ayollar oila mustahkamligini va jinsiy axloq qoidalarini zaiflashtirgan hamda milliy mentalitet degradatsiyasiga sabab bo'lgan o'ziga xos qatlam bo'ldi. Ular bu yo'nalishlarda qo'yib ketgan tamal toshlari hamon deyarli jiddiy o'zgarishlarsiz turibdi va yosh koreys qizlari uchun dasturulamal bo'lib xizmat qilmoqda.

¹⁸⁴ Kumari J. *Feminism and Nationalism in the Third World*. Verso Brooklyn, New-York, 2016; Hyaeweol Choi. *Gender and Mission Encounters in Korea: New Women, Old Ways*. University of California Press, Ltd. Berkeley and Los Angeles, California. London, England. 2009; Theodore Jun Yoo. *The Politics of Gender in Colonial Korea. Education, Labor, and Health, 1910-1945*. University of California Press Ltd., 2008 va bq.

Политическая активность женщин в Республике Корея: исторический и современный контекст

Алимова Лазиза Алишер кизи

Ташкентский государственный университет востоковедения

*Преподаватель (PhD) (кафедры истории и антропологии
востока)*

Lazizo4ka@mail.ru

+998909827779

Аннотация: В данной статье рассматривается процесс включения женщин в политическую жизнь Республики Корея, начиная с периода поствоенного восстановления и до современности. Особое внимание уделено законодательным инициативам, направленным на расширение прав женщин, квотам на участие в парламенте, а также влиянию феминистских движений и гражданского общества на формирование инклюзивной политической среды. Анализируются ключевые фигуры и прецеденты, сыгравшие роль в продвижении женщин на высокие государственные посты, а также основные барьеры, с которыми продолжают сталкиваться женщины в политике Южной Кореи. Работа опирается на статистические данные, исторические источники и современные научные исследования.

Ключевые слова: Южная Корея, женщины в политике, политическое участие, гендерное равенство, избирательное право, парламент, феминизм, гражданское общество, законодательство, женское лидерство

Участие южнокорейских женщин в политике началось с движения сопротивления японской колонизации. Женщины активно участвовали в движении за независимость. Одним из примеров является движение «Первый марш» в 1919 г., в ходе которого многие женщины посвятили свою жизнь борьбе за независимость страны в качестве активных сторонников и волонтеров. Однако, эти независимые активистки женского пола были неизвестны до тех пор, пока не стали предметом исследования ученых-феминисток¹⁸⁵.

Среди лидеров женского сопротивления трое женщин стали политиками в недавно созданном правительстве Южной Кореи, а именно Шин Йим Ен, Чон Пак Сун и Сук Пак Хен. После освобождения от

¹⁸⁵ Sohn Bong-Scuk. Women's Political Engagement and Participation in the Republic of Korea // *Women and Politics Worldwide*. Yale University Press, 1994. – P.439.

Японии население сформировало политические партии для женщин. Шин Йим Ен сформировала первую политическую партию, названную *Тэхан йоджа кукминдан* (Национальная партия корейских женщин) в 1945 г., а Чон Пак Сун организовала *Конгук буно донгмаенг* (Женский альянс за национальное строительство), который пытался содействовать участию женщин в проектах строительства правительства Южной Кореи в 1948 г., а Сук Пак Хен организовала *Ибук йосонг тонгихо* (Ассоциация северных женских стипендий)¹⁸⁶.

Участие южнокорейских женщин в политической жизни страны можно разделить на три этапа: период с 1948 по 1961 г.; период модернизации с 1960-х по 1970-е гг. при режиме Пак Чжон Хи; и, демократический переход с середины 1980-х гг.

Согласно наблюдениям южнокорейской исследовательницы Со Бон-Сук¹⁸⁷, участие женщин в политике в течение первого периода осуществлялось несколькими женщинами-пионерами. Более того, они были пассивны в вопросах, касающихся женщин и не считали, что действуют от имени женщин. В конфуцианской традиции участие женщин в политике было очень ограниченным, в отличие от мужчин, которых поощряли к успеху в качестве ученых-бюрократов с конфуцианскими учениями. Только несколько женщин, которые принадлежали к хорошо известным, привилегированным семьям и имели высокое социальное происхождение, были назначены правительством на государственные должности.

Во второй период некоторые известные женщины участвовали в поддержке авторитетного правительства, но также произошли изменения, на которые повлияли две вещи. Во-первых, с 1982 по 1997 г. в Южной Корее развивалось демократическое движение, которое укрепило понимание необходимости участия женщин в политической жизни. В этот период произошли быстрые социальные изменения; в социальной и экономической деятельности участвовали как женщины с низким уровнем заработной платы, так и образованные женщины - специалисты. Во-вторых, на женское движение оказала влияние глобальная волна женских организаций, таких как провозглашение Организацией Объединенных Наций Международного женского года в 1975 г., и с этого времени женские движения стали более активными. Кроме того, с введением местной автономии переход к демократическому политическому правительству и быстрое экономическое развитие в 1980-х гг.

¹⁸⁶ Там же.

¹⁸⁷ Там же.

стимулировали участие женщин в политической жизни, и это стало одним из важных этапов женского движения.¹⁸⁸

Несмотря на то, что женщины недопредставлены практически на всех выборных должностях по всему миру, участие женщин на политической арене является растущей тенденцией в XXI в.

До второго десятилетия XX в. только Новая Зеландия и Австралия предоставляли женщинам избирательное право на национальных выборах¹⁸⁹.

С момента образования Республики Корея, при прежних диктаторских правительствах (Пак Чжон Хи, Чон Ду Хвана) большинство гражданских движений были направлены на установление демократии и гендерные вопросы не стояли на повестке дня.

Только с 1990-х гг. граждане стали уделять больше внимания участию женщин в политике в Южной Корее. Четвертая Всемирная конференция ООН по положению женщин (Пекин, 1995)¹⁹⁰ предложила обсудить вопрос о гендерных квотах. Конференция подчеркнула важность увеличения представительства женщин в политической жизни и распространила представление о том, что гендерные квоты – это самый быстрый путь к достижению цели по всему миру.

До 1980 г. гендерные квоты существовали только в 10 странах, в 1980-х гг. их число выросло до 12. В 1990-х гг. квоты ввели более 50 стран, а в 2000-х – более 40 стран. В настоящее время существует 130 стран¹⁹¹, в которых действуют системы квот, а более 75 стран ввели системы квот после Всемирной конференции по положению женщин в 1995 г.¹⁹²

Таким образом, система гендерных квот была впервые введена в 1995 г., а позже, она была закреплена в «Законе о политических партиях»¹⁹³, когда была впервые установлена 30-процентная квота для кандидатов-женщин при пропорциональном представительстве на всеобщих выборах в 2000 г. Эта 30-процентная квота была не очень эффективной, поскольку она не была обязательной и не было никаких мер, которые могли бы изменить

¹⁸⁸ Cholee Jin Sung. Gender Analysis of Politics, Economics and Culture of Korean Reunification: Toward a Feminist Theological Foundation for Reunified Society. 2012. – P.212 // http://scholarship.claremont.edu/cgu_etd/64

¹⁸⁹ Dahl Robert A. Democracy and Its Critics. New Haven - London: Yale University Press, 1989. – P.235.

¹⁹⁰ Первая Всемирная конференция ООН по положению женщин была проведена в Мехико в 1975 г., который был провозглашен Международным годом женщины. Подр. см.: Организация Объединенных Наций. Конференции. Женщины и гендерное равенство // <https://www.un.org/ru/conferences/women#:~:text=Первая%20Всемирная%20конференция%20по%20положению,проблемой%20во%20многих%20странах%20мира>.

¹⁹¹ International IDEA (2023). См.: Lee Jay Euijung, Zanella Martina. Learning about women's competence: the dynamic response of political parties to gender quotas in South Korea // https://jayeuijunglee.github.io/website/Lee_Zanella.pdf

¹⁹² Soh Eunyung. Ten years' experience of gender quota system in Korean politics // <https://www.semanticscholar.org/paper/Ten-years%27-experience-of-gender-quota-system-in-Soh/4143a41c2f6819e2c5a8f89c2f0d059207871d13>

¹⁹³ Soh Eunyung. Ten years' experience of gender quota system in Korean politics // <https://www.semanticscholar.org/paper/Ten-years%27-experience-of-gender-quota-system-in-Soh/4143a41c2f6819e2c5a8f89c2f0d059207871d13>

пассивность политических партий в выдвижении кандидатов-женщин. В результате, доля женщин в пропорциональном представительстве не смогла достиг 30% на всеобщих выборах 2000 г.¹⁹⁴

В 2005 г. правила о гендерных квотах из Закона о политических партиях были отменены и закреплены в «Законо о выборах на государственные должности», название которого было изменено и дополнено Законом о выборах на государственные должности и предотвращении злоупотреблений на выборах.

В соответствии с поправкой, внесенной в марте 2010 г. в Закон о выборах на государственные должности, впервые была введена обязательная квота для кандидатов-женщин в избирательных округах местных советов, согласно которой политические партии обязаны выдвигать более одной женщины-кандидата на один общий избирательный округ¹⁹⁵.

Женщины в Южной Корее рассматривались, в большинстве своем, как аполитичные, главным образом из-за социализации в гендерных ролях в семье, школе и средствах массовой информации¹⁹⁶.

С принятием Конституции Южной Кореи от 17 июля 1948 г. права женщин на трудоустройство и образование были подчеркнуты в попытке запретить дискриминацию. Пункт 1 статьи 9 Конституции 1987 г. гласит, что все граждане Республики Корея «равны перед законом, и в политической, экономической, социальной или культурной жизни не должно быть дискриминации по признаку пола, религиозным убеждениям и социальному статусу»¹⁹⁷. Конституция страны также предусматривает, что все граждане старше 19 лет имеют право баллотироваться на выборах. В выборах 2019 года возрастной ценз избирателей был снижен с 19 до 18 лет¹⁹⁸.

Процесс расширения прав и возможностей женщин можно проследить по деятельности администрации президента Ким Дэ Чжуна.

Избрание Ким Дэ Чжуна главой исполнительной власти в 1997 г. стало важной вехой в расширении прав и возможностей женщин в Южной Корее. В разгар финансового кризиса предвыборная кампания

¹⁹⁴ Там же.

¹⁹⁵ Там же.

¹⁹⁶ Resos A. Political Participation of Women in South Korea. 2014 // <https://jia.sipa.columbia.edu/online-articles/empowerment-women-south-korea>

¹⁹⁷ См.: Конституция Республики Корея (한국헌법(러시아어 번역)) // <https://russian.korea.net/Government/Constitution-and-Government/Constitution.pdf>; Подп.см.: Se-Jin Kim et al., Government and Politics of Korea. Silver Spring, Maryland: The Research Institute on Korean Affairs, 1972. – P.297.

¹⁹⁸ Suzuki Sotaro. 18-year-olds now able to run for South Korean parliament. January 1, 2022 // <https://asia.nikkei.com/Politics/18-year-olds-now-able-to-run-for-South-Korean-parliament>

Ким Дэ Чжуна обещала быть «подготовленным президентом», «народным президентом» и «президентом, дружественным женщинам»¹⁹⁹. Хотя женщинам было предоставлено право голоса еще в 1948 г., они оставались маргинализированными в политической жизни конфуцианского общества, где доминируют мужчины. В период выборов женщинам уделялось мало внимания, поскольку предполагалось, что решение женщин будет соответствовать идее мужа.

По словам декана женского университета Ewha Ким Ын Ми: «Корея находилась под сильным влиянием традиционных взглядов, таких как конфуцианство, которые действительно мешали женщинам пользоваться уважением наравне с мужчинами. Ценность и положение женщин в обществе были гораздо ниже. Даже если вы посмотрите по всему миру, там было больше женщин-президентов, лидеров и вице-президентов, но у нас в Корее этого нет. Дискриминация в отношении женщин осложняла это дело»²⁰⁰.

Как это принято в конфуцианских культурах, участие женщин в корейском обществе в основном ограничивалось домашней работой. Переходный режим при Ро Дэ У (1988-1992) подтвердил старую практику, согласно которой семьи будут нести главную ответственность за индивидуальное благосостояние и что государство будет оказывать поддержку только тогда, когда семьи не смогут этого сделать²⁰¹. Эта практика непосредственно затронула женщин, поскольку бремя работы в семьях было возложено на них, как на жен, матерей и бабушек. Таким образом, права и благосостояние женщин были ограничены рамками семьи, а не политикой или обществом, в целом.

Как отметила Со Бонг-Сук, директор Центра корейских женщин и политики, «доминирующая среди мужчин, авторитарная, скрытая политика до сих пор удерживала женщин вне политики. При демократии тип политики, который в значительной степени опирается на неформальную, частную политику, основанную на обмене благосклонностью и эксклюзивных сетях, исчезнет, что в конечном итоге расширит сферу участия женщин в политической жизни»²⁰².

¹⁹⁹ Kim Seung-kyung. Gender Policy and the New Status of Women in South Korea // Moon Chung-in. et al. Korea in Transition: Three Years Under the Kim Dae-jung Government. Seoul, Korea: Yonsei University Press, 2002. – P.208.

²⁰⁰ Choi Eun Jung, Mbuh R. Aspects of Women's Status in Korea and Cameroon // Asian Women. Vol.20, Summer. 2005. – P.75.

²⁰¹ Moon Seung-sook. Women and Civil Society in South Korea // Korean Society: Civil Society, Democracy and the State (second edition). Armstrong Charles K. ed. London and New York: Routledge, Taylor and Francis Group, 2007. – P.132.

²⁰² Sohn Bong Scuk. Formulation of Strategies to Promote Women's Participation in Politics and Enhance their Status in Society taken from the Economic and Social Commission for Asia and the Pacific... – P. 135.

В конце 1990-х гг. политические партии начали демонстрировать большую приверженность сокращению гендерного неравенства, чтобы создать современный имидж и привлечь избирателей-женщин.

В 1997 г. демократическая консолидация в Южной Корее еще более усилилась, когда участие женщин в выборах стало очевидным, поскольку женщины составляли половину избирателей. Это были беспрецедентные выборы, которые показали изменение женского сознания, поскольку активное участие женщин в политической жизни дало значительную возможность утвердить свою социальную значимость в обществе²⁰³.

В преддверии президентских выборов 1997 г. основные партии ввели добровольные квоты на распределение мест в пропорциональных списках, что привело к первому случаю позитивной дискриминации на местных выборах 1998 г. Две оппозиционные партии пообещали выделить женщинам 30-30 % мест в своих пропорциональных списках, а правящая партия 50 %²⁰⁴. Приверженность местных лидеров принципам равного представительства стала важным фактором в реализации квот. Хотя корейские партии в целом сильно централизованы, местным отделениям была предоставлена определенная свобода действий в этом вопросе. Политики на местном уровне не были уверены в точном процентном соотношении квоты, и она не всегда соблюдалась, особенно в более консервативных сельских районах.

Политическая платформа президента Ким Дэ Чжуна в интересах женщин стала широко известна во время предвыборной кампании как признак того, что женщины будут определять ход президентских выборов 1997 г. В его предвыборной кампании недвусмысленно подчеркивалось, что он будет президентом, «дружественным к женщинам», и пообещал заполнить 30 % должностей в кабинете женщинами²⁰⁵. В своей инаугурационной речи президент Ким Дэ Чжун сказал: Народное правительство будет прилагать активные усилия для защиты прав женщин и развития их способностей. Стена сексуальной дискриминации в домах, на рабочих местах и во всем обществе должна быть разрушена²⁰⁶.

Гендерная политика Ким Дэ Чжуна включала в себя вопросы труда, социального обеспечения, семьи и прав человека женщин в Южной Корее.

²⁰³ Там же.

²⁰⁴ Hermanns H. Women in South Korean politics: a long road to equality // Portal. 2006. Vol.3. #2. – P.23.

²⁰⁵ Kim Seung-kyung. Gender Policy and the New Status of Women in South Korea // Moon Chung-in et al. Korea in Transition: Three Years Under the Kim Dae-jung Government. Seoul, Korea: Yonsei University Press, 2002. – P.208.

²⁰⁶ Kim Dae-jung. The 21st Century and the Korean People: Selected Speeches of Kim Dae-jung, 1998-2004. Seoul, Korea: Hakgojae Publishing Company, 2004. – P.219.

В соответствии с гендерной политикой правительства Ким Дэ Чжуна²⁰⁷: 1) женщины должны были составлять 30 % кандидатов партии на всех выборах; 2) 30 % должностей в комитетах министерства правительства будут распределены между женщинами; 3) представительство женщин в партийных организациях будет увеличено более чем на 30 %; 4) по меньшей мере четыре женщины будут назначены на должности в кабинете министров, и от 20 до 30 % важных руководящих должностей будут заполнены женщинами; 5) учащиеся-женщины не будут подвергаться дискриминации на вступительных экзаменах в колледжи специального назначения (например, младший железнодорожный колледж, бухгалтерский колледж и младший кооперативный сельскохозяйственный колледж) и 6) увеличит процентную долю женщин, набираемых в армию, Военно-морской флот и Военно-воздушные академии²⁰⁸.

Стремление Ким Дэ Чжуна о создании общества гендерного равенства расширило участие женщин в жизни общества и улучшило благосостояние женщин в первые годы его правления. Однако, историческое и культурное влияние конфуцианства, правовая предвзятость в законах и высокий экономический рост Южной Кореи ослабили его цели по расширению прав и возможностей женщин²⁰⁹.

Представительство женщин в Национальном собрании составило всего 5,9 % на выборах в Национальное собрание 16-го созыва в 2000 г., что не соответствовало обещанию 30 % женщин занять ключевые посты в правительстве. В исполнительной ветви власти правительства президента Ким Дэ Чжуна обещание предоставит женщинам четыре должности в кабинете министров не достигло цели. В кабинете президента Ким Дэ Чжуна с 1998 по 2002 г. только две женщины были министрами кабинета²¹⁰.

Местные выборы также показали, что институциональные барьеры для женщин сохраняются. Число женщин, избранных на прямых выборах в местные органы власти, оставалось крайне небольшим – всего 2,3 % от общего числа²¹¹. По состоянию на декабрь 2000 г. доля женщин-государственных служащих составляла всего 0,9 % (16 женщин) среди высших чинов (с первого по третий), в то время как на четвертом ранге

²⁰⁷ Там же. – P.219.

²⁰⁸ Kim Dae-jung. The 21st Century and the Korean People: Selected Speeches of Kim Dae-jung, 1998-2004. Seoul, Korea: Hakgojae Publishing Company, 2004. – P.219.

²⁰⁹ Choi Eun Jung, Mbuh R. Aspects of Women's Status in Korea and Cameroon // Asian Women. Vol.20, Summer 2005. – P.75.

²¹⁰ Там же.

²¹¹ Kim Seung-kyung. Gender Policy and the New Status of Women in South Korea... – P.222.

она составляла 1,6 % (120 женщин), а на пятом ранге – 3,2 % (721 женщина)²¹².

Под руководством президента Ким Дэ Чжуна благосостояние женщин претерпело значительные изменения. Правительство расширило политику социального обеспечения, которая включала следующее²¹³: 1) разведенная женщина теперь имеет право на получение части пенсии своего мужа, если они состоят в браке более пяти лет; 2) семи теперь могут обратиться за медицинской страховкой для оплаты больничных расходов при рождении ребенка.; 3) государственная система ухода за детьми была улучшена за счет расширения учреждений по уходу за детьми и повышения заработной платы работников по уходу за детьми и 4) оплачиваемый отпуск по беременности и родам теперь составляет двенадцат недель в соответствии с Международной организацией труда (МОТ).

Таким образом, режим Ким Дэ Чжуна внес заметные изменения в роль женщин в стремлении правительства к демократии участия, но значимое включение женщин в политическую сферу, выходящее за рамки игры в цифры, является ключевым компонентом достижения реального прогресса. Как утверждает доктор Со Бон Сук: женщины должны помочь нации достичь скорейшей демократизации. Если продолжающиеся демократические эксперименты в Республике Корея потерпят неудачу, достигнутые до сих пор, импульс и единство могут быть легко подорваны²¹⁴.

После настойчивого давления и лоббирования со стороны женских групп и членов правительства Национальное собрание в 2000 г. приняло изменения к Закону о политических партиях, которые включали обязательную квоту для женщин. Партии должны были выделять женщинам не менее 30 % мест в пропорциональных списках, однако никаких конкретных мер по обеспечению соблюдения этого требования или санкций за несоблюдение не предусматривалось. Эта мера привела к умеренному увеличению представительства женщин. В Национальном собрании 16-го созыва (2000-2004 гг.) число женщин-законодателей увеличилось с 11 до 16, что повысило их долю мест с 2,3 % до 5,9 %.

Перед местными выборами 2002 г. были внесены дополнительные изменения, согласно которым женщины должны составлять не менее 50 % кандидатов, выдвинутых по пропорциональной системе, и 30 %

²¹² Kim Seung-kyung. Gender Policy and the New Status of Women in South Korea... – P.222.

²¹³ Moon Seung-sook. Women and Civil Society in South Korea // Korean Society: Civil Society, Democracy and the State (second edition). Armstrong Charles K. ed. London and New York: Routledge, Taylor and Francis Group, 2007. – P.222.

²¹⁴ Sohn Bong-scuk. Women's Political Engagement and Participation in the Republic of Korea // Nelson B.J. et al., Women and Politics Worldwide. New Haven and London: Yale University Press, 1994. – P.446.

кандидатов, выдвинутых по прямой системе²¹⁵. Это последнее правило можно сравнительно легко обойти, выдвигая женщин в районах, где у партии мало шансов на победу в силу других факторов, таких как регионализм. В то время как все больше женщин проходят в парламент и советы по пропорциональным спискам, процент успеха в избирательных округах с прямым голосованием увеличивался очень медленно. До сих пор было мало свидетельств того, что представительницы женского пола формируют коалицию между партиями для продвижения женских вопросов, поскольку они, как правило, следуют линии своих партий.

Изменения в отношении к женщинам среди избирателей и политических партий также сыграли свою роль в увеличении числа женщин-политиков. В преддверии выборов 2004 г. женщины создавали образ возможной альтернативы существующей политике с преобладанием мужчин, запятнанной коррупцией и борьбой за власть. Действующие женщины-законодатели имели лучшие показатели работы, чем их коллеги-мужчины, что позволило преодолеть некоторые предрассудки относительно способности женщин успешно работать в политике. Женщины с опытом работы в парламенте лучше своих коллег-мужчин справлялись с выборами: в то время как две трети представителей в Национальной ассамблее 17-го созыва - новички, сем из десяти женщин-победительниц имели опыт работы в парламенте.

К 2004 г. политические партии стали больше заботиться о создании современного имиджа, включающего женщин в свои составы. Это изменение привело не только к увеличению числа женщин на высоких позициях в пропорциональных списках, но и к выбору женщины в качестве пресс-секретаря партии и, таким образом, публичного лица партии. За несколько недель до парламентских выборов в апреле 2004 г. все три основные партии назначили женщину-спикера и эти выборы стали первыми, когда южнокорейские партии не ждали принятия законодательства для продвижения женщин, а сделали это добровольно. В том же году консервативная партия *Ханнара* (Партия великой страны) также избрала женщину, Пак Кын Хе, председателем партии.

Избрание 19 декабря 2012 г. Пак Кын Хе первой женщиной-президентом Южной Кореи стало поворотным моментом в роли женщин в южнокорейской политике. До сих пор Южная Корея не избирала ни одной женщины президентом с момента своего основания

²¹⁵ Hermanns H. Women in South Korean politics: a long road to equality // Portal. 2006. Vol.3. #2. – P.6.

в 1948 г.²¹⁶ На выборах она конкурировала с Мун Чжэ Ином, который станет президентом страны в ходе досрочных выборов с 2017 по 2022 гг. По данным южнокорейских специалистов предвыборный штаб Пак Кын Хе столкнулся с противоречивыми требованиями либо подчеркнуть традиционный женский стереотип, либо создать более мужественный имидж, чтобы компенсировать негативные последствия гендерных стереотипов²¹⁷. Анализ освещения в СМИ показывает, что Пак Кын Хе была представлена в более мужском свете по сравнению с ее конкурентом²¹⁸.

Необходимо отметить, что несмотря на активную предвыборную поддержку Пак Кын Хе феминистскими организациями, ее президентство, закончившееся импичментом и ее арестом в 2017 г., не оправдало надежд не только женщин, но и всей нации в целом²¹⁹.

Женские организации пытаются влиять на политику правительства не только с помощью хорошо подготовленных и обученных активистов, но и предпринимают усилия по мобилизации общественности на свои цели, используя различные стратегии, такие как лоббирование, сбор подписей, демонстрации и борьба за решение проблем.

Сотрудничество между феминистками в правительстве, феминистскими учеными и женскими организациями позволило разработать и реализовать инновационную и радикальную политику в Корее, включая поправки к законам о равной занятости, отмену системы семейного реестра и законодательство, запрещающее сексуальное насилие, проституцию и домашнее насилие (Республика Корея – единственная страна в Восточной Азии с соответствующим законодательством).

Хотя женские организации относительно хорошо организованы, группы, которые могут представлять оппозицию, менее скоординированы. Консервативные объединения, такие как конфуцианские организации, имеют лишь небольшое число активных сторонников, которые не могут

²¹⁶ Пак Кын Хе (род. в 1952 г.) является дочерью президента Южной Кореи Пак Чон Хи (1963-1979), которого называют «отцом южнокорейского экономического чуда на реке Ханган». В первый раз она проиграла президентские выборы в 2007 г. своему однопартийцу Ли Мён Баку. Партия поменяла название на Сэнури (Новый мир) и пришла к победе на парламентских выборах 2012 г. В том же году Пак Кын Хе была зарегистрирована на пост кандидата на пост президента страны. Подр. о ней, ее деятельности и импичменте см.: Экс-президент Южной Кореи вышла из тюрьмы на 18 лет раньше срока // <https://www.bbc.com/russian/news-59781652>; Дочь корейского Сталина // <https://lenta.ru/articles/2021/11/28/korean/>; Импичмент Пак Кын Хе: причины и последствия // <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/impichment-pak-kyn-khe-prichiny-i-posledstviya/>; и др.

²¹⁷ Bae Hyun-jung. Candidates' Women Pitch Sparks Rancor / Korea Herald. 2012. November 4 // <http://www.koreaherald.com/view.php?ud=20121104000182>; Park Ju-min. Is South Korea Ready for 'Madam President'? / Reuters. 2012. December 11 // <http://www.reuters.com/article/us-korea-election-women-idUSBRE8BA1DZ20121211>.

²¹⁸ Barnes T.D., Jang Jinhyeok, Park Jaehoo. Gender Stereotypes and Election Coverage in South Korea // The Review of Korean Studies. Vol. 19. № 2. December, 2016. – P.165-193.

оказат существенной оппозиции. Политические партии также не в состоянии противостоят законодательным изменениям в пользу женщин.

Участие женщин в политической жизни важно для любой оценки того, насколько влиятельными женщины могут быть в политике. Говоря о статусе участия женщин в государственных учреждениях, особенно о продвижении женщин на руководящие должности и их участии в политической жизни, отметим, что касается представленности женщин в Национальном собрании и местных советах, то доля женщин в Национальном собрании постепенно стала увеличиваться, что свидетельствует о повышении статуса и расширении политических прав и возможностей женщин.

Как бы то ни было, недопредставленность женщин в корейской политике еще не улучшилась. Среднее число женщин-представителей в прошлых законодательных органах Республики Корея составило всего около 2 % ²²⁰. В политической истории Южной Кореи женщины, избранные в парламент, составляют очень небольшой процент представительства.

Традиционно политика была занятием, в котором доминировали мужчины. Это справедливо и для Южной Кореи, поскольку лишь несколько женщин занимают руководящие посты в южнокорейской политике. Исторически женщины были недопредставлены в Национальном собрании Южной Кореи, а также на других выборных политических должностях ²²¹.

Национальное собрание Южной Кореи состоит из 299 членов, избираемых сроком на четыре года, 245 – по одномандатным округам и 54 – по пропорциональной системе. Места в системе пропорционального представительства распределяются пропорционально между политическими партиями на основе их голосов, полученных в округах, при условии, что они набрали не менее 3% от общего числа действительных поданных голосов или получили пять или более мест в окружных избирательных округах ²²².

Впервые женщины стали баллотироваться в Национальное собрание Южной Кореи в 1948 г. Процент участия составил всего 0,5%, поскольку

²²⁰ Bong Scuk Sohn. Formulation of Strategies to Promote Women's Participation in Politics and Enhance their Status in Society taken from the Economic and Social Commission for Asia and the Pacific // Women in Politics in Asia and the Pacific: Proceedings of the Seminar on the Participation of Women in Politics as an Aspect of Human Resources Development: 18-20 November 1992, Seoul, Korea. – New York: United Nations, 1992. – P.132.

²²¹ Barnes T.D., Jang Jinhyeok, Park Jaehoo. Gender Stereotypes and Election Coverage in South Korea: An Exploratory Analysis in Presidential and Seoul Mayoral Elections // The Review of Korean Studies. 2016. Volume 19. Number 2 (December). – P.165.

²²² Soh Eunyong. Ten years' experience of gender quota system in Korean politics // <https://www.semanticscholar.org/paper/ten-years%27-experience-of-gender-quota-system-in-Soh/4143a41c2f6819e2c5a8f89c2f0d059207871d13>

пройти удалось только одной женщине – Им Ён Син (Женская национальная партия Республики Кореи, *Тэхан ёджа кунминдан*)²²³.

Российские исследовательницы приводят данные об участии женщин в выборах в Национальное собрание. Они отмечают, что «в 1950 г. было избрано 2 женщины, в 1954 г. – 1, в 1958 г. – 3, 1960 г. – 1»²²⁴.

В 1963 г. в Национальном собрании было всего две женщины, а в 1973 г. их было всего двенадцат. Кроме того, женщины-члены Национального собрания не избирались народом, а назначались партией путем непрямых выборов в соответствии с национальной системой избирательных округов, которая была введена в действие в 1963 г.²²⁵

С 1948 по 2004 г. средний процент женщин в Национальном собрании Южной Кореи составлял в среднем 2,9 %. За исключением 1973, 2000 и 2004 гг., когда женщины были избраны менее, чем на 5 % мест в Национальной ассамблее²²⁶.

Если в 1992 г. в национальное собрание РК было избрано всего 3 женщины, то процент представленности женщин в парламенте увеличился с 5,9 % на 16-м Национальном собрании 2000 г. (было избрано 16 женщин) до 13 % на 17-м Национальном собрании 2004 г. (было избрано 39 женщин), несмотря на относительно жесткую систему квот, благоприятную для женщин²²⁷.

В 2008 г. на 18-м заседании из общего числа 299 членов Собрания 41 (13,7%) были женщинами. Число женщин в Национальном собрании Южной Кореи в 2012 г. увеличилось до 47 человек, в 2015 г. – 51, а в 2016 г. женщины составили 17% из числа всех депутатов Национального собрания²²⁸. Таким образом, число женщин-конгрессменов медленно, но растет.

²²³ Им Ён Син стала депутатом Национального собрания также в 1950 г., была министром торговли, позже ректором Университета Чунан, основателем и председателем Союза корейских женщин и занимала другие политические и общественные должности. См.: Им Ён Син – первая женщина – министр // https://world.kbs.co.kr/service/contents_view.htm?lang=r&menu_cate=history&id=&board_seq=61344&page=13&board_code=; Ким Н., Хохлова Е. Эволюция социального положения женщин в Корее: от традиционного общества к современному // Восток. 2018. №3. – С.13.

²²⁴ Там же. – С.14.

²²⁵ Cholee Jin Sung. Gender Analysis of Politics, Economics and Culture of Korean Reunification: Toward a Feminist Theological Foundation for Reunified Society. 2012. – P.214 // http://scholarship.claremont.edu/cgu_etd/64

²²⁶ Resos A. Political Participation of Women in South Korea. 2014 // <https://jia.sipa.columbia.edu/online-articles/empowerment-women-south-korea>

²²⁷ *Kim Tae-Hong, Jun Ki-Tae, Ju Jae-Sun*. National Gender Equality Report, The Ministry of Gender Equality and Family in South Korea. 2011. – P.63.

²²⁸ Ким Н. От новой деревни к женщине-президенту: как менялось положение женщин в южнокорейской политике // <https://www.forbes.ru/forbes-woman/347729-ot-novoy-derevni-k-zhenshchine-prezidentu-kak-menyalos-polozhenie-zhenshchin-v>

По состоянию на 2006 г. в местных законодательных собраниях насчитывалось 12,1%, в 2014 г. – 14,3% женщин, что свидетельствовало о быстром росте с момента их эффективного создания в 1995 г. (5,8%)²²⁹.

Соотношение женщин в правительственных и муниципальных комитетах показывает, что число женщин-членов увеличивается как в центральном правительстве, так и в местных муниципалитетах. Этот показатель в центральном правительстве составлял 10,8%, в то время, как в местном муниципалитете по состоянию на 2008 г. он оставался однозначным и составлял 7,6%²³⁰. В 2014 г. в центральном правительстве женщины составили 15,2%, а в провинциальном – 9,7%.

До 2022 г. в правительстве РК из 17 членов Кабинета министров РК было 2 женщины. Министерство иностранных дел возглавляла Кан Кён Ха, а министерство по делам женщин и семьи – Чон Хёнбэк. В Нынешнем кабинете министров О Ён Чжу возглавляет Министерство малого, среднего и венчурного бизнеса, Кан Чжон Э – Министерство по делам патриотов и ветеранов, Сон Ми Рён – является министром продовольствия, сельского, лесного и рыбного хозяйства и Ким Хён Сук возглавляет Министерство по делам гендерного равенства и семьи.

Несмотря на успехи женской политики, остаются некоторые проблемы. Само по себе участие женщин в процессе формирования политики не приводит к изменениям в обществе. Расхождение между принятыми законами и политикой и реальным положением дел остается проблемой, поскольку существует значительный разрыв между гендерным равенством де-юре и де-факто. Общественность, а также государственные служащие часто испытывают недостаток информации и понимания новой политики, такой как меры по борьбе с домогательствами. Администрация обычно медленно проводит политику в жизнь, поскольку бюрократы (иногда) сопротивляются переменам.

Демократизация пока не смогла расширить права и возможности корейских женщин и привести к существенному представительству. В политическом процессе по-прежнему доминирует маскулинная общественная сфера, которая в значительной степени исключает женщин из процесса принятия решений.

Женские организации стали новой и влиятельной общественной силой в Южной Корее. Они играют важную роль в привлечении внимания к женским вопросам и в продвижении женской политики.

²²⁹ Hermanns H. Women in South Korean politics: a long road to equality // Portal. 2006. Vol.3. #2. – P.7.

²³⁰ Kim Young Lan. The Change of Women's Social Status in Korea: Progress and Reaction // Asian women. 2011. Vol.27. #1. – P.1-25.

Женщины-политики получают от этого прямую выгоду через назначения в правительстве и косвенную – через внедрение квот, увеличивающих представительство женщин в законодательных органах.

Таким образом, корейский пример также демонстрирует, что количество женщин в законодательных органах само по себе не является хорошим показателем положения женщин в обществе, в целом. Гендерное равенство в политике и обществе не достигается линейным процессом, просто требующим большего числа женщин в парламенте для продвижения женской политики. Изменения в обществе происходят под воздействием ряда взаимозависимых факторов.

Согласно социологическим исследованиям, участие женщин в политической жизни может привести к снижению уровня коррупции в обществе. Имеются убедительные признаки того, что более высокий показатель представленности женщин в странах имеет тенденцию к снижению уровня коррупции в политической и экономической жизни. По словам Бернхарда Гетца, причина более низкой вероятности коррупции заключается в том, что женщины исключены из сети «черных ходов»²³¹.

Таким образом, будучи исключенными из закулисной сети мужчин, женщины могут ограничить мужчин в коррупционном поведении. Женщины не так хорошо знакомы с незаконными действиями в своих интересах, но привержены тому, чтобы их действия были честными и заслуживали доверия²³². Кроме того, многие ученые подчеркивали, что женщины менее эгоистичны и имеют более высокие этические стандарты.

Все это означает, что у женщин больше возможностей для менее эгоистичного поведения и большего влияния на моральное поведение. Таким образом, расширение участия женщин в экономической и политической сферах может привести не только к социальному равенству, но и к сокращению коррупции.

Поэтому расширение участия женщин в политической жизни не только способствует защите прав женщин, но и помогает строить этическое и продуктивное общество.

Таким образом, очевидно, что для увеличения представительства женщин необходимо приложить совместные усилия правительству, политическим партиям и неправительственным организациям. Они должны обеспечить финансовую, образовательную и политическую поддержку, необходимую для начала политической карьеры женщин.

²³¹ Sung Cholee Jin. Gender Analysis of Politics, Economics and Culture of Korean Reunification: Toward a Feminist Theological Foundation for Reunified Society. 2012. –P.212 // http://scholarship.claremont.edu/cgu_etd/64

²³² Там же.

Более того, общественность должна стать более благосклонной к женщинам-политикам. Для преодоления этой проблемы необходимо дальнейшее изменение отношения к роли женщины в южнокорейском обществе.

Добровольное квотирование женщин политическими партиями является трудно осуществимым, поскольку система гендерных квот в корейской политике закреплена законом, а не добровольным участием политических партий.

Тем не менее, можно констатировать, что женские организации становятся влиятельной общественной силой в Южной Корее, привлекая внимание общества к насущным женским вопросам.

Женщины Южной Кореи и их роль в процессе модернизации страны

Алимова Лазиза Алишер кизи

Ташкентский государственный университет востоковедения

Преподаватель (PhD) (кафедры истории и антропологии востока)

Lazizo4ka@mail.ru

+998909827779

Аннотация: Статья посвящена анализу роли женщин в процессе модернизации Южной Кореи во второй половине XX – начале XXI века. Рассматриваются основные сферы, в которых женщины оказали значительное влияние - экономика, образование, наука, культура и политика. Особое внимание уделяется роли женского труда в процессе индустриализации, вовлечению женщин в рынок труда и предпринимательство, а также росту числа женщин в профессиональной и академической сферах. Также исследуется влияние социальных реформ и государственной политики, направленной на расширение прав и возможностей женщин. Материал опирается на статистику, примеры биографий влиятельных женщин и социальные изменения, произошедшие в результате их активного участия в развитии страны.

Ключевые слова: Южная Корея, модернизация, женщины и развитие, гендер и экономика, женский труд, индустриализация, образование, социальные реформы, гендерное равенство, женское предпринимательство

Республика Корея является одной из новых индустриальных стран (НИС) Восточной и Юго-Восточной Азии, где наблюдался рост участия женщин в период быстрой индустриализации страны. Главной стратегией экономического развития Южной Кореи, также как и других «азиатских тигров» (Сингапура, Гонконга и Тайваня), на начальном этапе модернизации стала трудоемкая, ориентированная на экспорт индустриализация и создание крупных экспортно-перерабатывающих зон. В течение периода 1960-1980 гг. очень быстрый экономический рост превратил Южную Корею, одну из беднейших стран мира, в крупную индустриальную державу. Такие замечательные показатели действительно были экономическим чудом, поскольку экономика росла почти беспрецедентными темпами²³³.

Замечательные экономические достижения Южной Кореи были названы «корейским чудом» или «чудом реки Хан» не только потому, что Корея росла очень быстро, но и потому, что в период быстрого экономического роста распределение доходов оставалось относительно равным. Действительно, истинное чудо Кореи заключается в том, что исключительно быстрый рост происходил без видимого ухудшения неравенства. С 1961 г. в Корее сменилось семь политических режимов. Каждый режим, учитывая различные политические и экономические составляющие, старался делать различные акценты на экономический рост и социальное обеспечение.

После 35 лет японского колониального правления (1910-1945) и разрушительной Корейской войны 1950-1953 гг. РК, будучи одной из беднейших стран мира, страдающей от серьезной нищеты, смогла сделать свои первые шаги к модернизации. Следовательно, экономическое развитие было главной приоритетной заботой авторитарных режимов страны в период 1960- 1980-х гг.

На самом деле, корейские авторитарные диктаторские режимы Пак Чжон Хи (1961-1979) и Чон Ду Хвана (1980-1988) делали акцент на экономическом росте и индустриализации на основе государственных стратегий роста, основными чертами которых были сильная система регулирования и ограниченное перераспределение доходов.

Режим Пак Чон Хи в 1960-х гг. выступал за «освобождение от бедности» и проводил ориентированную на экспорт индустриализацию, а вопросы распределения и социального обеспечения игнорировались,

²³³ Lee Hyun-Hoon, Lee Minsoo, Park Donghyun. Growth Policy and Inequality in Developing Asia: Lesson from Korea. ERIA Discussion Paper Series. July 2012. – P.1-30 // <https://www.eria.org/ERIA-DP-2012-12.pdf>

несмотря на то, что были приняты многие законы, касающиеся социального обеспечения²³⁴.

Быстрый экономический рост в Южной Корее начался в 1962 г. с началом реализации первого Пятилетнего экономического плана²³⁵. В этот период наблюдалась массовая миграция населения из сельских районов в города. Сельское население стало стремительно сокращаться. Сельские девушки массово приезжали в столицу, без всяких планов, стремясь обеспечить свои семьи и обучение своих младших братьев. Девушки стали работать на фабриках, кондукторами автобусов, домработницами и разнорабочими²³⁶.

К середине 80-х гг. XX в., в период стремительной индустриализации, почти половина работников обрабатывающей промышленности была сконцентрирована в столице страны – Сеуле²³⁷. Сеул привлек лвиную долю людских ресурсов и инвестиций страны. Действительно, содействие росту районов за пределами Сеула остается приоритетом политики даже сегодня в свете дисбаланса между Сеулом и остальной частью страны. Кроме того, сельские районы отстают от городских, а некоторые провинции богаче других.

Стратегия роста была направлена на ускорение экономического роста и повышение общего уровня жизни, но привела к увеличению разрыва между городами и сельскими районами.

Увеличивавшийся региональный разрыв мог быть неизбежен в более ранний период экономического роста, но такие региональные диспропорции в конечном итоге могли препятствовать экономическому росту не только из-за неэффективного распределения ресурсов и инвестиций, но и из-за региональных беспорядков. Поэтому срочно необходимы политические меры по сокращению региональных диспропорций. Чтобы сократить этот разрыв, корейское правительство инициировало проект Saemaul Undong (Движение за новую деревню), надеясь повысить уровень жизни в сельской местности по сравнению с городским. Это движение в 1970-х гг. представляло собой комплексную программу развития сельских районов на уровне общин, также способствовало сокращению разрыва в развитии между городами и

²³⁴ Lee Hyun-Hoon, Lee Minsoo, Park Donghyun. Growth Policy and Inequality in Developing Asia: Lesson from Korea. ERIA Discussion Paper Series. July 2012. – P.1-30. // <https://www.eria.org/ERIA-DP-2012-12.pdf>

²³⁵ Brinton M.C., Choi Moonkyung. Women's incorporation into the urban economy of South Korea // Transformations in Twentieth Century Korea. Ed. Chang Yun-Shik, Lee S.H. New York: Routledge, 2017. – P.311.

²³⁶ 117.

²³⁷ Cheng Lu-Lin, Gereffi G. The Informal Economy in East Asian Development // International Journal of Urban and Regional Research. 1994. №18 (2). – P.194-219.

сельскими общинами. Несмотря на то, что это движение вызвало много скептицизма, оно действительно принесло определенный успех в развитии сельских районов и помогло сельским общинам получать доход не только от фермерских хозяйств, но и от несельскохозяйственных доходов, тем самым, способствуя относительно справедливому распределению доходов между городскими и сельскими районами.

Сравнительное преимущество Южной Кореи в мировой торговой системе того периода заключалось в изобилии дешевой рабочей силы. Страна эффективно мобилизовала большое количество низкооплачиваемой и неквалифицированной рабочей силы, состоящей, главным образом, из молодых парней и женщин, что позволило Южной Корее специализироваться на экспорте трудоемкой продукции. Основную часть рабочих составляли незамужние женщины, мигрировавшие из сельских районов, которым не оставалось ничего, кроме как соглашаться на чрезвычайно низкую оплату труда, частично из-за отсутствия соответствующего образования или специализации²³⁸.

Тем не менее, в этот период быстрое расширение и совершенствование начального и среднего образования также способствовало более равному распределению доходов, хотя основными целями образовательной политики было не сокращение неравенства в доходах, а содействие росту доходов. Действительно, Корея накапливала запас хорошо образованной рабочей силы исключительно быстрыми темпами. Высокий уровень образования в Корее способствовал не только быстрому экономическому росту, но и более справедливому распределению доходов²³⁹. Имея по крайней мере базовое образование, доступное всему населению, большинство корейцев смогли принять участие в процессе индустриализации и насладиться плодами быстрого роста.

Быстрый экономический рост, сопровождавшийся низким уровнем безработицы и увеличением предложения высокообразованной рабочей силы, как правило, улучшал распределение доходов в Корее. ОЭСР в 2011 высоко оценила Корею как особый случай экономического роста, сопровождающегося социальным прогрессом, что привело к благоприятному циклу повышения уровня жизни все более здоровой и хорошо образованной рабочей силы, что привело к дальнейшему повышению производительности²⁴⁰.

²³⁸ Жонг Вон Ли. Успехи и неудачи экономики Кореи и ее перспективы. Уроки развивающегося государства. – Ташкент, 2006. – С. 218.

²³⁹ Lee Hyun-Hoon, Lee Minsoo, Park Donghyun. Growth Policy and Inequality in Developing Asia: Lesson from Korea. ERIA Discussion Paper Series. July 2012. – P.1-30. // <https://www.eria.org/ERIA-DP-2012-12.pdf>

²⁴⁰ Там же.

Быстро растущая, хорошо образованная рабочая сила действительно стала важнейшим фактором экономического успеха Кореи. В период с 1960 по 2010 гг. доля взрослых, окончивших среднюю школу или высшее образование, резко возросла с 20% до впечатляющих 87% в 2010 г.²⁴¹

В период с 1960 по 1990 гг. рост валового внутреннего продукта (ВВП) в стране достигал 9%, а степен участия женщин в экономике росла с 31% до 45%²⁴². Даже после азиатского финансового кризиса 1997 г. корейская экономика сумела восстановиться и процент участия корейских женщин в производстве к 2000 г. достиг 56%²⁴³.

Экспорт Южной Кореи вырос с 41 млн долл. США в 1961 г. до 65 млрд долл. США в 1990 г., главным образом из обрабатывающей промышленности. На долю обрабатывающей промышленности приходилось 83% экспорта Южной Кореи, около 25% ее ВВП и от 5 до 10% ее годового роста²⁴⁴.

Быстрый рост обрабатывающей промышленности сразу же отразился на изменении структуры рабочей силы: в период с 1963 по 1990 гг. число работающих женщин увеличилось в 14 раз²⁴⁵. Экономически активное женское население в возрасте 14 лет и старше увеличилось с 2 млн в 1960 г. до 6 млн в 1985 г., что в среднем было выше, чем у работающих мужчин, и продолжало увеличиваться до 7,5 млн в 1990 г. А в период с 1960 по 1989 гг. доля женщин в рабочей силе возросла с 28 до 47%, в то время как доля мужчин за этот период снизилась²⁴⁶.

Стремительное увеличение числа женщин – промышленных рабочих привело к расширению «женских» обрабатывающих отраслей, где женщины составляли более половины всех работающих²⁴⁷. Корейским женщинам приходилось работать на фабриках, производящих текстиль, одежду, обувь и электронные товары, в крайне плохих условиях труда и за низкую оплату.

Доля корейских женщин в рабочей силе почти удвоилась – с 26,8% в 1960 году до 46,7% в 1975 г.²⁴⁸ Хотя многие из них были молодыми, неквалифицированными и необразованными женщинами, они сыграли

²⁴¹ Barro, R. J., Lee, J. W. A new data set of educational attainment in the world, 1950-2010 // *Journal of Development Economics*, 2013. – P.184-198.

²⁴² Brinton M.C., Choi Moonkyung. Women's incorporation into the urban economy of South Korea... – P.311.

²⁴³ Там же.

²⁴⁴ The Korean economy. Six Decades of growth and Development. – Seoul: Wooil Media, 2013. – P. 98-99.

²⁴⁵ Brinton M.C., Choi Moonkyung. Women's incorporation into the urban economy of South Korea... – P.294.

²⁴⁶ См.: Park Kyung Ae. Women and social change in South and North Korea: marxist and liberal perspectives... – P.5.

²⁴⁷ Данные по: Park Kyung Ae. Women and social change in South and North Korea: marxist and liberal perspectives... – P.6.

²⁴⁸ Yang Hyunsoo. Gender equality: Korea has come a long way, but there is more work to do. 25 October 2021 // <https://www.oecd.org/country/korea/thematic-focus/gender-equality-korea-has-come-a-long-way-but-there-is-more-work-to-do-8bb81613/>

ключевую роль в успешном выводе корейской продукции на мировой рынок на начальном этапе экономического развития страны.

В 1975 г. на долю этих «женских» обрабатывающих отраслей приходилось 70% общего объема национального экспорта: в 1970-е гг. около 80% женщин в обрабатывающем секторе производили ориентированную на экспорт продукцию²⁴⁹. На протяжении 1980-х гг. более 70% женщин, занятых в промышленном секторе, были заняты в производственном секторе, и они составляли около 40% рабочей силы в обрабатывающей промышленности²⁵⁰. Эти данные показывают, как и в какой степени корейские женщины смогли занять лидирующие позиции роль и превратится в важнейшую силу промышленного развития страны.

Согласно репортажу, появившемуся в ежедневной газете «Дон-а ил-бо» 12 апреля 1980 г., в пригороде столицы было около 600 небольших фабрик, на которых работали 7000 работниц. Молодые женщины обычно работали от 10 до 12 часов в день, получая низкую заработную плату. Вокруг не умолкал шум швейных машин, на которых сшивались еще влажные ткани, имевшие сильный химический запах²⁵¹.

В 1980 г., согласно их контракту, помощники зарабатывали 40\$ в месяц, помощники по шитью 52\$ до 60\$, техники швейной машины 82\$ до 120\$, и портные помощники 70\$. В газете был показан случай с молодой работницей Чо Ми-джа, которой было 20 лет. Она начала работать с 13 лет после окончания начальной школы и теперь уже имела семилетний опыт работы в качестве техника швейной машинки. Она работала с 8 утра до 8 вечера с понедельника по субботу, а ее зарплата составляла 110\$ в месяц²⁵². Но еще более серьезными были проблемы, связанные с профессиональными заболеваниями. Женщины работали под тусклыми люминесцентными лампами, страдали от глазных заболеваний. У многих женщин развились респираторные заболевания, многие болели туберкулезом, но пытались скрыть это, из-за угрозы увольнения²⁵³.

Более тщательное изучение структуры рабочей силы позволяет предположить, что участие женщин имело решающее значение для успеха обрабатывающей промышленности, «двигателя» экономического развития Южной Кореи. Доля женщин, занятых в первичном,

²⁴⁹ The Korean economy. Six Decades of growth and Development. ... – P.296.

²⁵⁰ По данным Министерства труда РК за 1980-1989. Actual Labor Conditions of Establishment Survey. – Seoul: Ministry of Labor, 1990.

²⁵¹ Данные по: Sung Cholee Jin. Gender Analysis of Politics, Economics and Culture of Korean Reunification: Toward a Feminist Theological Foundation for Reunified Society. 2012. – P. 118 // http://scholarship.claremont.edu/cgu_etd/64

²⁵² Sung Cholee Jin. Gender Analysis of Politics, Economics and Culture of Korean Reunification: Toward a Feminist Theological Foundation for Reunified Society. 2012. – P. 118 // http://scholarship.claremont.edu/cgu_etd/64

²⁵³ Там же.

вторичном и третичном секторах, в 1963 г. составляла соответственно 69,7% и 24%. На протяжении многих лет в этой структуре произошел значительный сдвиг, который привел к изменению соотношения до 20, 28 и 52% в 1990 г. Самый высокий прирост был в вторичный сектор: число занятых женщин увеличилось в 11 раз – со 186000 до 2058000²⁵⁴.

С середины 1970-х гг., с изменением структуры торговли в сторону тяжелой и химической промышленности, многим работающим корейским женщинам пришлось вернуться домой и в школу, в основном из-за государственной политики, направленной на привлечение мужчин в обрабатывающую промышленность. В результате этого, уровень участия женщин в рабочей силе постоянно снижался, до 43,9% в 1984 г. Особенно резко снизился уровень участия молодых женщин в возрасте от 15 до 19 лет - с 34,4% в 1980 году до 18,7% в 1990 г.²⁵⁵

Хотя это лишило многих корейских девушек возможностей трудоустройства, изменение промышленного уклада привело к тому, что они получили возможность тратить больше времени на учебу.

Исследователи отмечают двойственный характер экономического роста страны, когда параллельно действовали очень крупные семейные бизнес-конгломераты (제불 *chaebol*), щедро субсидировавшиеся государством, имевшие кредитные и налоговые льготы, а также доступ к иностранным инвестициям, с другой стороны – мелкие и средние индивидуальные и семейные предприятия, имевшие ограниченный доступ к государственным льготам и иностранным инвестициям. Тем не менее, число самозанятых и работников семейных предприятий было значительным.

Южнокорейские женщины также стали играть все более важную роль в сельском хозяйстве. В период с 1965 по 1990 гг. доля женщин, занятых в сельском хозяйстве, возросла с 30 до 46 человек²⁵⁶. Поскольку большинство молодых и активных мужчин и женщин покидали свои деревни в поисках работы в быстро растущем городском промышленном секторе, сельское хозяйство оставалось на попечение пожилых людей, в основном, женщин, которые продолжали заниматься сельскохозяйственными работами.

В то же время, в период с 1963 по 1985 гг. доля экономически активных женщин в фермерских домохозяйствах выросла с 57 до 76%, причем более быстрыми темпами, чем в несельскохозяйственных

²⁵⁴ The Korean economy. Six Decades of growth and Development... – P.295.

²⁵⁵ Yang Hyunsoo. Gender equality: Korea has come a long way, but there is more work to do. 25 October 2021 // <https://www.oecd.org/country/korea/thematic-focus/gender-equality-korea-has-come-a-long-way-but-there-is-more-work-to-do-8bb81613/>

²⁵⁶ См.: Park Kyung Ae. Women and social change in South and North Korea: marxist and liberal perspectives... – P.6.

домохозяйствах, которые показали рост с 47 до 58%²⁵⁷. Поэтому совершенно очевидно, что южнокорейские женщины сыграли значительную роль в национальной экономике. Особенно хорошо их вклад отразился в резком увеличении числа работающих женщин в сельскохозяйственном секторе и резком росте участия женщин во вторичных и третичных отраслях промышленности.

В период 1988-1997 гг., в период перехода от авторитаризма к демократии, когда Южная Корея стала страной со средним уровнем дохода, в стране начались массовые забастовки рабочих. Например, только во второй половине 1987 г. произошло 3749 забастовок с участием 1,26 миллиона человек²⁵⁸. Главной целью забастовок стало требование повышения заработной платы.

Правительство Ро Дэ У (1988-1992) уступило растущему социальному давлению и приняло закон о минимальной заработной плате и внедрило национальную пенсионную программу для работников частного сектора.

Правительство Ким Ен Сама (1993-1997) ввело систему социального страхования по безработице и расширило пенсионную программу для фермеров и рыбаков.

Таким образом, 1988-1997 гг. знаменовали собой переходный период от авторитаризма и автократии к плюрализму и демократии. В этот период правительство начало уделять более пристальное внимание распределению доходов и проблемам бедности.

И все же, несмотря на широкое участие женщин в экономическом развитии страны в этот период, их положение на экономической арене представлялось далеко неудовлетворительным. На самом деле, до сих пор существует огромное расхождение между экономическим вкладом женщин и их экономическим вознаграждением. Это несоответствие нашло свое отражение в низкой заработной плате южнокорейских женщин, длительности рабочего дня и постоянном разделении труда по половому признаку.

Женщины получали меньше половины зарплаты своих коллег-мужчин, например, до 1987 г. средняя заработная плата женщин всегда была меньше половины заработной платы работающих мужчин. Только в 1988 г. женщины стали получать половину средней заработной платы мужчин. В период 1980-1988 гг. в Южной Корее была зафиксирована самая высокая разница в заработной плате между мужчинами и

²⁵⁷ The Korean economy. Six Decades of growth and Development... – P. 298.

²⁵⁸ Lee Hyun-Hoon, Lee Minsoo, Park Donghyun. Growth Policy and Inequality in Developing Asia: Lesson from Korea. ERIA Discussion Paper Series. July 2012. – P.1-30. // <https://www.eria.org/ERIA-DP-2012-12.pdf>

женщинами среди 21 страны, по которым имелись данные²⁵⁹. Согласно отчету Министерства труда Южной Кореи об уровне заработной платы в промышленности, обрабатывающая промышленность, где занято большинство женщин, сохранила самый низкий уровень заработной платы среди отраслей промышленности и является единственной, чья заработная плата всегда была ниже среднего уровня²⁶⁰.

Данные, опубликованные Международным Бюро труда (International Labor Office) за 1988 г., показывают, что средняя заработная плата женщин в процентах от средней заработной платы мужчин в обрабатывающей промышленности составляла 67% для Коста-Рики, 89% для Парагвая, 59% для Кипра, 68% для Чехословакии, 89% для Шри-Ланки, 58% для Сингапура и 74% для Гонконга. Даже по сравнению со многими странами третьего мира, Южная Корея, на уровне 51%, показывает большую разницу в заработной плате²⁶¹.

Различия имеют место не только в заработной плате мужчин и женщин – промышленных рабочих, имеющих низкий уровень образования и квалификации, но и в заработной плате рабочих, имеющих более высокий уровень образования. В 1989 г. гендерная разница в заработной плате работников с высшим образованием составляла 100 к 68 в пользу мужчин²⁶². Кроме того, разница в заработной плате становится все больше по мере накопления лет работы. В 1989 г. первоначальная разница в заработной плате между мужчинами и женщинами составляла всего лишь 100/78. Эта разница в заработной плате увеличивается, о чем свидетельствует тот факт, что средняя заработная плата всех работающих женщин составляет примерно половину заработной платы мужчин. Увеличение разницы в заработной плате в зависимости от стажа работы хорошо видно на примере обрабатывающей промышленности. В 1989 г. разница в заработной плате между мужчинами и женщинами, работавшими менее одного года, составляла от 100 до 65 лет. Этот показатель для женщин неуклонно снижался до 61, 57, 53 и 51 года по мере увеличения продолжительности их трудовой деятельности до одного-двух лет, от трех до четырех лет, от пяти до девяти лет и от 10

²⁵⁹ См.: Park Kyung Ae. Women and social change in South and North Korea: marxist and liberal perspectives... – P.6.

²⁶⁰ По данным Министерства труда РК за 1980-1989. Actual Labor Conditions of Establishment Survey. – Seoul: Ministry of Labor, 1990.

²⁶¹ По данным Министерства труда РК за 1990. Actual Labor Conditions of Establishment Survey. – Seoul: Ministry of Labor, 1990.

²⁶² Там же.

до 14 лет соответственно²⁶³. Таким образом, разрыв в заработной плате, скорее всего, будет увеличиваться по мере накопления опыта работы.

В Южной Корее женщины работают больше часов, чем мужчины. В 1983 г. из 17 стран, по которым имелись данные, Южная Корея была единственной страной, где женщины работали дольше мужчин. Средний рабочий день женщин составлял 53,7 часа в неделю, а мужчин – в среднем 51,7 часа²⁶⁴.

Кроме того, в период с 1975 по 1983 г. продолжительность рабочего времени мужчин увеличилась на 6,1%, а женщин – на 9,6%²⁶⁵. Рабочий день женщин был не только длиннее, чем у мужчин, но и увеличивался более быстрыми темпами.

В 1988 г. Южная Корея по-прежнему была единственной страной, где продолжительность рабочего дня женщин превышала продолжительность рабочего дня мужчин, среди 15 стран, опубликовавших данные для Международного бюро труда. В сфере обрабатывающей промышленности женщины в 1984 г. работали в среднем 245 часов в месяц, что на 4 часа больше, чем у мужчин. Женщины работали в среднем 9,7 часа в день, что превышало законный 8-часовой рабочий день, по сравнению с 9-ю часами для мужчин. Хотя в 1989 г. расхождение уменьшилось, все же общая картина сохранялась²⁶⁶.

Еще одним аспектом профессионального статуса женщин является сексуальная сегрегация рабочих мест. Структура гендерной дифференциации остается неизменной, несмотря на рост доли женщин в рабочей силе.

Например, в 1989 г. женщины составляли только 9% в традиционно мужских областях, таких как административный и управленческий секторы²⁶⁷. В этом случае преобладание мужчин является еще более экстремальным, поскольку в этом районе было занято всего 0,2% от общего числа работающих женщин. В то время, как женщины составляли 22% в профессиональных секторах, это отражало лишь 5,9% от общего числа работающих женщин, и, кроме того, около 80% из них были учителями и медсестрами²⁶⁸. В других профессиональных областях женщины занимают лишь незначительное положение. Очевидно, что в

²⁶³ См.: Park Kyung Ae. Women and social change in South and North Korea: marxist and liberal perspectives... – P.7.

²⁶⁴ По данным Министерства труда РК за 1990. Actual Labor Conditions of Establishment Survey. – Seoul: Ministry of Labor, 1990.

²⁶⁵ Там же.

²⁶⁶ См.: Park Kyung Ae. Women and social change in South and North Korea: marxist and liberal perspectives... – P.8.

²⁶⁷ См.: Park Kyung Ae. Women and social change in South and North Korea: marxist and liberal perspectives... – P.8.

²⁶⁸ Там же.

административных и управленческих профессиях по-прежнему преобладают мужчины. С другой стороны, канцелярская работа была преимущественно женским занятием. Доля работающих женщин в этой области возросла с 5,6% в 1960 г. до 36% в 1989 г.²⁶⁹.

При полном устранении диспропорций между мужчинами и женщинами дома и на рынке труда коэффициент участия женщин в рабочей силе увеличивается с 54,4% до 67,5%, а темпы роста дохода на душу населения в среднем за поколение повышаются с 3,6% до 4,1%²⁷⁰.

Таким образом, очевидно, что дешевая и качественная рабочая сила стала основой успешной экспортно-ориентированной стратегии развития Кореи. Отметим, что по сравнению с другими странами Восточной Азии, например, с Японией, в Южной Корее наблюдается: самый высокий уровень занятости для женщин, не связанный с оплатой труда (самозанятость или занятость на малых семейных предприятиях); наибольший гендерный разрыв в заработной плате среди наемных работников; наибольшая монополизация управленческих и административных должностей мужчинами; а также самый низкий уровень участия женщин детородного возраста в рабочей силе²⁷¹.

Некоторые даже указывают на дискриминацию по признаку пола, как на катализатор быстрой индустриализации Южной Кореи. Гендерное неравенство обеспечило отрасли дешевой рабочей силой, а значит, и их более высокое конкурентное положение в международной экономической системе. С одной стороны, дискриминационные меры способствовали быстрому экономическому росту страны, а с другой, сам рост, в свою очередь, усугубил дискриминацию. Политика гендерного равенства, направленная на снижение уровня дискриминации на рынке труда или увеличение времени, затрачиваемого отцом на воспитание детей, может положительно повлиять на участие женщин в рынке труда и рост доходов на душу населения в стране.

²⁶⁹ Там же.

²⁷⁰ Kim Jinyoung, Lee Jong-Wha, Shin Kwanho. Gender Inequality and Economic Growth in Korea // ADB Working Paper No. 473. – Seoul: Korea University, 2016 // [Gender_Inequality_and_Economic_Growth_in_Korea.pdf](#).

²⁷¹ Kim Jinyoung, Lee Jong-Wha, Shin Kwanho. Gender Inequality and Economic Growth in Korea // ADB Working Paper No. 473. – Seoul: Korea University, 2016 // [Gender_Inequality_and_Economic_Growth_in_Korea.pdf](#). – P.125-150.

Hindiston ta'lim sohasida xotin-qizlar ishtiroki va ahamiyati (Uttar-Pradesh shtati misolida)

Xayrullayeva Iroda Faxriddinovna
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti,
tayanch doktorant
E-mail: fahriddinovnairoda96@gmail.com
Tel: +998992056701

Annotatsiya: 1947-yil 15-avgustda Hindiston mustaqillikka erishdi va 1950-yil 26-yanvardan boshlab demokratik tizim orqali boshqariladigan federal respublikaga aylandi. Hindiston hukumati mustaqillikni qo'lga kiritgach iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy, madaniy va boshqa sohalarda islohot o'tkazishi, xalq manfaatlarini ko'zda tutgan holda chora-tadbir ko'rishni lozim edi. Birinchi galda xalqning mustabid tuzum davridagi chekkan asoratini bartaraf etish hamda jamiyat uchun yangi milliy ruhda yo'g'irilgan zamonaviy, siyosiy, madaniy strategik yo'l qurish kabi masalalarni hal etish choralarini ko'ra boshladi. Shu maqsadda hukumat birinchi o'rinda ta'lim sohasiga e'tibor qaratdi, xususan bu sohada ayollarning ishtirokini kengaytirish, xotin-qizlarning savodxonlik ko'rsatkichini erkaklarniki bilan tenglashtirish zarur ekanligi ta'kidlandi.

Ushbu maqolada Hindiston davlatining mustaqillikdan keyingi davrda ta'lim sohasida olib borgan siyosati, xususan xotin-qizlarning savodxonlik ko'rsatkichi, ta'lim sohasida ayollarning ishtiroki, erkaklar va ayollar savodxonlik ko'rsatkichi o'rtasidagi gender nomutanosiblik sabablari, ijtimoiy-siyosiy hayotda xotin-qizlarning o'rni va ular duch keladigan muammolar, hukumat va nodavlar tashkilotlar tomonidan ko'rilayotgan chora-tadbirlar Uttar-Pradesh shtati misolida ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Uttar-Pradesh, ayollar savodxonlik ko'rsatkichi, gender notenglik, besh yillik reja, Milliy ta'lim siyosati (NPE), Ta'lim to'g'risidagi qonun (RTE), Beti bachao, beti parhao, musulmon xotin-qizlar ta'limi, shtat tumanlarida ta'lim holati.

Ta'lim nafaqat jamiyat, shuningdek barcha rivojlanayotgan davlatlar rivojlanishida muhim o'rin tutadi, xususan barcha jamiyat kelajagi professional kadrlar qo'lida hisoblanadi. Hindiston davlati ham mustaqillikning ilk kunlaridanoq ta'lim sohasida chora-tadbirlar ko'rishni boshlab yubordi. Hukumat avvalo, mustamlaka davrida shakllangan ta'lim tizimini hind xalqi milliy ruhiyatiga mos, zamon talabiga javob beradigan usulda qaytadan shakllantirish ishlarini ko'ra boshladi. Shuningdek, jamiyatning deyarli

yarmini tashkil qiluvchi xotin-qizlarning ta'limdagi rolini oshirish maqsadida ijtimoiy-siyosiy dasturlar ishlab chiqildi.

Uttar-Pradesh shtati Hindistonning shimoliy mintaqasida joylashgan bo'lib, eng ko'p aholi yashaydigan hudud bo'lib, mamlakat aholisining 16.5 foizi yoxud dunyo aholisining taxminan 3 foizini tashkil qiladi. Mustaqillikdan keyingi davrda barcha shtatlar qatori Uttar-Pradesh shtati hukumati tomonidan ham barcha sohalarida, shuningdek ta'lim sohasida ham ko'pgina sa'y-harakatlar amalga oshirildi.

Tadqiqotning usullari: Maqolada Hindiston davlati Uttar-Pradesh shtatining mustaqillikdan keyingi davrda xotin-qizlarning ta'limdagi ishtiroki, jamiyatning bu davrda ayollar ta'limiga bo'lgan munosabati, ijtimoiy-siyosiy hayotdagi muammolar, davlat va nodavlat tashkilotlar tomonidan tashkil etilgan ijtimoiy, iqtisodiy hamda siyosiy dasturlar, musulmon ayollarning savodxonlik ko'rsatkichi, ularning jamiyatga ko'rsatayotgan ta'sirlarini tahlil qilish davomida xalqaro tashkilotlarning statistik ma'lumotlari, hind hukumati bayonotnomalari, xorijiy va mahalliy olimlarning tadqiqot ishlari, ilmiy adabiyotlarga tayangan xolda tarixiy, xronologik, qiyosiy, tizimli tahlil usullaridan samarali foydalanildi.

Natiya va muhokamalar: Uttar-Pradesh Hindistonning shimoliy-markaziy qismida joylashgan bo'lib, aholisi ko'p va maydoni kattaligi bo'yicha to'rtinchi o'rinda turadi. Uttar-Pradesh shimolda Uttarkhand va Nepal, sharqda Bihar, janubiy-sharqda Jharkhand hamda Chattisgarh, janubda Madhya-Pradesh va Rajasthan shtatlari bilan chegaradosh²⁷².

Uttar-Pradeshda qadimgi va o'rta asrlarda Hindistonda mavjud bo'lgan yirik siyosiy hukumat vakillari, jumladan mauriylar, harsha, gupta, pala, Dehli sultonligi vakillari hamda boburiylar shuningdek, boshqa sulolalar hukmronlik qilishgan. XX asr boshlarida Hindiston mustaqillik harakati davrida Uttar-Pradeshda uchta yirik knyazlik shtatlari - Ramgadi, Rampur va Banoras mavjud edi.

1950-yil 26-yanvarda Hindiston Respublika deb e'lon qiliganida shtatga hozirgi Uttar-Pradesh (so'zma-so'z "Shimoliy shtat") nomi berildi. Shtat poytaxti Lakhnau hisoblanib, u hududning g'arbiy-markaziy qismida joylashgan. Maydoni 243286 km, aholisi 199581477 kishini tashkil qiladi²⁷³.

Mustaqillikka erishgandan so'ng, Uttar-Pradesh shtati bir necha yillar davomida ta'limning barcha sohalariga sarmoya kiritishni davom ettirdi va

²⁷² Raj Mathur. (2024) Uttar-Pradesh state, India. The editors of encyclopedia Britannica. July 9, 2024. <https://www.britannica.com/place/Uttar-Pradesh>

²⁷³ Raj Mathur. (2024) Uttar-Pradesh state, India. The editors of encyclopedia Britannica. July 9, 2024. <https://www.britannica.com/place/Uttar-Pradesh>

umumiy ta'limning qoloqligi hamda aholi savodsizligini bartaraf etish choralarini ko'ra boshladi. Xususan, Hindiston davlati tomonidan 1950-yil 26-yanvarda qabul qilingan Konstitutsiya orqali ta'lim sohasi yanada mustahkamlandi, xususan, Konstitutsiyaning 45 moddasida 1960-yildan olti yoshdan o'n to'rt yoshgacha bo'lgan bolalarga bepul va majburiy sakkiz yillik boshlang'ich ta'lim olishi davlat tomonidan kafolatlanishi qayd etildi. Konstitutsiyaning 15 moddasida esa nafaqat barcha fuqarolarga, shu jumladan, xotin-qizlarga ham dini, irqi, tabaqasi (kasta), jinsidan qat'iy nazar ta'lim olish huquqiga ega ekanligi, ayollar va bolalar manfaati davlat himoyasi ostida ekanligi, 51 moddasining (e) bo'limida har bir fuqaroga ayollarning qadr-qimmatini kamsituvchi xatti-harakatlarga nisbatan qonuniy chora ko'rilishi kiritildi²⁷⁴.

Bu qonunlar orqali hukumat jamiyatdagi xotin-qizlar erkaklar bilan teng huquqli ekanligi, ijtimoiy-siyosiy kamsitish, zo'ravonlikka qarshi qonuniy jazo ko'rilishi hamda ular davlat himoyasi ostida ekanligi qonuniylashtirildi.

Shuningdek, hukumat tomonidan xotin-qizlarni ta'limga jalb etish maqsadida bir qancha qo'mita va komissiyalar ham tashkil etildi. Mustaqillikdan keyingi birinchi tashkil etilgan qo'mita "Durgabay Deshmuh²⁷⁵" yoxud "Ayollar ta'limi milliy qo'mitasi" (1958-1959) bo'lib, u nafaqat Uttar-Pradesh, shuningdek, butun mamlakat bo'ylab xotin-qizlar ijtimoiy-siyosiy ahvolini yaxshilash ustida faoliyat olib borishga qaratilgan edi. Qo'mita ayollarning ta'limdagi faoliyati rivojlantirish uchun quyidagi fikrlarni ilgari surdi²⁷⁶:

- Barcha maktablarda ayol o'qituvchi kadrlar sonini oshirish;
- Barcha aralash maktablarda qizlar uchun alohida hojatxona tashkil etish;
- Ota-onasining daromadi ma'lum darajadan past bo'lgan qiz bolalarga moddiy yordam berish (kitob hamda o'quv qurollari, maktab formasi va boshqalar);
- Qiz bolaning uka-singillari uchun bolalar bog'chalarini tashkil etish;
- Qiz bolalar soni ko'p bo'lgan hududlarni ro'yxatga olish va o'rtacha davomatini ko'rsatadigan qishloqlar uchun mukofot dasturlarini ishlab chiqish;
- Qizlarning bilim olishi uchun kuchli jamoatchilik fikrini shakllantirish;

²⁷⁴ Constitution of India | Legislative Department | India <https://legislative.gov.in/constitution-of-india/>

²⁷⁵ 1953-1962-yillarda Hindiston markaziy ijtimoiy ta'minot kengshi asoschisi doctor Durgabay Deshmuh nomi bilan atalgan.

²⁷⁶ Dr. Durgabai Deshmukh Award | Wikigender. <https://wikigender.oecdcode.org/index.html%3Fp=950.html>

- Majburiy qonunchilikni qabul qilishdan ko'ra, ota-onalarni qiz farzandlarini maktabga berishlarini rag'batlantirish uchun maktablarda qulay shart-sharoitlarni yaratish;

- Qo'shma ta'lim maktablarida ayol rahbarlarni ko'paytirish;

- Boshlang'ich va o'rta maktablarga oson yetib borish uchun bepul va imtiyozli transport tashik etish;

- Yotoqxonalar barpo etish va boshqalar.

Qo'mita tomonidan ishlab chiqilgan reja va dasturlarni belgilangan vaqt oralig'ida ishga tushirish boshlab yuborildi, biroq iqtisodiy taqchillik tufayli mahalliy aholi hayotiga to'laqonli tatbiq etishning imkoni bo'lmadi.

Xotin-qizlarning ta'limdagi rolini oshirish, ularning savodxonlik ko'rsatkichini erkaklarniki bilan tenglashtirish maqsadida hukumat keyingi yillarga mo'ljallangan bir nechta siyosiy dasturlarni ilgari surdi, jumladan, 1962-1963-yillarda faoliyat olib borgan "Ayollar maqomi bo'yicha qo'mita"²⁷⁷ xotin-qizlarni maktabni tashlab ketishning oldini olish uchun o'quvchilarni rag'batlantirishni taklif qilgan bo'lsa, Ta'lim komissiyasi (1965-1966) Milliy qo'mita tavsiyasiga ko'ra, xotin-qizlarning ta'lim olishini ma'qulladi. Shuningdek, Komissiya Uttar-Pradesh hududida quyidagi ishlarni amalga oshirishni taklif qildi²⁷⁸:

- Qizlar ta'lim olishiga qarshi aholining an'anaviy noto'g'ri qarashlarni bartaraf etish maqsadida jamoatchilik fikrini o'zgartirish;

- Ayol o'qituvchilar sonini ko'paytirish;

- Imkoniyat va talab darajasida aralash boshlang'ich maktablarni ommalashtirish va yuqori boshlang'ich bosqichda qizlar uchun alohida maktablar ochish;

- Bepul kitob, o'quv materiallari va kerak bo'lganda kiyim-kechak bilan ta'minlash.

Hukumat tomonidan olib borilgan islohotlar asta-sekin o'z natijasini ko'rsata boshladi. 1951-yilda Uttar-Pradeshda umumiy savodxonlik ko'rsatkichi 12.02 foiz bo'lgan bo'lsa, keyingi yillarda ko'rsatkich ko'tarila boshlandi, xususan, 1961-yilda 20.87 foiz, 1971-yilda esa 23.99 foizga oshdi²⁷⁹. Bu esa davlat mustaqillika erishganidan so'nggi o'ttiz yil ichida hududning umumiy savodxonligi deyarli ikki baravarga oshganligidan dalolat berar edi.

²⁷⁷ स्वतंत्रता के बाद महिलाओं की शिक्षा पर भारत स. <https://testbook.com/question-answer/hn/who-chaired-the-first-committee-constituted-by-the-628b6fbc56af93ce35cde4c1>

²⁷⁸ िम्नलिखित में से राष्ट्रीय महिला शिक्षा परि. <https://testbook.com/question-answer/hn/who-among-the-following-was-the-chairperson-of-the-63b2de05d621188d9d11f0e1>

²⁷⁹ State-wise literacy rates (1951-2001). — P. 114. https://www.indiabudget.gov.in/budget_archive/es2006-07/chapt2007/tab94.pdf

Mustaqillika erishganidan so`ng hukumat besh yil muddatga rejalashtirilgan besh yillik reja dasturlarini amalga oshira boshladi. Ushbu besh yilga mo`ljallangan reja dasturlar doirasiga xotin-qizlarning ta`limdagi ishtirokini kengaytirish chora-tadbirlari ham qo`shildi, xususan, birinchi besh yillik rejada (1951-1956) ayollarga nisbatan konstitutsiyaviy vakolat berish o`z aksini topgan. U xotin-qizlarning jamiyatdagi o`rnini mustahkamlash choralari ko`rdi va 1953-yilda ayollar farovonligi dasturlarini amalga oshirish uchun "Markaziy ijtimoiy ta`minot kengashi" deb nomlanuvchi milliy organ tashkil etildi. Bir vaqtning o`zida "Mahila Mandallar (ayol modeli)"²⁸⁰ deb nomlanuvchi ijtimoiy xizmat orqali ayollarni jamiyatdagi faoliyatini kengaytirish harakati boshlandi.

Ikkinchi besh yillik reja (1956-1961)²⁸¹ yosh talabalarni atom energetikasida ishlashga tayyorlash uchun iqtidorli kadrlarni izlash va stipendiya dasturlari ishlab chiqildi. Uchinchi reja (1961-1966) xotin-qizlarlar ta`limi va reproduktiv salomatligini yaxshilash, qishloq hududlarida boshlang`ich maktablarini ochishga qaratilgan bo`lsa, to`rtinchi besh yillik rejada (1969-1974) esa ayollarning farzandlar sonini rejalashtirishi va ommaviy tarbiyalashga qaratilgan edi.

Ishlab chiqilgan har bir besh yillik rejada belgilangan dasturlar aholining farovon kelajagiga yo`naltirilgan bo`lib, ayollarning roli, imkoniyatlari va huquqlarini cheklovchi asosiy ijtimoiy va madaniy muammolarni hal qilishga qaratilgan edi.

Beshinchi besh yillik rejada (1974-1979) ayollarning daromad olishi va funktsional savodxonlik qobiliyatini shakllantirish orqali, ularni jamiyatda, shuningdek, oilada ham mehnatlarini qadrlash maqsadida amalga oshirildi. Bu davr oralig`ida ayol kadrlar orasida o`z qadr-qimmatini anglash, o`zlariga bo`lgan ishonchni ortganligini ko`rish mumkin.

Oltinchi rejada (1980-1985) oila jamiyat rivojlanishning asosiy birligi deb e`tirof etildi va bunda ayollar o`rni alohida ahamiyatga ega ekanligi ta`kidlandi. Keyingi yettinchi besh yillik rejada (1985-1990) ayollarning huquq va imtiyozlari haqida xabardorligini oshirish va ularni yanada samarali iqtisodiy faoliyatga yo`naltirish orqali imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan tadbirlar ishlab chiqildi.

Shuningdek, reja orqali hukumat ayollarning iqtisodiy faoliyati, yangi texnologiyalardan foydalanish, nazorat qilish va ulardan foydalanish

²⁸⁰ Malvika Sharma. Mahila Mandals: A way leading wards financial empowerment. //International journal for multidisciplinary research. Vol.6, Issue 3, may-june 2024. -p.10.

²⁸¹ Chapter – 7. Five year plans. https://www.mospi.gov.in/sites/default/files/Statistical_year_book_india_chapters/ch7.pdf

imkoniyatlarini yaxshilash uchun doimiy yordam berishga intildi ²⁸². Shuningdek, rejada Uttar-Pradesh hududida ijtimoiy adolat orqali jamiyatda iqtisodiy-siyosiy samaradorlikka erishish, xotin-qizlarga nisbatan zo`ravonliklarni oldini olish, ularni davlat himoyasiga olish choralari ko`rilgan bo`lsa, 1992-1997-yillar uchun ishlab chiqilgan sakkizchi besh yillik rejaga 1989-1991-yillarda vujudga kelgan iqtisodiy beqarorlik davrida yuzaga kelgan muammolarni bartaraf etish, qashshoqlikni kamaytirish, xotin-qizlarni ish bilan ta`minlash ishlari olib borilgan²⁸³. Shuni aytish muhimki, iqtisodiy besh yillik rejalarga ko`ra, yo`naltirilgan davlat sarmoyasi boshqa sohalarga qaraganda ta`limga yetarlicha ajratilmagan (1-jadval). Bu esa o`z navbatida rejaga kiritilgan loyihalarni amalda bajarish holatini qiyinlashtiradi.

1-jadval.

Uttar-Pradesh shtatida besh yillik rejalar asosida sohalarga yo`naltirilgan mablag` taqsimoti (%)

	I reja	II reja	III reja	IV reja	V reja	VI reja	VII reja	VIII reja
Agroiqtisod	25.5	30.7	29.3	20.7	14.6	13.7	19.1	21.6
Irrigatsiya	36.6	35.2	39	54.2	57.8	49.4	41.2	37.6
Industriya	4.2	5.5	3.7	3.6	6.2	6.5	5.8	2.7
Transport	4.5	6.6	5	6.7	8.5	10.3	10.7	11.7
Ijtimoiy sector	29.2	15	13	14.8	12.9	20.1	23.2	24.8
Salomatlik	8.5	4.2	4.4	4.9	3.2	2.9	3.8	2.6
Ta`lim	12.8	6.1	8	5.6	3.7	3.3	4	5.3
Umumiy	153	233	560	1165	2909	6594	11948	21679

Manba:

Hindiston hukumati jamiyatdagi ayollarning o`z o`rniga ega bo`lishi, o`z xaq-huquqlarini tanishi va buning uchun avvalo, ularga bilim berib, savodini chiqarish uchun harakat qildi. 1988-2000-yillarga mo`ljallangan “Ayollar uchun milliy istiqbol rejasi”ni ishlab chiqdi va barcha hududdagi xotin-qizlar 2000-yilga kelib ta`limda ustuvor yo`nalishga ega bo`lishlari uchun quyidagi ishlarni amalga oshirish belgilab qo`yildi:

²⁸² Bharati Ray, Aparna Basu (Eds). (1999) From Independence towards Freedom, Indian Women since 1947. – New Delhi.1999. – P 106.

²⁸³ Economic Plannin-Eighth Five Year Plan (1992-1997). <https://unacademy.com/content/ssc/study-material/indian-economy/economic-planning-eighth-five-year-plan-1992-1997/#:~:text=The%20Eighth%20five-year%20plan%20targeted%20the%20generation%20of%20adequate,infrastructure%2C%20and%20safe%20drinking%20water>

- Ta'lim sohasini qayta ishlash va maktab o'quv dasturlaridagi gender nomutanosiblikni bartaraf etish;
- Ommada qizlarni o'qitish zarurligi to'g'risida xabardorlikni shakllantirish, buning uchun ommaviy axborot vositalarini yo'naltirish va keng jamoatchilik hamda ta'lim xodimlari o'rtasida samarali aloqa o'rnatish;
- Boshlang'ich maktablarda 50 foiz o'rin ayol o'qituvchilar uchun ajratilishi, har bir maktabda kamida bitta ayol o'qituvchi bo'lishi;
- Maktab vaqtlari moslashuvchan bo'lishi va maktab aholi istiqomat qilayotgan hududlarga yaqin joyda barpo etilishi (agar qizlar qatnaydigan maktab 3 km uzoqlikda joylashgan bo'lsa, ular uchun yotoqxonalar qurish) va boshqalar.

Hukumat tomonidan xotin-qizlar hayotini yaxshilashga qaratilgan dasturlar Uttar-Pradshda o'z ta'sirini ko'rsatdi, masalan, 1981-yilda Uttar-Pradeshda savodxonlik darajasi 28 foizni tashkil etgan bo'lsa, 1991-yilda u 42 foizgacha ko'tarildi. 1991-yilda kattalar savodxonlik darajasi 38 foizni tashkil etdi va 1998-yilda u 49 foizga oshdi. Biroq, ayollar va erkaklar savodxonligi o'rtasidagi gender nomutanosiblik saqlanib qoldi, masalan, 1991-yilda erkaklar savodxonligi 56 foizni tashkil etsa, ayollar savodxonligi 25 foiz bo'lgan, sakkiz yil o'tgach, 1999-yilda so'rov natijalariga ko'ra, erkaklar savodxonligi 73 foiz, ayollarniki esa 43 foizga yetgandi²⁸⁴, ular o'rtasidagi tafovut bu davrda qariyb 30 foiz edi.

Shtatdagi yana bir e'tiborga molik xususiyat bu qishloq joylaridagi ayollar orasida savodsizlik darajasining yuqoriligidir. 1980-yillarning oxirida 10-14 yosh aholi savodsizlik darajasi qishloq erkaklari uchun 32 foiz, ayollarniki esa 61 foizni tashkil etdi va bu davrda 12-14 yosh guruhidagi qishloq qizlarining uchdan ikki qismi esa umuman maktabga bormagan. 1991-yilda yeti yosh va undan yuqori guruhidagi qizlarning atigi 25 foizi o'qish va yozishni bilgan va qishloq joylarida bu ko'rsatkich 19 foizni ko'rsatgan. 1992-1993-yillarda asosiy ta'limni (boshlang'ich yoki o'rta ta'lim) yakunlash bo'yicha sakkiz yillik o'qish davrini savodli erkaklarning atigi 50 foizi va ayollarning esa 40 foizi tugatgan²⁸⁵. Uttar-Pradesh hukumati chekka hududlardagi bu muammoni bartaraf etish maqsadida qishloq hududida istiqomat qiluvchi aholi hayotini yaxshilash uchun 1956-1961-yillarga mo'ljallangan ikkinchi besh yillik reja, 1996-yilda ishlab chiqilgan प्रधान मंत्री आवास योजना (Pradhan Mantri Awas Yojana²⁸⁶) nomini olgan dasturlar ishlab chiqdi. Ushbu loyihalar ko'p

²⁸⁴ Census of India, Uttar-Pradesh from 1951 to 2001.

²⁸⁵ Census of India, Uttar-Pradesh from 1951 to 2001.

²⁸⁶ प्रधान मंत्री आवास योजना - Pradhan Mantri Awas Yojana-Housing for All (Rural) | District Amroha, Government of Uttar Pradesh | India. <https://amroha.nic.in/scheme/pmay-r/>

tarmoqli bo`lib, unda hududda yashovchi ayollar imkoniyatlarini kengaytirishga yordamlashish vazifalari yuklatilgan edi.

XXI asr boshida Uttar-Pradesh hukumati o`z siyosiy dasturiga ta`lim sohasida xotin-qizlar ishtirokini kengaytirish, o`quvchilar orasida gender nomutanosiblikni bartaraf etish, ayol kadrlar sonini oshirish kabi muammolarni hal etishni kiritdi. Bu borada 2001-yil Hindiston hukumati tomonidan सर्व शिक्षा अभियान - Sarva Shiksha Abhiyan programmasi orqali hududda 6-14 yoshdagi bolalar bilim olishini nazorat ostiga olish, Mahila shiksha dasturi doirasida o`g`il va qiz bolalar ta`lim olishida tenglikka erishish choralari ko`rish ishlari amalga oshirildi. Shuningdek, hukumat tomonidan 2004-2005-yillarda Kasturba Gandhi Vidyalaya Yojana dasturi ishga tushirilib, unda maktabni tashlab ketgan, ta`lim olish imkoniyatiga ega bo`lmagan quyi kasta va qabila qiz farzandlarini ta`lim sohasiga qaytarish maqsad qilindi. 2004-2005-yillarda ushbu loyiha yordamida 746 nafar shu toifadagi o`quvchilar maktabga qaytarildi.

Bundan tashqari, hukumat besh yillik reja dasturlariga ham xotin-qizlarning bilim olishini qo`llab-quvvatlash maqsadida ularga oid siyosiy rejalar ishlab chiqdi, xususan, 2002-2007-yillarga mo`ljallangan o`ninchi besh yillik reja dasturiga 2007-yilga kelib savodxonlik va ish haqqi stavkalaridagi gender tafovutlarni kamida 50 foizga qisqartirish, o`n birinchi rejada (2007-2012) keying besh yil oralig`ida 18-23 yoshdagi aholi oliy ta`lim muassasalariga qabul qilinishini ta`minlash, masofaviy ta`lim, IT ta`lim muassasalari faoliyatini yaxshilash, inklyuziv ta`limni rag`batlantirish, ta`limdagi gender tengsizlikni kamaytirish ishlari reja qilingan bo`lsa, o`n ikkinchi besh yillik rejada (2012-2017) maktabga qabul qilishda gender va ijtimoiy tafovutlarni bartaraf etish, oliy ta`lim olish imkoniyatini kengaytirish, 0 yoshdan 3 yoshgacha bo`lgan bolalar o`rtasida to`yib ovqatlanmaslik darajasini kamaytirish choralari ko`rib chiqildi²⁸⁷.

2014-yil Narendra Modi hukumati tomonidan Rejalashtirish komissiyasi (1951-2014) o`rniga Modi hukumati NITI Aayog siyosat komissiyasini taklif qildi<sup>288</sup>. Ushbu davr oralig`ida amalga oshirilgan sa`y-harakatlar xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy hayotida bir muncha ijobiy ta`sir ko`rsatdi. Shuningdek, bosh vazir Narendra Modi 2015-yil aprel oyida jamiyatdagi ayollar tadbirkorlik faoliyatini kengaytirishga yordamlashish maqsadida

²⁸⁷ Five Year Economic Planning in India: History, List & More | UPSC Notes. <https://testbook.com/ias-preparation/five-year-economic-planning-in-india>

²⁸⁸ National Institution for Transforming India (NITI Aayog) - Think Tank, Latest News. <https://byjus.com/free-ias-prep/niti-aayog/> cxdsew21`

ularga davlat tomonidan kredit ajratilishi belgilab qo'ydi²⁸⁹ hamda Pradhan Mantri Mudra Yojana sxemasi doirasida jarayonni amalda joriy etish ko'zda tutildi. Shuningdek, dastur orqali ayollarning moliyaviy savodxonligini oshirish ham inobatga olingan edi. Bundan tashqari, qishloq hududida yashovchi xotin-qizlarning savodxonligini oshirish maqsadida 2016-yil 1-may kuni bosh vazir Narendra Modi boshchiligidagi प्रधान मंत्री उज्ज्वला योजना - Pradhan Mantri Ujjwala Yojana²⁹⁰ ijtimoiy ta'minot loyihasi ham ishga tushirildi.

Uttar-Pradesh ta'lim tizimi. Hozirda Uttar-Pradesh ta'lim tizimi besh bosqichga bo'lingan, bular quyidagilardan tashkil topgan:

- Maktabgacha ta'lim – 3-5 yoshli bolalar uchun bog'cha ta'limi;
- Boshlang'ich ta'lim – 6-11 yosh o'quvchilar uchun (1-5 sinf);
- Yuqori boshlang'ich ta'lim – 11-14 yoshdagi o'quvchilar uchun (6-8-sinflar)
- O'rta ta'lim – 14-18 yoshdagi bolalar uchun (9-12-sinf);
- Oliy ta'lim – bakalavr, aspirantura, doktorantura va boshqalar.

Uttar-Pradeshdagi ta'lim muassasalarining aksariyati उत्तर प्रदेश माध्यमिक शिक्षा परिषद – Uttar-Pradesh Madhyamik Shiksha Parishad (UPMSP), O'rta ta'lim markaziy kengashi va Hindiston maktablari sertifikat imtihonlari kengashi tomonidan nazorat qilinadi. Uttar-Pradeshdagi boshlang'ich ta'lim shtat hukumatining asosiy ta'lim departamenti nazoratida bo'lib, shtat hukumati 2009-yildagi "Talim huquqi to'g'risida"gi qonunga (RTE) muvofiq 6 yoshdan 14 yoshgacha bo'lgan barcha bolalarni bepul va majburiy ta'lim bilan ta'minlash mas'uliyatini o'z zimmasiga olgan. 2022-yil Uttar-Pradeshdagi bolalarning umumiy yalpi qamrab olish nisbati 1-8-sinflar uchun taxminan 98.1 foizni tashkil qiladi, shundan o'g'il bolalar foizi 99.5 bo'lsa, qizlarniki 96.9 foizni tashkil qildi²⁹¹.

So'ngi yillarda ta'lim muassasalari infratuzilmasi yaxshilanishi uchun bir qancha ishlar amalga oshirilsada, chekka hududlarda joylashgan maktab binolaridagi elektr energiyasi, toza ichimlik suvi, hojatxona, isitish tizimi, o'quv xonalari, pedagog kadrlar yetishmasligi kabi bir nechta muammolar hal qilinganicha yo'q.

Hindistonning Uttar-Pradesh shtatida O'rta ta'lim shtat hukumati O'rta ta'lim departamenti tomonidan nazorat qilinib, 14-18 yoshdagi o'quvchilar

²⁸⁹ Women Loan Scheme by Government of India (Modi loan Schemes). <https://moneyview.in/insights/government-loan-schemes-for-women-in-india>

²⁹⁰ प्रधान मंत्री उज्ज्वला योजना, Pradhan Mantri Ujjwala Yojana | District Amroha, Government of Uttar Pradesh | India
<https://amroha.nic.in/scheme/pradhan-mantri-ujjwala-yojana/>

²⁹¹ Geetha Rani Prakasam (2014). Growth and Financing of Elementary Education in Uttar-Pradesh: A Province in India. Education Policy Analysis Archives 12/25. Arizona State University. – P. 487.

bilim olishi tushuniladi. Hozirgi vaqtda 2021-2023-yillarda Uttar-Pradeshda jami 3339581 o'g'il hamda 2793611 nafar qiz bola o'rta ta'limga qabul qilingan²⁹². Uttar-Pradeshdagi o'rta ta'lim maktab jihozlari boshlang'ich ta'limnikiga qaraganda ancha sifatliroq. Biroq, maktablarda kutubxona, laboratoriya va sport inshootlari kabi asosiy qulayliklar mavjud emas. Malakali professional pedagog kadrlar soni ham oz.

Uttar-Pradesh hukumati boshlang'ich va o'rta ta'lim sifatini yaxshilash uchun bir qancha tashabbuslarni amalga oshirdi, jumladan, निप्पॉन भारत मिशन- Niphan Bharat missiyasi – mamlakatdagi har bir bola 3-sinf oxirigacha o'qish va hisoblash qobiliyatini to'liq o'zlashtirishini ta'minlash (2026-2027); कायाकल्प ओपरेट्सिया - Kayakalp operatsiyasi – 2018-yil iyunda ishga tushirilgan bo'lib, uning maqsadi maktab muassasalar faoliyatini qayta tekshirishga qaratilgan; शारदा - Sharda (हर दिन आओ स्कूल – har kuni maktabga kel) – 2009-yildagi “Talim to'g'risida”gi qonunga muvofiq 5 yoshdan 14 yoshgacha bolalarning bilim olishini nazorat qiladi²⁹³ va boshqalar.

Uttar-Pradeshda oliy ta'lim davlat va xususiy universitet, kollejlardan iborat bo'lib, hududda bir qancha nufuzli universitetlar mavjud, masalan, Lakhnau universiteti, Banoras hindu universiteti, Aligarh musulmon universiteti va boshqalar. Hududdagi kollej va universitetlarga kirish imtihonlari asosida o'tkaziladi. Nomzodlar o'zlarining oliy o'rta ta'lim ma'lumoti yoki shunga teng minimal talab qilinadigan diplomga ega bo'lishi kerak. Uttar-Pradesh oliy ta'limi turli sohalarga mo'ljallangan, xususan, muhandislik, tibbiyot, huquq, san'at, fan, tijorat, menejment, agroiqtsodiyot, qishloq xo'jaligi va boshqalar²⁹⁴. Ko'pgina ta'lim muassasalari talabalarga amaliy ko'nikmalarni shakllantirish uchun kasbiy va texnik kurslarni ham taklif qiladi. Hozirda Uttar-Pradesh hududida 67 universitet, 700ga yaqin xususiy kollejlari, 13 ta tadqiqot institut, 9 ta xususiy institutlar mavjud. 2016-yili ushbu oliygohlarda tahsil olayotgan o'g'il bolalar 54 foiz, qizlar esa 46 foizni tashkil qilgan edi²⁹⁵.

Uttar-Pradesh oliy ta'lim sohasida ham bir qancha muammolar mavjud, misol uchun, an'anaviy kurslar (bu kurslarda o'tilayotgan dastur bugungi ta'lim talabiga to'g'ri kelmaydi), davlat kollejlardagi zaif infratuzilmalar (ko'pgina davlat kollejlarda binolari eski, shuningdek, administratsiyasi

²⁹² Education in Uttar Pradesh: know about the education system of UP. <https://testbook.com/up-gk/education-in-uttar-pradesh>

²⁹³ Behrman J.R., Rosenzweig M.R. (2002). Does increasing women's schooling raise the schooling of next generation? //American Economic Review. 2002 92(1). – P. 323-334.

²⁹⁴Dr. Anuj Kumar, Dr. Ambrish. (2015) Higher education: growth, challenges and opportunities. // International journal of arts. Humanities and management sciences. (Feb 2015). – P. 19-32

²⁹⁵. UGC. Annual Report. Annual 2014-2015.

ham zamon talabiga mos emas), xususiy universitetlardagi o`qish narxining qimmatligi, institutlardagi yotoqxonalar soni kamligi, davlat universitetlarida malakali pedogoglarning yetishmasligi va boshqalar. Bu muammolarni hukumat davlat universitetlarida ishlovchi ilmiy darajasi yuqori bo`lgan kadrlar maoshini oshirish, iqtisodiy-ijtimoiy imkoniyatlar yaratib berish, yotoqxonalar sonini ko`paytirish, kollejlardagi davtur hamda o`quv binolari, materiallarni qaytadan jihozlash evaziga hal etishi mumkin. Bu esa o`z navbatida talabalarga sifatli ta`lim olishini kafolatlab, kelgusida malakali kadr bo`lib yetishishida katta yordam beradi.

Uttar-Pradesh hukumat dasturlari – keyingi yillarda hukumat xotin-qizlarning jamiyatdagi faoliyatini kengaytirish, ularning ijtimoiy-siyosiy holatini yaxshilash, erkaklar bilan teng qatori bilim olishiga ko`maklashish maqsadida qator loyiha va dasturlarni ishga tushirdi, xususan -

पति की मृत्यु उपरांत निरक्षित महिला पेंशन - (Pati ki mrityu uprant nirakshit mahila penshan²⁹⁶) – ushbu sxema bo`yicha ayollar oyiga 1000 rubl miqdorida pensiya oladilar. Unga ko`ra, ayol Uttar-Pradesh shtatining doimiy rezidenti bo`lgan, eri vafot etgan, oila yillik daromadi 2 lakh rupiyadan kam bo`lgan, 18 yoshdan oshgan bo`lishi zarur. Hozirda kelib ushbu dastur doirasida 28.62 million beva ayol nafaqa bilan ta`minlanmoqda.

मुख्यमंत्री कन्या सुमंगला योजना - (mukhyamantri kanya Sumangala yojana²⁹⁷) – dastur 2019-yil 25-oktabrda shtatda jinslar nisbatini tenglashtirish, qiz bola homila farzandlar o`limini oldini olish, xotin-qizlar salomatligi, ularning ta`lim olishini mustahkamlash, moddiy va ma`naviy yordam berish, keng jamoatchilik orasida ularga nisbatan ijobiy fikrlashni shakllantirish uchun ishga tushirilgan. Bugungi kunga qadar dastur yordamida 15.87 lakh qizlarga imtiyoz ajratilgan.

बेटी बचाओ बेटी पढ़ाओ - (Beti bachao, beti parhao²⁹⁸) – sxemaning maqsadi jinsiy nomutanosiblikni yaxshilash, qizlar bilim olishini rag`batlantirish, mahalliy aholida qizlarga nisbatan ijobiy fikrni shakllantirishdan iborat. 2022-2023-yillarda jami 9234ta amaliy tadbir orqali 12.94 lakh xotin-qizlar qo`llab-quvvatlandi.

रानी लक्ष्मीबाई बाल एवं महिला सम्मान कोष - (Rani Lakshmibai bal evm mahila sammaan kosh²⁹⁹) – ushbu jamg`arma doirasida og`ir jinoyat qurboni

²⁹⁶ पति की मृत्यु के उपरान्त निरक्षित महिलाओं को सहायक अनुदान | भारत <https://mahilakalyan.up.nic.in/Institution%20PDF/12.pdf>

²⁹⁷ DEPARTMENT OF WOMEN & CHILD DEVELOPMENT. https://mkysy.up.gov.in/women_welfare/index.php

²⁹⁸ बेटी बचाओ बेटी पढ़ाओ – बालिका शिक्षा की देखभाल | भारत के प्रधानमंत्री <https://www.cecoecon.org.in/wp-content/uploads/2020/10/beti-bachao-beti-padhao.pdf>

²⁹⁹ UP Rani Lakshmi Bai Mahila Samman Kosh | District Gorakhpur | India <https://gorakhpur.nic.in/service/up-rani-lakshmi-bai-mahila-samman-kosh/>

boʻlgan xotin-qizlarga 1 milliondan 10 million soʻmgacha moddiy yordam, bepul tibbiy xizmatlar koʻrsatilib kelinadi. 2022-2023-yillarda jami 701 nafar ayolga moddiy yordam koʻrsatildi, 6481 nafar qizlarga kompensatsiya pullari ajratildi.

१८१-महिला हेल्पलाइन - (181- mahila helpalain³⁰⁰) – 181 ayollar ishonch telefon raqami Uttar-Pradesh hududida bepul, 24/7 ishlaydi. Xotin-qizlar noqulay vaziyatda qolganida, oilaviy zoʻravonlikka uchraganida foydalanishi mumkin. Ushbu dastur ayniqsa, Covid-19 pandemiyasi davrida oilaviy zoʻravonlikka uchragan xotin-qizlarga yordam berdi va hozirgacha 5.57 million ayolga amaliy yordam koʻrsatildi.

वन स्टॉप सेंटर -(Van stap sentr³⁰¹) – ushbu markaz ayollarga tibbiy yordam, qonuniy-psixologik maslahat, yuridik va politsiya xizmati bilan taʼminlaydi. Markaz faoliyat koʻrsatganidan boshlab ayollarga nisbatan sodir etilgan 1.49 lakh jinoiy ish koʻrib chiqilgan.

उत्तर प्रदेश मुख्यामंत्रि बल सेवन योजना - (Uttar-Pradesh mukhiyamantri bal seva yojana³⁰²) – Uttar-Pradeshda Covid-19 davrida uyda qolgan oʻquvchilarga taʼlim olish, davolash, parvarish qilish va shu kabi ijtimoiy yordam koʻrsatish uchun tashkil etilib, pandemiya vaqti 3550 nafar bolaga oʻquv qirollar, noutbuklar tarqatildi. Ota-onasi yoxud ulardan biri covid tufayli vafot etgan 13895 nafar bolalar aniqlanib, ularga nafaqa pullari berib kelinmoqda.

उत्तर प्रदेश मुख्यामंत्रि बल सेवन योजना - (Uttar-Pradesh mukhiyamantri bal seva yojana (samanya)³⁰³) – hukumat tomonidan 2021-yil avgust oyida ishga tushirilgan. 2020-yil 1-martidan ota-onasi yoxud vasiysidan ayrilgan 18 yoshgacha boʻlgan oʻquvchilar, 18 yoshdan 23 yoshgacha oliy taʼlimda oʻqishni xohlovchi aʼlochi yoshlar shartnoma pulini qoplash, ularga stipendiyalar ajratish, shu orqali pandemiya davrida tang holatga tushgan taʼlim sohasini rivojlantirishga qaratilgan dastur hisoblanadi. Hozirda loyiha doirasida 632 nafar bola aniqlanib, yordam koʻrsatib kelinmoqda.

³⁰⁰ Women Helpline Number 181 | Women and Child Development Department, Haryana | India [https://wcdhry.gov.in/women-helpline-number-181/#:~:text=Objective,One%20Stop%20Center%20\(OSC\)](https://wcdhry.gov.in/women-helpline-number-181/#:~:text=Objective,One%20Stop%20Center%20(OSC))

³⁰¹ PinkShakti

<https://pinkshakti.in/onestopdata.php>

³⁰² यूपी की एक खास योजना, बच्चों को हर महीने मिलेंगे 2500 रुपये, ऐसे करें अप्लाई -हिंदी

<https://hindi.news18.com/news/uttar-pradesh/mathura-mukhiyamantri-bal-seva-yojana-up-for-children-2500-rupees-benefits-per-month-8603048.html#:>

³⁰³ मुख्यमंत्री बाल सेवा योजना (सामान्य) | भारत

<https://ghaziabad.nic.in>

मिशन वात्सल्य - (Mishen vatsalya³⁰⁴) – sxema shtatdagi bolalarni himoya qilish, erta nikohni oldini olish, o`quvchilarga zamon talabiga javob beruvchi, ilg`or texnologiyalar orqali ta`lim beruvchi o`quv maskanlarini tashkil etish, yosh kadrlarni ish bilan ta`minlash, ularning malaka oshirishiga ko`maklashish ishlarini o`z oldiga maqsad qilib olgan.

निरक्षित महिलाओं हेतु श्रियम सुविधा - (Nirakshit mahilaong hetu ashriyam suvidha³⁰⁵) – loyida doirasida xotin-qizlarni himoya qilish va sog`lomlashtirish maqsadida shtatda 700ga yaqin ayollar uchun turar-joy qurib berildi. Bu esa o`z navbatida bir oz bo`lsada ayollarning ijtimoiy hayotini yengillashtirishga o`z hissasini qo`shdi.

बच्चों तथा महिलाओं संबंधी विभिन्न अधिनियमों का क्रियान्वयन -(Bachchong tatha mahilaong sanbandhi vibhinna adhiniyamong ka kriyanvayan³⁰⁶) – erta nikohni oldini olish, yosh bolalar mehnatini cheklash, tilanchi bolalar, xotin-qizlarga nisbatan ish joyi yaratish, oiladagi zo`ravonlik, mahr kabi jinoyatlarni oldini olishga qaratilgan dastur hisoblanib, ushbu holatlar yuzaga kelganida dastur orqali ayollarga qonuniy, moddiy yordam ko`rsatiladi.

Uttar-Pradesh hukumati tomonidan amalga oshirilgan davlat dastur va rejalari xotin-qizlarning ta`limdagi rolini oshirishga o`z hissasini qo`shib kelmoqda, xususan, 2011-yilda hukumat umumiy savodxonligi 67.68 foizni tashkil qilib, shundan erkaklarniki 77.28 foiz, ayollarniki esa 57.18 foizga yetdi. Xotin-qizlar savodxonlik ko`rsatkichi bu yilda 2001-yildagi ko`rsatkich bilan solishtirganda 15 foizga oshgan edi (2001-yilda ayollar savodxonlik ko`rsatkichi 42.22 foiz edi)³⁰⁷.

Shtat hukumati tomonidan olib borilgan iqtisodiy-ijtimoiy faoliyatlarga qaramasdan, Uttar-Pradeshda aholisi savodxonlik ko`rsatkichi milliy ko`rsatkichdan past. Bunga esa yuqorida qayd etilgan kamchiliklar, shuningdek, jamiyatdagi din qatlamlaridagi aholining ta`limga bo`lgan munosabatlari ham o`z ta`sirini o`tkazib kelmoqda. Masalan, Uttar-Pradesh shtatida eng ko`p din vakillari hindlar bo`lsa, undan keyingi o`rinda musulmonlar turadi (hindlar 80%, musulmonlar 19.3%). Hindiston jamiyatida aynan ana shu ikki din vakillari

³⁰⁴ Mission Vatsalya Guideline. <https://cara.wcd.gov.in/pdf/Mission%20Vatsalya%20Guideline.pdf>

³⁰⁵ PinkShakti

<https://pinkshakti.in/onestopdata.php>

³⁰⁶ PinkShakti

<https://pinkshakti.in/onestopdata.php>

³⁰⁷ Notes on Uttar Pradesh as per Census 2011.

<https://unacademy.com/content/bank-exam/study-material/general-awareness/uttar-pradesh-as-per-census-2011/#:~:text=Comparative%20Analysis%20of%202001%20and%202011%20Census&text=According%20to%20the%202011%20population,being%2068.82%25%20and%2042.22%25>

ta'lim sohasida eng qoloq diniy guruhlar hisoblanadi³⁰⁸, xususan mamlakat bo'ylab musulmon ayollarning 48.11 foizi, hindu ayollarning esa 44.03 foizi hatto o'z ismlarini yozish va o'qishni bilmaydi³⁰⁹. Ularning jamiyatdagi quyi ijtimoiy-iqtisodiy mavqeyi to'g'ridan-tog'ri savodxonlik darajasiga, ayniqsa, ayollar ta'lim olishiga salbiy ta'sir o'tkazadi. Diniy ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, davlatda jaynlarda savodxonlik darajasi eng yuqori – 86.42 foiz, xristianlar – 74.34 foiz, buddistlar – 71.83 foiz, sikhlar esa – 67.50 foiz ko'rsatkichga ega. Ular orasida ham erkaklar va ayollar o'rtasida gender nomutanosiblik mavjud³¹⁰.

Uttar-Pradesh shtatida ayniqsa, musulmon qatlami ta'lim olish holati anchayin past. Ta'lim muassasalari aksariyat hollarda musulmon ayollar turar joylaridan uzoqda joylashgani sabab maktabni erta tark etishga yoxud umuman bormasliklariga to'g'ri keladi. Bu shuningdek, ko'p jihatdan dinlararo (hindu-musulmon) munosabatlardagi keskinlik bilan bog'liq bo'lib, buning natijasida aholi orasida qo'rquv va ishonchsizlik muhiti shakllangan.

Uttar-Pradesh musulmon xotin-qizlar ta'limi. Hindistondagi musulmonlar jamoasi mamlakatda hindulardan keyin ikkinchi o'rinda turadi va 2011-yilgi aholini ro'yxatga olish ma'lumotlariga ko'ra³¹¹, 172,2 million kishi yoxud mamlakat aholisining 14,2 foizini tashkil qiladi. 2001-yil holatiga ko'ra, Hindistonda 138 millionga yaqin Islom diniga ergashuvchilar bor edi. Musulmonlarning deyarli yarmi (47 foiz) aholi zich joylashgan uchta shimoliy shtati Uttar-Pradesh, Bihar hamda G'arbiy Bengaliyada istiqomat qiladi. Birgina Uttar-Pradeshda 200 million aholining 38,5 millioni musulmonlarni tashkil qiladi. Bu ma'muriy-hududiy birlik doirasida musulmon aholi notekis taqsimlangan bo'lib, deyarli hamma joyda diniy ozchilikni tashkil etadi. Birgina Rampur tumanidagina musulmonlar 51 foizni tashkil qiladi.

2000 yillarning o'rtalarida Hindistondagi musulmonlar jamoasining hayotiga e'tibor qaratgan “Sachar qo'mitasi”³¹² tomonidan olib borilgan tadqiqotlarga ko'ra, shaharlarda musulmonlar va “boshqa diniy ozchilik vakillari” o'rtasidagi tafovut pasayish tendentsiyasini ko'rsatgan, biroq

³⁰⁸ М.Н. Старикова. ЖЕНСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В МУСУЛЬМАНСКОЙ СРЕДЕ (НА ПРИМЕРЕ ИНДИЙСКОГО ШТАТА УТТАР-ПРАДЕШ) // ВЕСТН. МОСК. УН-ТА. СЕР. 13. ВОСТОКОВЕДЕНИЕ. 2017. № 3. Москва, Ленинские горы. – С. 87.

³⁰⁹ About half of Muslim, Hindu women illiterate (2016).

<https://www.deccanherald.com/india/about-half-muslim-hindu-women-2041536>

³¹⁰ About half of Muslim, Hindu women illiterate (2016).

<https://www.deccanherald.com/india/about-half-muslim-hindu-women-2041536>

³¹¹ Официальный сайт переписи населения Индии. URL: www.censusindia.gov.in

³¹² Hindiston sobiq bosh vaziri Manmohan Singh tomonidan tashkil etilgan qo'mita bo'lib, unga mamlakatdagi musulmonlarning ijtimoiy, iqtisodiy va ta'lim holatini o'rganish uchun Dehli Oliy sudining sobiq raisi Rajinder Sachar boshchilik qilgan.

qishloq joylarda ko'rsatkichlar yuqoriligicha saqlanib qolgan³¹³. Biroq, so'nggi o'n yilliklarda rejalashtirilgan kasta va qabilalar o'rtasida savodxonlikning o'sish sur'ati musulmonlar bilan solishtirganda sezilarli darajada ko'tarilgan³¹⁴.

Tadqiqotchilar³¹⁵ Islom diniga e'tiqod qiluvchi din vakillarining ta'lim sohasidagi qoloqligini tushuntirish uchun bir qancha sabablarni keltirishgan. Bularga quyidagilar kiradi:

- Hindistondagi aksariyat musulmonlarning qashshoqligi;
- Oila a'zolar soni ko'pligi;
- Professor-o'qituvchilarning (xususan ayol o'qituvchi kadrlarning yetishmasligi) yetarli darajada ma'lumotga ega emasligi;
- Ota-onalarning savodsizligi;
- Musulmon aholi tahsil oladigan maktablarda ta'lim jarayonini munosib tashkil etish uchun mablag' yetishmasligi;
- O'quv muassasalarida hanuz eskirgan o'qitish usullaridan foydalanib kelish;
- Kasb-hunar va texnik ta'limning zamon talabiga javob bermasligi;
- Aksariyat musulmon din peshvolarining noto'g'ri ijtimoiy siyosati;
- Musulmon muassasalarida sifatli infratuzilmaga ega emasligi.

Shuningdek, qiz bolalar uchun alohida maktablarning yo'qligi va musulmon oilalarda ularning ta'lim olishiga norozilik ruhiyati mavjud ekanligi ham asosiy muammolardan biri ekanligi qayd etilgan.

Musulmonlar orasida ta'limdagi gender notenglik muammosi keskinligi tabiiy holat bo'lib, Sachar komissiyasi ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki³¹⁶, xotin-qizlar savodxonligi darajasi bo'yicha diniy jamoalar o'rtasidagi eng katta farq shaharlarga xosdir. Shaharlik musulmon ayollar ta'lim olish uchun teng imkoniyatlarga ega bo'lishiga qaramay boshqa diniy jamoalar ayollari bilan solishtirganda kamroq ta'lim sohasida ishtirok etadi³¹⁷.

³¹³ Sachar Committee Report. Social, Economic and Educational Status of the Muslim Community of India, Prime Minister's High Level Committee. Cabinet Secretariat Government of India. New Delhi, 2006. P. 54.

³¹⁴ Sachar Committee Report. Social, Economic and Educational Status of the Muslim Community of India, Prime Minister's High Level Committee. Cabinet Secretariat Government of India. New Delhi, 2006. P. 55.

³¹⁵ Masalan: Chanana K. The dialectics of tradition and modernity and women's education in India // Sociological Bulletin. 1990. – P. 75–91; Dwarakanat H.D. Policies and programmes to improve school education in rural India – A critical evaluation // Social Action. 2002. 52. P. 399–411; Siddiqui M.H. Educational Backwardness of Muslims in India and its Possible Remedies // Indian Journal of Applied Research. Vol. 2. Issue: 3 December. 2012. – P. 50–53.

³¹⁶ Musulmon ayollarning savodxonlik darajasi 55%, hindularniki 68, nasroniylar 81, sikxlar 73, buddistlar 70,5, jaynlr 86,2%. URL: http://www.censusindia.gov.in/2011census/population_enumeration.html

³¹⁷ Sachar Committee Report... – P. 53. https://www.minorityaffairs.gov.in/show_content.php?lang=1&level=0&ls_id=14&lid=14

Hindistonning janubiy shtatlari, xususan Tamil Nadu va Kerala bundan mustasno, bu yerda diniy guruhlar o'rtasidagi savodxonlikdagi tafovutlar shaharda ham, qishloqda ham minimaldir. Bu ko'p jihatdan mamlakat janubidagi savodxonlikning yuqori darajasi, shuningdek, mahalliy musulmon siyosiy tashkilotlari va birlashmalarining o'z jamiyati a'zolarining ijtimoiy-iqtisodiy ahvolini yaxshilash bo'yicha konstruktiv dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirishdagi roli bilan bog'liq.

Qishloq joylarda bu farq kichikroq, ammo ayollar savodxonligining umumiy darajasi ancha past. Shahardan tashqarida yashovchi musulmonlar ta'limdagi ishtirokiga sifatli bilim beradigan maktablarga kirishning cheklanganligi sezilarli darajada ta'sir qiladi. Maktabga qatnash mahalliy infratuzilmaning yo'qligi (maktabga borish imkoniyati va boshqalar) bilan ham belgilanadi. Bu sohada tez-tez uchrab turadigan kamchiliklar tufayli, ko'pincha madrasalar musulmonlar yashaydigan qishloqlardagi yagona ta'lim muassasasi vazifasini o'taydi. Biroq, deyarli barcha hududlarda joylashgan madrasalarda Islom diniga e'tiqod qiluvchilarning oz qismi tahsil oladi (maktab yoshidagi musulmonlarning 5 foizdan ko'p emas³¹⁸, asosan o'g'il bolalar³¹⁹). Musulmonlarning ko'pchilik qismi dunyoviy ta'limni afzal ko'radi, negaki bu kelajakda davlat tashkilotlariga ishga joylashish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Bundan tashqari musulmonlarning, ayniqsa, qizlarning oliy ma'lumot olishiga to'sqinlik qiluvchi yana bir omil - bu bank kreditlarining mavjud emasligi, shuningdek, musulmonlarning diniy qarashlari tufayli (ko'pchilik musulmonlar tomonidan kredit tizimi "ribo – sutxo'rlik"ga teng deb ishoniladi) kredit tizimiga nisbatan ishonchsizlikdir³²⁰. Musulmonlar uchun kredit olish jarayoni juda murakkab. Buning sabablaridan biri shundaki, aksariyat musulmonlar talaba farzandlari uchun ta'lim krediti olish uchun bank ma'muriyatiga kredit to'lash kafolatini bera olmaydi. Hukumat qarorlariga qaramay, Hindiston davlat banklari qat'iy kafolat yoxud davlat ishida ishlaydigan kafil yo'qligi sababli musulmonlarga kredit berishni istamaydi. Natijada, kasb-hunar o'rgatish kurslariga kirish huquqiga ega bo'lgan musulmonlar bank yordamini ololmaydi va ta'lim olishdan voz kechishga majbur bo'lishadi³²¹.

Mamlakatdagi ta'lim muammosining jiddiyligi va ko'p qirraliligini anglagan holda, XXI asr boshlarida Hindiston hukumati ta'lim sohasidagi vaziyatni yaxshilash bo'yicha jiddiy qadamlar qo'ydi, biroq aksariyat chora-tadbirlargina musulmon jamoatchiligiga qisman ta'sir ko'rsatdi. Shunday qilib, 2004-yilda ozchilik guruhlarining ta'lim muassasalari bo'yicha "Milliy komissiya" (NEMEI) tuzildi. Komissiya markaziy va shtat hukumatlariga ta'lim sohasi hamda musulmon jamoasi uchun ta'lim muassasalarini tashkil

³¹⁸ Sachar Committee Report. – P. 77.

³¹⁹ Existing System of Madrasa Education in India. URL: <http://www.deoband.net/blogs/existing-system-of-madrasa-education-in-india>

³²⁰ Ahmad M. Educational uplift of Indian Muslims: a national priority. URL: http://www.iosworld.org/educational_uplift_of_indian_muslim.htm

³²¹ Ahmad M. Educational uplift of Indian Muslims: a national priority. URL: http://www.iosworld.org/educational_uplift_of_indian_muslim.htm

etish bilan bog'liq har qanday masalalar bo'yicha tavsiyalar berishga qaratilgan edi³²². 2006-yilda Ozchiliklar ta'limi bo'yicha Milliy monitoring qo'mitasi (NMCME) va Ozchiliklar ishlari vazirligi tashkil etildi³²³, ular diniy ozchilik qatlamlarining ahvolini, shu jumladan ta'lim sohasini yaxshilash dasturlarini rejalashtirish, muvofiqlashtirish va ishlab chiqishda muhim rol o'ynaydi.

Ozchiliklar ishlari vazirligi 2013-yilda gender omilini alohida hisobga olgan holda bunday aholi guruhlarini rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqdi va amalga oshirishga kirishdi. Ushbu strategiyaga muvofiq, diniy ozchilik jamoalaridagi qizlarga stipendiya, shuningdek, ta'lim muassasalarida kamida 30 foiz o'rin ular uchun ajratiladi³²⁴. Bundan tashqari, 11- va 12-sinflarda tahsil olayotgan qizlar uchun stipendiyal "Maulana Azad ta'lim fondi"³²⁵ (vazirlik qoshidagi avtonom tuzilma) tomonidan taqdim etildi. Ko'rilgan bir qancha chora-tadbirlarga qaramasdan, ta'limning qoloqligi hamon musulmon jamoatchiligini tashvishga solayotgan masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

2011-yil holatiga ko'ra, hind musulmonlarining 67,6 foizi savodli, bu Hindistondagi o'rtacha 74 foizga teng, musulmon jamiyatining ayollar savodxonlik darajasi esa 62 foizni³²⁶ (Hindistonda o'rtacha 65,5 foiz) tashkil qiladi. Musulmon qizlarning 19,3 foizi boshlang'ich maktabni tamomlagan, atigi 3,9 foizi esa oliy ta'limda tahsil oladi³²⁷. Shuni inobatga olgan hukumat vakillari va musulmon siyosiy hamda jamoat arboblari ta'lim sohasidagi vaziyatni yaxshilash bo'yicha tegishli dasturlar ishlab chiqish va amalga oshirish muhimligini anglab yetmoqdalar, biroq ularning harakatlari haligacha sezilarli natija bermadi.

Ayollarning umumiy savodxonligi va ta'lim darajasi bilan bog'liq eng qiyin vaziyat mamlakat shimolidagi hindiyzabon hududda, birinchi navbatda, o'rganilayotgan hudud Uttar-Pradesh shtatida - Hindistonning eng zich joylashgan ma'muriy-hududiy birligida kuzatilmoqda. Hududda musulmon aholi ulushi 19,6 foizni tashkil qiladi³²⁸, bu Hindistondagi o'rtacha 14,2 foizga to'g'ri keladi. 2012-yildagi Inson taraqqiyoti indeksiga ko'ra, Uttar-

³²² Narula M. Educational Development of Muslim Minority: With Special Reference to Muslim Concentrated States of India // Journal of Education and Research. March 2014. Vol. 4. No. 1. P. 93–108.

³²³ Shu yerga qarang

³²⁴ Muslim Women in Uttar Pradesh are Least Educated Group in India. January 15. 2014. URL: <http://islamicvoice.com/muslim-women-in-uttar-pradesh-are-least-educated-group-in-india/>

³²⁵ Mavlana Abul Kalom Muhuddin Ahmad Azad (1888—1958) — hind siyosatchisi, Hindiston mustaqillik harakati yetakchilaridan biri, hindu-musulmon birligi tarafdori. 1947 yilda Hindiston ta'lim vaziri bo'ldi.

³²⁶ URL: http://www.censusindia.gov.in/2011census/population_enumeration.html

³²⁷ URL: http://www.censusindia.gov.in/2011census/population_enumeration.html

³²⁸ Population of Uttar-Pradesh. <https://www.census2011.co.in/census/state/uttar+pradesh.html#:~:text=Uttar%20Pradesh%20Literacy%20Rate%202024,literacy%20is%20at%2057.18%20percent>

Pradesh mamlakatdagi barcha shtatlar orasida oxirgi o'rinni egalladi³²⁹. Shtatdagi musulmonlarning savodxonlik darajasi 48,71 foiz, musulmon ayollarniki esa 41,95 foiz. Shunday qilib, Uttar-Pradeshdagi musulmon xotin-qizlarning savodxonlik darajasi milliy o'rtacha ko'rsatkichdan 8 foiz orqada qolmoqda³³⁰.

Hindiston Ozchiliklar ishlari vazirligi ma'lumotlariga ko'ra (2014), Uttar-Pradeshdagi musulmon ayollar mamlakat aholisining eng kam ma'lumotli guruhini tashkil etishi, asosan, shtat musulmon jamoasining qashshoqligi, past tabaqa vakillari bo'lganligi bilan izohlanadi³³¹. Shu sabab ota-onalar ko'pincha xususiy maktablarda o'qish uchun pul to'lashga yoki farzandlarini uyda o'qitishga iqtisodiy tomonlama qodir emaslar. Aksariyat hollarda qizlar ota-onalari ishlayotgan paytda uka-singillariga qarashadi. Shtatda qizlar uchun davlat maktablari kam va ularning aksariyati musulmonlar yashaydigan hududlardan uzoqda joylashgan, bundan tashqari bu ta'lim muassasalarida yotoqxonalar ham mavjud emas. Shuningdek, 1990-yillardan buyon hind-musulmonlar o'rtasidagi ziddiyatlarning kuchayishi tufayli qizlar maktabga borish uchun jamoat transportidan foydalanishdan qo'rqib, ko'pincha uyda qolishga majbur bo'lishadi³³². Shu sababdan ko'p qizlar boshlang'ich maktab ta'limini tamomlamaydi yoki umuman qatnay olmaydi.

Shuningdek, Uttar-Pradeshda musulmon ayollarning ta'lim darajasiga ta'sir etuvchi asosiy omil deb diniy an'analarning konservatizmi va ota-onalarning o'z qizlarini oila yumushlari, bola qarash hamda uy-ro'zg'or ishlari bilan band bo'lishini xohlashi hisoblanadi³³³. Musulmonlarning aksariyat qismining fikriga ko'ra, davlat muassasalarida o'g'il va qiz bolalar birga ta'lim olishi tufayli musulmon ayollar ushbu maskanlarda tahsil olishi joiz emas³³⁴.

Bundan tashqari, Uttar-Pradeshdagi musulmonlar orasida ta'lim birinchi navbatda erkaklar uchun zarur, ayollar uchun esa shart emas, degan juda keng tarqalgan konservativ qarash mavjud. Umuman olganda, bunday qoliplar shtatda asosan hunarmandchilik va qishloq xo'jaligida band bo'lgan musulmonlarga xosdir. Shu bilan birga, yuqorida tilga olingan Sachar komissiyasi

³²⁹ Mukherjee S., Chakraborty D., Sikdar S. (2014) Three Decades of Human Development across Indian States: Inclusive Growth or Perpetual Disparity? National Institute of Public Finance and Policy, No. 2014–139. New Delhi, 2014. – P. 15.

³³⁰ Literacy rate Male and Female India 2011. URL: http://www.censusindia.gov.in/2011-prov-results/data_files/india/Final_PPT_2011_chapter6.pdf

³³¹ Muslim Women in Uttar Pradesh are Least Educated Group in India, January 15, 2014. URL: <http://islamicvoice.com/muslim-women-in-uttar-pradesh-are-least-educated-group-in-india/>

³³² Sheikh M.U.D., Jahan D.Q. Literacy Rate of Muslim Women in Uttar Pradesh (India). In Educationia Confab, Vol. 2, No. 4, April 2013, pp. 52–61.

³³³ Sheikh M.U.D., Jahan D.Q. Literacy Rate of Muslim Women in Uttar Pradesh (India). In Educationia Confab, Vol. 2, No. 4, April 2013, pp. 52–61.

³³⁴ Ruhela S.P. (ed.). Empowerment of the Indian Muslim women. New Delhi, 1998, pp. 1–21.

hisobotida ta'kidlanishicha, bu bayonotlar musulmon jamiyatiga atalgan afsonalardan biridir ³³⁵. Haqiqiy Islom diniga ergashuvchilar, aksincha, bolalarga, shu jumladan qizlarga ham to'g'ri ta'lim berishga intiladilar, ammo ijtimoiy-iqtisodiy muammolar yoki infratuzilma bilan bog'liq qiyinchiliklar tufayli ko'p hollarda o'z orzularidan voz kechishga majbur bo'lishadi³³⁶.

Uttar-Pradeshda musulmon qizlarning ta'lim olishiga to'sqinlik qilayotgan yana bir muhim omil maktablarning hukumat tomonidan belgilangan talab va standartlarga javob bermasligi, buning natijasida o'quvchi qizlar ko'pincha ta'lim olish jarayonida qatnasha olmaydi. Bir qator ishlarda ko'rsatilganidek³³⁷, musulmon xotin-qizlar tarbiyasidagi qoloqlikning eng muhim sabablaridan biri hukumatning infratuzilmani barpo etish dasturlarini amalga oshirishga, maktab, kutubxona va yotoqxonalar atrofida to'siqlar qurishga beparvo munosabatda bo'lishidir.

Maktablarda ayol kadrlarning yetishmasligi ham musulmon oilalardagi qizlarni ta'lim muassasalariga yuborishni istamaslik sabablaridan biri hisoblanadi, musulmonlar ko'p hollarda o'z qizlarini aralash ta'lim shakli ta'sis etilgan maktablarga berishni xohlamaydilar, shuningdek u yerda o'qituvchilarning aksariyati erkaklar ekanligi ham yana bir sabab bo'ladi. Buning natijasida Uttar-Pradeshdagi musulmon ayollarning atigi 3,9 foizi oliy ma'lumotga ega³³⁸.

Hindistonning eng ko'p aholisi bo'lgan Uttar-Pradesh shtatida 75 ta tuman mavjud bo'lib, ularda ham aholi savodxonlik ko'rsatkichi turlicha hisoblanadi. 2011-yilgi aholini ro'yxatga olish ma'lumotlariga ko'ra, Uttar-Pradesh shtatining G'ozibod tumanida xotin-qizlarning savodxonlik ko'rsatkichi 81.42 foizni tashkil etgan bo'lib, bu ushbu hududdagi eng yuqori ko'rsatkich hisoblanadi. Kanpur Nagar (76,89%), Lakhnau (73,88%), Gautam Buddha Nagar (72,78%), Auraiya (71,97%), Etava (71,16%), Kanpur Dehat (68,48%), Mainpuri (68,35%), Varanasi (68,20%), Meerut (65,69%) va Mau (65,59%) savodxonlik ko'rsatkichi bo'yicha G'ozibod tumanidan keyingi o'rinni egallagan tumanlar hisoblanadi. Yuqori iqtisodiy o'sish va shahar muhiti bu tumanlarda ayollar savodxonligining yuqori bo'lishining asosiy sabablari hisoblanadi.

³³⁵ Sachar Committee Report. (2006) Social, Economic and Educational Status of the Muslim Community of India, Prime Minister's High Level Committee. Cabinet Secretariat Government of India, New Delhi, 2006. – P. 85.

³³⁶ Sachar Committee Report. (2006) Social, Economic and Educational Status of the Muslim Community of India, Prime Minister's High Level Committee. Cabinet Secretariat Government of India, New Delhi, 2006. – P. 85.

³³⁷ Abidi A., Abbas S. (2011) Educational marginalization of Muslim in a metropolitan: A sociological study of Jamia Nagar Government Schools. New Delhi. Islam and Muslim Societies: A social Science Journal, 4 (1), 2011, pp. 1–12.; Husain S. (2010) Educational attainment of Muslim women in India: Obstacles and interventions. In A. Waheed (Ed.), Minority education in India: Issues of access, equity and inclusion. New Delhi, 2010, pp. 52–69.

³³⁸ URL: http://www.censusindia.gov.in/2011census/population_enumeration.html

Shunday qilib, Uttar-Pradesh shtatida xotin-qizlar savodxonlik darajasi tumanlarda turlicha bo'lib, ayollarning savodxonlik darajasi 30 foizdan oshmaydigan ko'plab hududlar mavjud (Balrampur, Bahraich, Rampur, Gonda) va eng past savodxonlik darajasi Nepal bilan chegaradagi Shrivastida (15.21) qayd etilgan³³⁹. Bu birinchi navbatda tumanlarning iqtisodiy rivojlanish darajasi bilan bog'liq. Uttar-Pradeshning sanoatlashgan g'arbiy tumanlarida ta'lim Nepal bilan chegaradosh hududlarga qaraganda ancha ilg'or va an'anaviy (hunarmandchilik) ishlab chiqarishga ixtisoslashgan.

Xulosa. Bugungi kunda har bir davlat jamiyatining taxminan yarmini xotin-qizlar tashkil etadi. Bu esa o'z navbatida xotin-qizlarning jamiyatdagi o'rnini nechoqlik muhim ekanligidan dalolatdir. Misol uchun, rivojlanayotgan davlat iqtisodiyoti uchun oliy ma'lumotli, professional kadr juda muhim hisoblanadi va uning soni qancha ko'p bo'lsa, mamlakat iqtisodiyotiga ham shuncha foyda keltiradi. Mamlakat aholisining deyarli yarmini tashkil etayotgan xotin-qizlarning salohiyatidan foydalanmasdan ularni bir chetga so'rib qo'yish esa malakali kadrlar sonini deyarli yarmini yo'qotishga teng hisoblanadi. Shuning uchun ham rivojlangan davlatlarda erkaklar bilan bir qatorda ayollarning ta'lim olishi ta'minlangan.

Hindistonda ham ayollar jamiyatning taxminan yarmini tashkil qiladi. Shu sabab ham mamlakat mustaqillikka erishganidan so'ng ta'lim sohasida xotin-qizlarning ishtirokini kengaytirish, savodxonlik ko'rsatkichlarida gender nomutanosiblikni kamaytirish borasida ko'plab dasturlarni ishlab chiqildi, xususan Uttar-Pradesh shtatida ayollarning jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lishi, ta'lim olish, xotin-qizlar uchun alohida maktablar tashkil etish, kambag'al oila farzandlari uchun qulay shart-sharoit yaratish, ularga nafaqat ijtimoiy, balki moddiy yordam ham ko'rsatish choralari ishlab chiqildi. Biroq, jamiyatda hal qilinishi kerak bo'lgan bir qancha muammolar mavjudligi bois ayollarning bir qismi hamon savodsiz. Bu esa inson qo'lida mablag'i bo'la turib, undan foydalanmaslikka teng deganidir. Hukumat tomonidan jamiyatdagi aholining dunyo qarashini kengaytirishga yordam berilishi, ta'lim sohasida tahsil olayotgan xotin-qizlarga amalda ham qonunan, ham ma'nan, ham moddiy tomonla yordam ko'rsatilishi zarur.

³³⁹ Sheikh M.U.D., Jahan D.Q. Op. cit. - P. 58.

Pokiston siyosatida ilk ayol liderlar: shakllanish va ta'sir

*To'xtasinova Shaxnoza Ibroximovna
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti,
mustaqil izlanuvchi.*

Annotatsiya. Ushbu maqolada Pokiston tarixida siyosiy maydonga chiqqan ilk faol ayollarning roli va ularning jamiyatdagi o'rni tahlil qilinadi. Ayniqsa, mustaqillikdan keyingi davrda ayollarning siyosiy sahnaga kirib kelishi, ular duch kelgan ijtimoiy va madaniy to'siqlar, shuningdek, bu to'siqlarga qaramay erishgan muvaffaqiyatlari yoritiladi. Maqolada Fatima Jinna, Begum Ra'na Liaquat Ali Xon, Benazir Bhutto kabi etakchi ayollar faoliyatining tahlili orqali ularning siyosiy jarayonlarga ko'rsatgan ta'siri ochib beriladi. Shuningdek, ayollar siyosiy faolligini rag'batlantirishga xizmat qilgan qonunchilik islohotlari va fuqarolik jamiyati harakatlari ham ko'rib chiqiladi. Maqola Pokiston siyosiy tarixida ayollar tutgan o'rinni qayta baholashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Pokiston, siyosiy jarayon, ayollar faolligi, Fatima Jinna, Ra'na Liaquat Ali Xon, Benazir Bhutto, Maliha Lodxi, siyosiy ishtirok, ayollar huquqlari, mustaqillik davri, gender tengligi, siyosiy liderlik, ayollar harakati, fuqarolik jamiyati.

1947-yil 14-avgustda Pokiston mustaqillikka erishganidan beri ayollar parlament siyosatida faol ishtirok etib kelmoqda. Birinchi va ikkinchi Ta'sis Assambleyalarida ularning vakillik darajasi pastligicha qoldi, ammo Pokiston Konstitutsiyasiga kiritilgan tuzatishlar ularning parlamentda ko'proq ishtirok etishi uchun yo'l ochdi.³⁴⁰ Bundan tashqari, yillar davomida qabul qilingan ilg'or qonunlar ularning qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatlardagi ishtirokini yaxshilashga yordam berdi. 2002 yildan beri ayol siyosatchilar ham federal, ham viloyat majlislarida muhim vakillikka ega.

Ayollar Pokistonning teng huquqli fuqarolari sifatida umumiy saylovlarda erkin ishtirok etishlari va milliy, viloyat va mahalliy darajadagi istalgan davlat lavozimiga hech qanday kamsitishsiz saylanishlari mumkin. 1956 yilgi konstitutsiyada mustahkamlab qo'yilgan barcha saylovlarda, umumiy so'rovlarda yoki qo'shimcha so'rovlarda ovoz berish huquqidan erkin foydalanishadi. Ular to'g'ridan-to'g'ri yoki ayollar uchun ajratilgan kvota orqali saylovda ishtirok etishlari mumkin. Qonun ayollardan biron bir yuqori davlat lavozimini egallashni talab qilmaydi. Pokiston ayollarni Bosh vazir, Federal vazir, Milliy Assambleya spikeri, Muxolifat rahbari va boshqalar sifatida qabul qilgan.

³⁴⁰ "Fatima Jinnah: Mother of the Nation" M. Reza Pirbhai Cambridge University Press, 2017

Pokistonning ketma-ket hukumatlari va parlamentariylari qonun chiqaruvchi organlarda ayollarning muhim vakilligini ta'minlashga hissa qo'shdilar. Shu maqsadda hukumat Pokiston Konstitutsiyasi va qonunlariga bir qancha qoidalarni kiritish orqali ijobiy qadamlar tashladi. Pokistonning 1956 yilgi Konstitutsiyasida bir palatali parlamentda ayollar uchun 10 ta o'rin ajratilgan, Sharqiy va G'arbiy Pokistondan har biriga 5 ta o'rin ajratilgan. 1962 yilgi Pokiston Konstitutsiyasida Milliy Assambleyada ayollar uchun oltita, Sharqiy va G'arbiy Pokiston uchun uchtdan o'rin ajratilgan. Pokistonning 1973 yilgi Konstitutsiyasi kuchga kirgan yoki Milliy Assambleyaga uchinchi umumiy saylovlar o'tkazilgan kundan boshlab, qaysi biri keyinroq sodir bo'lishidan qat'i nazar, o'n yil muddatga ayollar uchun 10 ta o'rinni ajratdi. 1985 yilda o'nta o'rin yigirmaga ko'paytirildi, 2002 yilda general Pervez Musharraf davrida ayollar uchun ajratilgan o'rinlar soni oltmishtaga ko'tarildi.³⁴¹

Pokiston tarixida siyosiy jarayonlar ko'p jihatdan erkaklar dominanti bo'lgan siyosiy muhitda shakllangan bo'lsa-da, mamlakat mustaqillikka erishgan ilk yillardan boshlab ayollar ham siyosiy maydonga chiqib, o'zlarining faolligi, qat'iyati va ijtimoiy ongini namoyon eta boshladilar.

Bu jarayon ayniqsa Hindiston yarimoroli mustamlakachilikdan ozod bo'lganidan so'ng yuzaga chiqqan ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar fonida yanada faollashdi. Aynan shu davrda bir qator jasoratli va ongli ayollar Pokiston siyosiy hayotining shakllanishida muhim rol o'ynay boshladi. Ularning faoliyati nafaqat siyosiy tuzumga ta'sir ko'rsatdi, balki kelajak avlod ayollari uchun ham ilhom manbaiga aylandi.³⁴²

Fatima Jinna, Begum Ra'na Liaquat Ali Xon, Jahanara Shahnawaz kabi ayollar o'zlarining siyosiy nutqlari, tashkilotchi qobiliyatlari va ijtimoiy faoliyatlari orqali Pokiston siyosiy tarixida iz qoldirgan ilk lider ayollar sifatida tan olinadi. Ular nafaqat ayollar huquqlarini himoya qildilar, balki milliy mustaqillik, demokratiya, ta'lim va sog'liqni saqlash kabi sohalarda ham faol ishtirok etdilar.

Mazkur maqola Pokistondagi siyosiy tizimda ilk faol ayollarning roli, ularning siyosiy va ijtimoiy kurashdagi o'rni, duch kelgan to'siqlari va erishgan yutuqlarini tahlil qilishga qaratilgan. Ushbu tahlil orqali Pokiston siyosiy tarixida ayollar ishtirokining rivojlanish bosqichlarini chuqurroq anglash imkonini beradi.

341 The Oxford encyclopedia of women in world history, V 1 Bonnie G. Smith: Oxford University Press, 2008 — 653-bet. ISBN 978-0-19-514890-9.
https://archive.org/details/oxfordencycoped0000unse_k2h2/page/652/mode/2up

342 "In brief By Ali Iqbal". Dawn Weekly. 28 جون 2013 میں اصل سے آرکائیو شدہ اخذ. بتاريخ شده اخذ. 14 اپریل 2013

Fotima Jinna (1893 yil 30 iyul - 1967 yil 8 iyul) Muhammad Ali Jinnaning (Pokiston asoschisi va Britaniya hukmronligidan mustaqillik uchun harakatdagi faol siyosiy arbob) singlisi. U Pokistonda Xatun-e-Pakistan ("Pokiston xonimi") va Madar-e-Millat ("Xalq onasi") laqablari bilan tanilgan. U Pokiston harakatining faol ishtirokchisi va Butun Hindiston musulmon ayollari talabalar federatsiyasining asosiy tashkilotchisi edi. Pokiston tashkil topganidan va ukasi vafotidan keyin u mamlakat siyosiy hayotining faol ishtirokchisi bo'lib qoldi. Fotima Jinna 1893-yil 30-iyulda Karachida tug'ilgan. Uning akasi 1901 yilda otasi vafotidan keyin Fotimaning vasiysi bo'ldi. U 1902 yilda Bombeydagi Bandra monastiriga kirdi. 1919 yilda Fotima Kalkuttadagi tibbiyot universitetida o'qishni davom ettirdi. 1923 yilda u Bombeyda tibbiy klinikani ochdi.

1947 yilda Fotima Jinna Ayollarga yordam qo'mitasini tuzdi, keyinchalik u butun Pokiston ayollari uyushmasining yadrosini tashkil etdi. 1960-yillarda Jinna muxolifat partiyalari koalitsiyasi nomzodi sifatida Pokiston prezidentligiga da'vogarlik qilganida siyosiy hayotning birinchi qatoriga qaytdi. U prezidentlikdagi raqibi general Ayub Xonni diktator deb atadi.

Dakkada Fotimani qo'llab-quvvatlash uchun o'tkazilgan mitingda 250 ming kishi qatnashdi. Namoyishchilar uni xalq onasi sifatida olqishladi. Jinna saylovda Ayub Xonga yutqazdi, biroq ba'zi viloyatlarda ko'pchilikni qo'lga kiritdi. Ko'pgina tarixchilarning fikriga ko'ra, prezidentlik saylovlari xalqaro standartlarga javob bermadi, ular Ayubxon foydasiga o'tkazildi. Muhammad Alining singlisi sifatida u yuksak hurmatga sazovor bo'ldi va xalqning demokratik intilishlari ramziga aylandi. 1965 yilda Fotima Jinna yana prezidentlikka nomzodini qo'yishga qaror qildi.

U bilvosita saylovda amaldagi prezident Ayub Xonga qarshi chiqdi, muxolifat partiyalari Fotima Jinnani nomzod sifatida tanladilar. Saylovlar 1965 yil 2 yanvarda bo'lib o'tdi. Prezidentlikka nomzodlar: Ayub Xon, Fotima Jinna va hech qanday partiyaga aloqasi bo'lmagan yana ikki siyosatchi edi. Bir oylik qisqa muddatli saylov kampaniyasi bo'lib o'tdi, natijada saylovchilar kollegiyasi tomonidan Muhammad Ayubxon saylandi. Fotima Jinna 1967 yil 8 iyulda Karachida vafot etdi. O'limning rasmiy sababi yurak etishmovchiligi sifatida ko'rsatilgan, ammo u Liaquat Ali Xonni o'ldirgan guruh tomonidan o'ldirilgani haqida mish-mishlar mavjud. 2003 yilda Muhammad Ali Jinnaning jiyanlari Akbar Pirbaxay Fotima Jinnaning o'ldirilgani haqida bayonot berdi.

Ra'ana Liaquat Ali Khan (1905 yil 13 fevral - 1990 yil 13 iyun) Pokistonda 1947 yildan 1951 yilgacha birinchi xonim. Uning turmush o'rtog'i Liaquat Ali Xon mamlakat tarixidagi birinchi bosh vazir bo'lib ishlagan.³⁴³

³⁴³ *"Легенда: Раана Лиакат Али Хан". Управление электронного правительства. Женские фракции парламента Пакистана. 2010. Архивировано с оригинал ([aspx](#)) 28 марта 2014 г.*

Raana Liaquat Ali Xon Pokiston harakatining etakchi ayollar arboblardan biri, Sovuq urush davrida professional iqtisodchi va davlat arbobi edi. Raana siyosiy faoliyatini 1940-yillarda boshlagan va Pokistondagi muhim voqealarga aralashgan. Muhammad Ali Jinna boshchiligidagi Pokiston Harakati ijroiya qo'mitasi a'zosi bo'lib ishlagan. Keyin u Pokiston Harakatining iqtisodiy maslahatchisi bo'lib ishlagan va turmush o'rtog'i Liaquat Xon Ali mamlakat hukumatini boshqarganida Pokistonning birinchi xonimi bo'lgan. Pokistonning birinchi xonimi sifatida u mamlakatdagi ayollarning ta'lim darajasini oshirish yo'nalishini nazorat qildi. Keyingi o'n yilliklar davomida u davlat xizmatchisi bo'lib ishladi.

1970-yillarda u mamlakat bosh vaziri etib saylangan Zulfiqor Ali Bxutoning sotsialistik siyosiy harakatiga qo'shildi. U Zulfiqor Ali Bxutto va uning hukumatining eng ishonchli hukumat va iqtisodiy maslahatchilaridan biri bo'lgan va mamlakatning ko'plab muhim iqtisodiy qarorlarini qabul qilishda ta'sirchan rol o'ynagan. Zulfiqor Ali Bxutto Sind gubernatori lavozimiga Raana nomzodini ilgari surdi va u 1973 yil 15 fevralda qasamyod qildi. U Sindning birinchi ayol gubernatori va Karachi universitetining birinchi rektori bo'ldi. 1977 yilda Raana Zulfiqor Ali Bxutto va uning partiyasi bilan birga 1977 yilgi parlament saylovlarida g'alaba qozondi, ammo Pokiston armiyasi shtab boshlig'i general Ziyo-ul-Haq boshchiligidagi harbiy to'ntarish tufayli gubernator etib qayta saylanmadi. U 1990 yilda yurak tutilishi tufayli vafot etdi va Karachida davlat va harbiy sharaf bilan dafn qilindi.³⁴⁴

Asma Jahongir (1952 yil 27 yanvar - 2018 yil 11 fevral). Pokistonlik inson huquqlari faoli, huquqshunos va ijtimoiy faol, Pokiston Inson huquqlari komissiyasining asoschilaridan biri va raisi edi. U Advokatlar Harakatida rahbarlik lavozimlarini egallagan, Birlashgan Millatlar Tashkilotining din va e'tiqod erkinligi bo'yicha maxsus ma'ruzachisi bo'lgan va Xalqaro Inqiroz Guruhining ishonchli vakili edi.

1988 yilgacha Pokistonga qaytib kelguniga qadar Xalqaro bolalarni himoya qilish tashkiloti raisining o'rinbosari bo'ldi. 1987 yilda u Pokiston Inson huquqlari komissiyasining ham bosh kotibi bo'ldi. 1993 yilda u ko'tarildi va Komissiya raisi bo'ldi. Advokatlar harakati etakchilaridan biri bo'lganidan so'ng u Pokistonda Oliy sud advokatlar assotsiatsiyasi prezidenti lavozimini egallagan birinchi ayol bo'ldi. U Inson huquqlari bo'yicha Janubiy Osiyo forumining ham raisi va Inson huquqlari bo'yicha Xalqaro federatsiya vitse-prezidenti edi. Jahongir 2004-yil avgustidan 2010-yil iyuligacha Birlashgan Millatlar Tashkilotining din va e'tiqod erkinligi bo'yicha maxsus

³⁴⁴ Benazir Bhutto: A Political Biography Muhammad ali Shaikh 2000

ma'ruzachisi, shu jumladan Shri-Lankadagi inson huquqlari buzilishini tergov qilish bo'yicha AQSh komissiyasi va G'arbdagi Isroil turar-joylari bo'yicha faktlarni aniqlash missiyasi tarkibida ishlagan. Bank va G'azo sektorida. 2016-yilda u 2018-yil fevral oyida vafot etguniga qadar Erondagi inson huquqlari ahvoli bo'yicha BMTning maxsus ma'ruzachisi etib tayinlandi.

2014-yilda "Yaxshi yashash" mukofoti (Eduard Snouden bilan birga) "Pokistonda o'ta og'ir vaziyatlarda va katta shaxsiy xavf ostida bo'lgan inson huquqlarini himoya qilgani, va targ'ib qilgani" uchun; 2010 yilda "Freedom Award" va "Hilol-i-Imtiaz"; 2005 yilda Sitara-i-Imtiaz mukofoti va Ramon Magsaysay mukofoti; 1995 yilda Martin Ennals mukofoti va inson huquqlari madaniyatini rivojlantirish uchun YuNESKO/Bilbao mukofoti. Bundan tashqari, u Legion xizmatlari uchun mukofotlangan va 2016 yilda Pensilvaniya universiteti yuridik fakulteti unga fan doktori darajasini berdi U ikkita kitob yozgan va nashr etgan: "Hudud farmoni: ilohiy jazo?" va "Kichik xudoning farzandlari". 2018-yil 23-martda u Pokiston Prezidenti Mamnun Husayn tomonidan davlat oldidagi eng yuqori darajadagi xizmatlari va diplomatik xizmatlari uchun vafotidan keyin "A'lo daraja" ordeni bilan taqdirlandi. 345 Benazir Bhutto (1953 yil 21 iyun- 2007 yil 27 dekabr). 1988-1990 va 1993-1996 yillarda Pokiston Islom Respublikasining Bosh vaziri, asosan musulmonlar yashaydigan mamlakatda hukumatning birinchi ayol rahbari.

Benazir Bhutto (1953-yil 21-iyun – 2007-yil 27-dekabr) - pokistonlik siyosat va davlat arbobi, 1988-1990-yillarda va yana 1993-1996-yillarda Pokistonning Bosh vazirlari lavozimlarida ishlagan. U musulmonlar yashovchi mamlakatda demokratik hukumat boshchiligiga saylangan birinchi ayol edi. Mafkuraviy jihatdan liberal va dunyoviy, u 1980-yillarning boshidan 2007-yilda o'ldirilguniga qadar Pokiston Xalq partiyasini (PPP) boshqargan.

Bxutto Karachida siyosiy jihatdan muhim, boy aristokrat oilada, sindlar, forslar va kurdlar bilan aralashib tug'ilgan. U Garvard universiteti va Oksford universitetida tahsil olgan, u erda Oksford Ittifoqi prezidenti bo'lgan. Uning otasi, PPP rahbari Zulfiqor Bxutto 1973 yilda sotsialistik platformada bosh vazir etib saylangan. U 1977-yilda, otasi harbiy to'ntarish natijasida ag'darilib, qatl etilishidan sal avval Pokistonga qaytib keldi. Bhutto va uning onasi Nusrat PXPni nazorat qilishdi va "Mamlakatda demokratiyani tiklash uchun" harakatiga rahbarlik qilishdi; Bxutto Muhammad Ziy-ul-Haq harbiy hukumati tomonidan bir necha bor qamoqqa tashlangan va keyin o'zi 1984 yilda Britaniyaga surgun qilingan. U 1986 yilda qaytib keldi va Tetcherning iqtisodining ta'siri ostida PNP platformasini 1988 yilgi saylovlarda g'alaba

³⁴⁵ [Zulfi Bhuto of Pakistan: His life and Times](#). — Oxford: Oxford University Press, 1993. — 378 p. — [ISBN 978-0-19-507661-5](#). — P. 4.

qozonishdan oldin sotsialistikdan liberalga aylantirdi. Bosh vazir sifatida uning islohotga urinishlari konservativ va islomiy kuchlar, jumladan prezident G‘ulom Ishaq Xon va qudratli armiya tomonidan bostirildi. Uning ma‘muriyati korruptsiya va qarindoshchilikda ayblanib, 1990 yilda Xon tomonidan ishdan bo‘shatildi. Razvedka xizmatlari konservativ Islom Demokratik Alyansi (IDI) g‘alabasini ta‘minlash uchun o‘sha yilgi saylovlarni soxtalashtirdi, shundan so‘ng Bxutto muxolifat etakchisiga aylandi. Bosh vazir Navoz Sharifning IJI hukumati ham korruptsiyada ayblanib iste‘foga chiqarilganidan so‘ng, Bxutto 1993 yilgi saylovlarda PPPni g‘alaba qozondi. Ikkinchi muddati davomida u iqtisodiy xususiy lashtirish va ayollar huquqlarini himoya qilish bo‘yicha harakatlarni nazorat qildi³⁴⁶.

PPP 1997 yilgi saylovlarda mag‘lub bo‘ldi va u 1998 yilda o‘z-o‘zidan surgunga ketdi va keyingi o‘n yil davomida Dubay va London o‘rtasida yashadi. Keng ko‘lamli korruptsiya tergov natijasida 2003 yilda Shveytsariya sudi hukm chiqardi. Amerika Qo‘shma Shtatlari vositachiligida o‘sha paytdagi prezident general Parvez Musharraf bilan muzokaralardan so‘ng, u 2008 yilgi saylovlarda ishtirok etish uchun 2007 yilda Pokistonga qaytib keldi; uning platformasida armiya ustidan fuqarolik nazorati va islomiy zo‘ravonlikning kuchayishiga qarshilik ko‘rsatilgan. Uzoq vaqt surgunda bo‘lganidan so‘ng, u o‘z vataniga qaytib keldi, u erda 2007 yilning so‘nggi oylarida teraktlar orqali uning hayotiga ikki marta suiqaqd qilindi: birinchi urinish 2007 yil 18 oktyabrda amalga oshirildi, buning natijasida 139 dan ortiq odamlar halok bo‘ldi, 450 kishi yaralandi, Benazir Bxuttoning o‘zi tirik qoldi; 2007 yil 27 dekabrda ikkinchi urinish natijasida Bxutto kamida 23 kishi bilan birga halok bo‘ldi va 90 kishi yaralandi.

Maliha Lodxi (15 noyabr 1953 yil). Maliha Lodi PhD; Pokistonning Panjob viloyati, Lahor shahrida tug‘ilgan, taxminiy 1953 yilda tug‘ilgan-Pokistonlik jurnalist, siyosatshunos, pedagog va diplomat. Pokistonning AQSh va Buyuk Britaniyadagi elchisi (2003-2008), 2015-2019 yillarda - Pokistonning BMTdagi doimiy vakili (bu lavozimni egallagan birinchi ayol).

Maliha Lodhi o‘rta sinf oilasida tug‘ilgan. Uning otasi sobiq dengiz zobiti bo‘lib, keyinchalik neft biznesiga kirgan va Britaniya-Pokiston neft kompaniyasi Attock Oil Co.da boshqaruv lavozimini egallagan. Onasi oliy ma‘lumot va jurnalistika magistri darajasini oldi, AQShda o‘qishni davom ettirishga taklif qilindi, lekin o‘z karerasini uy va farzandlariga g‘amxo‘rlik qilish foydasiga tark etishga qaror qildi - bir qizi va ikki o‘g‘li. Oila ta‘limning qadrini tushundi. Malihaning o‘zi o‘rta ma‘lumotni Lahor, Karachidagi

³⁴⁶ [Salmaan Taseer: Bhutto: a political biography](#). — New Delhi: Vikas Publishing House, 1980. — 208 p. — [ISBN 0-7069-1085-0](#)

maktablarda va Ravalpindidagi katolik maktabida olgan, shundan so‘ng u oliy ma’lumot olish uchun Buyuk Britaniyaga ketgan³⁴⁷.

1972 yilda London iqtisodiyot va siyosatshunoslik maktabiga o‘qishga kirib, 1976 yilda davlat moliyasi ixtisosligi bo‘yicha iqtisod bo‘yicha bakalavr darajasini oldi, so‘ngra siyosatshunoslik bo‘yicha mutaxassis sifatida tahsil oldi va “Bhutto, Pokiston Xalq partiyasi va 1967-1977 yillarda Pokistonda siyosiy taraqqiyot” mavzusida ilmiy ishlar olib bordi va 1980 yilda siyosat fanlari nomzodi ilmiy darajasini oldi. Maliha Lodxining malaka oshirishi o‘zining pedagogik faoliyati bilan birga kechdi - u qisqa muddat Islomobodagi Quaid-i-Azam universitetida kurslar o‘tkazdi va keyinchalik besh yil davomida (1980-1985) mustaqil ravishda siyosatshunoslik va siyosiy sotsiologiyadan dars berdi. alma mater. Xuddi shu davrda u londonlik bankirga turmushga chiqdi, lekin besh yildan so‘ng ajrashib, o‘g‘li Faysalni qoldirdi.

1986 yilda Pokistonga qaytganidan beri Maliha Lodhi jurnalistika bilan shug‘ullanadi. 1987 yilda ingliz tilidagi “The Muslim” jurnaliga muallif sifatida ish boshlagan, bir necha yil o‘tgach, u bosh muharrir lavozimiga ko‘tarilgan va keyinchalik Pokistonning eng yirik ingliz tilidagi “The News International” gazetasini yaratishga yordam bergan. Benazir Bxutoning Pokiston Bosh vaziri lavozimiga qaytishida Lodxining jurnalistik faoliyati va aloqalari muhim rol o‘ynagan, deb ishoniladi, shu bilan birga, Maliha Lodxi Bxutto uchun apologist bo‘lmagan va o‘zining qattiqqo‘lligi bilan tanilgan edi. tanqid. Buni bir vaqtlar Benazirning o‘zi tasdiqlagan va 1990-yillar boshida bir qancha amerikalik kongressmenlar bilan uchrashuvda Malihani “uning bosh tanqidchisi” sifatida tanishtirgan edi. Maliha Lodhaning diplomatik faoliyati uning uchun kutilmaganda, 1993 yil oktyabr oyida Benazir Bxuttodan to‘satdan Pokistonning boshqa davlatlar bilan diplomatik munosabatlaridagi eng muhim lavozimlardan birini - Amerika Qo‘shma Shtatlaridagi elchixonani egallash taklifini olganida boshlandi³⁴⁸.. Buni kutmagan Malixa bosh vazirdan o‘ylash uchun vaqt so‘radi, biroq ikki kundan so‘ng tezda qaror qabul qilish bosimi ostida u buni qabul qildi va so‘nggi besh yil ichida mamlakat tarixi bo‘yicha kitob yozish rejasini keyinga qoldirdi. yillar

1997 yilda elchilik faoliyatini tugatgan Maliha Lodxi 1999 yildan 2002 yilgacha AQShdagi elchixona rahbari etib qayta tayinlandi va keyinchalik Londonga Oliy komissar (mamlakatlar o‘rtasidagi diplomatik aloqalar bo‘yicha Favqulodda va Muxtor elchiga o‘xshash) sifatida yuborildi. Britaniya

³⁴⁷ Marilyn Séphocle. Ambassador Maleeha Lodhi of the Islamic Republic of Pakistan // [Then, They Were Twelve: The Women of Washington's Embassy Row](#). — Greenwood Publishing Group, 2000. — P. 133-148. — 218 p. — ISBN 9780275968335.

³⁴⁸ Howard B. Schaffer, Teresita C. Schaffer. Working the Congress: The Brown Amendment // [How Pakistan Negotiates with the United States: Riding the Roller Coaster](#). — US Institute of Peace Press, 2011. — P. 92-94. — 199 p. — ISBN 9781601270757.

Hamdo'stligi) Pokistonning Buyuk Britaniyadagi. Lodhaning Qo'shma Shtatlardagi elchisi sifatidagi maqsadlaridan biri, uning so'zlariga ko'ra, diplomatik hamkorlarning Pokiston haqidagi "qo'pol davlat" haqidagi tasavvurini o'zgartirish va ularni o'z mamlakatini demokratik davlat namunasi sifatida qo'llab-quvvatlash yaxshiroq ekanligiga ishonitirish edi. Musulmon davlati Pokistonning yanada radikal islomiy rejimlarga nisbatan pozitsiyasini zaiflashtirib, hamkorlikni rad etishdan ko'ra. Amerikadagi ikkinchi faoliyati davomida Lodhi 2001 yil 11 sentyabrdagi teraktlardan keyingi munozaralarda qatnashib, Pokistonni Qo'shma Shtatlar dushmani emas, balki sherik sifatida qabul qilishda rol o'ynadi. 2015 yil fevral oyidan beri Maliha Lodhi Pokistonning Birlashgan Millatlar Tashkilotidagi Doimiy vakili lavozimida ishlagan.

Hina Jilani (1953 yilda tug'ilgan, Lahor, Panjob, Pokiston). 1992 yilda Pokiston Oliy sudida advokat va inson huquqlari faoli. BMT Bosh kotibining inson huquqlari himoyachilari bo'yicha sobiq maxsus vakili (2000-2008). Hina Jilani 1979-yilda, Pokistonda 1958-yilgi harbiy to'ntarishdan keyin ham harbiy holat hukmron bo'lgan paytda advokatlik faoliyatini boshlagan. Jahongir singlisi Asma bilan birgalikda Pokiston tarixida birinchi yuridik klinikani ochdi. Ayollar huquqlarini himoya qilish va Pokistonning kamsituvchi qonunlarini o'zgartirish uchun kampaniya olib borgan Ayollar muammolari forumiga asos solgan. Jilaniy aholining zaif qatlamlari, jumladan, ayollar, ozchiliklar, bolalar va mahbuslar uchun yaxshilanishga olib kelgan sud ishlarida ishtirok etishi bilan mashhur³⁴⁹. U Pokiston Inson Huquqlari Komissiyasining asoschisi.

2000 yildan 2008 yilgacha u Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh kotibining Inson huquqlari himoyachilari bo'yicha birinchi maxsus vakili bo'lib ishlagan. Bu lavozimda u inson huquqlari buzilishini o'rganib chiqdi va butun dunyodagi huquq himoyachilari tajribasini tahlil qildi. 2004 yilda BMT Xavfsizlik Kengashi Jilaniyni Darfur mojarosi bo'yicha xalqaro tergov komissiyasi a'zosi etib tayinladi. 2006 yildan 2008 yilgacha Jilaniy Xalqaro huquqshunoslar komissiyasi tomonidan Inson huquqlari va terrorizmga qarshi kurash guruhi a'zosi etib tayinlangan, 2009 yil aprel oyida esa BMTning G'azo sektoridagi faktlarni aniqlash missiyasi a'zosi bo'lgan. 2013-yilda Jilaniy huquqshunoslar xalqaro komissiyasiga saylangan. Jilani "oqsoqollar" dan biri va front chizig'i himoyachilarining boshqaruv kengashi.

Bunday faol ayollar xozirgi zamonaviy Pokiston islom respublikasida son sanoqsiz. Aynan biz keltirib o'tgan faol ayollarimiz ilk mustaqilikka erishgan davrida konservatizm va davlatni islomlashtirish yo'lida kurash oilb

³⁴⁹ ["Interview with Hina Jilani". Asia Society](#). 25 July 2017. Retrieved 21 December 2023.

borilayotgan davrga to'g'ri keladi. O'zlarini jasoratini, kuchini va bilimini ishga solib davlat rahbarligiga aylangan ushbu ayollar o'zlarini xarakati bilan dunyoga o'rnak bo'la oldi. G'arbning rivojlangan davlatlariga Sharq ayollari qanchalik jasoratli ekanini namoyon qila oldi.

Xulosa qilib aytganda, Pokiston siyosiy tarixida ilk faol ayollar o'zlarining jasorati, ongli harakatlari va barqaror pozitsiyalari bilan nafaqat siyosiy maydonni, balki butun jamiyatdagi gender munosabatlarini ham o'zgartirish yo'lida muhim qadamlar tashlaganlar. Fatima Jinna, Ra'na Liaquat Ali Xon kabi ayollar faolligi Pokistonda ayollar siyosiy ishtirokining poydevorini yaratdi va keyingi avlodlar uchun yo'l ochdi. Ular tomonidan ko'rsatilgan liderlik, tashkilotchilik va siyosiy harakatlar nafaqat ayollar huquqlari uchun, balki milliy taraqqiyot va demokratik jarayonlarning rivojlanishi uchun ham muhim bo'ldi.

Ushbu maqolada o'rganilgan tarixiy shaxslar va ularning faoliyati bugungi kunda ham dolzarb bo'lib, ayollarni siyosatga faolroq jalb etish, gender tengligi siyosatini mustahkamlash va ijtimoiy adolat tamoyillarini kengroq tatbiq etishda muhim ilhom manbaidir. Ularning tajribasi shuni ko'rsatadiki, har qanday siyosiy tizimning barqarorligi va adolatliligi ayollarning faol ishtirokisiz to'liq bo'la olmaydi.

Gender tengligi nuqtai nazaridan Malayziyada ayollarning siyosiy faolligini ilmiy baholash

Samiyeva Madinaxon Baxtiyor qizi

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti,

Tayanch doktorant

E-mail: madinasamiyeva2@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot Malayziyada demokratik boshqaruv doirasida ayollarning siyosiy ishtiroki darajasini baholaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, 1957-yilda mustaqillikka erishgan Malayziyada ayollar saylovlarda ovoz berish va siyosiy jarayonlarda qatnashish huquqidan faol foydalanib kelmoqda. Konstitutsiyaning 8-moddasi 2-bandi esa gender tengligini kafolatlaydi va ayollarga nisbatan har qanday kamsitish yoki cheklashlarga yo'l qo'yilmasligini ta'minlaydi. Shuningdek, 2018 yilgi umumiy saylovlardan keyin Malayziyada ayollar Bosh vazir o'rinbosari, parlament a'zolari, vazirlar, vazir o'rinbosarlari va korrupsiyaga qarshi kurash bo'yicha rahbar kabi muhim siyosiy lavozimlarni egallash borasida sezilarli yutuqlarga erishganini ko'rsatadi. Biroq, ushbu ijobiy o'zgarishlarga qaramay,

Malayziya ayollari hali ham siyosiy manfaatlarini to'liq ro'yobga chiqarishda ko'plab muammolarga duch kelmoqda. Bu muammolar orasida madaniy va diniy e'tiqodlardan kelib chiqadigan patriarxal hukmronlik, oila va turmush o'rtog'i tomonidan etarlicha qo'llab-quvvatlanmaslik, moliyaviy yordamning etishmasligi, siyosiy tayyorgarlikning kamligi va siyosiy partiyalarning ayollarni chetga surishi kabi omillar mavjud. Bu salbiy holatlar ayollarning siyosiy faolligiga to'sqinlik qilib, liberal demokratik nazariya tamoyillariga zid keladi. Ushbu tadqiqot siyosiy etakchilar, ayollar va olimlar uchun foydali bo'lib, Osiyoning boshqa mamlakatlarida ham ayollarning siyosiy vakilligini chuqur o'rganish zaruratini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Malayziya, boshqaruv, demokratiya, ayollarning siyosiy ishtiroki.

Zamonaviy demokratik davlatlarda fuqarolarning siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonlari va jamiyat boshqaruvida faol ishtirok etishi muhim ahamiyatga ega deb hisoblanadi. Demokratiya xalq boshqaruvi tamoyiliga asoslangan bo'lib, bu oddiy fuqarolarning qaror qabul qilish jarayonlarida teng ishtirokini va vakilligini qo'llab-quvvatlaydi shuningdek, demokratik tizimning mustahkamligi uchun barcha fuqarolarning, jumladan ayollarning ham siyosiy jarayonlarda teng faol ishtirok etishi zarur. Chunki har bir fuqaro o'z hayoti va farovonligiga ta'sir qiluvchi qarorlar qabul qilish jarayonida o'z hissasini qo'shish huquqiga ega. Malayziyalik ayollarning siyosiy ishtiroki masalasiga e'tibor qaratgan Saidon, Daud va Samsudin o'z tadqiqotlarida Malayziya ayollari erkak hamkasblari bilan teng darajada siyosiy vazifalarni samarali bajara olish qobiliyatiga ega ekanini qayd etgan.³⁵⁰ Shuningdek, Malayziya Federal Konstitutsiyasining 8-moddasi 2-bandiga binoan, barcha fuqarolar uchun teng huquqlar kafolatlangan bo'lib, hech bir fuqaro, jumladan ayollar, siyosiy va ijtimoiy manfaatlarini himoya qilish jarayonida kamsitilish yoki chetlanishga duch kelmasligi lozim. Bu tamoyillar har bir fuqaroning, xususan ayollarning, demokratik boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonlarida faol ishtirok etishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Saidon, Daud va Samsudin fikriga ko'ra, Malayziya ayollari jamiyat va umuman mamlakat taraqqiyoti uchun muhim kuch hisoblanadi. Ular nafaqat yetuk rahbarlar sifatida malakali, balki mamlakat boshqaruvida ham faol va samarali ishtirok etish salohiyatiga ega.³⁵¹ Ularning davlat sektoridagi

³⁵⁰ Saidon, N. R., Daud, S., & Samsudin, M. (2019). Leadership and gender: women's political participation in Malaysia (1980-2013). The European Proceedings of Social & Behavioral Sciences, 0(0), 64-73. <https://doi.org/10.15405/epsbs.2019.09.7>.

³⁵¹ Saidon, N. R., Daud, S., & Samsudin, M. (2017). Leadership and Gender Factors in Women's Political Participation in Malaysia (1980-2013). AKADEMIKA, 87(3), 61-73. Doi.org/10.17576/akad-2017-8703-05.

mahalliy va milliy darajadagi faol ishtiroki va vakilligi Malayziya ayollari, ularning oilalari va farzandlariga ta'sir qiluvchi qonun va siyosatlarida ijobiy o'zgarishlarni yuzaga keltirishi mumkin. Bu esa ayollarning jamiyat hayotidagi muhim o'rnini yana bir bor tasdiqlaydi. Shunga qaramay, Malayziya siyosati va ijtimoiy hayotida ayollarning to'liq vakillik qilishi, siyosiy jarayonlarda erkin ishtirok etishi va o'z manfaatlarini samarali ilgari surish imkoniyatlari hanuz bahs-munozaralarga sabab bo'lib kelmoqda. Bu muammolarni hal qilish maqsadida Saidon³⁵², Ng, C.³⁵³, Syahirah³⁵⁴, Yusoff, Sarjoon va Othman³⁵⁵ hamda Mohamad³⁵⁶ tomonidan bir qator tadqiqotlar olib borilgan. Shunga qaramay, mavjud adabiyotlarda Malayziyaning parlamentar-demokratik boshqaruvi doirasida ayollarning siyosiy ishtiroki va vakilligi masalasiga etarlicha e'tibor qaratilgan tadqiqotlar etishmaydi. Shu bois, ushbu tadqiqot mazkur bo'shliqni to'ldirishga harakat qilib, Malayziya ayollarining davlat boshqaruvidagi siyosiy ishtiroki va vakilligi holatini chuqurroq tushunishga muhim hissa qo'shadi.

Adabiyotlar tahlili. Tadqiqot jarayonida adabiyotlarni tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi, chunki bu o'zlashtirilgan bilimlar va hali rivojlantirish zarur bo'lgan yo'nalishlarni anglash uchun muhim asos vazifasini bajaradi. Shu bois, ushbu tadqiqot tanlangan mavzuga oid tushunchalarni chuqurlashtirish va mustahkamlash maqsadida quyidagi kichik sarlavhalar ostida ilgari olib borilgan adabiyotlar tahliliga tayangan.

Demokratik boshqaruvda ayollarning siyosiy ishtiroki. Demokratik boshqaruv, odatda hukumat siyosatining natijasi sifatida qabul qilinadi, va samarali boshqaruvni ta'minlash uchun muhim omil hisoblanadi. Demokratiya va boshqaruv bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, ular jamiyat a'zolari uchun yanada yaxshi hayot sharoitlarini yaratishga xizmat qiladi. Demokratik boshqaruv siyosiy institutlar orqali siyosiy tizimning demokratik tamoyillarga muvofiq ishlashini nazarda tutadi. Bu jarayon davlat muassasalari tomonidan samarali boshqaruvni ta'minlashni o'z ichiga oladi va ayollarni ham boshqaruv hamda jamiyatdagi boshqa rahbarlik lavozimlariga jalb qilishni ko'zda tutadi.

³⁵² Saidon, N. R., Daud, S., & Samsudin, M. (2019). Leadership and gender: women's political participation in Malaysia (1980-2013). *The European Proceedings of Social & Behavioral Sciences*, 0(0), 64-73. <https://doi.org/10.15405/epsbs.2019.09.7>.

³⁵³ Ng, C. (2010). The hazy new dawn: democracy, women, and politics in Malaysia. *Gender, Technology and Development*, 14(3), 313-338. DOI: 10.1177/097185241001400302

³⁵⁴ Syahirah, S.S.S. (2013). Gender politics in the 13th Malaysian general election (ge13): descriptive, substantive & surrogacy representation analysis [Seminar paper]. Hotel Royale Chulan, Kuala Lumpur, Malaysia. https://www.researchgate.net/publication/273713426_Gender_Politics_in_The_13th_Malaysian_General_Election_GE13_Descriptive_Substantive_Surrogacy_Representation_Analysis.

³⁵⁵ Yusoff, M. A., Sarjoon, A., & Othman, S. (2016). Parliamentary democracy and representation of women: A comparative analysis of Sri Lankan and Malaysian Stances. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 5(1), 111- 120. Doi:10.5901/ajis.2016.v5n1p111.

³⁵⁶ Mohamad, M. (2018). Getting More Women into Politics under One-Party Dominance: Collaboration, Clientelism, and Coalition Building in the Determination of Women's Representation in Malaysia. *Southeast Asian Studies*, 7(3), 415-447.

Ayollarning demokratik boshqaruvdagi siyosiy faolligi yuqoridagi fikrlarga mos ravishda siyosiy va boshqaruv jarayonlarida gender tengligini ta'minlashning muhim belgisi hisoblanadi. Siyosiy jarayonlarda gender muvozanati, erkaklar va ayollar uchun teng imkoniyatlar yaratishni anglatadi. Demokratiya sharoitida ayollarning siyosiy ishtiroki ularga siyosiy jarayonlarda erkin qatnashish va rahbarlik lavozimlarida vakillik qilish imkonini beradi. Ularning faol ishtiroki va siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonida erkaklar bilan teng ishtirok etishi, iqtisodiy taraqqiyot, barqarorlik va demokratiya mustahkamlanishi uchun muhim omil bo'lib qolmoqda. XXI asrda ham ayollar butun dunyo bo'ylab turli sohalarida kamsitishlarga duch kelmoqda. Bu ularning jamiyat rivojiga va qarorlar qabul qilish jarayoniga ijobiy hissa qo'shish salohiyatiga qaramasdan sodir bo'layotgan holatdir. Biroq, bunday vaziyat demokratik boshqaruv tamoyillariga zid ekanligi aniq.

Tadqiqotchilar Barnes va Burchard ³⁵⁷ ayollar va erkaklar o'rtasidagi siyosiy ishtirok darajasida sezilarli gender tafovutini aniqladilar, biroq bu tafovut turli shtatlar va ularning ichidagi demokratik jarayonlarga qarab o'zgarib turadi. Demokratik hamjamiyat hisobotiga ko'ra ³⁵⁸, global miqyosda ayollarning siyosiy vakolatlarini kuchaytirish va demokratik davlatlarda rahbarlik lavozimlarida ularning adolatli ulushini ta'minlash haqida ko'plab muhokamalar va bahslar olib borilganiga qaramay, bu borada sezilarli natijalarga erishilmagan. Masalan, 1999–2015 yillar oralig'ida Nigeriya parlamentida o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, Senatda mavjud 109 o'rindan atigi 8 tasini ayollar egallagan, bu esa atigi 7,3% foizni tashkil qiladi. Vakillar palatasida esa 360 o'rindan faqat 19 tasi ayollar hissasiga to'g'ri kelib, bu bor-yo'g'i 5,3% foizga teng. Shunga qaramay, milliy assambleya demokratik tizimning eng muhim tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Xuddi shunday holat Malayziyada ham kuzatiladi. 2019-yilda Malayziya oliy o'quv yurtlariga kirayotgan ayollar soni erkaklarga nisbatan 50,3% ni tashkil etgan bo'lsa-da, parlament va boshqa yuqori lavozimli idoralarda ularning umumiy vakilligi bor-yo'g'i 24,7% foizga teng bo'lgan. Bu esa ayollar sonining jamiyatdagi salmoqli hissasiga qaramasdan, ularning siyosiy vakilligi etarlicha emasligini ko'rsatadi. Bunday vaziyat ayollarning siyosiy va demokratik jarayonlarda adolatli ishtirok etish imkoniyatlariga duch kelayotgan qiyinchiliklarini tasdiqlaydi va bu holat demokratik qadriyatlarning to'laqonli mustahkamlanishiga to'sqinlik qiladi.

³⁵⁷ Barnes, T. D., & Burchard, S. M. (2013). "Engendering" politics: The impact of descriptive representation on women's political engagement in Sub-Saharan Africa. *Comparative Political Studies*, 46(7), 767-790. doi: 10.1177/0010414012463884.

³⁵⁸ Community of Democracy. (2017, March 9-10). Advancing women's political participation: African consultation on gender equality and political empowerment [Paper Presentation]. Johannesburg, South Africa. Retrieved from <https://community-democracies.org/app/uploads/2017/09/WPP-African-Consultation.pdf>.

Ko‘plab demokratik davlatlarda ayollar hanuzgacha siyosiy jarayonlar, iqtisodiyot va jamoat rahbarligida cheklangan vakillikka ega bo‘lib, turli kamsitishlarga duch kelmoqda. Ushbu muammolarni hal qilish va ayollarning siyosiy ishtirokini kuchaytirish uchun 1995-yilgi Pekin konferentsiyasida qabul qilingan deklaratsiyada davlat boshqaruvi va qarorlar qabul qilish jarayonlarida ayollarning kamida 30% vakillik ulushiga erishish talabi ilgari surilgan. Shunga qaramay, Mlambo va boshqalarning tadqiqotlari ko‘rsatadiki, ko‘plab demokratik mamlakatlar hali ham bu ko‘rsatkichga yetolmagan. 2008-yilgi Gender va rivojlanish protokoli bo‘yicha belgilangan 50% vakillik maqsadiga erishish esa yanada uzoq masofa bo‘lib qolmoqda.³⁵⁹ Bu holat demokratik tizimning asosiy tamoyillariga zid bo‘lib, jamiyatning barcha fuqarolari, jumladan, ayollarning ham boshqaruv va qarorlar qabul qilish jarayonlarida teng va faol ishtirok etishini ta’minlashga to‘sqinlik qiladi.

Malayziyada ayollarning demokratik boshqaruvdagi siyosiy ishtiroki tarixi. Malayziya parlamentar-demokratik boshqaruv shakliga ega davlat bo‘lib, uning asosiy etnik guruhlarini malaylar, hindlar va xitoylar tashkil qiladi. Hind va xitoy millatlari asosan 1900-yillarda Malayziyaga kelgan bo‘lib, ularni 1874-1957 yillar oralig‘ida mamlakatni boshqargan Britaniya mustamlakachilari qalay konlari va kauchuk plantatsiyalarida ishlash uchun jalb qilgan. Malayziyada ayollarning siyosiy jarayonlardagi ishtiroki 1957-yilda mamlakat mustaqillikka erishgan davrdan boshlangan. Britaniya mustamlakasi bo‘lgan vaqtida ayollar saylov huquqiga ega emas edilar va bu huquq ularga 1957-yilda mustaqillikka erishgandan so‘ng konstitutsiyada rasmiy ravishda berildi. Malayziya ayollari millatchilik harakatlarida ishtirok etib, o‘z xalqining mustaqillik uchun kurashiga faol hissa qo‘shganlar. Ayollarning siyosiy ishtiroki va vakillik huquqi yo‘lidagi harakatlari 1940-yillarda boshlangan va bu ularning keyinchalik turli siyosiy partiyalar va boshqaruv jarayonlariga qo‘shilishiga zamin yaratgan. Shunga qaramay, mustaqillik uchun olib borilgan kurash davrida ayollarning siyosiy vakilligi va rahbarlikdagi roli etarlicha e’tibor markazida bo‘lmagan. Biroq, o‘sha davrda ayollar uchun ta’lim imkoniyatlarini yaxshilash masalasi muhim kun tartibiga aylangan edi. Tadqiqotchi Ariffin qayd etganidek, ayollar mustaqillik harakatida faol ishtirok etgan bo‘lishiga qaramay, ularning siyosiy rahbarlikdagi vakilligi past darajada saqlanib qolgan.³⁶⁰ 1950-yillarda, masalan, Malayziya shtat parlamentlarida birorta ham ayol deputat bo‘lmagan. 1980-1990-yillarda esa ayollarning

³⁵⁹ Mlambo, C., Kapingura, F., & Meissner, R. (2019). Factors influencing women political participation: The case of the SADC region. *Cogent Social Sciences*, 5(1), 1681048. doi.org/10.1080/23311886.2019.1681048.

³⁶⁰ Ariffin, R. (1999, July). Feminism in Malaysia: A historical and present perspective of women's struggles in Malaysia. *Women's Studies International Forum* 22(4), 417-423.

vakilligi biroz o'sib, 4,8% dan 6,3% gacha etgan. Bu davrda shtat parlamentidagi 351 nafar deputatdan atigi 17 nafari ayol edi. 1995-yilda ham bu ko'rsatkich sezilarli darajada oshmagan - 394 nafar parlament a'zosidan faqatgina 25 nafari ayol bo'lgan. Ushbu sekin o'sish jarayoni ayollarning siyosiy ishtirokiga qo'yilgan to'siqlar va demokratik boshqaruvning asosiy tamoyillaridan biri bo'lgan teng vakillik printsiplining to'liq amalga oshirilmaganini ko'rsatadi. Bu esa davlat boshqaruvida barcha fuqarolarning teng huquqli ishtirokini ta'minlash uchun hali ko'plab sa'y-harakatlar zarurligini anglatadi.

1955-1975 yillar oralig'ida Malayziya federal parlamentida ayollarning siyosiy ishtiroki asta-sekin o'sib, 1% dan 3,3% gacha etgan. 1982-1990 va 1995 yillar orasida bu ko'rsatkich 5,2% dan 6,1% gacha ko'tarilgan va nihoyat 7,8% ga etgan. Shunga qaramay, 1995-yilgacha bo'lgan davr ayollarning siyosiy va ijtimoiy ishtiroki jihatidan sezilarli darajada sust bo'lib qolgan. Aholi soni va saylovlarda ayollarning faol ovoz berishiga qaramay, ularning jamiyat hayotidagi ishtiroki juda cheklangan edi. Pembangunan, K. ham shuni tasdiqlab, 1957-2000 yillar oralig'ida Malayziyada ayollar huquqlarini himoya qilish va ularni rag'batlantirish uchun bir qator qonun hujjatlari qabul qilinganini ta'kidlaydi.³⁶¹ Ular orasida 1973-yilda qabul qilingan "Ayollar va qizlarni himoya qilish to'g'risidagi qonun" va 1987-yildagi ushbu qonunga kiritilgan qo'shimchalar ayollar manfaatlarini ko'zlagan edi. Shuningdek, 1994-yilda qabul qilingan "Oiladagi zo'ravonlik to'g'risidagi qonun" va 1996-yildagi "Ish joylarida jinsiy zo'ravonlikning oldini olish va unga qarshi kurashish to'g'risidagi amaliyot kodeksi" ayollarning himoyasini kuchaytirishga qaratilgan muhim huquqiy asoslar hisoblanadi. Ayollarning siyosiy vakilligi va ishtirokini ta'minlash borasida Malayziya Federal Konstitutsiyasining 8(1)-moddasi Malayziyaning barcha fuqarolariga teng huquq va teng himoyani kafolatlaydi. Konstitutsiyaning 8(2)-bandiga muvofiq, 2001 yilda Dewan Rakyat tomonidan amalga oshirilgan o'zgartirishga ko'ra, hech bir fuqaro tug'ilgan joyi, irqi, jinsi yoki dini sababli davlat lavozimlariga tayinlashda kamsitilishiga yo'l qo'yilmaydi. Shu huquqiy asoslarga qaramay, bu qonunlar ayollarning davlat va xususiy sektor rahbarlik lavozimlariga chiqishiga yordam bergan bo'lsa-da, ular hali ham yuqori darajadagi rahbarlik va davlat qarorlarini qabul qilish jarayonlarida erkaklar bilan teng vakillikka erisha olmagan. Malayziya ayollari ko'pincha oilaviy mas'uliyatlar bilan chegaralanib qolishadi, bu esa ularning siyosiy va ijtimoiy jarayonlardagi

³⁶¹ Pembangunan, K. (2003). The progress of Malaysian women since independence 1957–2000. Ministry of women and family development, Kuala Lumpur: Malaysia.

ishtirokini cheklaydi. Shu bilan birga, erkaklar Malayziyada siyosiy hokimiyat va qaror qabul qilish tizimida ustunlik qilishda davom etmoqda.

1957-yilda mustaqillikka erishgandan beri Malayziyada ayollarning siyosiy faolligi asta-sekin o'sib borgan. Ular siyosiy partiyalarning nomzodlari, ishchi kuchi va saylovchilar sifatida muhim rol o'ynashgan. Shuningdek, ayollar saylovlarda partiyalarining muvaffaqiyatini ta'minlashda ham sezilarli hissa qo'shganlar. Ayrim ayollar jamoat etakchilari sifatida o'zlarining manfaatlarini himoya qilib, vakillik faoliyatida qatnashganlar. Ular orasida parlament a'zolari, vazirlar, vazir o'rinbosarlari, parlament kotiblari, shtat assambleyasi a'zolari, kengash a'zolari, ayollar qanoti rahbarlari, kompaniyalar direktorlar kengashi a'zolari va Hamjamiyat va xavfsizlik kengashi vakillari bor. Biroq, ayollarning bu lavozimlardagi ulushi hanuzgacha erkaklarga nisbatan ancha pastligicha qolmoqda. Malayziyada demokratik boshqaruv asta-sekin shakllanib boruvchi jarayon bo'lsa-da, ayollarning davlat rahbarlik lavozimlari va qarorlar qabul qilish jarayonidagi ishtiroki 1995-yilda Pekin konferentsiyasida belgilangan jamoat hayotiga ayollarning 30% ishtiroki standarti bilan solishtirganda etarlicha yuqori emas. Bu fikr tadqiqotchi olimlar Ahmad ³⁶², Mustafo ³⁶³ va Syahirah ³⁶⁴ tomonidan ham qo'llab-quvvatlanadi. Ahmad fikriga ko'ra, Malayziyada ayollar saylov huquqiga ega bo'lib, siyosiy lavozimlarga nomzod bo'lish erkinligiga ham ega. Bugungi kunda ular ro'yxatga olingan saylovchilarning taxminan yarmiga teng va siyosiy partiyalarda faoliyat yuritishda davom etmoqda. Ular partiyalarining moliyaviy qo'llab-quvvatlanishida ham muhim rol o'ynaydi va erkak etakchilarini faol qo'llab-quvvatlaydi. Saylovlarda ham, saylovoldi tashviqot kampaniyalarida ham faol qatnashishiga qaramay, ularning ko'pchiligi erkak siyosatchilarning tarafdori bo'lib qolmoqda. Bir nechta istisnolarni inobatga olmaganda, Malayziyada ayollar siyosiy hayotda hali ham asosan an'anaviy gender rollari bilan cheklangan. ³⁶⁵

Mustafo 1995-yilda Malayziyada o'tkazilgan umumiy saylovlar natijalaridan kelib chiqib, ayollarning siyosiy nomzod sifatida ishtirokida o'sish tendensiyasini qayd etgan. Unga ko'ra, ushbu saylovlarda turli siyosiy partiyalardan 61 nafar ayol davlat lavozimiga nomzod bo'lgan. Biroq bu son

³⁶² Ahmad, A. (1998). Women in Malaysia, [Country Briefing Paper]. Presented at Asia Development Bank. <https://www.adb.org/sites/default/files/institutional-document/32552/women-malaysia.pdf>.

³⁶³ Mustafa, M. B. (1999). Women's Political Participation in Malaysia: The Non-Bumiputra's Perspective. Asian Journal of Women's Studies, 5(2), 9-46. <http://dx.doi.org/10.1080/12259276.1999.11665847>.

³⁶⁴ Syahirah, S.S.S. (2013). Gender politics in the 13th Malaysian general election (ge13): descriptive, substantive & surrogacy representation analysis [Seminar paper]. Hotel Royale Chulan, Kuala Lumpur, Malaysia. https://www.researchgate.net/publication/273713426_Gender_Politics_in_The_13th_Malaysian_General_Election_GE13_Descriptive_Substantive_Surrogacy_Representation_Analysis.

³⁶⁵ Ahmad, A. (1998). Women in Malaysia, Presented at Asia Development Bank. <https://www.adb.org/sites/default/files/institutional-document/32552/womenmalaysia.pdf>

juda kam bo‘lib, ayollar umumiy nomzodlar orasida atigi 4,64% ulushga ega bo‘lgan.³⁶⁶ Ayollarning siyosiy ishtirokiga to‘sqinlik qiluvchi muammolar hanuz dolzarb bo‘lib, ular gender, oilaviy majburiyatlar, diniy cheklovlar, ta’lim darajasi va siyosiy tajribaning etishmasligi kabi sabablar bilan bog‘liq. 2013-yilda o‘tkazilgan umumiy saylovlarga asoslanib, Syahirah Malayziyada ayollar saylovchilarning sezilarli qismini tashkil qilganiga qaramay, ularning shtat va milliy parlamentdagi vakilligi past darajada qolayotganini ta’kidlagan. U qo‘shimcha qilganidek, 1959-yildan buyon o‘tkazilgan saylovlarda ayollarning siyosiy ishtiroki va gender siyosati etakchi mavzu sifatida ko‘tarilmagan, chunki etnik muammolar va diniy masalalar siyosiy kun tartibida ustun bo‘lib kelgan.³⁶⁷ 2013-yilgi saylovlarda avvalgi saylovlarga nisbatan ayollar nomzodlari soni va ulushi oshgan bo‘lsa-da, ularning barcha parlament darajalaridagi vakilligi hanuzgacha yetarlicha emas. Shuningdek, nodavlat notijorat tashkilotlari, jumladan, Ayollar tashkilotlari milliy kengashi tomonidan ayollarning siyosatga faol jalb qilinishi yo‘lida amalga oshirilgan targ‘ibotlarga qaramay, Malayziyadagi ayollarning rasmiy vakilligi ko‘plab mintaqaviy va xalqaro konventsiyalarda belgilangan 30% kvotadan ancha pastligicha qolmoqda. Shunday qilib, Malayziyadagi ayollarning siyosiy ishtiroki tarixi shuni ko‘rsatadiki, ularning davlat boshqaruvidagi roli va qaror qabul qilish jarayonlaridagi ishtiroki sezilarli darajada kam. Bu esa demokratik boshqaruv tamoyillarining to‘liq amalga oshishiga to‘sqinlik qiladi.

Malayziyaning parlamentar-demokratik boshqaruv tizimi doirasida ayollar mamlakat aholisining deyarli yarmini tashkil etishi ko‘plab manbalar tomonidan tasdiqlangan. Biroq, ularning siyosiy vakilligi va mamlakat demokratik boshqaruvida ishtirok etish darajasi akademiklar va ayollar orasida hali ham muhokama va bahs mavzusi bo‘lib qolmoqda. Malayziya Federal Konstitutsiyasining 8(2)-moddasiga ko‘ra, har bir fuqaro, jumladan ayollar, siyosiy vakillik qilish va davlat boshqaruvida ishtirok etish huquqiga ega. Konstitutsiya har qanday fuqaroning siyosiy jarayonlarga qatnashishda kamsitilishiga yoki chetga surilishiga yo‘l qo‘ymaslikni kafolatlaydi. Ushbu yondashuv liberal demokratik tamoyillarga mos kelib, har bir fuqaroga siyosiy tizimda erkin ishtirok etish va vakillik qilish imkoniyatini beradi.

³⁶⁶ Mustafa, M. B. (1999). Women's Political Participation in Malaysia: The Non-Bumiputra's Perspective. *Asian Journal of Women's Studies*, 5(2), 9-46. <http://dx.doi.org/10.1080/12259276.1999.11665847>.

³⁶⁷ Syahirah, S.S.S. (2013). Gender politics in the 13th Malaysian general election (ge13): descriptive, substantive & surrogacy representation analysis [Seminar paper]. Hotel Royale Chulan, Kuala Lumpur, Malaysia. https://www.researchgate.net/publication/273713426_Gender_Politics_in_The_13th_Malaysian_General_Election_GE13_Descriptive_Substantive_Surrogacy_Representation_Analysis.

Yuqorida keltirilgan fikrlarga asoslanib, Malayziyada ayollarning siyosiy ishtiroki va vakilligi bo'yicha bir qator muhim xulosalar chiqarildi. Malayziya 1957-yilda mustaqillikka erishgandan so'ng, ayollar saylovlarda ovoz berish va davlat lavozimlarini egallash huquqiga ega bo'ldi. Bugungi kunga kelib, ular mamlakatdagi ro'yxatdan o'tgan saylovchilarning yarmiga yaqin qismini tashkil qiladi va siyosiy faoliyatda juda faol ishtirok etib kelmoqda. Ariffin tadqiqotiga ko'ra, 1980–1990-yillar oralig'ida ayollarning submilliy darajadagi siyosiy ishtiroki 4,8% dan 6,3% gacha o'sgan.³⁶⁸ 1999-yilda esa ular qonun chiqaruvchi palatadagi 351 o'rinning 17 tasini egallashga muvaffaq bo'lgan, keyinchalik bu ko'rsatkich parlamentdagi 394 deputatlik o'rinlarining 25 tasigacha etgan. Federal parlamentda esa 1955–1975-yillarda ayollar vakilligi 1% dan 3,2% gacha oshgan. 1982–1990-yillar oralig'ida bu ko'rsatkich 5,2% dan 6,1% gacha ko'tarilgan va 1995-yilda 7,8% ga etgan. Ushbu statistik ma'lumotlar Malayziyada ayollarning siyosiy ishtiroki va vakilligi asta-sekin o'sib borayotganini ko'rsatadi. Shunga qaramay, bu o'sish Malayziya ayollarining ijtimoiy hayotda etarli darajada vakillikka va siyosiy jarayonlardagi to'laqonli ishtirokiga erishganini anglatadimi, degan savol hanuzgacha ochiq qolmoqda.

Malayziyaning demokratik boshqaruvi ostida ayollarning siyosiy jarayonlardagi ishtiroki yillar davomida o'sib borgan bo'lsa-da, bu boradagi taraqqiyot hamon sekin kechmoqda. Topilmalar shuni ko'rsatadiki, ayniqsa, 2013–2018-yillar oralig'ida federal parlamentda ayollar vakilligi 10,8% dan 14,9% gacha oshgan. 2019-yilda ham ushbu ko'rsatkich 14,9% ni tashkil qilgan bo'lib, bu parlamentdagi atigi 33 nafar ayol deputatga to'g'ri kelgan. Hukumat tarkibida ham ayollar vakilligi nisbatan oshgan - kabinetda 9 nafar ayol a'zo bo'lib, bu umumiy tarkibning 16,4% ni tashkil qilgan. Shuningdek, 5 nafar ayol vazir 17,8% ulushga ega bo'lgan bo'lsa, 4 nafar ayol vazir o'rinbosari 14,8% ni egallagan. Bu raqamlar Malayziyada ayollar siyosiy vakilligining bosqichma-bosqich o'sishini tasdiqlasa-da, bu jarayon muammolardan xoli emas. Masalan, malayziyalik ayollar faqatgina 2018-yilgi umumiy saylovlardan so'ng birinchi marta mamlakatda ayol Bosh vazir o'rinbosari lavozimiga erishgan. Shuningdek, ular mamlakat tarixida ilk bor ayol Bosh sudya, korruptsiyaga qarshi kurash boshqarmasi rahbari, besh nafar ayol vazir va to'rt nafar ayol vazir o'rinbosarlari lavozimlarini egallaganiga guvoh bo'lishgan. Bu yutuqlar Malayziyaning mustaqillikka erishgandan keyingi siyosiy yo'lidagi muhim bosqichlar bo'lsa-da, Pakatan Harapan (PH) ma'muriyati davrida ayollarning siyosiy vakilligi oshganiga qaramay, bu

³⁶⁸ Ariffin, R. (1999, July). Feminism in Malaysia: A historical and present perspective of women's struggles in Malaysia. *Women's Studies International Forum* 22(4), 417-423.

jarayon sekin va barqaror rivojlanishdan yiroq bo'lib qolmoqda.³⁶⁹ Ko'plab ayollar hamon siyosiy maydonda o'z qiziqishlarini amalga oshirishda turli to'siqlarga duch kelmoqda. Shu boisdan, Malayziyaning demokratik tizimi nazariy jihatdan fuqarolarning siyosiy jarayonlarda keng ishtirokini qo'llab-quvvatlasa-da, amaliyotda bu jarayon hanuz liberal demokratiyaning teng vakillik va keng qamrov tamoyillariga to'liq mos kelmaydi.

Bundan tashqari, Malayziyaning parlamentar demokratik tizimida ayollar siyosiy faoliyat va qarorlar qabul qilish jarayonida erkaklar bilan teng imkoniyatlarga ega emas va hanuz chetda qolmoqda. Garchi ta'lim sohasida ayollar yuqori natijalarga erishib, erkaklarni 1,053% ga ortda qoldirgan bo'lsa-da, siyosiy vakillik va yetakchilik borasida ular atigi 10,8% ko'rsatkich bilan eng past darajada qolyapti. Bu federal va shtat darajasidagi lavozimlar, shuningdek, parlamentda ham ayollarning vakilligi cheklanganini ko'rsatadi. Tadqiqotchi Lui ham shuni ta'kidlab, Malayziyada ayollar aholi tarkibida muhim o'rin tutgan bo'lsa-da, siyosiy sohada erkaklar bilan teng huquqlarga ega emasligini qayd etadi. U 2019-yilgi statistikaga ko'ra, mamlakat parlamentida va yuqori davlat lavozimlarida ayollar faqat 24,7% ni tashkil etganini ko'rsatgan.³⁷⁰ Kasbiy va texnik sohalarda esa bu ko'rsatkich 44,3% bo'lgan. Qizig'i shundaki, ta'lim sohasida ayollar etakchilik qilib, oliy o'quv yurtlariga kirish bo'yicha 50,3% ko'rsatkichga ega bo'lsa-da, erkaklar bu borada 37,8% ni tashkil qilgan. Janubi-Sharqiy Osiyo va xalqaro parlament tizimlari bilan solishtirilganda, Malayziyada ayollarning siyosiy vakilligi va ishtiroki sezilarli darajada orqada qolayotganini aniqlangan. Bu faktlar Malayziyada ayollarning siyosiy maydondagi roli va vakilligi sekinlik bilan o'sayotganini ko'rsatsa-da, ular hali ham qarorlar qabul qilish jarayonida va rahbarlik pozitsiyalarida erkaklardan orqada qolmoqda. Bu mamlakatning parlamentar demokratik tizimida gender tengligi yo'lida hali ko'plab qadamlar tashlanishi kerakligini anglatadi.

Yetakchi ayol siyosatchilar. Malayziyada ayollarning siyosatda yuksak lavozimlarga ko'tarilgan bir qancha yorqin vakillari bor. Masalan:

1. Aishah binti Ghani (1923 yil 15 dekabr – 2013 yil 19 aprel) – malayziyalik siyosatchi, journalist. 1962-yil Malayziyada senator bo'lgan birinchi ayol va 1972-yil Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasidagi (BMT) Malayziyaning birinchi ayol vakili.

³⁶⁹ Sukhani, P. (2020). Women's political representation: Progressing in Malaysia? [Rajaratnam School of International Studies (RSIS) Commentary]. Nanyang Technological University, Singapore. <https://www.rsis.edu.sg/wp-content/uploads/2020/01/CO20009.pdf>.

³⁷⁰ Liu, S. J. S. (2020). Gender gaps in political participation in Asia. *International Political Science Review*, 00(0), 1-17. doi: 10.1177/0192512120935517.

2. Fatimah Hashim (1924-yil 25-dekabr - 2010-yil 9-yanvar) – malayziyalik siyosat va davlat arbobi, 1969 -1973-yillarda farovonlik vaziri, Malayziya hukumatidagi birinchi ayol vazir.

3. Wan Azizah Wan Ismail - Malayziyaning birinchi ayol o‘rinbosar bosh vaziri (2018–2020). U nafaqat siyosatchi, balki fuqarolik jamiyatining faol etakchisi sifatida ham tanilgan.

4. Shahrizat Abdul Jalil – Malayziyalik siyosatchi, huquqshunos. 2004-yilda birinchi Xotin-qizlar, oila va jamiyatni rivojlantirish vaziri.

5. Tengku Maimun binti Tuan Mat – malayziyalik huquqshunos, 2019-yilda Malayziyaning birinchi ayol Bosh sudyasi.

Malayziyada ayollarning siyosiy ishtirokidagi muammolar. Malayziyada ayollarning siyosiy vakilligi so‘nggi yillarda o‘shishga erishgan bo‘lsa-da, bu jarayon turli qiyinchiliklar bilan bog‘liq. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ayollar hali ham siyosiy tayinlovlar va qaror qabul qilish jarayonlarida chetda qolmoqda va kam baholanmoqda. Mamlakatdagi partiyalar millatchilik, ijtimoiy konservatizm va mintaqaviy masalalarga ko‘proq urg‘u berib, ayollarning siyosiy jarayonlardagi huquqlari va manfaatlarini ikkinchi darajaga qo‘yadi. Saylov jarayonlarida erkaklar va ayollar deyarli teng ovoz berishiga qaramay, gender tengsizligi saqlanib qolmoqda va siyosiy lavozimlarga tayinlashda ko‘pincha erkaklar foydasiga qaror qilinadi. Davlat sektorida qaror qabul qilish va siyosiy tayinlovlar jarayonida gender nomutanosibligi ayollar imkoniyatlarini cheklaydi. Ayniqsa, oilali ayollar oilaviy majburiyatlar va ruxsat masalalarida ko‘p to‘siqlarga duch kelishadi. Bundan tashqari, Malayziyada din, siyosiy tizim va madaniy qadriyatlar ham ayollarning siyosiy faoliyatini cheklovchi omillar hisoblanadi. Bu holat ayollarning erkaklar bilan teng ravishda o‘z salohiyatlarini to‘liq namoyon qilishiga jiddiy to‘sqinlik qiladi va liberal demokratik nazariyaga zid keladi. Malayziya Federal Konstitutsiyasining 8(2)-moddasiga ko‘ra, ayollar erkaklar bilan teng huquqli fuqarolar sanaladi va shuning uchun siyosiy jarayonlarda chetga surilishi yoki kamsitilishi mumkin emas. Bu muammolar nafaqat Malayziyaga xos, balki global darajada ham kuzatiladi. Sahroi Kabirdan janubiy Afrikaga, Lotin Amerikasi va Osiyogacha bo‘lgan hududlarda ayollarning siyosiy ishtiroki pastligicha qolmoqda. G‘arb demokratiyalarida bu borada ba’zi ijobiy siljishlar kuzatilgan bo‘lsa-da, global miqyosda gender tengsizligi dolzarb masala bo‘lib qolmoqda. Malayziyada ayollarning siyosiy ishtiroki etarli darajaga chiqmaguncha, demokratik boshqaruvning samaradorligi borasidagi savollar ochiq qoladi. Bu masala siyosiy institutlar tomonidan hal etilmaguncha, gender tengligi va vakillikdagi adolat yo‘lidagi kurash davom etadi.

Tahlil. Malayziyalik ayollarning siyosiy ishtiroki va vakilligi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu borada hali ko'p ishlar qilinishi kerak. Malayziya 1957 yilda mustaqillikka erishgach, ayollar siyosatda qatnashish, jumladan, ovoz berish va siyosiy partiyalarning faoliyatida ishtirok etish huquqiga ega bo'ldilar. Biroq bu qonuniy huquqlar ayollarning yuqori davlat lavozimlariga tayinlanishi va siyosiy vakillik darajasida etarli aks etmadi. Natijada, ayollar nafaqat siyosiy tayinlovda orqada qoldi, balki bu jarayonda tengsizlik va kamsitishga duch keldi. Masalan, 2019 yilgi ma'lumotlarga ko'ra, ta'lim sohasida ayollarning ulushi 50,3% ni tashkil etdi, erkaklar ulushi esa 37,8% bo'ldi. Bu ayollarning yuqori malakaga va keng bilimga ega ekanini ko'rsatdi. Shunga qaramay, davlat sektoridagi yuqori lavozimlarda ayollar ulushi atigi 24,7% ni tashkil etgan. Bu ko'rsatkich ayollarning siyosiy va boshqaruv jarayonlarida kam faolligini ifodalaydi. Bunday vaziyat liberal demokratiya tamoyillariga ziddir, chunki demokratik tizim barcha fuqarolar uchun teng vakillikni ta'minlashi kerak. Malayziyada ayollarning, ayniqsa parlament va hukumat kabinetidagi ishtirokini oshirish zarur. Ularning davlat boshqaruvida ko'proq vakillikka ega bo'lishi ayollarga ijtimoiy hayotda duch keladigan qiyinchiliklarni engishga yordam beradi. Malayziya Federal Konstitutsiyasining 8(2)-moddasiga ko'ra, ayollar siyosiy va huquqiy huquqlarga ega bo'lishlariga qaramay, amaliyotda ular hanuz ko'plab to'siqlarga duch kelmoqdalar. Demokratik davlatda hokimiyat xalqqa tegishli, shuning uchun ayollar nafaqat siyosiy jarayonlarda ishtirok etishi, balki teng va adolatli vakillikka ham ega bo'lishi kerak. Buning uchun siyosiy institutlar parlament va hukumat tarkibida ayollar uchun ko'proq o'rinlar ajratishga qat'iy siyosiy irodaga ega bo'lishi lozim. Malayziya mustaqillikka erishganidan beri faqat 2018 yilgi umumiy saylovlardan so'ng birinchi marta ayol siyosatchi bosh vazir o'rinbosari lavozimini egallagan. Shuningdek, ayol sud raisi, korrupsiyaga qarshi kurash boshqarmasi rahbari, bir nechta vazir va vazir o'rinbosarlari lavozimiga tayinlangan. Bu, albatta, muhim qadam bo'lsa-da, ayollarning vakilligi hali ham etarli emas. Bu jarayon 1995 yilda Pekinda bo'lib o'tgan Butunjahon ayollar konferentsiyasida belgilangan 30% vakillik ko'rsatkichiga ham etmaydi. Shunday ekan, Malayziya hukumati va tegishli siyosiy institutlar ayollarning siyosiy ishtiroki va vakilligini oshirish yo'lida aniq chora-tadbirlar ko'rish zarur. Bu demokratik boshqaruvning haqqoniyligi va samaradorligini kuchaytiradi.

Xulosa. Tadqiqotning boshlang'ich maqsadi - Malayziyaning parlamentar demokratik boshqaruvi doirasida ayollarning siyosiy ishtiroki va vakillik darajasini tahlil qilish edi. Ushbu maqsadga erishish uchun

tadqiqot ikkilamchi manbalarga, tavsifiy sifat tahliliga va liberal demokratiya nazariyasiga asoslandi. Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, Malayziya ayollari siyosiy tayinlov va qaror qabul qilish jarayonlarida nafaqat kam vakillikka ega, balki ko'p jihatdan kamsitilgan va cheklangan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, Malayziya 1957-yilda mustaqillikka erishganidan beri ayollar saylovlarda qatnashish, ovoz berish va davlat boshqaruvi tizimidagi lavozimlarga nomzod bo'lish huquqiga ega bo'lishgan. Konstitutsiyaning 8-moddasi 2-bandiga binoan, ayollar irqi, dini, jinsi yoki boshqa sabablar tufayli kamsitilmasdan, jamoat hayotida to'la ishtirok etish huquqiga ega. Shunga qaramay, ayollarning ta'lim sohasidagi ulushi 2019-yil holatiga ko'ra 50,3 foizni tashkil etgan bo'lsa-da, ularning siyosiy vakilligi va davlat boshqaruvidagi ulushi bu ko'rsatkichga mos kelmaydi. Shuningdek, faqat 2018-yilgi umumiy saylovlardan keyingina Malayziya ayollari siyosatda yuqori lavozimlarga erisha boshlagan. Ushbu lavozimlarga birinchi ayol bosh vazir o'rinbosari, oliy sudya, korrupsiyaga qarshi kurash idorasi rahbari, besh nafar vazir va to'rt nafar vazir o'rinbosari kiradi. Biroq 2019-yilga kelib ham davlat sektoridagi ayollar ulushi atigi 24,7 foizni tashkil etdi, bu esa ularning ta'lim darajasi va mamlakatdagi umumiy ulushiga mutanosib emas. Bundan tashqari, tadqiqot ayollarning siyosiy ishtirokiga to'sqinlik qiluvchi bir qator muammolarni ochib berdi. Bular orasida oilaviy qo'llab-quvvatlashning etishmasligi, siyosiy partiyalarning ayollar manfaatlariga e'tiborsizligi, moliyaviy resurslarning cheklanganligi, siyosiy tajribaning kamligi, diniy va madaniy e'tiqodlar va siyosiy rahbarlarning ayollar vakilligini oshirish borasidagi irodasizligi kabi omillar bor. Ushbu muammolar ayollarning siyosiy jarayonlardagi ishtirokini yanada murakkablashtirmoqda.

Malayziyada ayollarning parlament demokratik boshqaruvi doirasidagi siyosiy ishtiroki va vakilligi borasidagi natijalar shuni ko'rsatadiki, bu yo'nalishda sezilarli o'zgarishlarga qaramay, hali ko'plab muammolar saqlanib qolmoqda. Ayollarning siyosiy huquqlarini to'liq amalga oshirish va ularning davlat boshqaruvida faol ishtirokini ta'minlash - ushbu vaziyatni yaxshilashning asosiy sharti hisoblanadi. Ayollar jamiyat taraqqiyotiga ona, tarbiyachi va etakchi sifatida katta hissa qo'shmoqda, shu sababli ularga siyosiy jarayonlarda ham adolatli imkoniyatlar berilishi kerak. Siyosatchilar ayollarning siyosiy va jamoat hayotida teng ishtirokini qo'llab-quvvatlash uchun mamlakat konstitutsiyasida belgilangan qoidalarga amal qilishlari shart. Shu bilan birga, siyosiy partiyalar va davlat institutlari 1995-yilgi Pekin konferentsiyasida belgilanganidek, ayollarga kamida 30 foiz kvota ajratish orqali ularning siyosiy vakilligini oshirishga harakat qilishi lozim. Agar

bu chora-tadbirlar amalga oshirilsa, ayollar davlat boshqaruvida munosib o‘rin egallab, Malayziyaning demokratik rivojlanishi yanada kuchayadi. Bu holat ayollarning huquqlari va imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan siyosiy irodaning zarurligini yana bir bor ta’kidlaydi. Agar bu masalaga e’tibor qaratilmasa, ayollar jamiyatning muhim sohalarida chetda qolishda davom etadi. Shu sababli, davlat organlari ayollarning siyosiy ishtiroki va vakilligini oshirish uchun aniq va samarali choralar ko‘rishi lozim. Bu borada ayollar huquqlarini himoya qiluvchi nodavlat tashkilotlar va fuqarolik jamiyati institutlari ham muhim rol o‘ynashi mumkin. Ularning faoliyati ayollar ovozi kuchaytirishga va siyosiy jarayonda ularning munosib o‘rin egallashiga xizmat qiladi. Ushbu tadqiqot Malayziya ayollarining siyosiy ishtiroki va vakilligi borasidagi muammolarni yoritish bilan birga, ushbu kamchiliklarni bartaraf etish bo‘yicha muhim tavsiyalarni ilgari surdi. Bu ish nafaqat Malayziyada, balki boshqa mamlakatlarda ham ayollarning siyosiy sohadagi ishtirokiga qarshi kurashish uchun foydali manba bo‘lib xizmat qiladi. Ayollar jamiyatning ajralmas qismi va taraqqiyotning asosiy omillaridan biridir. Shuning uchun ularning siyosiy jarayonda teng va adolatli vakillik qilishini ta’minlash - demokratik tamoyillar va ijtimoiy adolat talabi hisoblanadi. Malayziyada ayollarning siyosiy faolligini oshirish bo‘yicha ko‘riladigan har qanday chora mamlakatning demokratik rivojiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

II. TARIXIY VA ZAMONAVIY KONTEKSTDA O‘ZBEK XOTIN-QIZLARI: TA’LIM, SIYOSAT VA IJTIMOIIY FAOLLIK MASALALARI

Temuriylar siyosatida ayol diplomatiyasi: Gavharshodbegim faoliyatining tahlili

*Mahliyo Turdixo ‘jayeve Muqimxo ‘ja qizi
Toshkent davlat sharqshunoslik universitet,
tayanch doktorant*

E-mail: turdixujayevamakhliyo@gmail.com

Annotatsiya. Maqola Shohruh Mirzoning suyuqli rafiqasi, chig‘atoy zodagonlaridan G‘iyosiddin tarxonning qizi Gavhar Shod begimning temuriylar siyosiy hayotida tutgan o‘rniga bag‘ishlanadi. Mamlakat devon ishlarini yuritgan Gavharshod begimning fazilatlari va boshqaruvchanlik qobiliyati manbalar ma’lumoti orqali ochib berilgan. Shuningdek, malikaning bunyodkorlik faoliyati maqolada keltiriladi.

Kalit so‘zlar: Shohruh Mirzo, Gavharshod begim, temuriylar, Hirot, Matlayi sadayn, Ona lochin vidosi.

Temuriylar davrida saroy malikalari o‘z salohiyalari bo‘yicha juda mashhur bo‘lishgan. Ular orasida eng mashhur malikalari qatoriga Gavhar Shod begim Shohruh Mirzoning suyuqli rafiqasi bo‘lgan. U chig‘atoy zodagonlaridan G‘iyosiddin tarxonning qizi bo‘lib 1379-yilda tug‘ilib, 1393-yilda Shohruh mirzoning nikohiga kirgan. Undan uch o‘g‘il va ikki qiz ko‘rgan. Abdurazzoq Samarqandiyning yozishicha, “Gavharshod begim muborak soyali va baland martabali, shiori pokizalik va iffat pardasiga o‘ralgan, xatti-harakati odilona va qilmishlari pok, oliyhimmat va ulug‘ orzuli, iffat pardasida Robia sifatlik va pokizalik yopinchig‘ida Zubayda yanglig‘ bir malika edi. U shuhratli bonudan tiriklikda ko‘p xayrli yodgorliklar qoldi³⁷¹.

Shohruh Mirzo tabiatan dindor, ko‘p vaqtini kitob mutoalasiga bag‘ishlagan. Mamlakat devon ishlarini Gavhar Shod begim yuritgan. Malika bir paytning o‘zida shahzodalaraning fel atvori, xatti-harakalarini ham nazoratda saqlagan. Xususan, Shohruh Mirzo Xirot taxtiga kenja o‘g‘li Jo‘ki Mirzoni valiahd etib tayinlashga harakat qilgan, lekin malika o‘z o‘g‘liga nisbatan nabirasi Aloud Davla Mirzoni taxt uchun munosib deb bilgan. Gavharshod begimning hatto shaxsiy muhrga ega bo‘lganligi haqida ma’lumotlar bor bo‘lib, bu malikaning ayrim davlat ishlarida o‘zi shaxsiy

³⁷¹ Абдураззоқ Самарқандий. Матлаи саълайн на мажман бахрайн. 2-жилд, 1-қисм. Форс тилидан А. Ўринбоев таржимаси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2008. – Б. 424-425.

qaror qabul qilib, tasdiqlaganini ko'rsatadi³⁷². U to'q yashil mohtobdan, to'q yashil rangda, bodomsimon shaklda yasalgan bo'lib, sirtiga suls yozuvida arabcha xat bilan "Gavharshod begim G'iyosiddin Tarxonning qizi", deb yozilganligi tadqiqotlarda aks etgan³⁷³. Gavhar Shod begim Hirotida juda katta qurilish ishlarini amalga oshirgan va Hirotida ikki yirik madrasani bunyod ettirgan. Shohruh Mirzoning vafotidan so'ng boshlanib ketgan taxt uchun ko'rashlar tepasida Gavhar shod begim turgan. Shahzodalarning birlasha olmaganliklaridan foydalangan Samarqand hukmdori Abu Said Mirzo Xurosonni bosib oladi va taxtga o'tiradi. Bu davrda malika 80 yoshga yaqinlashib, ancha qarib qolgan, ammo taxtdan hali ham vos kechmagan edi. Shu maqsadda chevarasi Sulton Ibrohim Mirzoni Abusaidga qarshi isyon ko'tarishga undaydi. Malikaning bu ishlaridan xabar topgan Abusaid Mirzo malikani chopib tashlashga buyruq beradi. Buyruqqa muvofiq 1457-yilda Gavhar Shod begim chopib o'ldiriladi va o'zi qurdirgan madrasa yonidagi Boysung'ur daxmasiga dafn etiladi. U hayoti davomida ko'plab hayrli ishlarni amalga oshirgan bo'lsada, umrining asosiy qismi davlat boshqaruvi va siyosiy davralarda kechgan.

Muarrix Sharafiddin Ali Yazdiy Shohruh Mirzo va Gavharshod begimning to'ylari temuriyzoda aka-uka Muhammad Sulton va Pir Muhammad Mirzo birga o'tganligini quyidagicha ta'riflaydi: "Har biriga bir huri najot qizni sha'riy mutahhara yo'sini bila berdi va Bog'i Bihishtda to'y qildi". Bu voqea xijriy 790 (milodiy 1388) yilda sodir bo'ladi. Nikoh marosimidan so'ng ular Hirotga qaytib keladilar. Bu nikohdan uch o'g'il (Ulug'bek Mirzo, Boysunqur Mirzo, Jo'ki Mirzo) va ikki qiz farzand tug'iladi³⁷⁴. "Matlayi sadayn" asarida Gavharshod begim ko'plab xayrli ishlarni amalga oshirganligi: "zamon bonusi, jahon malikasi" deya tariflangan. U temuriyzoda shahzodalarini tarbiyalashda oqilligi bilan boshqalardan ajralib turadi.

Hofiz Abru uni shunday ta'riflaydi: "U baxtning ibtidosi edi, nufuzli ayollarning yetakchisi, homiysi bo'lgan xayriya ishlarining oxiri yo'q dinning, islom va musulmonlarning sofliigi, kambag'allarning panohi³⁷⁵. Tabiatan vatanparvar, bilimdon va zukko Gavhar Shod begim mamlakat ravnaqi yo'lida tinmay g'amxo'rlik qiladi. Uning dasturida madaniy va ma'rifiy hayot birinchi

³⁷² Хайдаров И, Турдихўжаева М. Манбаларда Гавҳаршод Бегим сиймоси.// Sharq mash'ali № 3, 2022 –Б.53-57

³⁷³ Бердимуродов А. Гавҳар Шод бегим // Бухоро мавжлари. – Бухоро. 2012. -№3. – Б. 11-13; Файзиёв Т. Хонзодабегим, Гулбаданбегим // Бухоро мавжлари. – Бухоро: 2010. -№4. – Б. 22-23. Бердимуродов А. Гавҳар Шод бегим // Бухоро мавжлари. – Бухоро. 2012. -№3. – Б. 11-13; Файзиёв Т. Хонзодабегим, Гулбаданбегим // Бухоро мавжлари. – Бухоро: 2010. -№4. – Б. 22-23.

³⁷⁴ The Zafarnamah by Maulana Sharfuddin Ali of Yazd. I-II, Калкутта, 1885-88. Шарофиддин Али Яздий. "Зафарнома". I-II. Мухаммад Аббосий, Техрон, хижрий 1336. Шарофиддин Али Яздий. "Зафарнома". А. Ўринбоев. – Тошкент, 1972.

³⁷⁵ Hafiz Abru. Zubdat at-tavorix. 2 nd book. – Tashkent, 2010; Nurmamatov J.K , Abdullayeva M.O The role of princesses in the history of the Temuriy's state. – Т., 2019. –Р. 29.

o'rinda bo'lgan. Shu boisdanmi, farzandlari hamda barcha nabiralari ilm-fan muxlislari bo'lib, hatto g'azal ham bitganlar. Gavhar Shod begim Hirotidagi juda ko'p qurilish ishlariga rahnomalik qildi³⁷⁶. Uning o'zi ham Hirotida ikkita katta madrasa qurdirgan. Gavhar Shod begimning kundoshi malika Milkat Og'o (bu malikaning asli nomi Mulk Og'o bo'lib, Amir Temurning ikkinchi o'g'li Umar Shayx Mirzoning xotini edi. 1394-yilda Umar Shayx Mirzo vafotidan so'ng, qayinotasi Amir Temurning irodasiga bo'ysunib, Shohruh Mirzo nikohiga kirgan) Hirot shaharida bir madrasa, "Dorushshifo" nomli kasalxona, "Dorulhadis" nomli xonaqoh, ikkita hammom va shahardan sakkiz farsax (tosh) chetroqda bitta madrasa, kutubxona va maqbara, shahzoda Aloud Davla Mirzo esa bitta kasalxona qurdirgan. Ayni vaqtda, xususiy mulkdor, davlatmand kishilarga xayriya tariqasida qurilishlar bunyod etishiga ijozat berilgan va rag'batlantirib turilgan.

Shohruh Mirzo Sherozdan Hirotga qaytayotganda yo'l asnosida betoblanib, 1447 yil 12 martda vafot etadi. Gavhar Shod begim qo'shin qo'mondonligini Abdul Latif Mirzoga topshiradi. Ammo Hirotga Aloud-Davla Mirzoga "poytaxtni mustahkamlash" haqida maxfiy maktub yozib, uni maxsus chopar orqali jo'natadi. Bundan ogoh bo'lgan Abdul Latif Mirzo buvisi Gavhar Shod begimni mahbuslikda saqlab, Amudaryo tomon yo'l oladi hamda bobosi Shohruh Mirzoning o'limi haqida o'z otasi Ulug'bek Mirzoga xabar yuboradi. Amakisi Ulug'bek Mirzodan hayiqqan Aloud-Davla Mirzo o'zini podshoh deb e'lon qilishga jur'at etmaydi va avvalgidek juma kunlari masjidlarda bobosi Shohruh Mirzo nomini xutbaga qo'shib o'qitadi. Gavhar Shod begim 80 yoshga yaqinlashib, ancha qarib qolgan edi. Biroq qarib qolgan malika Xuroson taxtidan hali ham voz kechmagan edi. Binobarin, chevarasi Sulton Ibrohim Mirzoni (1440–1460) hukmdor Sulton Abusayid Mirzoga qarshi isyon ko'tarishga undaydi. Malikaning bu harakatidan xabar topgan Sulton Abusayid Mirzo malikani chopib tashlashga farmon beradi. Farmonga muvofiq 1457-yilda Gavhar Shod begim chopib o'ldiriladi va o'zi qurdirgan madrasa yonidagi Boysung'ur dahmasiga dafn etiladi³⁷⁷.

2009-yilda "O'zbekiston" nashriyotida chop etilgan "Shohruh va Gavharshod"³⁷⁸ romanida temuriylar sulolasining betimsol davomchisi bo'lgan Sohibqironning sadoqatli o'g'li Shohruh Mirzo hamda umr yo'ldoshi bo'lgan, Mirzo Ulug'bek va Alisher Navoiydek dilbar shaxslarga mehrini bergan fidoyi ona – Gavharshod begimning yorqin siymolari o'z aksini topgandi. "Shohruh va Gavharshod" romani "Ona lochin vidosi"ning

³⁷⁶ Хайдаров И, Турдихўжаева М. Манбаларда Гавҳаршод Бегим сиймоси.// Sharq mash'ali № 3, 2022 –Б.53-57

³⁷⁷ Qarang Gavharshod begim memoriy majmuasi

³⁷⁸ Primqul Qodirov "Shohruh va Gavharshod". (tarixiy roman). –T. 2014.

to'ldirilgan va tabiiyki, Sohibqiron Amir Temurning o'zi kabi ulug'vor o'g'li Shohruh siymosi bilan boyitilgan nashridir. – Temuriy tarixida qirq yildan ortiq taxtda o'tirgan va Sohibqiron otasining ulug'vor ishlarini o'ziga xos tarzda davom ettirgan Shohruh Mirzo haqida juda ko'p ma'lumotlar to'pladim, – degandi Pirimqul Qodirov o'z mulohazalarini bayon etar ekan. – Mazkur manbalarni sinchkovlik bilan o'rganganingiz sari bu buyuk bobokalonimizning ham qanchalik ulug'vor shaxs, dono shohu mard va tanti inson bo'lganini anglayverasiz. Tarixdan yaxshi ma'lumki, Sohibqironning so'nggi yurishi, ming afsuski, uning hayotiga xotima qo'ygan. Uzoqni ko'ra bilgan, keksalik bog'lariga qadam qo'ygan otasining ahvolini juda yaxshi tushungan donishmand o'g'li Shohruh Mirzo otasining bu yurishiga qarshi bo'ladi

Shohruh davlatni idora qilishdan ko'ra ko'proq toat-ibodat, diniy kitoblar mutolaasi bilan mashg'ul bo'lmoqni afzal ko'rganidan, avval unga devon ishlarini boshqarishni, so'ng viloyat hokimlari va qo'shin sarkardalarini tayinlash, hatto kimga qanday in'omu, kimga qanday jazo berish huquqini ham topshirib qo'ygan. Masalan, 1440-yil mashhur tarixchi Fasih Ahmad Xavofiy Gavharshodbeginning buyrug'i bilan ikki marta zindonga tashlangan. Gavharshodbegin saltanat taxtiga valiahd tayinlash borasida ham o'z ixtiyori bo'yicha ish tutib, Shohruhning Muhammad Jo'qini taxt vorisi qilib tayinlash niyatida ekanligiga qaramay, nabirasi Alouddavlani valiahdlikka munosib ko'radi. Chunonchi, u 1444-yil Shohruh og'ir betob bo'lib qolganda maxfiy farmon bilan Alouddavlani valiahdlikka tayinlaydi. Ammo, Shohruh tez kunda shifo topib, uning bu rejasi amalga oshmay qoladi.

“Ona lochin vidosi”³⁷⁹ romani temuriylar davrining eng muhim hodisalari yuz bergan davr haqidagi asardir. Asarda ijodkor kitobxon e'tiborini asosan temuriyzodalarning ayollariga qaratadi. Romandagi sodir bo'layotgan voqealarning tub mohiyati ayollarning temuriylar saltanati vakillariga ma'naviy ta'sirlari nuqtai nazaridan qarab badiiy tahlilga tortiladi. Asarning bosh qahramoni Gavharshodbeginning shodligu iztiroblari bayoni asosida boshqa temuriy malikalar obrazlari ham o'z tasvirini topgan. Asarning o'ziga xos jihatlaridan biri shundaki, unda tasvirlanayotgan tarixiy davr va sharoitda temuriyzodalarning ma'naviy-ahloqiy dunyoqarashiga kuchli ta'sir etuvchi asosiy kuch sifatida ayollar badiiy tasvir doirasida gavdalanadi va ma'lum darajada temuriylarning inqiroziga oid badiiy xulosa ham ayollar obrazlari vositasida bayon etiladi.

³⁷⁹ Pirimqul Qodirovning “Ona lochin vidosi” T.-2012.

Abdurazzoq Samarqandiyning “Matlayi sadayn”³⁸⁰ asarida Gavharshodbegim ko‘plab xayrli ishlarni amalga oshirgan “zamon bonusi, jahon malikasi” deya tariflangan. Gavharshodbegim temuriyzoda shahzodalarini tarbiyalashda oqilligi bilan boshqalardan ajralib turadi. Gavharshod begim me‘moriy majmuasi - 1) Mashhad (Eron) markazida Hirot hukmdori Shohrux Mirzoning xotini Gavharshod begim sharafiga (me‘mor Qavomiddin Sheroziy) qurilgan masjid. Atrofi ayvonli katta hovli (55x45 m) ning to‘rt tarafida to‘rt xona bo‘lib, ularning jan.dagisi katta va gumbazli. Unga minorali ulkan peshtoq orqali kirilgan. Minoralar tepasi qafasa bilan bezatilgan. Masjidga rangli koshinlardan nafis va go‘zal bezaklar ishlangan.

Xulosa qilganda temuriy malikalar orasida o‘zining aql-u-donoligi, siyosat borasida teran fikrlari hamda odilligi bilan ajralib turuvchi Gavharshodbegim siymosi o‘sha davr manbalarida yetarlicha yoritilgan. Ma’lumotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, temuriyzodalarning ma’naviy-ahloqiy dunyoqarashiga kuchli ta’sir ko‘rsata olgan ayol sifatida tarixda qolgan.

Markaziy Osiyo tarixida siyosiy faollik ko‘rsatgan uch tarixiy ayol siymosi: tahliliy yondashuv

*Mahliyo Turdixo ‘jayeve Muqimxo ‘ja qizi
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti,
tayanch doktorant
E-mail: turdixujayevamakhliyo@gmail.com*

Annotatsiya: Maqola Markaziy Osiyoning siyosiy tarixida o‘chmas iz qoldirgan Qurbonjon Dodbax, Bopayxonim, Ayganim Sarg‘aldakqizining tarixiga bag‘ishlanadi. Xususan, ularning yurt uchun ko‘rsatgan hizmatlari adabiyotlar tahlili yordamida ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Oloy malikasi, Qurbonjon Dodbax, Bopayxonim, Abulxayrxon, Ayganim Sarg‘aldakqizi, birinchi qozoq xon ayol, Cho‘qon Valixonov, birinchi qozoq tashqi ishlar vaziri.

Tarixda ayollar masalasi eng muhokamali mavzulardan biri hisoblanadi. Negaki, ayollar tarixini yoritish biroz murakkablik tug‘diradi. Xususan, Markaziy Osiyoning siyosiy hayotida o‘ziga munosib o‘rin tutgan ayollar salmoqli bo‘lib, ular hayotini va faoliyatini tadqiq etish muhim hisoblanadi.

³⁸⁰ Абдураззоқ Самарқандий, Матлаи саълайн на мажман бахрайн. 2-жилд, 1 қисм. Форс тилидан А. Уринбоев таржимаси, Тошкент: Ўзбекистон, 2008.

O‘z xalqi uchun butun hayotini bag‘ishlagan tarixdagi xotin-qizlarni ulug‘lash barchamizning burchimiz hisoblanadi.

“Oloy malikasi” –Qurbonjon Dodxoh Qo‘qon xonligi tarixida birinchi ayol sarkarda ayol kim bo‘lgan. “Oloy malikasi” nomi ila tarixda o‘chmas iz qoldirgan Qurbonjon dodxoh hisoblanadi. Qurbonjon Mamat qizi 1811-yilda O‘sh shahridagi Modi qishlog‘ida mungush qabilasidan bo‘lgan qirg‘iz ko‘chmanchilari cho‘pon oilasida dunyoga kelgan³⁸¹. “Oloy malikasi”, “Xalq onasi” nomi bilan tanilgan, Rossiyasi mustamlakachiligiga qarshi ko‘tarilgan qo‘zg‘olon rahbari. U Qo‘qon xonligi va Buxoro amirligida dodxoh ya‘ni malika unvoniga ega bo‘lgan. Qo‘qon xonligi vaziri Olimbek dodxoh Hasanboy o‘g‘lining rafiqasi. Qurbonjon dodxoh 5 o‘g‘il va 2 qizning onasi bo‘lgan. Mustaqil fikrli, metin irodali, go‘zal, oqila, tadbirkor bo‘lib yetishdi. Aynan shu xislatlari bilan boshqa qizlardan farq qilar edi. Qurbonjonning ota-onasi 18 yoshga to‘lganda uni o‘zidan yoshi uch baravar katta kishiga turmushga bermoqchi bo‘lishadi, biroq u nikoh-to‘y an‘analarini buzib, kuyovning uyidan qochib, otasi Mamatboyning uyiga qaytib keladi³⁸².

U o‘ziga sodiq bo‘lgan 10 ming otliq qo‘shinga boshchilik qilgan. Qo‘qon xoni Xudoyor Oloy qirg‘izlarini o‘ziga bo‘ysunuvchi deb e‘lon qilib, ularga soliqlar qo‘yganida, Oloy malikasi bunga nafaqat qarshi chiqdi, balki Xudoyorxonning ko‘chmanchilarga soliq solishdan bosh tortishga, o‘zini Oloyning yangi hukmdori deb e‘tirof etishga va Oloy hududini o‘z qo‘liga o‘rnashib olishga muvaffaq bo‘ladi. Qurbonjon dodxohning general-gubernator Mixail Ionovga maktubida shunday keltiriladi: “Endi mana shunday osoyishta davrda aytmoqchiman: butun xalqim, o‘zim va yaqinlarim hech qachon sizga qarshi fitna uyushtirgan emas. Biz tomondan hech qanday zarar yo‘q. Xalqim yomonlik qilsa, xiyonat qilsa, men aybdorni qattiq jazolayman, umrimning oxirigacha pushaymonlik azobiga chidayman. Mamatboy qizi Qurbonjon dodxoh”. 1832-yilda Qurbonjon dodxoh Andijon hokimi Olimbek nazariga tushadi va u Qurbonjonni o‘z nikohiga oladi. Ular deyarli 30 yil birga Andijonni idora etishadi va bu davrda Andijon har tomonlama o‘sishga erishadi. 1833-yilda Olimbek uni Qo‘qon saroyiga olib kelib malika Nodirabegim bilan tanishtiradi. Saroyda unga katta obro‘ e‘tibor ko‘rsatiladi, Nodirabegim Uvaysiyar ta‘sirida dunyoqarashi yanada teranlashadi. Qurbonjon Mamat qizi Olimbek singari ot choptirish, o‘q otish, qiliqbozlik ilmlarini mukammal egallagan, Andijonni idora etishda turmush o‘rtog‘iga ko‘makdosh bo‘lgan. Olimbek vafotidan so‘ng 5 o‘g‘li va 2 qizi bilan qolgan Qurbonjon turmush

³⁸¹ Umarov B, Hojiyeva Z. Oloy malikasi – jasorat timsoli

³⁸² Ўзбекистоннинг янги тарихи. 1-китоб Туркистон чор Россияси мустамлакачилиги даврида, Т.: “Шарк”, 2000, - В.175. ; Кулбуу Бектурганова. «Кыргызстандын Асыл Кыздары». Бишкек, 2006. –С.51

oʻrtogʻining oʻrniga Andijon hokimi boʻladi. Ammo saroydagi fitnalar tufayli ona yurti Modi qishlogʻiga qaytib, “Oloy malikasi” nomi bilan dovrugʻ chiqaradi. Yettisuv, hatto, Xitoy chegarasidan ham qirgʻizlar kelib uning maslahatini olishadi. Buxoro amiri Muzaffar Qurbonjon dodxoh aqliga, dilbarligiga qoyil qolib unga hurmat bilan qaragan. Qurbonjondagi sarkardadek mardlik, dadillikni, siyosatchiga xos ehtiyotkorlikni u bilan Oʻshda uchrashganida tan olgan edi. Oloy malikasini oʻziga ittifoqchi kilishga uringan. Amir Muzaffar Qurbonjonga qarata : “- Biz sizga dodxoh unvonini tuhfa eturmiz, inshoolloh, sizdek jasur muslima muzaffar islom bayrogʻini dadil koʻtaradi “ degan. Qoʻqon taxtini egallagan Xudoyorxon butun Oloy vodiysiga Qurbonjon dodxohhokim qilib, tayinlanganligi haqida farmonni eʻlon qiladi. 1865-yilda Buxoro amiri bilan Qoʻqon xoni tarixida birinchi marta ayol kishiga sarkarda unvoni beriladi. Katta oʻgʻli Abdullabek esa Oʻsh hokimi qilib tayinlangan. Qurbonjon dodxoh bilan Qashqardagi Yettishahar uygʻur davlati xukmdori Yoqubbek oʻrtasida yaxshi munosabatlar oʻrnatilgan. Qoʻqonda xon zulmi va chor Rossiyasi mustamlakachiligiga qarshi koʻtarilgan Poʻlatxon qoʻzgʻolonida oʻzbek va qirgʻiz vatanparvarlarining yoʻlboshchisi sifatida Qurbonjon dodxoh va uning oʻgʻillari ishtirok etadi. Qurbonjon dodxoh va uning oʻgʻli Abdullabek qoʻzgʻolonchilar tarafida turib jasorat koʻrsatadi. Bu haqida fon Kaufman shunday yozadi : “Ruslar hali Oʻrta Osiyoda hech qachon uzoq va qattiq qarshilikka duch kelmagan. Biz birinchi marta matonatli jangchilar bilan toʻqnashdik”.

Mashhur general Skobelev Qurbonjon dodxoh bilan muzokara olib borishga majbur boʻladi. Muzokara yakunida Skobelev Qurbonjon dodxohga zarbof toʻn yopadi. Rus qoʻmondonligi uni general sifatida tan oladi³⁸³. “Oloy malikasi – Qurbonjon dodxoh 1865-yildan to 1880-yilgacha Pomirda bir sarkarda sifatida halqni oʻz atrofida toʻplab, qoʻlida yalang qilich bilan fon Kaufmanga qarshi kurashdi. U shu darajada jasoratli bir xotin ediki, oʻgʻli Qamchibek Kaufman tomonidan asir olinib dorga osilayotganda dor ostiga kelib oʻgʻliga: -Xayr, oʻgʻlim, ota-bobolaring ham dushman qoʻlida halok boʻldi, shahid oʻlmoq bizga meros. Senga bergan sutim oq boʻlsin ! – deya olgan va otining jilovini ters burib keta olgan ayoldir.” Qurbonjon dodxohning 1898-yilgi qoʻzgʻolonda ham faol qatnashganlar. Rus amaldorlari esa doimo Oloy malikasidan xayqiqishgan. Oloy malikasining dovrugʻi hatto Sankt-Peterburgdagi imperator saroyigacha yetib borgan. 1901-yilda Rossiya imperiyasi harbiy vaziri general Kuropatkin Oʻshga kelib, Qurbonjonga imperatorning sovgʻasini shaxsan topshirgan. Oloy malikasining dovrugʻi

³⁸³ Хамид Зиёев. Туркистонда Россия тажовузи ва ҳукмронлигига қарши кураш. Т. 1998. 244

hatto Sankt-Peterburgdagi imperator saroyigacha yetib borgan³⁸⁴. “Oloy malikasi” yevropaliklarda chuqur taassurot qoldirgan. Afsonaviy Qurbonjon dodxoh haqidagi maqolalar, jumladan, uning hayoti davomida yozilgan maqolalari rus, fransuz, nemis, polyak va boshqa ko‘plab Yevropa nashrlarida chop etilgan. Qirg‘iziston banknotlarining old tomonida Qurbonjonning portretini 50 so‘mlikning har uch nashrning nominalida ko‘rish mumkin. Erining doimiy yordamchisi va maslahatchisi edi, nafaqat noyob go‘zallikka, balki o‘tkir aqlga, diplomatik qobiliyatga va she‘riy qobiliyatga ega edi³⁸⁵. Qirg‘iz va o‘zbek xalqlarining milliy-ozodlik harakatida faol qatnashgan, farzandlarini erksevarlik yolida voyaga yetkazgan Qurbonjon dodxoh Mamat qizi 1907-yili 97 yoshida yorug‘ olamni tark etadi. Uning qabri o‘zi tug‘ilib o‘sgan Modi qishlog‘iga dafn etilgan. Vafot etgan paytda uning 2 o‘g‘li, 2 qizi, 31 nabirasi, 57 chevvara va 6 evarasi bo‘lgan³⁸⁶. Qurbonjon dodxoh haqida Farg‘ona vodiysi aholisi o‘rtasida ko‘plab qo‘shiqlar va rivoyatlar mavjud. Farg‘ona va O‘shda ko‘chalar maktablar uning nomi bilan nomlanadi. Uning tarix zarvaraqlarida oltin harflar bilan bitilgan jasoratli hayoti fahru iftixor bilan o‘qiladi. Tarixda shunday mag‘rur, el-yurti, farzandlari uchun qalqon bo‘lgan jasoratli ayollarning siymosi aks etadi.

Bopayxonim – Abulxayrxonning rafiqasi va tashqi ishlar vaziri hisoblanib, butun Markaziy Osiyo tarixida o‘chmas iz qoldirgan. Qozoq ayollari an’anaviy qozoq jamiyatida alohida o‘rin tutadi. Musulmon an’analarining ko‘chmanchi muhitga zaif kirib borishi ularni jamiyatning ancha kuchli qismiga aylantirdi. Abulxayrxonning to‘ng‘ich xotini Bopayxonim (Botima) misoli dalolatdir. U Chingiziylar urug‘idan bo‘lib, o‘ta savodli ayol bo‘lgan. Bopay Kichik juzning nufuzli qozoq sultonlaridan birining qizi, mashhur sulton Derbesalaning singlisi edi. Bopayxonim Rossiya ma’muriyati bilan barcha diplomatik yozishmalarni shaxsan o‘zi olib borgan, u o‘ziga xos Kichik Juz tashqi ishlar vaziri bo‘lgan. Buni uning rus imperatorlariga yozgan shaxsiy maktublarida ko‘rish mumkin: 1731-yil 22-oktyabrda Anna Ionanovna va 1748-yil 5-oktabrda Yelizaveta Petrovna. Abulxayrxon vafotidan keyin Bopayxonim to‘ng‘ich o‘g‘li Nuraliy Abulxayrxon siyosatini davom ettirib, xon taxtini egallashi uchun bor kuchini sarfladi. U imperator Yelizaveta Petrovnaning 1749-yil 26-fevraldagi farmoni bilan Nuralining “Qirg‘iz-qaysak xoni” etib tasdiqlanishini ta’minladi. Shu bilan birga, imperator farmonida Bopayxonning maktubi eslatib o‘tilgan va

³⁸⁴ Tamm E. E. The Horse That Leaps Through Clouds: A Tale of Espionage, the Silk Road and the Rise of Modern China., 2010. – P. 88

³⁸⁵ Газиёв А. Курманжан-датха - некоронованная царица Алая. Бишкек, 1991

³⁸⁶ Maxamadov A.M Turkistonning ulug‘ farzandi – Oloy Malikasi Qurbonjon Dodxoh hayoti va faoliyatiga bir nazar Toshkent-2023

kansler A.P.Bestujev-Ryumin Xonimga xat yozib, unga Yelizaveta sovgʻasini ilova qilgan.

Rus tarixchisi A.I. Levshin shunday deb yozgan edi: "...Bopay xonim oʻzining aql-zakovati uchun juda hurmatga sazovor boʻlgan, baʼzan esa Qozoq xonligini boshqarishga juda kuchli taʼsir koʻrsatgan. Uning monogramma muhri bor edi, bu farq ayollarga qul sifatida munosabatda boʻlishga odatlangan, ularni jamoat ishlarida har qanday ishtirok etishdan mahrum qilishga odatlangan odamlar orasida umuman uchramaydi. 1736-yilda ingliz sayohatchisi va rassomi Jon Kasl Orenburg Bopayxonumning besh farzandning onasi boʻlgani, choʻl goʻzalligining bunday yumshoq koʻrinishi ortida ajoyib aql va hukmronlik yashiringaniga ishonish yozadi. Bu fazilatlar uning yoshligida namoyon boʻldi.

Bopayxonim 1780-yil 31-mayda 32 yoshida vafot etdi. U Josali daryosining yuqori oqimida, Elek bilan qoʻshilish joyidan unchalik uzoq boʻlmagan joyda dafn etilgan. Boʻz taxtadan qurilgan Bopay maqbarasi ziyoratgohga aylandi. Xon hokimiyati bekor qilingandan soʻng, Rossiyaning ichki viloyatlaridan kelgan koʻchmanchilar dashtga oqib kelganida, Bopay maqbarasi vayron qilingan. Bugun qozoq eli Xansha Bopay nomini fahr bilan tilga oladi.

Ayganim Sargʻaldakqizi–xonlik qilgan birinchi qozoq ayol. Choʻqon Valixonovning buvisi Ayganim Sargʻaldakqizi 1783-yil hozirgi Sirimbet, Shimoliy Qozogʻiston viloyatida tugʻilgan³⁸⁷. Choʻqon Valixonovning buvisi, xon Ualining kenja xotini. U 1819-yilda eri Uali (Ablaixonning toʻngʻich oʻgʻli) vafotidan keyin hokimiyat tepasiga kelgan xalqlar hukmdori. U qozoq xalqining ulugʻvor ayoli edi. Valixon vafotidan keyin uzoq vaqt davomida amalda xalqni boshqargan, rus nufuzli kishilari bilan teng munosabatda boʻlgan, barcha qarindosh-urugʻ va doʻstlarni oʻz adolati bilan birlashtirgan, bolalarning yaxshi taʼlim olishiga katta eʼtibor bergan, oʻzi ham barkamol, ilgʻor shaxs edi³⁸⁸.

U 13 yil davomida xonlik qilgan birinchi qozoq ayoliga aylandi. 13 yillik faoliyati davomida u koʻplab ishlarni amala oshirdi³⁸⁹. U shaxsan qirol maʼmuriyatiga yuborilgan xatlarga marhum erining muhrini bosgan. Ularda u aholini oʻtroq turmush tarziga oʻrgatish uchun uy-joy, maktab, masjid, hammom qurishni soʻragan. Bundan tashqari, u dehqonchilik uchun asboblari

³⁸⁷ Уалиханова усадьба // Северо-Казахстанская область. Энциклопедия. — Издание 2-е, дополненное. — Алматы: Арыс, 2006. — С. 559. — 672 с

³⁸⁸ Жарылқап Бейсенбайұлы. Адыютант по особым поручениям, к 180-летию со дня рождения Чокана Валиханова// Окончание. Начало в № 11 –С. 43 (Перевод с казахского Госмана Толегулұлы)

³⁸⁹ 아이가늌 사르갈다크즈 (Айганым Саргалдаккызы) (1783–1853)// Республиканская корейская газета 11 (1909) 22
МАРТА 2024 ГОДА –С.9

sotib olish uchun mablag' so'radi. Tsar Aleksandr I "Yordam berish to'g'risida" maxsus farmon chiqarib, Ayganimning iltimoslarini qondirdi. 1822-yilda "Sibir qozoqlari to'g'risida" dekret chiqdi. Bu Farmon xon hokimiyatini bekor qilib, katta sultonlar hokimiyatini o'rnatdi. Yangi voqelikda Ayganim katta sulton etib saylandi. Yoshi 50 ga yaqinlashganda, u hokimiyatni Shokan Ualixonovning otasi bo'lgan o'g'li Shingysuga topshirdi. Zamondoshlarining ta'kidlashicha, Xansha Ayganim nafaqat go'zal, balki juda aqlli, shuningdek, she'riyat va til qobiliyatiga ega bo'lgan g'ayrioddiy ayol edi. U nafaqat ona qozoq tilini, balki arab, chag'atoy, fors va rus tillarini ham yaxshi bilardi. Keyinchalik, Xansha o'sha paytda rus aristokratiyasi orasida mashhur bo'lgan fransuz tilini ham o'rgandi, bu unga eng yuqori darajadagi yozishmalar uchun kerak edi. Oyg'animga otasi Qo'ja oilasidan obro'li odam bo'lib, o'zi ham yaxshi ta'lim olib, qiziga bergan. Demak, Ayganim Sharq tarixini, falsafasini, adabiyotini yaxshi bilgan, odob-axloqning nozik tomonlarini bilgan, siyosatni tushungan. Shuning uchun ham xotinidan 42 yosh katta bo'lgan Xon Uali davlat ishlarida uning maslahatiga quloq tutgan, boshqa taniqli kishilar undan o'rnak olgan. Erining o'limidan so'ng, u nafaqat urug'ni boshqargan, balki Xonning muhridan ham foydalangan - bu o'sha vaqt uchun juda kam uchraydigan holat. Bunga Rossiya hukumatining uni rasman xon sifatida tan olgani katta darajada yordam berdi. Ualining to'ng'ich o'g'li Gubaydulla surgunda vafot etgan, keyingi merosxo'r Chingiz esa juda yosh edi – otasi vafot etganda bola atigi 10 yoshda edi. Ablayxon siyosatini davom ettirib, Rossiya bilan Xitoy o'rtasida manevr qilgan marhum turmush o'rtog'idan farqli o'laroq, Ayganim ruslar tomonini tanladi. Ayganimning xonligi rasman uzoq davom etmagan bo'lsa-da, bu unvonni bekor qilish to'g'risidagi farmonga qadar norasmiy ravishda u juda uzoq vaqt siyosiy faollikni saqlab qoldi, keng ko'lamli yozishmalar olib bordi va xalq taqdirini erkaklar bilan teng ravishda hal qildi. Ayganimning O'rta Juzdagi nufuzi juda katta edi. Imperator Aleksandr I hatto ona qishlog'i Sirimbetda qarorgoh qurish uchun 5 ming rubl ajratdi. Mulk tarkibida o'n xonali uy, masjid, madrasa, tegirmon va boshqa xo'jalik inshootlari bor edi. Kenesariy Qosimov o'z qo'zg'oloni chog'ida chor amaldorlari bilan hamkorlik qilgani uchun xonsha yo'qligida Sirimbetni yenggan, biroq keyinchalik hammasi tiklangan³⁹⁰. Oyg'animga oila xo'jaligini oqilona va adolatli boshqargan, buni quyidagi hollarda ham ko'rish mumkin. O'g'li Chingizni Omsk harbiy bilim yurtiga o'qishga yubordi. Shokanning onasi Zeynebning qarshiliklariga qaramay, buvi o'n ikki yoshli nabirasini Omsk kadet korpusiga o'qishga

³⁹⁰ Как бабушка Чокана Валиханова ханом была <https://www.caravan.kz/news/kak-babushka-chokana-valikhanova-khanom-byla-860063/> Автор: Алма Абишева

yuborishni buyurdi. Shokan Ualixonovni buvisi Oyganim g'amxo'rlik qilib, yo'l-yo'riq ko'rsatgani uchun buyuk olim, birinchi qozoq geograf, etnograf va sayyohiga aylandi³⁹¹.

Ayganimning taqdiri va tabiatiga oid rivoyatlar xalq xotirasida saqlanib qoldi va oradan bir asr o'tib, Sobit Muqonovning "Miltillovchi meteor" (Промелькнувший метеор) romanida uning obrazini qayta yaratishga asos bo'ldi. Roman Cho'qon Valixonov hayoti va ijodiga bag'ishlangan. Yozuvchi, tabiiyki, xonshaning afsonaviy obraziga badiiy qo'shimchalar kiritish usulini qo'llagan. Kitobning birinchi qismida Xon Valining go'zal Ayganimga uylanishi hikoyasi tasvirlangan. Unda xonimning tasviri shunday edi: "U naqadar g'ayrioddiy edi! Uzun bo'yli, ochiq teri tuxum oqiga o'xshaydi. Uning katta qora ko'zlari ajoyib kipriklari doirasida qanday porladi. Keksa Xon Valining yosh Ayganimga uylanishi uning turmush tarzini o'zgartirdi. Kelin uni xonning to'ng'ich xotinidan uzoqroqqa, Ko'kshetov yaqiniga joylashtirishni talab qildi. "Mehribon xon yosh kelinchakning barcha shartlarini qabul qildi. To'ydan keyin katta xotinlarini o'sha yerda qoldirib, Ayganim so'raganidek, Yesildan uncha uzoq bo'lmagan Sirimbet tog'ining etagiga ko'chdi". Yana bir afsonada Xonshaning erining o'limidan keyin uning xotirasi qanday sharaflanganligi aytiladi. "O'limidan keyin bir yil davomida u motam kiyimini yechmadi. O'limidan bir yil o'tgach - kundan-kunga - ertalab, tush va kechqurun - u qizlar va yosh ayollarni yig'di. Dasht bo'ylab qayg'uli ovozlar eshitildi va ular orasida Ayganimning yig'layotgan ovoziga o'xshash kuchli ovozlar ajralib turardi. Xor marhumlar bilan xayrlashuv qo'shig'i - joktauni kuyladi. Va odamlar yig'lab, xorga qo'shilishdi. Valining vafotidan bir yil o'tgach, Ayganim unga bo'ysunadigan barcha qozoqlarni xotira marosimiga taklif qildi. Bayram uchun mingta qo'y, yuzta ot so'yilgan. Saxovatli xotirlash haqidagi mish-mishlar cheksiz dashtga tarqaldi³⁹².

1853-yil 19-noyabrda tug'ilgan joyida vafod etgan. 2023-yilda XIX asrdagi ko'zga ko'ringan siymolaridan biri Ayganim Sarg'aldoqqizi tavalludining 240 yilligi nishonlandi. 2023-yil 16-may kuni Sirimbet nomidagi tarixiy-etnografiya muzeyi Sh.Ualixonov Oyg'anim tavalludining 240 yilligi, Xalqaro muzeylar kuni va "Abilayxon qarorgohi" muzey majmuasining 15 yilligiga bag'ishlangan "Ayganim sari dala qizi" ko'rgazmasini ochdi³⁹³.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, yuqorida biz tadqiq etgan Markaziy Osiyoning mashhur uddaburon ayollari, siyosiy hayotga o'z yo'llari orqali

³⁹¹ <http://tarix-begalinka.kz/ru/history/modern/figures/sargaldakkyzy/>

³⁹² Г. Муканова. Есиль2нама, или Легенды и быль о «лунной царице» Айганым// Казахстанский литературнохудожественный и общественнополитический журнал № 3 2007—С.159-170

³⁹³Выставка «Айганым сары дала кызы» <https://rah.kz/ru/actions-ru/1269-event-2023-1605-ru.html>

kirib kelib, yetarlicha hizmat ko'rsatishdi. Bugun biz Xansha Bopay, Qurbonjon Dodhoq, Ayganim kabi el farzandlarini, jasur ayollar o'tmishini fahr bilan yoritishimiz, fahr bilan tilga olishimiz lozim.

**O'zbek ayollarining kundalik hayotida ijtimoiy-ma'naviy
o'zgarishlar: tarixiy dinamika va modernizatsiya tahlili**

Davlatova Saodat Tilovberdiyevna
O'zbekiston Respublikasi Millatlararo munosabatlar
va xorijdagi vatandoshlar masalalari bo'yicha
qo'mitasi bo'lim boshlig'i,
Tarix fanlari doktori, professor
E-mail: saodatdavlatova70@gmail.com
Tel: +998909992530

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek ayollarining kundalik hayoti orqali jamiyatdagi ijtimoiy-ma'naviy o'zgarishlar tarixiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Asosan XX asrning ikkinchi yarmi va XXI asr boshidagi modernizatsiya jarayonlari, ularning ayollar turmush tarziga ta'siri, gender rollarining qayta shakllanishi, qadriyatlar, urf-odatlar va madaniy transformatsiyalar tadqiq etiladi. Ayollarning ta'lim, mehnat, oilaviy munosabatlar, kiyinish madaniyati va jamoat faolligidagi o'zgarishlari orqali ularning ijtimoiy pozitsiyasi o'zgarib borayotgani ko'rsatib beriladi. Shuningdek, davlat siyosatining roli, ommaviy axborot vositalarining ta'siri ham o'rganiladi. Maqola tarixiy tahlil, zamonaviy sotsiologik ma'lumotlar va og'zaki tarix metodlariga tayangan holda yozilgan.

Kalit so'zlar: O'zbek ayollari, kundalik hayot, ijtimoiy-ma'naviy o'zgarish, modernizatsiya, gender rollari, madaniy transformatsiya, tarixiy tahlil, ayollar pozitsiyasi, XX–XXI asr, qadriyatlar, ta'lim, jamoat faolligi

Yangi O'zbekistonda so'nggi yillarda xotin-qizlar masalasi davlat siyosati yo'nalishi bilan bevosita bog'liq bo'lib, bu ijtimoiy-ma'naviy va siyosiy sohalarida o'zgarishlarni mustahkamlash jarayonlarini rivojlanib borishi hisoblanadi. Jumladan, hozirgi kunda tarixiy haqiqatni tiklash davlat siyosati darajasida ko'tarilganligi bois sovet davri tarixshunosligi an'alarida aks etgan masalaga tanqidiy xolisona yondashish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, ularni qo'llab-quvvatlashga doir islohotlarning mazmun-mohiyati va ahamiyatini aholi o'rtasida keng targ'ib qilish, xotin-qizlarning ta'lim va kasbiy ko'nikmalar olishlari, munosib ish topishlariga har tomonlama ko'maklashish,

tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash, iqtidorli yosh xotin-qizlarni aniqlash va ularning qobiliyatlarini to'g'ri yo'naltirish, hududlarda, ayniqsa, qishloqlarda xotin-qizlarga ko'rsatiladigan tibbiy-ijtimoiy xizmatlar sifatini, ular o'rtasida sog'lom turmush tarzini ta'minlash borasidagi ishlar samaradorligini oshirish, turar joyga muhtoj xotin-qizlarni uy-joy bilan ta'minlash, turmush va mehnat sharoitlarini yaxshilash, daromadlarini ko'paytirish borasida tizimli chora-tadbirlarni belgilash davlatning asosiy vazifalari etib belgilangan.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach o'zbek xotin-qizlari tom ma'nodagi tenglikka erishdilar, jamiyatdagi barcha ayollarning ijtimoiy adolat, tenglik, barqarorlik to'g'risidagi fikrlarini amalga oshirish, ularning nafaqat jamiyatdagi rolini balki oilada ham o'rni yanada kuchaytirishga sharoit yaratildi, ularning manfaatini himoya qilish davlat siyosati darajasida ko'tarildi³⁹⁴. Biroq buni bir asr oralig'idagi jarayonlar bilan taqqoslaydigan bo'lsak, o'ziga xos tarixiy jarayonlar dinamikasini keskin o'zgarib borganligini ko'rish mumkin.

Sovet davri tadqiqotlarida asosan soxta kommunistik mafkuraning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy hayotdagi "inqilobiy o'zgartiruvchi" o'rni ijobiy baholanib, bu orqali ayollarning jamiyatdagi o'rni, ularning ijtimoiylashuviga ta'siri masalalari sovet hukumati va kommunistik partiya manfaatlari nuqtai nazaridan o'rganilgan. Sovet davri adabiyotlari negizini asrlar davomida shakllanib, Sharq ayollarining turmush tarziga, ma'naviy qiyofasiga aylangan milliy, diniy, an'anaviy qadriyatlarga qarshi kurash g'oyasi tashkil etgan. Shu bois bu davrda yaratilgan adabiyotlarda o'ta muhim masalalar soxtalashtirilgan. Adabiyotlar mohiyatini xotin-qizlar "ozodligi" masalasida partiya maqsadlari nuqtai-nazaridan tahlil qilingan.^{395 396}

Sovet hukumati tomonidan bolsheviklar hokimiyat tepasiga kelgandan keyin xotin-qizlarning huquqlarini ta'minlash masalasi eng dolzarb vazifa sifatida qator normativ hujjatlar qabul qilinishiga olib keldi. Ushbu hujjatlarda ayollarning erkaklar bilan teng saylov huquqiga ega bo'lishi, nikohga kirish va ajrim jarayonida er-xotinlarning teng huquqliligi, voyaga yetmagan qizlarni erta turmushga berishni taqiqlash, nikohlarning majburiy tarzda sovet hokimiyati organlari tomonidan ro'yxatga olinishi kabi masalalar sovet hukumatining dastlabki ijobiy qadamlari desak mubolag'a bo'lmaydi.

Xususan, Turkiston ASSR Markaziy Ijroiya qo'mitasi tomonidan "Nikoh va ajralish haqida" Dekret (1917), "Nikoh va oila" kodeksi (1918), "Qalinni bekor qilish haqida"gi (1921) qaror va boshqa huquqiy hujjatlar qabul

³⁹⁴ Xodjaeva S. Xotin-qizlarning siyosiy faolligini oshirish – davr talabi // Ayol, oila va jamiyat mavzussidagi ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent, 2007. – B.48.

³⁹⁵ Якубова Х. Женщины Советского Узбекистана. – Ташкент, 1947.

³⁹⁶ Рахимбаева З. Женщина Узбекистана на пути к коммунизму. – Ташкент: Госиздат Уз ССР, 1949.

qilinganligini keltirib o'tish mumkin³⁹⁷. O'z o'rnida ta'kidlash joizki, ushbu hujjatlarda mahalliy aholisi mentalitetini hisobga olinmasdan qabul qilinishi va ularni amalga oshirishda ko'r-ko'ronalik aholining noroziliklariga sabab bo'lganligini tarixiy ma'lumotlar asoslaydi.

XX boshlarida jadidlarning jamiyatni yangicha isloh qilish masalasidagi ijtimoiy qarashlarida ayollarning huquqlarini kengaytirish va ularning ta'lim olishi masalasi muhim o'rin egallagan. Jumladan, xotin-qizlarni to'laqonli ta'limdan mahrum qilish millat va jamiyatning taqdiriga salbiy ta'sir ko'rsatayotganligi "Nima uchun biz hech narsa qilmayapmiz... bizning qizlarimizni asirlikda ushlab turgan uyqudan uyg'onmaymiz, davrimizning madaniyatsizligidan, johilligidan voz kechmayapmiz" degan chaqiriqlarda o'z ifodasini topgan edi.³⁹⁸ Jadidchilikning ko'zga ko'ringan vakillaridan biri Munavvar qori Abdurashidxonov o'z chiqishlarida "ayollarni tezroq ozod qilish, ularga ta'lim berish, huquqlarini tenglashtirish"ga chaqirganligi ham o'z davrining yangicha ilg'or qarashlariga aylangan edi.³⁹⁹

Demak, bundan ko'rinib turibdiki, ayollarning ta'lim olish masalasi o'z davrida dolzarb masala bo'lib qolmasdan, millat taqdiri inobatga olinganligi fikrimiz dalilidir.

Shu bois Sovet hukumatining Turkistondagi xotin-qizlarni ijtimoiy hayotini "yaxshilash"ga doir dastlabki tadbirlaridan biri ularni ta'limga jalb etish va savodli qilish, erkaklar va ayollar teng huquqliligiga erishishning zaruriy sharti sifatida qaralgan edi. Natijada dastlabki maxsus xotin-qizlar maktablari tashkil etila boshlandi va bunday tadbirlarda Toshkentning Beshyog'och dahasida Bashorat Jalilova tomonidan 1917-yilning dekabrda dastlab 42 nafar o'zbek qizi ta'lim olgan birinchi xotin-qizlar maktabi tashkil etildi. Aytib o'tish joizki, 1918-yilga kelib Toshkentda 4 ta xotin-qizlar maktabi faoliyat ko'rsatgan bo'lsa, ko'p o'tmay bunday maktablar Andijon, Qo'qon va boshqa shaharlarda ochila boshlandi. Masalan, 1919 yilda birgina Qo'qon shahri va Qo'qon uezdida 400 nafar qizlar ta'lim olganligi kuzatiladi.

XX asrning boshlarida o'lkada ochilgan xotin-qizlar institutlari va maxsus o'rta texnik o'quv yurtlarida mahalliy millatga mansub ta'lim oluvchi atigi 7-8 foizinigina tashkil etgan⁴⁰⁰. Ayniqsa, yangi maktablarda qishloqlarda yashovchi qizlarning o'qishi muammoli edi. Bunga sabab birinchidan masofaviy muammolar bo'lsa, ikkinchidan aholining bunga yetarlicha tayyor emasligi edi.

³⁹⁷ Аминова Р.Х. Октябрь и решение женского вопроса в Узбекистане. – Ташкент, 1975. – Б.75-79.

³⁹⁸ Avloniy A. Advokatlik osonmi?. Tanlangan asarlar. 2-jild. Toshkent, 1998. – B.140.

³⁹⁹ Munavvar qori Abdurashidxonov. Xotiralarimdan (jadidchilik tarixidan lavhalar). – Toshkent, 2001. – B.63.

⁴⁰⁰ История Узбекской ССР в 4-х томах. – Т. 3. – Т.: «Фан», 1967. – Б.241

1919-yildan xotin-qizlar (asosan musulmon ayollar)ni ijtimoiy hayotga jalb qilish va savodsizlikni tugatish borasida madaniy-ma'rifiy ish olib boruvchi maxsus bo'limlar tashkil etildi. Bunda maktabni bitiruvchi qizlar, akusher-kalar, xotin-qizlar maktablari o'qituvchilarini tayyorlash kurslariga jalb etilib, ayollar manfaatlarini himoya qilishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Xotin-qizlar savodsizligini tugatish kurslari faoliyati natijasida sovet muassasalari xizmatchilari orasida dastlabki o'zbek ayollari paydo bo'ldi.

1917-1924-yillarda sovet maktablari soni 576 tadan 1271 tagacha o'sdi, mahalliy aholi o'rtasida savodxonlikni oshirish maqsadida savodsizlikni tugatish maktablarini tashkil etish va umumta'lim maktablari uchun o'qituvchilarni tayyorlashga alohida e'tibor qaratildi⁴⁰¹.

O'zbek tilida nashr etilgan birinchi "Yangi yo'l" nomli xotin-qizlar jurnali o'zbek xotin-qizlar maktablari uchun muhim qo'llanmaga aylandi. Shuningdek, Turkistonda, keyinchalik O'zbekistonda sovet hokimiyatini mustahkamlashga qaratilgan muhim vazifalaridan biri sifatida ta'lim tizimini sovet hukumatining manfaatlariga mos ravishda o'zgartirish hamda jamiyat ongiga kommunistik mafkurani singdirishga alohida e'tibor qaratildi⁴⁰².

1921-yil iyunda Turkiston ASSR Sovetlari Markaziy Ijroiya Komitetining balog'atga yetmagan qizlar erta turmushga berish va ko'p xotinlilikni ta'qiqlash, qalinni bekor qilish to'g'risidagi dekreti qabul qilinib, unda nikoh yoshi shariatdagi 9 yosh o'rniga 16 yosh qilib belgilandi⁴⁰³. Shu tarzda nikoh har ikki tomonning roziligi asosida qurilishi, er-xotin birinchi nikoxdan huquqiy ajralmasdan turib, ikkinchi nikohga kirishi va bu masalada har ikkalasi ham ajralish masalasida teng huquqqa egaligi qonun bilan ta'qiqlab qo'yildi.

Ta'kidlash joizki, ushbu qonunning ijobiy tomoni qalin va ko'p xotinlikka qarshi kurash boshlanganligini ko'rsatadi. Chunki bu vaqtda maxalliy sudlarga ayollardan ajralish xususida juda ko'plab arizalar kelib tushgan bo'lib, ularda balog'atga yetmagan qizlarni erta turmushga berish va ko'p xotinlilik, qizlarning rozilgisiz nikoh o'qitishni ta'qiqlash, qalinni bekor qilish, majburiy nikohdan norozilik kayfiyatlari sezilib turar edi. Biroq bunday holatlar ba'zan ariza bergan ayollarning eri, otasi yoki aka-ukalari tomonidan jazolanishiga ham sabab bo'ladi.

1924-yilda boshlab paydo bo'lgan xotin-qizlar klublari tashkil etilib, ularda savodsizlikni tugatish kurslari va kutubxonalar, bolalar va ayollar maslahatxonalari, sog'liqni saqlash bo'limlari, tikuvchilik va boshqa artellar,

⁴⁰¹ Сербов П.И., Никифоров А.Д. Народное просвещение в Узбекистане. – Ташкент, 1927. – С. 34

⁴⁰² Sanoatda xotin-qizlar mehnati. // Yangi yo'l, 1931. – №Z. – B. 5-6

⁴⁰³ O'zbekiston Milliy Arxivi. R-17- jamg'arma. 1-ro'yxat. 286-ish. 126-varaq.

kasb-hunar maktablari va yuridik maslahatxonalar faoliyat yurita boshladi. Shuningdek, qishloqlarda ham “dehqonlar uyi” ochilib, ular qoshida xotin-qizlar klublari vazifasini bajaruvchi qizil burchaklar tashkil etildi. Mana shu klublar orqali xotin-qizlar ijtimoiy va xo’jalik hayotiga jalb qilindi, ishga joylashish va bolalarni tarbiyalash borasida ko’maklashildi. Biroq amalda bu vazifalarni bajarish to’liq qamrab olinmadi.

1923-1924-yillarda xotin-qizlar o’rtasida savodsizlikni tugatish harakati shaharlardan qishloq va ovullarga ko’chirilib, xotin-qizlarga qishloq xo’jaligi banklaridan qishloq xo’jaligi krediti va ssudalar olish, dehqonchilik qurollarini besh foizga chegirma bilan xarid qilish hamda savodsizlikni tugatish kurslarini bitirgan yoki xotini va qizlari olti oylik savodsizlikni tugatish kurslarida o’qigan dehqonlar uchun ish qurollari qiymatini ikki yil davomida bo’lib to’lash kabi turli imtiyozlar belgilandi.

O’zbekiston SSR tashkil topganidan keyin xotin-qizlar emansipasiyasi siyosatining yangi va asosiy davri boshlandi. 1925-yil 6-12-fevral kunlari bo’lib o’tgan O’zbekiston Kompartiyasi(b) Markaziy Qo’mitasining I syezdida bu masala kun tartibiga qo’yilib, xotin-qizlarni ozod qilish vazifasi, siyosiy, madaniy va iqtisodiy qurilish bilan uyg’un holda, “partiya ishida muhim ahamiyat kasb etishi” alohida ta’kidlab o’tildi.

Mazkur syezdda eski tashviqot va targ’ibotlar sovet hukumatining bu masaladagi dekretlarini “qat’iylik bilan hayotga tatbiq qilish” lozimligi qayd qilindi xolos. O’zbekiston Kompartiyasi Markaziy Qo’mitasi tomonidan birinchi navbatda partiya va komsomol a’zolari hamda ma’sul xodimlar oldiga quyidagi:

mazkur dekretlarni buzgan shaxslarni jamoat sudlariga tortish;

partiya va komsomol a’zolari o’zlarining xotinlari, onalari va singillarining o’qishlariga va ijtimoiy va siyosiy hayotda ishtirok etishlariga, hamda ma’sul xodimlarning xotinlari targ’ibot-tashviqot ishlarida ishtirok etishlariga qarshilik qilmasliklari;

partiya nomzodlarining partiya a’ziligiga qabul qilinganida ko’pxotinlik, balog’atga yetmagan qizlarga uylanish va qalin berish kabi masalalarga ularning munosabatini hisobga olish kabi qat’iy talablar qo’yilganligi aks etgandi⁴⁰⁴.

1926-yilning sentabr oyida bo’lib o’tgan III O’lka partiya yig’ilishida bolsheviklar partiyasi xotin-qizlarni ozod qilish masalasiga alohida e’tibor qaratdi. Shundan so’ng, O’zbekiston Kompartiyasi tomonidan “Hujum” (“ayolni bog’lab kelgan o’tmish sarqitlariga qarshi hujum qilish”) nomi

⁴⁰⁴ Шукурова Х.С. Социализм и женщины Узбекистана (1919-1937 гг.). - Т.: Узбекистан, 1970. – С. 191

ostida “Xotin-qizlarni ozodlikka chiqarish”ning muhim vazifalaridan biri bu paranjiga qarshi kurash boshlandi.⁴⁰⁵

“Hujum” harakati sovet hokimiyati tomonidan qisqa muddatda rejalashtirilib, ikki bosqichda olib borildi. Birinchi bosqich 1926 yilning sentabridan to 1927-yilning fevraligacha, ya’ni besh oy davom etib, bu davrda “Hujum”ning vazifasi asosan bolsheviklar partiyasi tomonidan tashkil qilingan ommaviy tashkilotlar – kommunistik yoshlar ittifoqi (komsomol), kasaba tashkilotlar (profsoyuz), “Qo’shchi” ittifoqi, turli kooperasiyalarga xotin-qizlarni jalb qilish bilan bog‘liq edi⁴⁰⁶. Shuningdek ushbu vazifani amalga oshirishda xotin-qizlar artellari, hunarmand ishlab chiqarish kooperasiyalari ham muhim rol o‘ynagan.

“Hujum”ni amalga oshirish uchun 1926-yilning 18-dekabrida tashkil qilingan hukumat komissiyasi aniq tadbirlar ishlab chiqib, Farg‘ona, Toshkent va Samarqand(oblastlari)da partiyaning barcha mahalliy a‘zolarini “maishiy jihatdan qayta tarbiyalash” va xotin-qizlarni ayollarini jamoat ishiga jalb qilish, shuningdek “partiyaning butun kuchini xotin-qizlar orasidagi madaniy, iqtisodiy va huquqiy ishga qaratish” muhim vazifa qilib belgilandi. Mazkur topshiriqni amalga oshirish uchun hukumat komissiyasining taklifi asosida barcha uchta hududda jami 100 mingdan ortiq o‘zbek ayollarini qamrab olgan anjumanlar bo‘lib o‘tadi.

“Hujum”ning ikkinchi asosiy bosqichi 1927-yil mart oyidan to 1932-yilgacha bo‘lgan vaqtni o‘z ichiga olib, bu davrda xotin-qizlarni ozod qilish amaliy xarakterga ega bo‘lganligi uchun juda ziddiyatli jarayonlarda kechib, “eski tuzum”ga qarshi bo‘lgan xotin-qizlar ozodligi tarafdorlari bilan an’anaviy turmushni himoya qilgan diniy ulamolar o‘rtasida keskin kurash boshlanib ketganligini ko‘rish mumkin. Aslida bunda nafaqat diniy ulamolar va ularning yaqin tarafdorlari, balki oddiy dehqon va hunarmandlar ham sovet hokimiyatining xotin-qizlarni ozod etish siyosatiga qarshiligi, paranji tashlagan xotin - qizlardan o‘ch olish holati va ko‘plab ayollarni shafqatsizlarcha o‘ldirilishiga sabab bo‘ladi. Buning o‘ziga xos sabablari bo‘lib, natijada 1927-28-yillarda O‘zbekistonda 2,5 mingdan ortiq faol xotin - qizlar, qishloq, tuman kengashlarining a‘zolari, xotin-qizlar klublari va kutubxonalar mudirlari hayotdan judo bo‘lganligi kuzatiladi. Qolaversa, sovet hokimiyati rahbariyati musulmon ulamolarga tazyiq o‘tqazib, ularning dindorlar orasida katta nufuzga ega bo‘lganlarini xotin-qizlar emansipasiyasi siyosatini qo‘llab-quvvatlashga majbur ham qilishgan. Masalan, Andijon okrugining Uychi-Sher-Qo‘rg‘on rayoni partiya yacheykasi sekretari eshonlarni chaqirib, ulardan ayollarning

⁴⁰⁵ Худжум-значит наступление. – Ташкент: Узбекистан, 1987. –Б. 22.

⁴⁰⁶ Ислам и женщины Востока. -Т.: Фан, 1990. – С.83-84

paranji tashlashiga qarshi emasligi haqida tilxat olgan. Bunday tilxatni yozishga rozi bo'lmagan beshta eshon rayon partiya yacheykasi sekretarining buyrug'i bilan qamab qo'yilganligi aholining noroziligiga sabab bo'lgan⁴⁰⁷.

Shuni xam ta'kidlash joiz, sovet hukumati ayollarning yuzini ochish va ularni ozod qilish xarakatida partiya saflaridagi mahalliy millat vakillaridan foydalanganlar. Jumladan, 1927-yilga kelib, O'rta Osiyo KPlarida 40 ming a'zo va a'zolikka nomzodlar bo'lib, shundan 25 mingi mahalliy millat vakillari edi. Kommunistik partiya a'zolari "Hujum" xarakatining oldingi saflarida borishi va namuna bo'lishi ko'zda tutilgan bo'lib, ko'pchiligi o'z xotinlarini paranji yoqiladigan joyga boshlab kelishsa-da, ertasiga yana qaytadan paranjisini yopishga majbur qilishardi. Shu sababdan, RKP (b) O'rta Osiyo byurosi (Sredazbyuro)ning 1927-yil oktabr oyida bo'lib o'tgan XIV Plenumi partiya xodimlariga "mayda jinoyati" uchun, partiya safidan o'chirishgacha bo'lgan jazoni qo'llash xaqida qaror qabul qiladi.

1928-yil 1-oktabrda O'zbekistonda nikoh, oila, xotin-qizlar "ozodligi"ga qarshilarga maxsus moddalarni o'zida mujassamlashtirgan qonunlar kodeksi ishlab chiqildi. 1928 yil 5-12 dekabrda bo'lib o'tgan musulmon xotin-qizlari o'rtasida ish olib boruvchi yig'ilish qatnashchilari tomonidan iqtisodiy va madaniy-maishiy tadbirlar orqali xotin-qizlar ximoyasini tashkil qilish va chachvonni tashlashga da'vat qilish, bunga qarshilarni esa jazolash zarur, degan qaror qabul qilindi⁴⁰⁸. O'zSSR Jinoyat kodeksining xotin-qizlar ximoyasi bilan bog'liq bandlariga ma'lum o'zgartirishlar kiritildi.

1929-yilning 8-mayida O'zbekiston SSR Sovetlarining III qurultoyida xotin-qizlarni "sosialistik jamiyat qurish ishiga yanada ko'proq jalb etish masalasi" muhokamasi sabab, xotin-qizlarni ijtimoiy ishlab chiqarishga jalb etilishini yanada jadallashtirganligini ko'rish mumkin. Xotin-qizlar emansipasiyasi siyosatining asosiy maqsadlaridan biri bu ayollarni ijtimoiy-ishlab chiqarish va ishchi kuchini ko'paytirishga, ya'ni sosializm qurish jarayoniga keng jalb qilish edi.

"Hujum"ning qisqa muddat ichida amalga oshirilganligi va bunda erishilgan yutuqlarning sababi, bu faqat sovet hukumatining olib borgan targ'ibot-tashviqot ishlarining natijasi emas, balki ayollarning o'zlarida ham jamiyat hayotining to'laqonli a'zolari bo'lishga, savod chiqarishga bo'lgan intilishning kuchli bo'lganligi muhim o'rin tutdi.

1920-yilarning ikkinchi yarmi – 1930-yillarda O'zbekistonda bir qator xotin-qizlar artellari tashkil qilindi. Ular sanoat korxonalari va kolxozlarda

⁴⁰⁷ Шукурова Х.С. Социализм и женщины Узбекистана (1919-1937 гг.). -Т.: Узбекистан, 1970. – С. 191

⁴⁰⁸ Аминова Р.Х. Октябрь и решение женского вопроса в Узбекистане. – Ташкент, 1975. – Б.75-79.

tinimsiz samarali mehnat qilib, erkaklar bilan teng ravishda iqtisodiyotning hamma sohalarida ishtirok etishini ta'minladi.

Sovet hukumati xotin-qizlarni ishlab chiqarishdagi katta kuch deb hisoblab, ularning ommaviy ishtirokisiz paxtachilik va sanoatni rivojlantirishni ta'minlab bo'lmasligini, ayollarni ko'proq ishlab chiqarishda qatnashishidan manfaatdorligi yaqqol namoyon bo'lgan edi. Shu bois ham "Iqtisodiy mustaqillik – jamiyatda xotin-qizlar teng huquqliligini ta'minlashda asosiy yutuq", "iqtisodiy mustaqillikni ta'minlashdagi bosh vazifa esa, xotin-qizlarni ijtimoiy mehnatga jalb qilishdan iborat", deb ta'kidlangan edi.

1938-yil 20-mayda qabul qilingan O'zbekiston Kompartiyasi (b) Markaziy Qo'mitaning "Xotin-qizlar o'rtasida olib boriladigan ishlar" to'g'risidagi qarorida xotin-qizlarning malakasini oshirish yo'li bilan ularni sanoat ishlab chiqarishiga ham jalb qilish, ularning moddiy-maishiy sharoitlarini yaxshilash, ayollarni rahbarlik lavozimlariga jalb qilish masalalariga e'tibor qaratildi⁴⁰⁹. Respublika xotin-qizlari sovet hukumati tomonidan qabul qilingan shu kabi qarorlarni bajarishga muntazam ravishda safarbar qilib borildi.

Natijada respublikada kolxozlarda bajaraladigan qo'l mehnatining katta qismi xotin-qizlar zimmasiga tushdi. Paxta dalalarining maydoni kengaytirilib, xotin-qizlarning qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi sohasiga jalb qilinishi ustidan sovet hokimiyati tomonidan doimiy nazorat o'rnatildi. Ikkinchi jahon urushida esa frontni oziq-ovqat va qurol bilan ta'minlash vazifasi urushga ketgan erkaklar o'rnini egallagan xotin-qizlar zimmasiga yuklatildi. Sanoatda va ishlab chiqarishda mehnat qiladigan ayollarning ulushi keyinchalik ham muntazam o'sib bordi.

Shuni ham alohida ta'kidlash lozimki, xotin - qizlarning emansipasiyasi ularning taqdirida ma'lum bir muddatda emas, balki sovet davrining keyingi bosqichlarida ham o'z shaklini o'zgartirgan xolda turli xil ko'rinishlarda davom etib keldi.

Xotin-qizlarni ozodlikka chiqarish jarayonini sun'iy yo'llar bilan jadallashtirish maqsadida olib borilgan "Hujum" xarakati davomida o'zbek ayollarining o'ziga xosligi, ularning milliy va diniy an'analari, ma'naviy qadriyatlarini xisobga olinmadi. Aksincha, "Hujum" xarakati O'zbekistonda ro'y bergan muhim va hayot tarzini chuqur o'zgartirib yuborgan siyosiy-ijtimoiy fenomen bo'lib, bu narsa jamiyatda quyidagi jarayonlarning kechishida o'z aksini topdi.

⁴⁰⁹ Alimova D.A. Hujumga zarurat bormidi?//O'zbekiston adabiyoti va san'ati. 1992.,11 sentyabr

Ayollar emansipasiyasining asosiy bosqichi “Hujum” harakati bilan bog‘liq bo‘ldi, lekin ungacha, yuqorida ta’kidlanganidek, Turkistonda sovet hokimiyati tomonidan xotin-qizlarning xuquqlarini erkaklar bilan tenglashtirish, ularning ta’lim olishlari uchun imkoniyat yaratish bo’yicha sezilarli ishlar mavjudligi kuzatish mumkin. Keyinchalik O‘zbekiston SSR tashkil qilinib, bolsheviklar hokimiyati o‘zining jamiyatdagi mavqeini mustahkamlab borishi va kommunistik tashviqot ishlarining kuchaytirilishi natijasida esa 1920-yillarning ikkinchi yarmida ushbu siyosatni jadal amalga oshirish masalasi kun tartibiga qo‘yiladi.

Sovet hukumati har qanday milliy yoki diniy qadriyatlar kommunistik mafkura omillariga zid bo‘lsa, bu narsaga qarshi keskin kurash olib bordi. “Hujum” harakati ostida amalga oshirilgan xotin – qizlarning emansipasiyasi siyosati mahalliy xalqning hohish-irodasi bilan hisoblashmasdan, ya’ni uni inkor qilgan holda, juda qisqa muddatda amalga oshirildi ⁴¹⁰. Turkiston jadidlari rahnomalaridan biri Munavvar qori Abdurashidxonov ta’kidlaganidek, “Biz xalqning ahvoli ruhiyasi bilan hisoblashib, yer islohoti, paranji masalalarini 30 yilsiz hal qila olmas edik. Bolsheviklar firqasi bu ishni o’n yilda bajarib qo’ydi...”.

“Hujum” harakati natijasida xotin-qizlar paranjidan ozod bo‘ldi, bu esa keyinchalik xotin-qizlar dunyoqarashining kengayib borishi va turmush tarzining zamonaviylashuviga katta ta’sir ko‘rsatdi. Shu bilan birga sovet hukumati tomonidan o‘zbek xotin-qizlariga nisbatan olib borilgan siyosat ularga jamiyatning katta ishchi kuchi, reproduktiv manba, hamda jamiyat va oila uchun xizmatkor sifatida qarab, hayot tarzini tanlash erkinligi esa faqat sovet mafkurasi g‘oyalari asoslangan edi.

Sovet davrida o‘zbek ayoli uchun teng huquqlilik va ijtimoiy mehnat faoliyati oiladagi an’anaviy itoatgo‘ylik bilan uyg‘unlashtirildi. Xotin-qizlarning mustaqillikka bo‘lgan ichki intilishi davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlangani holda, milliy va madaniy o‘ziga xoslikni saqlab qolish yo‘lidagi harakati doimo cheklab kelindi.

Umuman olganda, sovet davrida o‘zbek xotin-qizlari ziddiyatli va murakkab yo‘lni bosib o‘tdilar. O‘zbek ayollari jamiyat hayotining ishlab chiqarish, ilm-fan, madaniyat, sport, sog‘liqni saqlash kabi barcha sohalarida faol ishtirok etib, respublikaning rivojlanishiga qo‘shgan hissalarini o‘ta salmoqli bo‘ldi.

Ta’kidlash joizki, Yangi O‘zbekistonda xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, ularning turli soha va tarmoqlarda o‘z qobiliyat

⁴¹⁰ Sanoatda xotin-qizlar mehnati. // Yangi yo‘l, 1931. – №Z. – B.5-6.

hamda imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishi uchun kerakli bo'lgan shart-sharoit yaratish, huquq va qonuniy manfaatlariga so'zsiz rioya qilinishini ta'minlash, onalik va bolalikni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, shuningdek, oila institutini mustahkamlash borasida keng qamrovli ishlar amalga oshirildi.

Ayniqsa, xotin-qizlarning jamiyatdagi o'rnini yanada mustahkamlash, ularning ijtimoiy faolligini oshirishda quyidagilar muhimdir: chuqur bilim va salohiyatning tarkib toptirilishi, milliy qadriyatlar va urf-odatlarining ular ongiga singdirilishi, bozor iqtisodiyoti sharoitida ishbilarmonlik, tadbirkorlik, ijodkorlik va tashabbuskorlik fazilatlarining barqarorlashuvi va boshqalar. Bugun mamlakatda xotin-qizlarning xalqimiz tarixi, qadriyatlari, urf-odat va an'analarini o'zida aks ettirgan milliy hunarmandchilik sohasidagi faoliyati ham diqqatga sazovardir.

Keyingi yillarda Yangi O'zbekistonda xotin-qizlarning huquq-manfaatlarini, gender tenglikni ta'minlash, oila, onalik va bolalikni himoya qilish, ayollar o'rtasida tadbirkorlikni rivojlantirish, ular uchun yangi ish o'rinlari yaratish, mehnat va turmush sharoitlarini yaxshilash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylanishi XX asrga nisbatan yangicha adolatli qonun ustuvor ijtimoiy jarayonlar guvohi bo'lish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, mamlakatimizda xotin-qizlarning siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotdagi ishtiroki masalasi davlat siyosati darajasiga ko'ratilishi bu tarixiy taraqqiyot davomida ushbu masalaning yangicha modernizatsiya jarayonlarini shiddat bilan rivojlanib borayotganligini ko'rsatadi. Bu esa xotin-qizlar masalasida O'zbekistonning eng yangi tarixida ko'p tadqiqotlarning yazaga kelishiga zamin yaratadi.

Sovet mafkurasi va ayollar modasi: XX asrda xotin-qizlar liboslaridagi ideologik transformatsiyalar

Gaybullayeva Yulduz Anvarovna
Tarix fanlari doktori

Annotatsiya. Mazkur maqolada Sovet Ittifoqi davridagi mafkuraviy siyosat va ayollar modasi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tahlil qilinadi. Tadqiqotda xotin-qizlar liboslaridagi o'zgarishlar orqali sovet ideologiyasining jamiyatga, xususan, ayollar hayot tarziga ko'rsatgan ta'siri yoritiladi. XX asrning 1930–1980-yillari oralig'idagi davrda hukm surgan mafkuraviy talablarga javob beruvchi kiyim standartlari, tashqi ko'rinish va estetik qarashlar masalasi tarixiy va sotsiomadaniy kontekstda o'rganiladi. Ayollar

liboslarida milliy va zamonaviy unsurlar uygʻunligi, ularning gender siyosatiga qanday xizmat qilgani, shuningdek, moda vositasida ijtimoiy nazorat va sovetcha ideal ayol obrazining shakllanishi tahlil qilinadi. Maqolada arxiv materiallari, jurnallar, reklama plakatlari hamda fotosuratlar asosiy tarixiy manba sifatida tahlil etilgan.

Kalit soʻzlar: Sovet mafkurasi, moda tarixi, ayollar liboslari, kiyim oʻzgarishlari, sovet estetikasi, gender siyosati, ijtimoiy nazorat, vizual identitet, sovet ayol obrazi, milliy kiyimlar, zamonaviylashuv, 1930–1980-yillar, madaniy transformatsiya

Sovet davrida moda siyosiy, iqtisodiy va madaniy aloqalar oqibatida vujudga kelgan ⁴¹¹. Sovet davrida Oʻzbekiston hududida xotin-qizlar kiyimlarining andazasiga, materialiga, ularning ranglari va tasvirlariga taʼsir koʻrsatgan bir qancha omillar mavjud boʻlgan. Bularga kiyim-kechak ishlab chiqarish sanoatlashuvi, sovet mafkurasi, sovet iqtisodiy siyosati va siyosiy qarashlarni kiritish mumkin. Mazkur davrda ayollar kiyimlari hunarmandchilik asosida emas, balki sanoat asosida ishlab chiqarish rivojlangan. Bu oʻz navbatida kiyim-kechak yoʻnalishida yangi materiallar va yangi andozalardan foydalanishni talab qilgan. Shuningdek, sovet mafkurasi liboslar oʻzgarishida muhim oʻrin tutdi. Sovet kiyimi sovet dunyosini gʻarb dunyosidan ajratish uchun mafkuraviy vosita hisoblangan ⁴¹². Bundan tashqari, sovet hukumati boshqa sohalarda boʻlgani kabi kiyim-kechak ishlab chiqarish sohasini ham markazlashtirilgan holda olib borgan va oʻz iqtisodiyotini shu orqali koʻtarishga uringan. Mazkur holatlar xotin-qizlar kiyimlaridagi oʻzgarishlarga omil boʻlgan. Har bir tarixiy davrning oʻz modasi boʻlib va tarixiy jarayonda u oʻzgarib, kishilarning didi, talab va ehtiyojlarini qondirib kelgan. Modada takrorlanishlar ham boʻlib turgan. Bu takrorlanish aynan oʻsha shaklning qaytarilishi emas, balki yangi uslub, muayyan davr talab doirasida boʻlgan. Ayollar modasi tez oʻzgarib turgan. Shuning uchun ham ayollar modalarga sezgirroq boʻlgan ⁴¹³.

Sovet davrida anʼanaviy ayollar kiyimlari yangi nusxadagi kiyim turlariga sekin-astalik bilan almashtirila boshlandi. Buni milliy kiyimlar va moda oʻrtasidagi munosabatlar deb atash mumkin. Biroq bunga toʻxtalishdan avval sovet davrida “moda” deganda nima tushunilganligini aniqlashtirib olishimiz lozim. Sovet davrida nashr etilgan modaga oid jurnallar birida “moda”ga quyidagicha tarʼrif berilgan: “Qimmatli oʻquvchilarimiz “moda” soʻzini eshitgan va oʻzlari ham bu soʻzni koʻpdan ishlatib keladilar, albatta.

⁴¹¹ Виниченко И. «Советская мода» в контексте социально-экономической и культурной жизни СССР 1950-60-х годов. // Омский научный вестник. 2008. – № 3. – С. 34-37.

⁴¹² Виниченко И. Мода в условиях социализма. // Современные исследование социальных проблем. 2011. – № 2. – С.168-169.

⁴¹³ Юсупов Е., Исмоилов Ф. Инсон одоби билан. – Тошкент, 1983. – Б.142.

Ko‘ylakning bir nusxasi, oyoq kiyimi, bosh kiyimlari va hatto uy-ro‘zg‘or buyumlari haqida ham “hozir shu moda bo‘lgan” deb gapiriladi. Lekin har bir yangi nusxa moda bo‘laveradimi? Yo‘q, albatta. Demak, hozirgi kunda ko‘pchilikka yoqqan va rasm bo‘lgan narsagina moda bo‘la oladi. Ustki kiyimga kelganimizda, ko‘ngilga urib ketgan eski nusxa o‘rniga yangi bir forma moda bo‘la oladi”⁴¹⁴.

Sovet davrida yangi moda kiyimlarini ayollar yosh guruhiga ko‘ra turlicha qabul qilgan. Bu ko‘proq psixologik holat bilan bog‘liq bo‘lgan. Masalan, yosh qizlar odatda yangi andozadagi ko‘ylaklarni kiygan va ularni tez qabul qilgan bo‘lsa, o‘rta yoshli ayollar yangi ko‘ylak modellariga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lgan va ulardan onda-sonda foydalangan. Yoshi katta ayollar esa ushbu yangi model ko‘ylaklarini butunlay inkor etgan. Shu sababli yangi modeldagi ko‘ylaklardan birinchi yosh qizlar foydalangan, keyinchalik asta-sekin ularni o‘rta yoshli ayollar kiygan hamda bu ko‘ylak ancha jamiyat ko‘ziga moslashib bo‘lgandan so‘ng yoshi katta ayollar foydalangan⁴¹⁵.

Sovet davrida iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy va madaniy o‘zgarishlar xotin-qizlar dunyoqarashiga ta’sir o‘tkazgan. Bu, albatta, ayollarning tashqi ko‘rinishida ham o‘z aksini ko‘rsatgan. Xususan bu haqida manbalardan birida quyidagilar yozilgan: “Xotin-qizlar kiyayotgan ko‘ylaklar modasi va andozasining sanog‘iga yetib bo‘larmikan? Bir bayramdan ikkinchisigacha yangi andoza yaratiladi. Nega deganda xotin-qizlarning madaniy saviyasi tez o‘smoqda va shunga muvofiq ularning xushbichim kiyim-kechaklarga bo‘lgan talab va ehtiyojlari ham kun sayin ortib bormoqda”⁴¹⁶.

Davlatova S. fikriga ko‘ra, XX asrda o‘zbek milliy kiyimlari transformatsiyaga uchrashiga mintaqada sodir bo‘lgan ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar, mafkuraviy siyosat, mamlakatda olib borilgan industrlashtirish siyosati, zamonaviy texnologiyalarning kirib kelishi, kiyim-kechaklar uchun zarur bo‘ladigan matolarning fabrikalarda ommaviy tarzda ishlab chiqarilishi, turli mintaqalar o‘rtasida o‘rnatilgan etnomadaniy munosabatlar va savdo aloqalari hamda shahar modasining qishloq aholisi hayotiga kirib kelishi sabab bo‘lgan⁴¹⁷.

Ikkinchi Jahon urushidan so‘ng ayollar kiyimi bo‘yicha yangi tendensiyalar sodir bo‘lgan. 1950-1960-yillarda o‘zbek ayollari garderoblarida “yevropa” andozasidagi ko‘ylaklar ham uchray boshladi. Masalan, ulardan

⁴¹⁴ Нуделман А. Модалар ҳақида. // Ўзбекистон хотин-қизлари. – Тошкент, 1956. – № 7. – Б.31.

⁴¹⁵ Зунунова Г. К истории узбекской национальной одежды (развитие ва трансформация женской одежды в Ташкенте в XX века). // Ўзбекистон тарихининг долзарб муаммоларига янги чизгилар. – Ташкент, 1999. – С. 96.

⁴¹⁶ Зияева М. Бежирим кўйлаклари кўпайтирамиз. // Ўзбекистон хотин-қизлари. – Тошкент, 1958. – № 4. – Б. 8

⁴¹⁷ Давлатова С. Қашқадарё воҳаси ўзбеклари анъанавий кийимларининг трансформацияси (XIX аср охири – XX аср). Тарих фанлари номз. ...диссертация. – Тошкент, 2006. – Б.118.

biri “tatyanka” andozasidagi ko‘ylaklar edi. Mazkur davrdan boshlab aynan fabrika kiyim mahsulotlari ko‘paya boshlagan. Natijada turli viloyatlardagi ayollar bir ko‘rinishdagi ko‘ylaklarni kiyish kuchaya boshlagan⁴¹⁸.

Toshkent Modalar uyida kiyimlar yaratishda milliylikka deyarli e’tibor berilmagan. Boshqa tomondan, Modalar uyi o‘zbekcha yengi kalta va yengi uzun kiyimlar tikilgan. Biroq bu milliylik bilan bog‘liq bo‘lmay, balki ushbu kiyim andozalari xaridorlar tomonidan talab bo‘lganligi uchun amalga oshirilgan. Yani shuni aytish kerakki, Toshkent Modalar uyida yaratilgan kiyim andozalariga yuqori tashkilotlardan ma’lum talablar qo‘yilmagan. Dizayner-rassomlar o‘zlari yangi kiyim andozalarini ayollar talabidan kelib chiqqan holda yaratgan. Mazkur kiyimlarni yaratishda asosan atlas, kremlin, shifon va vilyur kabi matolardan foydalanilgan*.

Bugungi kunda ma’lumki, ayollar uchun yangi kiyim andozalari dizaynerlarning ijodiy tasavvuri orqali yaratilgan modellar hisoblanadi. 1945-1991- yillarda tikuvchilik fabrikalari boshqa usulda ishlagan. Ya’ni u vaqtda yangi kiyim andozalari dizayner-rassomlarning ijodiy tasavvuri orqali yuzaga kelmagan, balki xotin-qizlarning kiyimga bo‘lgan talabi o‘rganilgan hamda shundan so‘ng ularning xohishiga qarab yangi kiyim andozalari yaratilgan. Bunda ko‘proq ayollar talablari hisobga olingan bo‘lib, ijodiy fantaziya ikkinchi darajali bo‘lgan. Dizayner-rassomlar asosan o‘z ijodlarini xotin-qizlar xohishini qanday yuzaga keltirishga qaratgan. Buning asosiy sababi tikuvchilik fabrikalari Toshkent Modalar uyidan shuni talab qilgan. Chunki shunday bo‘lgan taqdirda tikuvchilik fabrikalari o‘zlari ishlab chiqargan ayollar kiyimlarini tezroq sota olgan.

Boshqa tomondan, dizayner-rassomlar turli moda jurnallarini kuzatib borgan. Ularning aksariyat qismi chet el moda jurnallari hisoblangan. Xususan, ular “Burda” jurnalini doimiy tarzda kuzatib borgan hamda undan yangi kiyim andozalarini o‘rgangan. “Burda” jurnalining boshqa moda jurnalidan afzal tomonidan biri ularda kiyimlarning tayyor andozasi ham berilgan. Shu sababli, ular tayyor olgan holda kiyimlarni ishlab chiqarish mumkin edi. Ya’ni qisman bo‘lsa-da, dizayner-rassomlar faqatgina aholi talabi bo‘yicha chegaralanib qolmasdan, balki dunyodagi yangi kiyim andozalarini ham amaliyotga joriy qilishga harakat qilgan⁴¹⁹.

⁴¹⁸ Зунунова Г. К истории узбекской национальной одежды (развитие и трансформация женской одежды в Ташкенте в XX века). // Ўзбекистон тарихининг долзарб муаммоларига янги чизгилар.– Ташкент, 1999. – С. 97.

* Muzaffarova Muqaddas 1983-1989- yillarda modelyer sifatida faoliyat yuritgan mutaxassis bilan suhbat. 2022-yil 18-mart so‘rov ma’lumotlari.

⁴¹⁹ Muzaffarova Muqaddas 1983-1989 -yillarda modelyer sifatida faoliyat yuritgan mutaxassis bilan suhbat. 2022-yil 18-mart so‘rov ma’lumotlari.

Yuqoridagi ikki holatni hisobga olib o'sha davr moda mutaxassisleri ayollarga kiyinish bo'yicha turli maslahatlar berib borgan. Ulardan birida quyidagilar yozilgan edi: "Modaga moslab odmigina kiyingan, usti-boshi o'ziga yarashib turadigan kishi qanchalik yoqimli va jozibali ko'pincha, modaga ko'r-ko'rona ergashib, gavda tuzilishini, ya'ni bo'yining baland va pastligini, oriqligini, bo'yining uzun va kaltaligini, sochining qora yoki sariqligini hisobga olmay, haddan tashqari tor yoki qisqa, yaltiroq yoki ko'zga tashlanib turadigan kiyim kiygan kishi shunchalik xunuk, kulgili va so'xtasi sovuq bo'lib ko'rinadi. Moda talabiga binoan kiyinish kerak, deganda uning ketidan quvib, modaparastlik qilish nazarda tutilmaydi"⁴²⁰. Bu bir tomondan moda bo'yicha maslahat sifatida qabul qilingan bo'lsa, ikkinchi tomondan, ayollar qanday kiyinish bo'yicha umumiy ko'rsatma sifatida ham talqin qilingan.

1940-1950-yillar oxirida moda uylarining tashkil etilishi SSSRda modellashtirishga ta'sir ko'rsatgan "sovet modasi" konsepsiyasining amaliy tatbiq etilishiga zamin yaratdi. Ikkinchi Jahon urushidan keyin aholining moddiy farovonligi bir oz o'sgan. Boshqa tomondan, iste'molchi psixologiyasi ham o'zgargan. Mazkur davrda faol urbanizatsiya jarayonlari natijasida jamiyatda ikkita qarama-qarshi tendensiya – ijtimoiy konformizm va differentsiatsiyaga intilish rivojlangan hamda bu modada yaqqol namoyon bo'lgan. Bu bir tomondan, moda tendensiyalariga mos keladigan "hamma kabi bo'lishga" imkon bergan, boshqa tomondan, shaxs o'ziga xosligini namoyish etgan. 1960- yillarning boshlarida aholi orasida kiyimga bo'lgan munosabat tobora aniq o'zgarib borgan. Funksional-ratsionallik asta-sekin hissiy-estetik idrok va obro'-e'tibor mulohazalari bilan almashtirilgan⁴²¹.

Ayrim holatlarda yangi turdagi ayollar ko'ylaklarini moda sifatida qabul qilishda an'analar to'sqinlik qilgan. Masalan, sovet davrida ayollar ko'ylaklariga belbog' tikish orqali yangi kiyim andozalari yaratilgan. Biroq, bu ko'ylak jamiyat tomonidan qabul qilinishi og'ir kechgan. Sababi o'zbek jamiyatida biron shaxsning yaqin insoni vafot etganda motam marosimida kiyimga belbog' bog'langan. Bu holat yana bir mavhumlikni olib kelgan. Odatda o'zbek jamiyatida erkaklar belbog' bog'lagan. Bu yangi modada esa ayollar ko'ylaklariga belbog' o'rnatilgan. Bu asosan ayollar erkaklar kiyimlarini kiyishga chog'lanish sifatida qabul qilingan. Shu sababli yosh

⁴²⁰ Юсупов Е., Исмоилов Ф. Инсон одоби билан. – Тошкент, 1983. – Б.139.

⁴²¹ Гангур, Д., Гангур Н. Дома моделей и тренды советской моды 1950-1970-х гг.: Общероссийское и региональное измерения. // Вестник Томского государственного университета. История. 2021. – № 74. –С. 32.

qizlar moda sifatida kiygan yangi ayollar ko‘ylaklari tanbeh bilan qabul qilingan⁴²².

1950- yilda xotin-qizlar yangi kiyim assortimentlariga qiziqqan. Bular xalatlar, kofta bilan kiyinadigan sarafan hamda iqlimga mos boshqa kiyim turlari bo‘lgan⁴²³. Boshqa tomondan, mazkur davrda qaerga borganda qanday kiyinish kerakligiga alohida urg‘u berila boshlangan. Buni quyidagi jumlar ko‘proq ifoda etgan: “Kiyimingiz qachon va qayerda zarur bo‘lishini oldindan aqlan o‘ylab, keyin xarid qilgan ma’qul. Agar, uy xalati bilan yoki jinsi shim kiyib teatrga borilmaydi, dafn qilish marosimiga yaltiroq ust-bosh bilan kelinmaydi, sport kiyimi bilan restoranga, ish kiyimi bilan to‘yga borilmaydi, uyda, ishxonada, saylgohda, tantanalarda kiyiladigan ust-boshlar har xil bo‘ladi.”⁴²⁴ Mazkur holat ayollar liboslari turlari yanada ko‘payishiga olib kelgan va davr modasi ayollardan o‘z garderoblarini yanada ko‘proq kiyim-kechak bilan to‘ldirishni talab qila boshlagan.

Natijada 1950- yillar o‘rtasida O‘zbekistonda ayollar kiyim-kechagini modellashtirishda yangi belgilar paydo bo‘ldi. Libos qad-qomatga to‘liq bo‘ysunib, uning go‘zalligi, latofatini ko‘rsatishga moslashdi. Ayni paytda milliy libos, shu jumladan ayollarning yozgi keng ko‘ylagi saqlanib qolaverdi.

1952- yilda Ministrlar Sovetining “Ustki va bosh kiyimlar sifatini oshirish to‘g‘risidagi” farmoni chiqqan. Mazkur farmon asosida O‘zbekiston SSR Yengil Sanoat vazirligi yangi andozadagi kiyimlarni yaratish va ularni keng miqyosida ishlab chiqarishga kirishgan. Bu jarayon mintaqada kiyim-kechaklarni rejalashtirishga va ularni nazorat olishga bo‘lgan harakatlarni yuzaga keltirgan. Natijada respublika bo‘ylab bir xil andozadagi kiyim-kechaklar keng tarqala boshlagan. 1950- yilgacha ayollar kiyimlari etnomadaniy hududlar kesimida bir-biridan farq qilgan bo‘lsa, 1950- yildan keyin fabrikalarda kiyimlarining ommaviy ishlab chiqarilishi va ularining andozalari rejalashtirilishi natijasida butun mintaqada bo‘ylab bir xil andozadagi ayollar ko‘ylaklarining keng tarqalishi yuz berdi⁴²⁵.

XX asrning 2-yarmidan boshlab kiyim andozalarining o‘zgarishlarini mahalliy xususiyatlar bilan birga umumittifoq modasini ham hisobga olgan holda dizayner-rassomlar belgilab bera boshladi. Sobiq ittifoqning turli shaharlarida xotin-qizlar kiyinish uslubini belgilovchi “Modalar uylari” vujudga kela boshladi. Xususan, 1959- yili Toshkentda Modalar uyi

⁴²² Зунунова Г. К истории узбекской национальной одежды (развитие и трансформация женской одежды в Ташкенте в XX века). // Ўзбекистон тарихининг долзарб муаммоларига янги чизгилар. – Ташкент, 1999. – С. 97-98.

⁴²³ О‘зМА, R.2872-fond, 1-ro‘yxat, 9-ish, 7-varaq.

⁴²⁴ Юсупов Е., Исмоилов Ф. Инсон одоби билан. – Тошкент, 1983. – Б. 139.

⁴²⁵ Давлатова С. Қашқадарё воҳаси ўзбеклари анъанавий кийимларининг трансформацияси (XIX аср охири – XX аср). Тарих фанлари номз. ...диссертация. – Тошкент, 2006. – Б. 120-121.

yaratildi. Bu professional darajadagi modellash san'atining paydo bo'lganligidan dalolat berdi⁴²⁶. Mazkur liboslar uyida yangi libos yaratuvchi modelyerlar xizmat qilgan. Modelyerlar asosan ommaga maktab bitiruv kechasi, ko'chaga va uyga kiyish mumkin bo'lgan uch xil ko'ylakni namoyish qilgan⁴²⁷. Ta'kidlash joizki, Toshkent Modalar uyi respublikada xotin-qizlar liboslarini zamonaviylashtirish, uni qulay va maqbul kiyimga aylantirishda katta xizmat qildi.

Bu yangi tikilgan ko'ylaklar uchun reklama vazifasini o'tab bergan. Xotin-qizlarning yangi turdagi ko'ylaklari magazinlarning o'zlarida ham ommalasha boshlagan. Masalan, "Saodat" jurnalida chop etilgan maqolaning birida ikki ayol o'rtasidagi suhbat bunga isbot bo'la oladi. Xususan, unda quyidagi suhbat bo'lib o'tadi:

"Magazinlarning kiyimlar sotiladigan bo'limi ayollar bilan gavjum, qator ilgichlarda osig'lik turgan shohi ko'ylaklarning birini olib, birini qo'yib, obdon kuzatadilar va shu yerning o'zida bahsga tushadilar.

-Juda chiroyli tikilgan-a!

-Andozaning bejirimligini aytmaysizmi?

-Yorlig'iga qarang-chi? Qaysi davlatniki ekan?

-Voy o'zimizniki. "Toshkent. 2-tikuv fabrikasi" deb yozilgan.

-Ha, o'zimizniki, – faxr bilan tasdiqlaydi bir ayol. – 2-fabrika chevarlari shunday ko'ylaklar tikishyaptiki, qo'yaverasiz. Qizimga ular tikkan "Kosmos" ko'ylagidan sovg'a qilgan edim. Maktabning bitiruv oqshomiga kiydi, biram chiroyli"⁴²⁸.

XX asrning 2-yarmidan yevropacha rusumdagi kiyimlarning keng tarqalishi natijasida qishloq aholisi ham asosan yevropacha libos unsurlari bo'lgan kiyimga o'tishgan. Kiyim-kechak bo'yicha yoshlar o'rtasidagi tafovutga ruhiy omil ta'sir ko'rsatardi. Odatda yoshlar har qanday yangilikni tez o'zlashtirishar, o'rta avlod unga ehtiyotkorlik bilan yondoshib, faqat qismangina qabul qilar, keksalar esa yangicha kiyimlarni maqbul deb topishmas edi. Ana shu sababli ham ayni bir andozaning o'zi dastlab yoshlar libosida rasm bo'lgan unsur sifatida tasdiqlanar, keyin ikkinchi darajaga tushib, o'rta avlod tomonidan istifoda qilinir va shundan so'nggina keksalar javoniga kirib kelar edi. Shu sababli, yangi turdagi ayollar kiyimlari asosan yoshlar uchun yoki yoshlarga moslab yaratilgan va ishlab chiqarilgan. Masalan, "Saodat" jurnalida deyarli har sonida xotin-qizlarning yangi kiyim turlarini reklama qilib borgan. Ushbu yangi turdagi ko'ylaklarning aksariyati yoshlar

⁴²⁶Оқилова К. Дизайн назарияси, амалиёти ва ривожланиш истикболи. // Санъат. – Тошкент, 2014. №3. – Б. 9.

⁴²⁷ Саодат. 1971. – № 1. – Б. 31.

⁴²⁸ Хўжаева Б. Бари сизга аталган. // Саодат. – Тошкент, 1971. – № 10. – Б.16.

uchun mo'ljallangan edi. "Yangi liboslar" nomi ostida nashr etilgan ushbu materiallarning birida yangi yaratilgan kofta va yubkani yoshlarga tavsiya qiladi. Ushbu qora yubka sherst va lavsandan tikilgan hamda kofta esa krepdeshin, poplin, batist yoki kashmirdan tiksa bo'lgan. Koftalarning oldi va yeng uchiga kapron yoki to'r tutib bezatilgan⁴²⁹.

1960- yillarning boshlarida SSSRda ommaviy ishlab chiqarilgan kiyimlarni baholashning asosiy mezonlari etib shaklning soddaligi, qulayligi, amaliyligi va nafisligi belgilangan. Boshqa tomondan, sovet mutaxassislari kiyim modellarining o'ziga xos yo'nalishlarini kashf qila olmagan. Bunda har bir tikuvchilik fabrikalari o'zlari yaratgan kiyimlar bilan ovora bo'lib qolgan hamda butun mamlakat bo'yicha keng iste'molga kiritilgan kiyim modasi mavjud emas edi. Bunda soha vakillari asosan avvaldan mavjud bo'lgan kiyim modellarini qayta ishlab chiqqan hamda g'arb modellaridan ayrim qismlarini o'zlashtirgan. Faqatgina ayni mana shu davrdan turli konferensiya yoki ko'rgazmalarning yo'lga qo'yilishi bu soha mutaxassislari yangi kiyim modellarini yartishga undagan⁴³⁰.

1960- yillarda sovet hukumati sotsializmdan milliy kiyimlar kiyishni qanday uzoqlashtirish bo'yicha harakatlar olib borilgan. Buning natijasida xalqlarning milliy kiyimlari unifikatsiyalangan. Boshqa tomondan, o'zbek jamiyatida ayollarning milliy kiyimlarni kiyishi bir qancha sabablarga ko'ra saqlanib qolgan. Xususan, o'zbek ayollar psixologiyasida milliy kiyimlardan butunlay voz kechish fikrlari tug'ilmagan. Endi ayollar ko'chaga chiqqanda va ishga borganda yevropa andozasida tikilgan kiyimlarni bosh kiyimsiz kiyib yurgan, biroq mahallada, uyda, ota-onasining yoki turmush o'rtog'ining oldida milliy kiyimlarni kiyib yurgan. O'zbek uylari "ichkari" va "tashqari" qismlarga bo'lingan. Bunda uyning ichki qismi "ichkari" va tashqi qismi "tashqari" deb atalgan. Ayollar asosan "ichkari"da milliy ko'ylaklarni kiyib yurgan⁴³¹.

1960- yillardan kiyim-kechakni rejalashtirishga kirishildi. Kiyim modellari mavsum xususiyatlaridan kelib chiqib ishlana boshlandi. Shu davrdan ish kiyimlari – korjomalar yaratishga alohida e'tibor qaratildi. Modelyerlar aholi o'rtasida barqaror ravishda saqlanib qolayotgan yozgi libosning an'anaviy shakli ustida ham ishlay boshlashdi. Ammo dala etnografik materiallarning ko'rsatishicha, o'zbeklarning boy va o'rta

⁴²⁹ Яни либослар. // Саодат. 1971. № 1. Б. 31.

⁴³⁰ Гангур Д., Гангур Н. Дома моделей и тренды советской моды 1950-1970-х гг.: Общероссийское и региональное измерения. // Вестник Томского государственного университета. История. – 2021. № 74. – С. 33.

⁴³¹ Зунунова Г. К истории узбекской национальной одежды (развитие и трансформация женской одежды в Ташкенте в XX века). // Узбекистон тарихининг долзарб муаммоларига янги чизгилар. – Ташкент, 1999. – С. 101-102.

qatlamlari o'z maqomlarini ko'rsatish yo'lida noyob kiyim-kechaklarni va kundalik mahsulotlarni sotib olishgan yoki "qo'lga kiritishgan"⁴³².

Sovet davrida o'zbek milliy kiyimlari kiyilgan. Biroq ularni jamiyatga yoyishda sovet g'oyalari orqali singdirilishga harakat qilingan. Masalan, o'zbek kiyimlari ayollarning mehnat qilishida qulaylik tug'dirgan. Shu sababli, ushbu andozadagi ko'ylaklarni targ'ib qilish ma'qul deb hisoblanadi. Biroq, uni targ'ib qilishda "internatsional" ruhi sifatida baholanib, "milliylik" ruhi tushirib qoldirilgan. Xususan, "Saodat" jurnalida o'zbek ayollarining milliy kiyimlari rasmlari keltirilib, unga quyidagi jumlar ilova qilingan:

"Siz bu rasmlardagi kiyimni tanidingizmi? Tanidingiz. U sizni uzoq o'tmishga olib ketdi. Ellik yil ilgari bizning onalarimiz kiygan, yuz yil ilgari bizning buvilarimiz kiygan kiyimlardan namunami? Shunday desa ham bo'ladi. Nega biz ular haqida so'z yurityapmiz? Shunday kiyimlarni kiying, o'sha davrga qayting demoqchimizmi? Yo'q, zinhor. Hozirgi zamonda har birimiz yoshimiz, kasbimiz, didimizga mos kiyimlarni tanlab kiyamiz. Yozda yozlik, qishda qishlik, xizmatga, ishga chiqqanimizda kiyadiganimiz boshqa. Har birimiz dilimiz xohlagan matodan qaddimizni quchib turadigan yevropacha tikilgan qulay liboslarni sevib kiyib yuramiz, goh undan milliy kiyimlar tikib kiyamiz. Har ikkisida ham o'zimizni erkin his qilamiz, hammasi ham yarashadi, hammasi ham zamonamiz kishilarining internatsional ruhini aks ettiradi. Bu matolarning biri oliy navli sherstlar, trikotajlar, tabiiy yoki sun'iy ipaklardan to'qilgan shoyilar bo'lsa, boshqasi chamanday atlas, kamalakday beqasamlardan tikiladi"⁴³³.

Sovet davridagidan avvalgi ayollar ko'ylaklarining turi kamligi va ularda feodalizm unsurlari borligi tanqid qilingan. Xususan, bu haqda quyidagilar yozilgan: "Bu kiyimlarning tikilishida O'rta Osiyo xalqlarining bundan necha yuz ilgari, balki qadim zamonda yashagan ayollar kiyimining asosiy shakli saqlanib qolgan. Liboslar asosan bir uslubda – keng, to'g'ri shaklda tikilgan. Ayollar kiyimi bilan erkaklar kiyimi o'rtasida deyarli farq bo'lmaganiday, yozlik libos bilan qishlik libos o'rtasida ham tafovut bo'lmagan. Shuningday bolalarning kiyimlari ham o'sha kattalar kiyimining bachkanasi bo'lgan, xolos. Lekin kambag'al bilan boyning kiyimi o'rtasidagi farq katta edi. Yo'qsil kiyimi xonaki bo'z, olacha, yoyinki undan ham xarob bo'lsa, boyning kiyimi atlas, kimhob, tovar, baxmal qimmatbaho matolardan tikilgan bo'lardi"⁴³⁴.

⁴³²Гурова О. Идеология тела в советской культуре середины XX в. Репрезентации телесности. // Сб. науч. статей. – Москва, 2003. – С. 181-193.

⁴³³ Либос – даригамос. // Саодат. – Тошкент, 1967. – № 4. – Б. 28.

⁴³⁴ Либос – даригамос. // Саодат. – Тошкент, 1967. – № 4. – Б. 28.

1960- yillarda ma'muriy-boshqaruv tizimda, maktablarda, kasalxonalar va madaniyat muassasalarida mehnat qilgan xotin-qizlar orasida to'g'ri bichimdagi odmi ko'ylak kiyish urf bo'lgan. Xususan, yozda oq, havorang va pushtirang krepdeshin hamda batist matosidan ko'ylak tikib kiygan. Shu sababli mazkur davrdan boshlab aholi orasida kiyimlarning taxini tekislash uchun dazmoldan keng foydalanish kuchaygan⁴³⁵.

1970- yillarning boshidan yana uzun kiyinish urf bo'la boshladi⁴³⁶. Manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, 1970- yillarda uy, ko'cha va marosimlar uchun alohida ko'ylaklar tikish va kiyish kuchayib borgan. Xususan, mazkur davrda yoshlar orasida shim kiyish urf bo'lib ketgan. Bu kiyim mahalliy sharoitda ko'chaga uncha mos bo'magan, biroq xotin-qizlar uchun uyda qulay hisoblangan. Odatda ayollar shimning ustidan kaltaroq ko'ylak yoki trikotaj kofta kiyib yurgan⁴³⁷. Mazkur yillarda xotin-qizlar ko'chada asosan turli ko'ylak, kofta-yubka va kostyum kiyib yurgan. Masalan, mayda gulli chitdan tikilgan ko'ylak-kostyum o'sha davrda mashhur bo'lgan. Uning yubkasi tor olingan hamda kostyumning etagi, oldi, yoqa, va eng uchlari ensiz tasma bilan bezatilgan. Bundan tashqari qo'sh etakli ko'ylak o'sha davr yoshlariga mos bo'lgan. Bu ko'ylaklarni ko'chalik qilib kiyib yurish mumkin bo'lgan⁴³⁸.

Manbalar tahlilidan ko'rinadiki, sovet davrida yoz vaqtida milliy kiyimlardan foydalanishga ruxsat berilsa-da, qishda milliy kiyimlardan foydalanishga ruxsat berilmagan. Bu asosan milliy kiyimlar qishga mos bo'lmagan deb singdirilgan. Bunda asosan milliy kiyim deganda atlasdan tikilgan ayollar ko'ylaklari tushunilgan bo'lib, qishda kiyiladigan chopon yoki kamzullar e'tiborsiz qoldirilgan. Chunki ushbu "qishki kiyimlar" sovet g'oyasiga to'g'ri tushmas va milliylikni ochiqchasiga ko'rsatib turar edi. Shu sababli, o'tmish va zamonaviy kiyim-kechaklar o'rtasidagi kurashda "qishki" va "yozgi" kiyimlar degan turlarga bo'lib olish ularga ko'proq qulaylik yaratar edi⁴³⁹.

1970- yillarda ayollar uyda qanday kiyimlar kiyganligi hamda aynan nima uchun ushbu turdagi kiyim-kechaklardan foydalanganligini tushunish uchun manbada qayd etilgan quyidagi jumлага murojaat qilamiz: "Uyga qaytiboq, xizmatda yurgan kiyimni yechib, engil va qulay kiyinib olgingiz keladi. Shunday qilgach, o'zingizni erkin his etib, charchog'ingiz tarqalgandek bo'ladi. Ayol uyda beyumush turmaydi. Qozon-tovoq, supur-sidir.... Uy

⁴³⁵ Давлатова С. Қашқадарё воҳаси ўзбеклари анъанавий кийимларининг трансформацияси (XIX аср охири – XX аср). Тарих фанлари номз. ...диссертация. – Тошкент, 2006. – Б.126.

⁴³⁶ Янги либослар. // Саодат. – Тошкент, 1971. – № 5. – Б.33.

⁴³⁷ Уй либоси. // Саодат. – Тошкент, 1971. – № 11. – Б.26.

⁴³⁸ Янги либослар. // Саодат. – Тошкент, 1971. № 7. – Б.33.

⁴³⁹ Либос – даригамос. // Саодат. – Тошкент, 1967. – № 4. – Б.29.

yumushi qilinayotgan choqda fartuk tutib olish qiyin emas. Uni ham o‘zingiz yoqtirgan chitdan tikib olishingiz yoki tayyorini magazindan xarid qilishingiz mumkin. Trikotaj fabrikalari tayyorlab chiqarayotgan yarim sherst, sherst gamashi (shim)lar yilning sovuq fasllarida uy uchun qulay. Gamashi ustidan ko‘ylak kiygan ma’qul. Albatta, har kim o‘ziga yoqqan bichimda kiyim kiyadi. Lekin uyda qay vaqt qanday kiyimda yurishni bilib qo‘yish foydadan xoli emas. Ertalab o‘rindan turganda, uy yumushlari qilayotganda xalat kiyiladi. Dam olish chog‘ida ko‘ylak kiyiladi. Mehmon kutganda bir oz yasanib olgan ma’qul. Idish-tavoq yuvayotganda fartuk tutish mumkin. Bu bir kunda bir necha marta kiyinish shart, degan so‘z emas. Har kim o‘z sharoitiga moslab kiyimni almashtira bilmog‘i lozim”⁴⁴⁰.

Mazkur davrda turli marosimlar uchun yangi turdagi ko‘ylaklar yaratila boshladi. Xususan, yosh qizlar maktab bitiruv kechasi uchun “Kosmos” nomli ko‘ylak kiygan⁴⁴¹. Mazkur davrda turli karnavallar ham uyushtirilib turilgan bo‘lib, ushbu marosimlar uchun alohida kiyimlar tikilgan. Masalan, ularning ayrimlarini sanab o‘tamiz. Ulardan biri tovus nusxa kostyum hisoblangan. U quyidagicha tayyorlangan. Egiluvchan simni yoysimon bukib dum yasalgan. Unga doka tortib yashil rangga bo‘yalgan hamda ko‘k va havorang bo‘yoqlardan dum patlari chiqarilgan. Beldan pastda osilib turgan yirik patlarni tutilgan chiptadan tayorlangan. Chipta ham och va to‘q jigar rangga bo‘yalgan va belboqqa biriktirib qo‘yilgan. Koftani yashil chit yoki satindan, yubkani yashilga bo‘yalgan dokadan tikish mumkin bo‘lgan. Mazkur kiyim bilan yashil paypoq o‘rniga trikotaj bridja kiyilgan. Yana bir karnaval kiyimlaridan biri “Malika Shahrizoda kostyumi” bo‘lgan. Kamzul qizil satindan tikilgan. Yelka, yeng va etaklardagi qalampir bezaklar to‘q havo rang satindan hamda harir yeng va ko‘ylak etagi yupqa matodan tikilgan. Lozim atlas nusxa chit yoki shtapel polotnodan bo‘lgan. Shippak ko‘k satindan, uchiga paxta tiqib, tumshug‘i yuqoriga ko‘tarilib qo‘yilgan. Taqinchoq bezaklar karton qog‘ozdan yasalgan. Munchoqlar paxtani yumaloqlab, ustidan doka o‘rab yasalgan. Bezaklar ustidan yaltiroq rang berib yuborgan. Bosh kiyim dokadan yasalgan. U kartondan yasab sariq va qizil ranglarga bo‘yalgan tilla qoshga biriktirilgan⁴⁴².

Karnaval kiyimlaridan yana biri “Tun” kostyumi hisoblangan. Bu kostyum ham oddiy matolardan tikilgan. Boshlardagi oy va yulduzlar katta karton qog‘ozdan yasalgan. Bordiyu undoq karton bo‘lmagan bo‘lsa, yupqaroq karton ikki-uch qavat qilib yelimda yopishtirilgan va juda qattiq

⁴⁴⁰ Уй либоси. // Саодат. – Тошкент, 1971. – № 11. – Б. 26-27.

⁴⁴¹ Хўжаева Б. Бари сизга аталган. // Саодат. – Тошкент, 1971. – №10. – Б. 16.

⁴⁴². Карнавал костюмлари. // Саодат журнали. – Тошкент, 1971. – № 12. – Б. 33.

karton hosil bo'lgan. Nimcha va yubkadagi yulduzlarni ko'k rang satindan qirqib va chatib biriktirilgan. Etakdagi yulduz va oylar qog'ozdan qirqib olingan, kumush rang yaltiroq bo'yoqqa bo'yalgan va igna bilan chatib chiqilgan. Yeng va ko'krak dokadan, ko'k rangda mayda gullar chizib chiqilgan. Ro'mol deraza pardasiga tutiladigan to'rdan yasalgan hamda uni kul rangga bo'yab, ora-orasiga ninada qora ip o'tqazilgan⁴⁴³.

1960-1970- yillari bozorni mahsulot bilan boyitish zarurati muammosi dolzarblashdi. 1970- yillardagi "turg'unlik" holati, sifatli va zamonaviy kiyim-kechakka bo'lgan ehtiyoj sovetlar mamlakatida chet el mollari, ayniqsa, liboslarga bo'lgan ehtiyojini ko'paytirib yubordi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, sobiq ittifoq hududiga chet eldan ko'p holda davlat buyurtmasiga ko'ra sifatli mahsulotlar kirib kelardi.

Sovet davrida aksar hollarda yangi andozadagi kiyimlarni kiyish odatini dastlab ma'muriy idoralar va va partiya tashkilotlari xodimlari va yoshlar boshlab bergan. 1970-1980- yillarda kiyimlarning vazifasi o'zgarib ketgan. Xususan, mazkur davrda ayrim kasblar bo'yicha yangi kiyim turlari shakllangan. Bunga zavod va fabrika ishchilari, shifokrlar, sotuvchilar va o'qituvchilar kiygan kasb kiyimlarini misol tariqasida keltirishimiz mumkin⁴⁴⁴. 1970-yillarda chet davlatlardan yangi modalarning kirib kelishi hamda xotin-qizlar o'rtasida yangi turdagi ko'ylaklarga talab oshishi natijasida O'zbekistonda kiyim-kechak ishlab chiqarishga mo'ljallangan fabrikalar va mahsulotlar soni orta boshladi.

1980- yillarda kooperativlarning tashkil etilishi yangi kiyim andozalarni yaratishga imkon yaratgan. Chunki yangi tikuvchilik sexlarining tashkil etilishi tezda yangi kiyim modellarning yaratilishi va tikishga imkon yaratgan. Tikuvchilik fabrikalarida esa yangi kiyim andozalarini yaratish ancha vaqt olgan⁴⁴⁵.

Toshkent Modalar uyida kichik va katta sovetlar mavjud bo'lgan. Bu ikki sovetda ham yangi kiyim modellari muhokama qilingan. Yangi kiyim modellari birinchi kichik sovetda muhokama qilingan va sovet xulosasi asosida katta sovetga o'tkazilgan yoki qoldirilgan. Bu ikki sovetning asosiy farqi ularga a'zo bo'lgan shaxslar toifalarida bo'lgan. Ya'ni kichik sovetda asosan Toshkent Modalar uyining mutaxassislari qatnashgan bo'lsa, katta sovetda O'zbekiston SSR Yengil Sanoat vazirligidan, tegishli tashkilotlardan, savdo bazalaridan, savdo markazlari va magazinlardan hamda turli

⁴⁴³ Карнавал костюмлари. // Саодат журнали. – Тошкент, 1971. – № 12. – Б. 33.

⁴⁴⁴ Давлатова С. Қашқадарё воҳаси ўзбеклари анъанавий кийимларининг трансформацияси (XIX аср охири – XX аср). Тарих фанлари номз. ...диссертация. – Тошкент, 2006. – Б. 131.

⁴⁴⁵ Rahmonova Muhayyo, 1964-1988- yillarda bosh texnolog sifatida faoliyat yuritgan mutaxassis bilan suhbat. 2022-yil, 10-oktabr.

tikuvchilik fabrikalaridan vakillar ishtirok etgan. Fabrikalar nomidan asosan direktorlar, bosh injenerlar yoki bosh instruktorlar ishtirok etgan. Mazkur korxona va savdo majmuasi vakillari ushbu katta sovetga qo'yilgan yangi kiyim modellarini ko'rib chiqqan va o'zlari yoqtirgan andozalarga buyurtma bergan. Bunda birinchi navbatda Toshkent Modalar uyi hamda tikuvchilik fabrikalari, savdo markazlari yoki savdo bazalari o'rtasida shartnoma tuzilgan⁴⁴⁶.

Toshkent Modalar uyi ishlab chiqarish va ma'lum doiralarda namoyish qilish uchun kiyim modellarini yaratgan. Ishlab chiqarish uchun yaratilgan modellar modalar uylariga qarashli sexlarda ishlab chiqarilgan. Ma'lum doiralarda namoyish qilish uchun yaratilgan modellar asosan tikuvchilik fabrikalar individual tikuvchilarga taqdim etilgan. Mazkur ish bilan asosan modelyer-konstruktorlar shug'ullangan. Tikuvchilik fabrikalari va yakka tartibdagi tikuvchilar modelyerlar tomonidan namoyish qilingan yangi modellarni o'zlari tikish uchun tanlab olgan va o'zlari tikib, xaridorlarga sotgan. Bunda fabrikaga yoki yakka tartibdagi tikuvchiga qaysi model yoqsa o'sha modellar avval Toshkent Modalar uyining kichik sovetida hamda keyin katta sovetida muhokama qilingan. Bu sovetlarda O'zbekiston SSR Yengil Sanoat vazirligidan, tegishli tashkilotlardan, boshqarmalardan hamda qiziqqan fabrikalardan vakillar ishtirok etgan. Ushbu tanlab olingan kiyim modellari katta sovetdan o'tgandan so'ng fabrikalarga andoza qilib tayyorlab berilgan. Bundan tashqari o'sha model texnik hujjatlashtirilgan va ishlab chiqarishga tayyor holda fabrikalarga taqdim etilgan. Boshqacha aytganda, har bir tanlab olingan yangi kiyim modellari fabrikalarda tayyor tikishga shay holatda berilgan⁴⁴⁷.

Toshkent Modalar Uylari ayollar uchun yangi kiyim modellarini yaratish uchun turli yo'llardan foydalangan. Birinchi usuli bu dizayner-rassomlarning fantaziyasi hisoblangan. Ya'ni ushbu mutaxassislar o'zlari ijod qilib yaratgan modellarni avval mutaxassislarga, so'ng turli ko'rgazmalarda aholiga hamda tikuvchilik fabrikalariga namoyish qilgan. Ikkinchi usuli aholidan so'rovnomaga o'tkazish orqali ularning qanday kiyimlarni kiyishga qiziqayotganligi aniqlangan. Xususan, Toshkent Modalar uyida har juma kuni ijodiy kun sifatida belgilangan hamda ushbu kunda muassasa vakillari turli savdo markazlariga yoki magazinlarga borib xaridorlarning kiyim-kechak bo'yicha fikrlarini o'rgangan. Shu bilan birgalikda, Modalar uyi mutaxassislari ushbu savdo markazlarida sotuvchilar bilan ham suhbatlar olib borgan. Ushbu suhbatlarda asosan qaysi ayollar kiyimlari xaridorgirligi

⁴⁴⁶ Rahmonova Muhayyo, 1964-1988- yillarda bosh texnolog sifatida faoliyat yuritgan mutaxassis bilan suhbat. 2022-yil, 10-oktabr.

⁴⁴⁷ Rahmonova Muhayyo, 1964-1988-yillarda bosh texnolog sifatida faoliyat yuritgan mutaxassis bilan suhbat. 2022-yil, 10-oktabr.

va tezroq sotilayotganligi soʻralgan. Bundan tashqari Toshkent Modalar uyi mutaxassislari chet el safarlariga yuborilgan. Masalan, muassasa xodimlari 1950-1990- yillarda Kiyev, Moskva, Tbilisi va Riga kabi shaharlarga borgan. Mazkur safarlardan maqsad yangi ayollar modasini oʻrganish va ularni respublikada ishlab chiqarishdan iborat boʻlgan⁴⁴⁸.

Xulosa qilib aytganda, 1945-1991- yillarda Oʻzbekistonda xotin-qizlar kiyimlari transformatsiyaga uchradi. Xususan, mazkur davrda bir qancha yangi koʻylak turlari chetdan kirib keldi yoki respublikadagi mutaxassislar tomonidan yaratildi. Mazkur yangi koʻylak andozalari asosan yoshlar orasida urfga aylana boshladi. Shu bilan birgalikda, oʻrta va katta yoshli ayollar anʼanaviy kiyim-kechaklardan foydalanishni davom ettirayotgan edi. Bu davrda “Modalar uyi”ning tashkil topishi yangi andozadagi koʻylaklarning yaratilishiga olib kelgan. Bu jarayonda modelyerlar muhim oʻrin tutgan. Modelyerlar, shu bilan birgalikda, yangi kiyimlarni reklama qilib borgan. Mazkur davrda xotin-qizlar kiyimlarini ishlab chiqish ham rivojlanib bordi. Jumladan, bir qancha fabrikalar tashkil etildi. Yangi tashkil topgan va mavjud fabrikalar sovet hokimiyatining topshirigʻi asosida mahsulotlar sonini oshirib borgan. Shuningdek, xotin-qizlarning ish, marosim, koʻcha va uy uchun alohida koʻylaklar tiktirishi rivojlandi.

Sovet mafkurasi va fotosuratlar: targʻibot vositasi sifatida vizual materiallarning ahamiyati

(“Oʻzbekiston xotin-qizlari” jurnal materiallari asosida)

Qodirova Lutfiya Batirovna

Tarix fanlari boʻyicha falsafa doktori(PhD), dotsent

E-mail: lutfiyaqodirova@rambler.ru

Annotatsiya: Maqolada turli tarixiy vaziyatlar va kontekstlar fonida “sovet ayoli” vizual obrazi shakllanishiing oʻziga xos xususiyatlari tahlil qilingan. Matbuot sahifalarida va boshqa koʻrgazmali vositalardan oʻrin olgan fotosuratlarining sovet targʻibotida tutgan oʻrniga baho berilgan hamda ular sovet mafkurasining mohiyatini ochib beruvchi muhim manba sifatida koʻrib chiqilgan. Bu esa maʼlum darajada oʻsha davr kishilarining dunyoqarashini rekonstruksiya qilish, bugungi kunga qadar saqlanib qolayotgan ayrim stereotiplarning kelib chiqishini kuzatish imkonini beradi.

⁴⁴⁸Rahmonova Muhayyo, 1964-1988- yillarda bosh texnolog sifatida faoliyat yuritgan mutaxassis bilan suhbat. 2022-yil, 10-oktabr.

Kalit soʻzlar: sovet mafkurasi, targʻibot diskursi, fotosuratlar, vizual manba, sovet ayoli, rasmiy obraz, ijtimoiy kontekst, matbuot, ayollar jurnali, fotoocherk, fotojurnalistika, mehnat qahramoni, qahramon ona.

Zamonaviy dunyoda fotosuratlar tarixiy davrning hujjatli dalillarini taqdim etib, turli-tuman va juda muhim vazifalarni bajarmoqda. Fotosuratlarining universalligi va hamma joyda mavjudligi, fakt va mushohada, haqiqat va soxtakorlik oʻrtasidagi qarama-qarshilikni namoyish etish imkoniyati, hujjatli va badiiy, subʻektiv va obʻektiv tamoyillarni oʻziga jo etganligi bilan tarixiy tadqiqotlarda ham muhim oʻrin egallaydi. Fotosuratlarining manba sifatidagi yana bir muhim ahamiyati shundan iboratki, u bevosita kuzatish imkoni boʻlmagan obʻektlarga murojaat qilish, vaziyatning vizual modelini yaratish imkonini beradi.

Mazkur manba oʻz davridagi siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy munosabatlarning indekatori sifatida xizmat qiladi. Ushbu tarixiy manba aks ettirgan tarixiy voqelikning haqiqat yoki yolgʻonligini aniqlashdan tashqari, uning oʻziga xos tili va ijtimoiy-siyosiy ahamiyatini, yaʼni targʻibot diskursini aniqlash oʻta muhim. Bu oʻrinda diskursni – axborot almashish makoni, yaʼni kommunikativ faollikka jalb qilingan tomonlar oʻrtasidagi munosabatlar tizimi sifatida talqin qilinishi mumkin. Tarixiy diskurs birlamchi manbalardagi maʼlumotlarni qayta ishlash, sharhlash va tahlil qilish asosida tarixiy rivojlanish qonuniyatlarini aniqlash imkonini beradi. Shu jihatdan sovet davri fotosuratlarini oʻrganish ularni faqatgina oʻz davri va makonining tasviri sifatida emas, ular yaratilgan muhitning ijtimoiy kontekstini – yaʼni, siyosiy tuzum, diniy vaziyat, madaniy va hududiy oʻziga xosliklarni tadqiq qilish imkonini beradi.

Sovet hokimiyati yillarida fotografiya sohasining rivojlanishiga katta taʼsir koʻrsatgan omillardan biri – fotografiyaning kommunistik partiya gʻoyalarini hamda sovet hayot tarzini targʻib qilishning kuchli vositasiga aylanganligidir. Sovet hukumati fotosuratlarining ommaviy tashviqot vositasi sifatida mamlakat siyosiy va ijtimoiy hayotidagi ahamiyatini juda yaxshi tushungan va fotografiya sohasini rivojlantirishga harakat qilgan. Shu bilan birgalikda, matbuot yangi davlat mafkurasini shakllantirishning muhim instrumentlaridan biri sifatida koʻrilgan. Davriy matbuot sotsialistik qurilish vazifalarini hal qilgan, yangi qadriyatlarni targʻib qilgan va mamlakatdagi siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy islohotlarni boshqarish va qoʻllab-quvvatlash vositasi boʻlgan. Aynan targʻibot vazifalari matbuotda vizual janrni birinchi oʻringa olib chiqdi. Uning asosiy tarkibiy qismi boʻlgan fotosuratlar matnda yoki alohida: fotoocherk, fotoreportaj, fotogramma, fotoqaydnoma, fotomuqova, fotokollaj koʻrinishida alohida maʼno aglatuvchi element sifatida xizmat qilgan. Bu esa sovet

fotojurnalistikasi, publitsistik va reportaj fotografiyasining rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. 1951 yilda chop etilgan amaliy fotografiya to'g'risidagi kitobda "Fotografiya biz uchun ommaviy tashviqot va targ'ibotning qudratli vositasiga aylandi", deb ta'kidlanishi bejiz emas edi. Fotosuratlar yordamida yangi sovet realligi namoyish etilgan hamda omma ongiga ta'sir ko'rsatilgan.⁴⁴⁹

Fotosuratlarining tarixiy manba sifatidagi ahamiyati P. Berk, Magidov va boshqalarning ishlarida ko'rsatib berilgan. F. Shamaeva, M. Isakova, N.V. Mandralskayaning ishlarida O'zbekiston tarixini tadqiq etishda kinofotofonomanbalardan foydalanish masalasi ko'tarilgan. S.B. Shadmanovanning ishlarida vizual manbalarning tarixiy tadqiqotlardagi ahamiyati tahlil qilingan. Vizual manbalarda, xususan fotosuratlarda o'zbek ayollari mavzusi sovetlar davrida gender tartibning o'zgarib borishini aks ettiruvchi ilova, targ'ibot vositasi sifatida o'rganilgan tadqiqotchilar, afsuski, mavjud emas.

Maqolada qiyosiy-mantiqiy metod, tadqiqotlarga vizual vositalarni jalb etishni nazarda tutuvchi vizual metodlar hamda tarixiylik, izchillik, haqqoniylik tamoyillari qo'llanilgan. Miqdoriy tahlil u yoki bu obrazning qanchalik tarqalganligi aniqlashga, ushbu obrazlar qanday ijtimoiy-madaniy kontekstda tasvirlanganini tushunishga yordam beradi⁴⁵⁰.

1920-30 yillarda sovet hukumatining yangi sovet kishisini shakllantirishga yo'naltirilgan mafkuraviy doktrinasi doirasi "sovet ayoli" masalasi nihoyatda dolzarb ahamiyat kasb etdi. Sababi, bolsheviklar mafkurasida ayollar "qoloq element" sanalgan, uni qisqa vaqt ichida targ'ibot va siyosiy ma'rifat yordamida yangi davlat qurishga jalb etish talab etilgan. Shu maqsadda sovet davlati jinslar tengligi masalasida o'z davrida eng ilg'or tadbirlarni amalga oshirdi: 1918 yilda qabul qilingan birinchi sovet Konstitutsiyasi erkaklar va ayollar teng huquqligini qonuniy jihatdan mustahkamladi, 1919 yilda ayollar orasida ish olib boruvchi tashkilot – VKP (B) ning Ayollar bo'limi tashkil etildi, 1920 yilda SSSR abortlarni qonuniylashtirgan birinchi davlatga aylandi, 1926 yildan cherkov emas, fuqarolik nikohi tan olina boshlandi⁴⁵¹.

Sovet hukumati o'zining mafkuraviy va iqtisodiy manfaatlarini qondirish hamda an'anaviy va milliy hayot tarziga putur yetkazish maqsadida "yangi ayol" obrazini kuchli targ'ibot vositasiga aylantirdi. Omma ongida "yangi ayol" qiyofasini shakllantirishda sotsialistik qadriyatlar targ'ibot va tashviqotining

⁴⁴⁹ Filtzer D. Soviet Workers and Stalinist Industrialization. – Cambridge: Pluto Press, 1986. – 356 p. – P. 65.

⁴⁵⁰ Берк П. Взгляд историка: как фотографии и изображения создают историю. Перевод с английского А. Воскобойниковой. – Москва: Эксмо, 2023. – 368 с.

⁴⁵¹ Исакова М.С. История центрального государственного архива кинофотофонодокументов и его деятельность по созданию фондов истории культуры Узбекистана. Дисс. док. ист. наук. – Ташкент, 2004. – 170 с.

asosiy jarchisi hamda aholi kundalik turmushi ustidan partiya nazoratining asosiy vositasi bo'lgan gazeta va jurnallarda chop etilgan fotosuratlar katta rol o'ynadi.

Agar 1920-30 yillarda sovet targ'ibotining asosiy mavzularidan biri paranjidan va feodal zulmdan ozod bo'lgan Sharq ayoli bo'lgan bo'lsa, ikkinchi jahon urushi bu qiyofaga o'zgartirish kiritdi. Gazeta va jurnallar ruxsat berilgan va ta'qiqlangan me'yorlarni aks ettirgan holda, hukumat va jamiyatga maqbul kuchli, kelajakka ishonch bilan boqadigan, ijtimoiy hayotda faol va "erkaklar" kasbini muvaffaqiyatli o'zlashtira oladigan ayol portretini yaratdi⁴⁵².

1946 yilda mamlakat aholisining tarkibi tarkibida ayollar – 56,4 %, erkaklar – 43,6% ni tashkil etgan, jinslar o'rtasidagi bu nomutanosiblik 50-yillarda ham saqlanib qoldi. Urushdagi ulkan yo'qotishlar ayollarni shu davrdan boshlab, sovet hukumati mavjud bo'lgan butun davr davomida erkaklar ishini bajarishga mahkum qildi. 1928 yilda O'zbekiston xalq xo'jaligida mashg'ul bo'lgan ishchi va xizmatchilarning ichida ayollarning ulushi 18% ni tashkil qilgan, 1940 yilda esa bu ko'rsatkich 31% ga ko'tarildi. Bu raqamlar ayollarning mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy hayotidagi mavqei yuksalganligini ko'rsatadi. Shu sababdan, ushbu davrda gazeta va jurnallar sahifalarida markaziy o'rini egallagan mafkuraviy obrazning asosiy tarkibiy qismini mehnat faoliyati tashkil etgan⁴⁵³.

1950 yildan chop etila boshlangan "O'zbekiston xotin-qizlari" jurnalini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bu davrda asosan oilaviy va ijtimoiy hayotga faol jalb etilgan "ona-ishchi" qiyofasiga urg'u berilgan. Bu davrda chop etilgan jurnal sahifalarida mehnat qahramonlari va staxanovchilar – Sotsialistik mehnat qahramoni T. Qulbekova, Butunittifoq o'simlikshunoslik instituti O'rta Osiyo stansiyasi staxanovchi uzum teruvchisi X.G'ayibjonova ; kolxoz raislari va brigada boshliqlari – Vodil rayonidagi Timoshenko nomidagi kolxoz raisi A. Asronova, Buxoro viloyati Qorako'l rayonidagi Oktyabr kolxozi zveno boshlig'i Sh. Barakaeva va boshqalarning tasvirlarini ko'rish mumkin⁴⁵⁴.

O'zbekiston qishloq xo'jaligi yetakchilik qilgan respublika bo'lganligi sababli, ayollarning ko'pchiligi ushbu sohada band bo'lgan. 1928 yilga qaraganda 1983 yilda respublika xalq xo'jaligida band bo'lgan ayollar soni esa bu yillarda 65 baravar oshgani holda, qishloq xo'jaligida band bo'lgan ayollar soni esa 104 baravar ko'paygan. Sovet targ'iboti o'zbek ayolining Vatan

⁴⁵² Abbos Muhiddin. Qahramon ona // O'zbekiston xotin-qizlari. – 1951. – №4. – B.12-14.

⁴⁵² Ахмаджонова М. Улуг' Сталидан миннатдормиз // Ўзбекистон хотин-қизлари. – 1950. – №1. – Б.18.

⁴⁵⁴ Магидов В.М. Кинофотофонодокументы как исторический источник // Отечественная история. – М., 1992. – №5. – С.104-116.

oldidagi eng muhim burchlaridan biri – paxta yetishtirish ekanligini uqtirgan va “Xotin-qizlar – paxta yig‘im-terimida hal qiluvchi kuch”, deya ta’kidlagan⁴⁵⁵. Bunga javoban o‘zbek ayollari paxta terimi sur’atlarini tobora oshirish tashabbusi bilan chiqishgan. Toshkent viloyatining Mirzacho‘l hududida tashkil etilgan Mirzacho‘l rayonidagi “Qizil tong” kolxozi zveno boshlig‘i gektaridan 102,6 sentner paxta yetishtirib, ilk Sotsialistik Mehnat qahramoni unvonini olgan o‘zbek ayollaridan biriga aylangan. 1950 yilda Andijon viloyati Voroshilov rayonidagi Lenin nomli kolxozning ilg‘or terimchisi Tursunoy Ashurova oktyabroldi sotsialistik musobaqasiga qo‘shilib, 15 ming kilogramm paxta terish majburiyatini olgan bo‘lsa, 1951 yilda Farg‘ona viloyati Farg‘ona rayonidagi Sverdlov nomli kolxoz a‘zosi Fayziniso No‘monova ushbu ko‘rsatkichni o‘ttiz ming kiloga oshirishni va‘da bergan. Jurnalning 1954 yilning oktyabr oyida chop etilgan sonida 11 ta ilg‘or paxta terimchilarining surati chop etilgan⁴⁵⁶. Jurnallarda chop etilgan ushbu suratlar o‘zbek ayollarini yangi mehnat marralariga ruhlantirishi, mehnatning mashaqqat emas, “sharaf” ekanligini uqtirishi lozim edi. Ammo birorta suratda paxta dalalaridagi og‘ir sharoit, qo‘l mehnatining mashaqqati ko‘rsatilmagan. Gazeta va jurnallar ayollar shu vaqtga qadar “erkaklar” kasbi hisoblab kelingan sohalarni ham muvaffaqiyatli o‘zlashtirayotganligini ko‘rsatishga harakat qilgan. Shu sababdan eng ko‘p uchraydigan tasvirlardan biri – mexanizator ayollar obrazidir. “Qo‘llarda rul”, “Mashinani Nazira haydaydi” kabi maqolalar qishloq xo‘jalik texnikalarini boshqarayotgan ayollarga bag‘ishlangan hamda ularga mexanizator ayollarning suratlari havola qilingan⁴⁵⁷.

Toshkent shahar temiryo‘lining mashinisti Bashorat Mirboboeva, Turkiston Geologiya boshqarmasi uchuvchisi Anna Antipova, Ohangaron ko‘mir koni ishchilari, opa-singillar Sanobar va Hanifa Saidovalar “erkaklar” kasbini o‘zlashtirgan ayollar sifatida ko‘rsatilgan. 1951 yilda B. Mirboboevaning surati SSSRdagi eng mashhur jurnallardan biri – “Ogonek” jurnalining muqovasida ham chop etilgan. U nafaqat birinchilardan bo‘lib paravoz mashinisti kasbini o‘zlashtirgan, balki ilk bor samolyotdan parashyutda sakragan o‘zbek ayoli sifatida ham ma’lum bo‘lgan⁴⁵⁸.

⁴⁵⁵ Магидов В.М. *Кинофотофонодокументы* в контексте исторического знания. – М.: Российский государственный гуманитарный университет, 2005. – 394 с.

⁴⁵⁶ На паравоз! // Смена. – 1939. – №1. – С. 2.

⁴⁵⁷ Solovev. Mashinani Nazira haydaydi // O‘zbekiston xotin-qizlari. – 1952. – №11. – B. 19.

⁴⁵⁷ Protopopov D.I. Qo‘llarda rul // O‘zbekiston xotin-qizlari. – 1951. – №11. – B. 17-18.

⁴⁵⁷ Население России в XX веке: Исторические очерки: в 3-х т. – М.: РОССПЭН. – 2001. – Т. 2: 1940 – 1959. – 416 с.

Ammo sovet targ‘ibot mashinasi qanchalik zo‘r berib bu kabi ayollarni ko‘kka ko‘tarmasin, “erkalar ishi” ayollarga iqtisodiy va ijtimoiy yutuq keltirmadi. Chunki bu sohalarda ish haqi oz, mehnat jismoniy jihatdan og‘ir va ko‘proq qo‘l mehnatiga asoslangan, mehnat sharoiti esa sog‘liq va xavfsizlik nuqtai nazaridan juda yomon edi. D. Filtzer o‘zining “Sovet ishchilari va stalin sanoatlashtirishi” monografiyasida ta’kidlaganidek, “Erkaklar ikki yoki uch haftadan ortiq ushlanib qolmaydigan joylarda ayollar ko‘pincha yillab ishlagan”⁴⁵⁹.

Ushbu davrda yaratilgan o‘zbek ayoli obrazining yana bir muhim jihati uning ijimoiy-siyosiy faolligining ortishi edi. Sovet hukumati xotin-qizlarni rahbarlik lavozimlariga ko‘tarishga alohida ahamiyat qaratgan va ularning faoliyati OAVlarda keng yoritib borilgan. SSSR hamda O‘zbekiston SSR Oliy Sovetining deputatlari hayoti va faoliyati haqida maqolalar yozilgan, fotoocherklar tayyorlangan.

Fotosuratlarda o‘zbek ayollari nafaqat mehnat jarayonida balki oila davrasida va ijtimoiy foydali ishlar bilan band holda tasvirlangan. Jumladan, Toshkentdagi Stalin nomli to‘qimachilik kombinati ip yigiruvchisi H. Isroilovanning Toshkent viloyat Sovet deputati sifatidagi, kutubxona, uy va oshxonadagi faoliyati aks ettirilgan⁴⁶⁰.

Ushbu suratlarning ayrimlari o‘zbek milliy madaniyatiga umuman xos bo‘lmagan odatlarni aks ettirgan va targ‘ib qilgan. Jumladan, Toshkent viloyati Yangiyo‘l rayonidagi Sverdlov nomli qishloq soveti raisi, O‘zbekiston SSR Oliy Sovetining deputati To‘xtaxon Mahkamboeva hayotida olingan lavhalar orasida uning 1 may kuni oila a‘zolari bilan tinchlik va dohiy Stalinning uzoq umr ko‘rishi uchun qadah ko‘tarayotganligi tasvirlangan⁴⁶¹.

Sovet targ‘iboti tufayli yaratilgan o‘zbek ayolining qiyofasiga xos yana bir xususiyat ularning ma’lumotlilik va yuksak madaniyatlilik edi. O‘zbek ayollarining ilm-fan va madaniyatning barcha sohalarda faoliyat yuritayotgani va muvaffaqiyatga erishayotganligiga alohida urg‘u berilgan. Shu sababdan, gazeta va jurnallar sahifalarida raqqosalarni – Stalin mukofoti laureati, O‘zbekiston SSR xalq artisti M. Turg‘unboeva, G. Izmaylova, Tamaraxonim ; sportchilarni – disk irg‘itish bo‘yicha rekordchi L. Skaskaya; olimlarni – O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi Sharqshunoslik institutining direktori, tarix fanlari nomzodi S. Azimjonova kabilarni ko‘rish mumkin. Shu bilan birga, o‘zbek ayollarini siyosiy savodxon fuqaro sifatida tasvirlashga

⁴⁶⁰ Магидов В.М. *Кинофотофонодокументы* в контексте исторического знания. – М.: Российский государственный гуманитарный университет, 2005. – 394 с.

⁴⁶¹ Чмутов К.В. Фотография. – М.: Военное издательство, 1951. – 76 с.

ahamiyat qaratilgan. Xususan, suratlarda ular Lenin, Stalin asarlarini mutolaa qilish jarayonida tasvirlangan ⁴⁶².

Sovet targ'iboti ayollarni ijtimoiy-siyosiy faollikka da'vat etar ekan, shu bilan birgalikda ularning asosiy vazifasini oilaviy majburiyatni bajarish ekanligini doimiy uqtirib kelgan. Ikkinchi jahon urushi davridagi yo'qotishlar tufayli vujudga kelgan demografik inqirozning oldini olish maqsadida sovet hukumati tug'ilishni ko'paytirishga qaratilgan siyosatini kuchaytirdi. 1944 yilning 8 iyunida SSR Oliy Soveti Prezidiumi tomonidan "Homilador, ko'p bolali va yolg'iz onalarga davlat yordamini ko'paytirish, "Qahramon-ona" faxriy unvoni va "Onalik shuhrati" ordeni hamda "Onalik medali"ni ta'sis etish haqida" qaror qabul qiladi. "Qahramon ona" ordeni 10 yoki undan ko'proq bolani dunyoga keltirgan onalar o'ninchi farzandi 1 yoshga to'lgan va qolgan bolalari hayot bo'lgan taqdirda mazkur orden bilan taqdirlangan. Mukofot egalariga qator imtiyozlar joriy etilgan. Shuningdek, sovetlar davrida besh nafardan ko'proq bolali onalarga III darajali "Onalik shuhrati" medali berilgan. Matbuot bu kabi qahramon onalar hayotini yoritishga alohida urg'u bergan, qahramon onalar nomidan bu unvoni olish "Zo'r quvonch" sifatida ta'riflangan, va hamda ushbu so'zlar katta, baxtli oila surati bilan tasdiqlangan⁴⁶³.

Shuni alohida ta'kidlab o'tish lozimki, bu davrda ayollar erishgan yutuqlar asosan qismi davlat va siyosiy rahbarlarning alohida g'amxo'rligining natijasi sifatida talqin qilingan. Jumladan, 1939 yilda B. Mirboboeva va u qatorida 27 o'zbek qizlarining Toshkent temir yo'llari boshqarmasi va siyosiy bo'limi tomonidan tashkil etilgan temir yo'l mashinistlari kursiga yozilishi shaxsiy tashabbus emas, o'sha vaqtda VKP (B) MQ kotibi bo'lgan L.M. Kaganovichning chaqirig'iga javob sifatida talqin qilingan. Qahramon onalar o'zlari uchun yaratilgan sharoit uchun Stalinga minnatdorchilik bildirishgan. Dala ishlari tasvirlangan suratlardan birida dalada yer haydayotgan traktorga o'rnatilgan Stalin suratini ko'rish mumkin⁴⁶⁴.

⁴⁶² Ахмаджонова М. Улуг' Сталиндан миннатдормиз // Ўзбекистон хотин-қизлари. – 1950. – №1. – Б.18.

⁴⁶² Косимова С. Зўр қувонч // Ўзбекистон хотин-қизлари. – 1952. – №4. – Б. 5

⁴⁶⁴ Викулина Е. Власт и медиа: Визуальная революция шестидесятых // Cahiers du monde russe. – 2015. – Vol. 56. – №2/3. – P. 438.

Ammo hamma sohada bo'lgani kabi, bu davrda ham fotografiya sohasi partiyaning joriy vazifalariga to'liq bo'ysundirilgan holda, qat'iy tartibga solingan hamda qattiq mafkuraviy nazorat ostida rivojlangan. Tasviriy mahsulot ham jiddiy senzura dan o'tkazilgan. 1955 yilning 25 yanvaridagi sirkulyarga ko'ra, nashriyotlar senzorga vizual mahsulotning originali yoki fotosuratini taqdim etishi lozim edi, tegishli tekshiruvdan so'nggina material nashrga yuborilgan. Shuningdek, tashkilot tayyor mahsulotning birlamchi nusxasini ham senzorga taqdim etgan.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, sovet hukumati matbuot va boshqa vizual vositalar yordamida ommaning ongi va xulq-atvorini tartibga solib, zamonaviy sovet ayolining axloqiy qiyofasini yaratishga harakat qilgan. Partiya-sovet targ'iboti matbuot sahifalarida "sovet kishisi"ning umumiy mafkuraviy konsepsiyasiga mos tarzda sovet ayollarining me'yoriy mediaobrazini shakllantirgan. 1940 yillarda tasviriy vositalar erkaklar rolini bajarishga qodir ayol – harbiylar va sotsialistik mehnat qahramonlarini aks ettirgan bo'lsa, urushdan keyingi davrda ayollik, onalik qirralari aks etgan obrazlar ko'paygan. 1950 yillarda chop etilgan "O'zbekiston xotin-qizlari" jurnali va boshqa manbalar mazmunini tahlil qilish "sovet ayoli" stereotipi bir tomondan bolsheviklarning mafkuraviy postulatlarini aksi sifatida, ikkinchi tomondan – mamlakatdagi tashqi va ichki siyosiy-iqtisodiy vaziyatga bog'liq holda, partiyaning o'zgarib turgan siyosiy holat ta'sirida bosqichma-bosqich shakllanib borganligini ko'rsatadi.

**Фотодокументация как инструмент изучения женской
идентичности в Узбекистане в XX веке
(на примере фотографий журнала «Ёркин турмуш» (Яркая
жизнь))**

С.Б.Шадманова

*Ташкентский государственный университет востоковедения,
Доктор исторических наук, профессор*

Аннотация. В статье рассматривается визуальное представление образа женщины в Узбекистане в контексте XX века на основе анализа фотоматериалов как исторических источников. Исследование направлено на выявление особенностей формирования женской идентичности под влиянием социокультурных, политических и идеологических трансформаций, происходивших в советский период. Особое внимание уделяется роли фотографии как средства идеологической репрезентации, а также как документального свидетельства повседневной жизни узбекских женщин. В качестве эмпирической базы рассматриваются фотоизображения, опубликованные в печатных изданиях, в частности, в журнале «Ёркин турмуш». Работа основана на междисциплинарном подходе, объединяющем визуальную антропологию, гендерные исследования и историческую науку.

Ключевые слова: образ женщины, Узбекистан, XX век, фотоматериалы, визуальная репрезентация, гендерные исследования, советская идеология, повседневная жизнь, исторический источник, визуальная культура, женская идентичность, журнал «Ёркин турмуш».

Фотографии запечатлели определенные моменты прошлого, сохранив их в визуальной форме. Фотографии помогают исследователям понять, как выглядели различные слои населения и как менялся образ жизни узбекского народа в разные исторические периоды. Например, фотографии из таких журналов, как «Ёркин турмуш» (Яркая жизнь), позволяют изучить эволюцию женского образа в XX веке. В Узбекистане XX века фотографии использовались не только как способ запечатлеть реальность, но и как орудие пропаганды. В советское время фотографии часто ретушировались в соответствии с идеологическими идеалами, а фотографии женщин 1920-1930-х годов демонстрировали процесс их «освобождения» от традиционных норм.

В 1920-1930-е годы узбекские женщины пережили радикальные социальные, экономические и культурные изменения, вызванные

политикой советского правительства. Эти преобразования затронули все сферы жизни: образование, работу, семейные отношения и внешний вид.

Первый номер, в виде газеты, был опубликован 1 декабря 1925 года под названием «Янги Йул», позже стал выходить, как журнал, а в 1936 году получил название «Ёркин турмуш». Советское правительство пыталось создать образ идеальной советской женщины и пропагандировать его через журнал «Ёркин турмуш»⁴⁶⁵.

В первом номере журнала «Ёркин турмуш» за 1936 год в статье о задачах журнала написано следующее: «...впервые в истории человечества советская девушка, которая является самым счастливым человеком на свете, которая страстно борется за сознательную, культурную и счастливую жизнь, и ее опыт борьбы, ставит перед собой задачу помочь расширить ряды этих героических людей» 466 . Подчеркивается, что одной из задач журнала является демонстрация борющихся женщин советского общества и содействие дальнейшему расширению их рядов. Журнал также ставил своей целью предоставление консультаций, публикацию вопросов и ответов по вопросам здравоохранения, советов беременным женщинам, права и воспитание детей. Кроме того, обсуждалась борьба за «новую социалистическую крепкую семью», новые свадьбы и другие новые ритуалы.

• Визуальные образы женщин на страницах журнала

• Как изображались женщины в разные годы?

В 1920 году в журнале «Янги йул» («Новый путь») были опубликованы фотографии участия женщин европейских национальностей за «неженской» работой: на фотографиях изображены улыбающиеся женщины с непокрытыми головами, управляющие машинами и кладущие кирпичи.

В то же время, на другой фотографии, узбекские женщины были представлены по-другому. Там изображена группа узбекских женщин среднего возраста, шьющих курпачи (одеяла) и все, кроме одной, с покрытыми платком головами и ни одна из них не пользуется (швейными) машинками.

⁴⁶⁵ Сначала была опубликована под названием «Янги йул» (Новый путь) (1925-1934), затем под названиями «Ёркин турмуш» (Яркая жизнь) (1936 - 1941), «Ўзбекистон хотин-қизлари» (1950 - 1965). Из-за определенных причин и из-за войны журнал не был опубликован с апреля 1934 г. до июля 1936 г., с июля 1941 г. по октябрь 1950 г. С 1966 года этот издание называется «Саодат».

⁴⁶⁶ Бизнинг вазифамиз (Наша задача) // Ёркин турмуш. – 1936. – № 1. – Б.1.

Еще одна фотография отражает возможные редакционные надежды на будущее, показывая современно одетых молодых выпускников, наблюдающих за научным экспериментом.

Изменение визуального образа женщины. С середины 1930-х годов журнал «Ёркин турмуш» публиковал в основном фотографии местных женщин. В этот период образовательная политика в отношении женщин была направлена в основном на то, чтобы обучать их грамоте и дать им различные профессии. Этот процесс широко освещался в периодических изданиях и пропагандировался посредством статей и фотографий успешных женщин.

В частности, журнал «Ёркин турмуш» уделял особое внимание повышению уровня грамотности женщин. Статьи и фотографии на эту тему публикуются на разных страницах журнала. Например, статья под названием «Давайте все будем грамотными» и сопровождающая ее фотография женщины с книгой в руках, а также фотография под названием «Центральный женский клуб вовсю работает над ликвидацией неграмотности» отражают активную работу в этом направлении. Кроме того, в журнале представлена информация об Аскаровой - педагоге, работавшей в Центральном женском клубе и боровшейся с женской неграмотностью.

Журнал также содержит информацию об интересе женщин к иностранным языкам. Подчеркивается стремление молодежи, особенно девушек, изучать европейские языки. Ярким подтверждением этого является фотография девушек колхоза «3-й Интернационал» в Бухаре, изучающих учебник немецкого языка.

В журнале также публикуются фотографии студентов, обучающихся в средних и высших учебных заведениях. Например, в номере № 9 за 1938 год под названием «Наша веселая советская молодежь» была опубликована фотография студентов химического факультета Среднеазиатского государственного университета, на которой юноши и девушки были сфотографированы вместе в одежде европейского покроя. Это период активной советской модернизации, когда политика культурной революции затрагивала в том числе внешность и стиль жизни молодежи. Фотографии в журнале служили отражением идеологической политики того времени. Совместная фотография юношей и девушек свидетельствует о смешанном обучении, что было важным элементом эмансипации женщин.

Особое внимание будет уделено также публикации фотографий местных девушек-студенток за учебным процессом. В частности, на

фото за работой запечатлена студентка биологического факультета Среднеазиатского государственного университета Айша Юлдашева. Девушки, которые были изображены на фото, одеты по-европейски. Факт ношения европейской одежды можно связать с советской политикой отказа от традиционных нарядов в пользу унификации и модернизации внешнего облика граждан.

• Какие наряды, жесты, профессии и социальные роли были продемонстрированы?

На страницах журнала размещены фотографии и статьи о девушках, окончивших среднюю школу и освоивших новые профессии. Особое внимание уделяется женщинам, избравшим профессию учителя и выбранному ими пути. В статье «Заслуженная учительница» (автор: Б. Муминова) на с.15 номера 1 за 1937 год опубликована статья о Хабибе Юсуповой, которая в 1914 году открыла одноклассную школу для девочек. С 1917 года её школа стала называться «Хаёт». Позже она училась на вечернем отделении педагогического техникума, преподавала в ряде школ Ташкента. За заслуги ей было присвоено звание «Заслуженный учитель республики»⁴⁶⁷. Также была опубликована статья о первой женщине-зоологе и ботанике из числа местного населения, окончившей биологический факультет Среднеазиатского государственного университета в 1936 году⁴⁶⁸, о первой узбекской девушке, окончившей Плановый институт им. Куйбышева Акаидхон Ашрафхановой. В журнале сообщается о том, что в 1937 году Ташкентский медицинский институт имени Молотова впервые выпустил 170 студентов. В дополнении представлены фотографии девушек, окончивших Ташкентский медицинский институт на «отлично» и «хорошо»⁴⁶⁹. В статье «Женщины-ученые» дается информация о первой конференции женщин-ученых Узбекистана, состоявшейся в Ташкенте в марте 1937 года, о ее участницах и пройденном ими пути⁴⁷⁰. Также, была опубликована статья под названием «Мукаддасхон агроном», где рассказывалось история Мукаддасхон, которая в 1930 году поступила в Ташкентский институт шелководства⁴⁷¹.

В перечисленных статьях говорится о том, что в конце 1930-х годов не только поощрялось женское образование и работа в различных

⁴⁶⁷Муминова Б. Хизмат кўрсатган ўқитувчи (Заслуженный учитель) // Ёркин турмуш. – 1937. – № 1. – С.15.

⁴⁶⁸Ягона зоолог ҳам ботаник (Единственный зоолог и ботаник) // Ёркин турмуш. – 1937. – № 1. – Б.6.

⁴⁶⁹С.А. Доктор кизлар (Девушки-врачи) // Ёркин турмуш. – 1936. – № 1. – Б.3.

⁴⁷⁰Олим аёллар (Женщины-ученые) // Ёркин турмуш. – 1937. – № 3. – Б.3.

⁴⁷¹Ариф. Мукаддасхан-агроном // Ёркин турмуш. – 1936. – № 1. – С.16-17.

областях, но и о том, что их достижения освещались на страницах журналов, создавая в обществе образ прогрессивных женщин.

В 1930-е годы узбекские женщины стали работать не только в рамках традиционных профессий, но и в технической и военной сферах. Признание Башорат Мирбабаевой первой женщиной-машинистом паровоза и первой женщиной-парашютистом, а также награждение женщины-железнодорожника Саодат Мадрахимовой орденом «Знаком почета» в возрасте 18 лет свидетельствуют о том, что достижения женщин в профессиональной сфере признавались и пропагандировались государством⁴⁷².

Проблема участия женщин в культурной жизни. В 1936-41 годах на страницах журнала также освещались достижения женщин того периода в культурной жизни. В 1937 году в Москве прошла декада искусства. В ней принимали участие многие известные артисты республики, демонстрировавшие узбекское национальное искусство. Эти процессы также освещались в «Ёркин турмуш». В мартовском номере за 1938 год (с. 20-21) была опубликована статья «Любимый артист», посвященная жизни и творчеству Х.Насыровой. В 1924-1927 годах многие узбекские артисты учились в Бакинском театральном техникуме и Московской театральной студии под руководством М. Уйгура и Чулпона. Среди студентов была и Х. Насырова. После окончания учебы она ставила узбекские пьесы на сценах азербайджанских и русских театров. Ее заслуги было особо отмечены в вышеупомянутой декаде искусства в Москве, где она заняла почетное 2-е место.

В этом же номере журнала опубликована статья Соры Эшонтуреаевой (с.22) под названием «Из тьмы на путь истинного творчества», в которой автор рассказывает о своей жизни и творческой деятельности.

В статье под названием «Великое испытание» рассказывается об участии артистов Узбекского академического театра, Узбекского государственного музыкального театра и Государственной филармонии в “10 днях узбекского искусства”, проходивших в Москве в мае 1937 года, в том числе народного артиста Аброра Хидоятова, заслуженной артистки Соры Эшонтуреаевой, Етима Бабаджанова, Махсумы Кориевой, Тамары Ханум, Мукаррамахоним, Розияхоним. В дополнении к вышесказанному в статье говорится о том, что Халима Насирова сыграла роль Ширин в

⁴⁷²Ашуров М. Темир йўл нишондори (Железнодорожный орденосец) // Ёркин турмуш. – 1936. – № 2. – С.6-7.

спектакле «Фарход и Ширин», а также Гульсары в спектакле «Гульсара»⁴⁷³.

В 1936-1941 годах в республике было много нововведений не только в области кино и театра. Журнал «Ёркин турмуш» не обошёл вниманием нововведения и в области пения и танцев. В июле-августе 1939 года в номерах 7-8 (40 страниц) была опубликована статья Сабира Абдуллы «Ансамбль женщин-дутаристок», в которой отмечалось, что создание ансамбля стало важным поворотным моментом в узбекском искусстве, ставившим своей целью создание и исполнение многих классических произведений. Создание ансамбля женщин-дутаристок - это пример адаптации традиционного узбекского искусства к новым реалиям. Включение в репертуар как народных, так и композиторских произведений демонстрирует синтез традиционной и советской культуры. Автор статьи пишет о том, что «женщины численно превосходят мужчин и все больше захватывают нашу сцену», это отражает изменения в гендерных ролях и указывает на активное вовлечение женщин в публичную сферу. Автор статьи подчеркивает, что женщины не только исполняют роли на сцене, но и становятся педагогами и режиссерами, что свидетельствует о расширении их возможностей.

В номере журнала за 1936 год в статье под названием «Аябиби - выдающаяся танцовщица Хорезмского округа» отмечается, что хивинка Аябиби Аллаберганова брала уроки у Тамары Ханум, когда та приезжала в Хорезм и начала исполнять сольные танцы во время постановок классических произведений «Лейли и Меджнун» и «Фарход и Ширин»⁴⁷⁴. Помимо этого была опубликована статья об артистах Кокандского колхозного театра, фотографии талантливой артистки Наманганского театра Мушарраф Хамраевой, а также статья об артистке Наманганского театра Турсуной и ее фото, которая исполнила главные роли в спектаклях «Лейли и Меджнун» и «Фархад и Ширин»⁴⁷⁵.

В статье Васита Садуллы «Два таланта» рассказывается история Тамары и Камары, двух молодых артисток, работавших в Андижанском театре юного зрителя с 1934 года и их путь. Особое внимание уделяется репертуару, среди которых следует отметить собственную постановку Тамарой танцев, таких как «Пилла тутиш», «Колхозчи», «Укувчи», а

⁴⁷³ А.А. Буюк синок (Великое испытание) // Ёркин турмуш. – 1937. – № 4. – С.22-23.

⁴⁷⁴ А.А. Аябиби Хоразм округининг кўзга кўринган ўйинчиси (Аябиби – выдающаяся танцовщица Хорезмского округа) // Ёркин турмуш. – 1936. – № 2. – С.7.

⁴⁷⁵ А.А. Турсуной // Ёркин турмуш. – 1937. – № 2. – С.21.

также исполнение Камарой песен и лапаров, таких как «Юрак», «Ударник бул», «Озод киз», «Давр мухаббати», «Калам аскарлари»⁴⁷⁶.

Таким образом, журнал выступал как инструмент культурной политики, освещавший изменения в искусстве и подчеркивавший их значимость. Его внимание к теме женского участия в искусстве подчеркивает идеологическую направленность издания, ориентированного на продвижение советских ценностей.

Каким образом фотография использовалась для пропаганды женской эмансипации (например, отказа от паранджи, участия в общественной и трудовой жизни)?

Советское правительство активно содействовало трудовой мобилизации женщин. Они начали работать на заводах, в колхозах, в сфере медицины и образования. Однако этот процесс сопровождался трудностями: женщинам приходилось совмещать новые роли с ведением домашнего хозяйства и воспитанием детей. Журнал освещает жизнь женщин, работавших в различных сферах и добивавшихся успехов в своей области. В статье уделяется внимание не только женщинам-ученым, педагогам или артистам, но и труду и достижениям лучших женщин механиков, рабочих, ткачей.

Особый акцент делался на том, что активистки стахановского движения, расцвет которого пришелся на этот период, такие как женщины-трактористки и колхозницы-стахановки, как например, Кумушхон Хамрабаева, которая одновременно училась в школе и была стахановкой. В газете «Ёркин турмуш» за 1936 год, в № 1 размещены статьи «Женщины - большая сила в колхозах», «Стахановки», «Мать-стахановка», в №2 «Председатель колхоза «Цехер», «Работящая и борющаяся девушка», при этом на обложках часто размещались изображения колхозниц.

Участие в политической жизни. Советское правительство официально провозгласило полное равноправие женщин и активно вовлекало их в общественно-политическую жизнь. Однако на практике участие узбекских женщин в политике зачастую было формальным и встречало сопротивление общества. Женщины активно работали в женотделах (женотделах при партийных структурах), комсомоле, профсоюзах, органах местного самоуправления. Кампания за освобождение сопровождалась громкими лозунгами о том, что женщины теперь являются полноправными участниками

⁴⁷⁶ Восит Садулла . Икки талант (Два таланта) // Яркий жизнь – 1937. – № 3. – Б.3.

социалистического строительства. В 1920-е годы узбекские женщины стали назначаться на руководящие должности в партийных и советских органах. Однако зачастую это были символические назначения, призванные продемонстрировать успешность политики равенства. Политические решения по-прежнему принимались мужчинами, а роль женщин сводилась к агитации среди населения. Статьи и фотографии, опубликованные на страницах журнала, изображали женщин как активных участниц политической жизни. На обложке журнала часто размещались фотографии Сталина и Н. Крупской. Так, например, в номере 1 за 1938 год были опубликованы фотографии политизированного содержания, в том числе две на странице 3: «На 1-й сессии Верховного Совета СССР. На фото: (в центре) Председатель Верховного Совета СССР Н.М. Шверник и заместитель Председателя Совета С.А. Асламова, (слева) А.М. Левицкий. и «На шестой сессии Верховного Совета СССР. На фотографии показано участие женщин на заседании Совета национальностей». Такие фотографии подчёркивают советскую риторику о равноправии, но визуальные детали (небольшое количество женщин, их размещение на переднем плане) могут свидетельствовать о том, что их участие носило скорее формальный, демонстративный характер. Размещение женщин на переднем плане в официальных фотографиях - это визуальная стратегия, создающая впечатление активного женского участия.

Особое внимание уделено поддержке женщинами проекта новой конституции и в журнале дается фото М.Пенсона под названием «работницы швейной фабрики имени Якубова приветствуют проект новой конституции с «солидарностью и радостью». Данное фото, с одной стороны, должно было показать поддержку женщинами проекта новой конституции и отражает стремление советской власти показать единство народа с государством. С другой стороны, демонстрация радости и солидарности подчёркивает официальную линию партии: конституция воспринимается не как навязанная сверху, а как желанная народом.

Также были представлены фотографии женщин, занимавших различные посты при советской власти. Так, например, Глауберзон опубликовал фотографию председателя колхоза имени Баумана (Наманган), члена Центрального Исполнительного Комитета Узбекистана Файзихан Азизбаевой. Вы также можете увидеть фотографии женщин, участвовавших в различных политических мероприятиях и фотографировавшихся с лидерами разного уровня. Например, фотография члена Президиума Верховного Совета СССР

Н.К.Крупской среди узбекских депутатов на I сессии Верховного Совета СССР⁴⁷⁷. Были опубликованы фотографии депутатов, избранных в Верховный Совет Узбекской ССР⁴⁷⁸, а также снимки, отражающие дружбу народов.

Как сочетались на фотографиях традиционные элементы (национальная одежда, семейные сцены) и советские идеалы (рабочие, активисты, спортсмены)?

На страницах журнала были опубликованы фотографии об участии женщин в различных видах спорта, подготовительный процесс к спартакиаде и достижения в ней, метании гранаты, занятиях по стрельбе и шахматных соревнованиях. Включение занятий по метанию гранаты и стрельбе указывает на милитаризацию советского спорта, что соответствовало подготовке к возможным военным действиям в конце 1930-х годов.

Также включены фотографии спортсменок из различных учебных заведений. Женщины-спортсменки в журнале представлены не просто как физически активные, но и как сильные, дисциплинированные и целеустремлённые. Девушки, занимающиеся спортом, изображены в европейской спортивной одежде, в том числе в обтягивающих футболках и спортивных штанах. В одежде спортсменок, участвовавших в спартакиаде в Москве, присутствуют национальные элементы, а именно спортивные штаны из атласной ткани, на майках изображение “национального богатства” хлопка. Элементы национального костюма (атласные штаны, изображение хлопка) показывают, что советская власть не отвергала полностью национальную идентичность, а адаптировала её в рамках социалистической идеологии. Спортсменки изображены в динамичных позах, имеются и групповые снимки, и индивидуальные портреты. В фотографиях подчеркиваются решительность, радость, соревновательный дух спортсменок.

Семья. В 1936 году советская власть изменила свою политику по отношению к семье, усилив поддержку многодетных матерей и одновременно запретив аборты. Этот шаг был обусловлен не только демографическими причинами (необходимость увеличения численности населения перед возможной войной), но и стремлением к укреплению семейных ценностей в рамках социалистической идеологии. Запрет абортов был частью более широкой программы сталинского режима, направленной на контроль над частной жизнью граждан.

⁴⁷⁷1938 № 9

⁴⁷⁸1936. № 6.

В журнале опубликована статья доктора Терекуловой под названием «Аборт и здоровье женщины», в которой подробно рассказывается о вреде этой процедуры, проводимой специалистами в больницах. Также разъясняется, что аборты, проводимые дома самими женщинами или другими неспециалистами, могут нанести серьезный вред здоровью женщины и даже привести к смерти ⁴⁷⁹.

Сообщается, что женщины, работающие в стегальном цехе швейной фабрики имени Якубова, «с радостью» восприняли решение правительства о запрете абортов и обеспечении «сталинского» ухода за детьми, а на фотографии беременная стахановка, мать пятерых детей, говорит, что у нее будет еще много детей и она получит правительственные награды. На фотографиях в журнале акцентируется образ многодетных матерей, особенно стахановок и колхозниц, что связывает материнство с трудовым подвигом.

В первом номере журнала «Ёркин турмуш» за 1936 год была опубликована статья автора Саодатхан «Моё преступление». В ней автор статьи, состоящая в браке уже 4 года, подробно описывает рождение троих детей за 4 года и об аборте четвертого ребенка. Отмечается, что ее муж уже полтора месяца находится в больнице, где лечится от брюшного тифа, и что женщина была вынуждена принять такое решение из-за своих страданий. Мать женщины не поддерживает решение дочери, и приводит пример родственницы, которая родила 23 детей ⁴⁸⁰. История женщины, совершившей аборт («Моё преступление»), построена таким образом, чтобы вызвать осуждение со стороны общества. Противопоставление разных примеров (женщина, сделавшая аборт и родственница, родившая 23 детей) создаёт моральную дилемму, где правильный выбор - рожать. Подчёркивается, что даже в сложных условиях женщина должна продолжать рожать, а государство якобы позаботится о ней.

Вместе с фотографией на этой странице журнала опубликована статья Марьям «В родильном доме». В нем подробно рассказывается об условиях в родильном доме рабочего городка Ташкента, о медицинских услугах, оказываемых женщинам, а также рассматривается вред абортов. Особое внимание уделяется также вопросу анестезии, применяемой во время родов ⁴⁸¹.

Статья доктора Немцова «Что делать беременным женщинам?» была опубликована под рубрикой «Советы молодым женщинам». В

⁴⁷⁹Терекулова. Аборт ва хотинлар соғлиги (Аборт и здоровье женщины) // Ёркин турмуш. – 1936. – № 1. – С.28.

⁴⁸⁰Саодатхан. Менинг жиноятим (Моё преступление) // Ёркин турмуш. – 1936. – № 1. – С.8-9.

⁴⁸¹Марьям. Туғуруқхона (Родильный дом) // Ёркин турмуш. – 1936. – № 1. – С.10-11.

него включены рекомендации по распорядку дня беременной женщины, питанию, отдыху, физическим упражнениям и гигиене⁴⁸². Публикация врачебных статей («Что делать беременным женщинам?», «В родильном доме») говорит о том, что медицина выступала инструментом пропаганды, закрепляющим представление о правильном материнстве. Женщинам предлагались рекомендации по гигиене, питанию и отдыху, но сам факт материнства уже не обсуждался - он считался обязательным.

В то же время были опубликованы фотографии, демонстрирующие создание условий для беременных женщин на полях. На фотографиях также запечатлены условия в родильных домах и возможность для молодых матерей слушать современные по тем временам радиопередачи. На обложке журнала размещен рисунок знаменитой картины М. Пенсона «Узбекская Мадонна», получившей высшую награду на Всемирной выставке 1937 года в Париже. Это сильный символический образ, представляющий женщину как счастливую мать, исполняющую своё естественное предназначение.

Кроме того, размещенные в журнале фотографии пособий для многодетных матерей служили пропаганде государственной политики. В частности, в статье «Сталинская забота» приводятся сведения о реализации постановления Исполнительного Комитета СССР и Совета Народных Комиссаров СССР о предоставлении льгот многодетным матерям. Была предоставлена информация о том, какие документы необходимы для получения таких пособий⁴⁸³.

С одной стороны, государство действительно создавало условия для женщин: родильные дома, пособия, государственную поддержку. С другой стороны, эта политика носила принудительный характер: женщинам не давали выбора, а их роль в обществе сводилась к материнству. Запрет абортс сопровождался репрессивными мерами, включая уголовное наказание, что также влияло на положение женщин.

Через фотографии можно увидеть пропаганду «западной» культуры. Например, при изображении молодой семьи родители и один ребенок изображены идущими вместе в современной одежде. Семья изображена идущей вместе, это подчеркивает идею сплочённости и движения вперёд - типичный визуальный приём советской пропаганды. Традиционно узбекская семья включала несколько поколений, но здесь мы видим модель «родители + один ребенок» - более характерную для западных

⁴⁸²Немцов. Хомиладор аёллар нима қилиши керак? (Что должны делать беременные женщины?) // Ёрқин турмуш. – 1936. – № 1. – С.29.

⁴⁸³С. Сталинча ғамхўрлик (Сталинская забота) // Ёрқин турмуш. – 1936. – № 2. – С.21.

стран. Это может указывать на формирование нового семейного уклада в условиях урбанизации и социалистической модернизации.

Изображения моды в журнале «Ёркин турмуш» были не просто иллюстрацией стиля, а важным инструментом пропаганды. Они способствовали формированию образа новой советской женщины, борьбе с традиционной одеждой и религиозными устоями, демонстрации урбанизации и социалистического прогресса, воспитанию вкуса, гигиены и дисциплины, продвижению советской текстильной промышленности. Таким образом, публикации о моде были частью глобальной трансформации общества, направленной на создание современного советского человека.

Заключение. Через страницы журнала «Ёркин турмуш», рассказывающие о жизни многодетных семей, фотографии счастливых матерей, в том числе и через образ «узбекской Мадонны», власть хотела создать образ идеальной женщины - женщины многодетной, трудолюбивой и живущей интересами социалистического общества. В целом материалы на страницах журнала свидетельствуют о том, что они направлены на пропаганду демографической и социальной политики государства, демонстрацию мер моральной и материальной поддержки женщин, формирование их в соответствии с идеалами социалистического общества. 1920–1930-е годы стали переломным моментом в жизни узбекских женщин. Несмотря на официальные заявления о равенстве, изменения происходили насильственно и часто сопровождались конфликтами. Новые возможности сочетались с рисками, и борьба между традицией и модернизацией продолжалась многие годы. Фотографии служили не просто иллюстрацией, а инструментом пропаганды, формируя массовое восприятие происходящих изменений. Они играли важную роль в изменении общественного сознания и продвижении образа советской женщины.

XX asrning 40-90 yillarida O'zbekistonda gender tengligi tamoyillarining ta'lim sohasidagi ifodasi

Sharipova Nargizaxon Abduqaxxorovna

Qo'qon davlat universiteti

Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD), dotsent

E-mail: nar.kokand@gmail.com

Annotatsiya. Gender-xotin-qizlar va erkaklar o'rtasidagi munosabatlarning jamiyat hayoti va faoliyatining barcha sohalarida, shu jumladan siyosat, iqtisodiyot, huquq, mafkura va madaniyat, ta'lim hamda ilmfan sohalarida namoyon bo'ladigan ijtimoiy jihatidir. Yangi O'zbekistonda gender tenglik yuzasidan bir qator amaliy ishlar olib borilmoqda. Muallif arxiv materiallari, ilmiy tadqiqotlar natijalari va davriy nashrlar ma'lumotlaridan foydalanib O'zbekiston ta'lim tizimidagi gender tenglik masalalari tarixiga nazar tashlashga harakat qilgan.

Kalit so'zlar: qonun, o'qituvchi, ayollar, ta'lim, institut, respublika, maktab, feodal, jamiyat, ministrlilik, an'analar.

O'zbekistonda bir qator qonun hujjatlari, jumladan, Prezidentning xotin-qizlar huquqlarini ta'minlash, xususan, gender tengligi va ayollarni zo'ravonlik va zulmdan himoya qilish, ayollar tadbirkorligini rivojlantirish maqomini kuchaytirish to'g'risidagi farmon va qarorlari qabul qilingan.

Gender tenglik va xotin-qizlar imkoniyatlarini yanada kengaytirish, ular faoliyat yuritayotgan sohasidagi tizimli o'zgarishlarni ilgari surish uchun jamiyatda mustahkam o'rnatilgan stereotiplar va me'yorlarni o'zgartirish maqsadga muvofiqdir.

O'zbek mentalitetiga o'rnatilgan xotin-qizlarni uy bekasiga aylantirish an'anasi ikkinchi jahon urushi yillarida izdan chiqdi. Barcha sohalar kabi ta'lim tizimida ham ayollar soni ko'pchilikni tashkil etdi. Urushdan keyingi ham ayollarni jamiyatning faol qatlamiga aylantirishga harakat boshlandi.

Maqsad va uni asoslash: Tarixdan ma'lumki, ayollar va erkaklar o'rtasida teng huquqlilik bo'lmagan. Bu masala olimlar va faylasuflar tomonidan turlicha talqin qilingan va bahsli munozaralarga sabab bo'lgan. Ijtimoiy taraqqiyotning asosini tashkil qilgan o'qituvchilar armiyasining gender tarkibini o'rganish mavzuning muhim yo'nalishlardan biridir.

Mavzuga oid tadqiqotlarni shartli ravishda uch guruhga ajratish mumkin: Sovet hokimiyati yillarida nashr etilgan adabiyotlar; Mustaqillik davrida O'zbekistonda e'lon qilingan tadqiqotlar; Xorij davlatlarida chop etilgan nashrlar. Ammo bu tadqiqotlarda xotin-qizlar mavzusi alohida tadqiq

etilgan boʻlib, oʻrganilayotgan mavzuning ajralmas qismi sifatida qayd etilgan.

Maqola umum qabul qilingan tarixiy metodlar-tarixiylik, qiyosiy-mantiqiy tahlil, ketma-ketlik, xolislik tamoyillari asosida yoritilgan boʻlib, XX asrning 40-90 yillarida taʼlim tizimi holati, gender tenglikni taʼminlash maqsadida olib borilgan islohotlar va ularning natijalari haqida izlanish olib borildi. Ushbu kasb egalariga turli davrlarda qarashlarning oʻzgarib borishi, yuqori pogʻonadan pastlab borishini solishtirish, qiyoslash usullari orqali yoritishga harakat qilingan.

Ilmiy muammoning tavsifi va yechimi:

Oʻzbekistonda XX asrning 20-yillarida amalga oshirilgan “Hujum” harakati natijasida ayollar asta-sekin faollasha boshladilar. Erkaklarni ikkinchi jahon urushiga tortilishi va front ortida ayollar asosiy va hal qiluvchi kuchga aylanishi bu hodisani yanada tezlashtirdi. Natijada ayol shaxsining rivojlanishi va uning oiladagi mavqeini yuksalishi sodir boʻldi.

Urushdan keyingi yillarda esa erkaklarning kamligi va ular koʻproq jismoniy kuch ishlatiladigan kasblarda ishlashi ayollarga yanada koʻproq oʻqituvchilik bilan shugʻullanishga imkon yaratdi.

Ayol oʻqituvchilarga boʻlgan talabni qondirish maqsadida respublikadagi yirik oʻrta maktablarning qiz bola bitiruvchilari maxsus-pedagogik dastur asosida oʻqitila boshlandi. 1946 yil respublikaning qator yirik oʻrta maktablarining 11-sinflarida oʻqituvchi qizlar tayyorlanar edi⁴⁸⁴.

Oʻqituvchilarning oylik maoshlari boshqa kasblarga nisbatan yuqoriligi, ularni moddiy va maʼnaviy jihatdan ragʻbatlantirib borilganligini sababli maorifda erkak oʻqituvchilar miqdori ham koʻpayib bordi.

SSSR Ministrlar Kengashi tomonidan 1948 yil 10-fevralda qabul qilingan “Boshlangʻich, yetti yillik va oʻrta maktab oʻqituvchilarining imtiyozlar toʻgʻrisida”gi qaror qishloq oʻqituvchilari uchun yengilliklar yaratdi. Ularni bepul turar-joy bilan taʼminlash, yoqilgʻi va yonilgʻi yetkazib berish kabi imtiyozlar qishloqlarda oʻqituvchilik bilan shugʻullanayotgan ayollar sonini ham koʻpaytirdi.

Xotin-qizlarni taʼlimga tortish, ularga jamoat ishlarini topshirish boʻyicha jamiyatda juda faol ishlar olib borildi. Qishloq, mahalla, tashkilotlarda fuqarolarga, malaka oshirish institutlarida oʻqituvchilarga “Jamiyatda ayollar rolini oshib borishi” mavzusida maʼruzalar oʻqildi⁴⁸⁵.

⁴⁸⁴ Кадыров И. Успехи народного образования в Узбекской ССР. – Ташкент: Госучпедиз, 1957. – 98 с

⁴⁸⁵ Fargʻona viloyat davlat arxivi, 716-fond, 1-roʻyxat, 33-ish, 28-varaq

O'qituvchilar tarkibida ayollar soni 37 foizidan 42 foizigacha yetdi. 1951-1952 o'quv yilida maktab o'qituvchilarining 19399 nafarini ayollar tashkil qilib, ulardan oliy ma'lumotlilar 2419 nafar, o'qituvchilar institutini bitirganlari esa 3542 nafarni tashkil qilgan⁴⁸⁶. Boshqalari esa o'qituvchilar tayyorlash qisqa kurslarida va pedagogika bilim yurtlarida ta'lim olgan edi. Jismoniy tarbiya, chizmachilik, mehnat, fizika, matematika, harbiy ta'lim fanlaridan dars beruvchilarning asosiy qismini erkaklar tashkil qilgan. Rahbarlik lavozimlarida ham asosan erkaklar faoliyat yuritardi.

Respublikaning shahar va qishloqlaridagi ayol o'qituvchilar tarkibi⁴⁸⁷:

2-jadval

O'quv yillari	Jami o'qituvchi soni		Shundan ayollar	
	Shahar	Qishloq	Shahar	Qishloq
1946-1947	7564	31318	4439	10269
1947-1948	7514	31568	4601	9848
1948-1949	8525	31883	4827	9922
1949-1950	9583	34443	6069	10688
1950-1951	10831	36858	6961	11751
1951-1952	11751	39960	7493	11906
1952-1953	1198	42508	7588	12847
1953-1954	12882	44809	8479	14281
1954-1955	14061	48419	9086	15512
1955-1956	15113	50723	9805	17577
1956-1957	16403	53355	10384	17756
1957-1958	17747	55446	11217	18127
1958-1959	19021	56233	12468	18032

Yuqoridagi jadvaldan ko'rish mumkinki, yillar o'tgan sayin ta'limda ayollar ulushi oshib bordi. Dastlabki yillarda o'zbek mentalitetiga xos dunyoqarash bilan ayollar uy bekasi bo'lishga mahkum bo'lgan bo'lsalar, olib borilgan targ'ibot ishlari natijasi o'laroq, ayol o'qituvchilar soni yil sayin ko'paydi.

Respublikadagi o'nta pedagogika institutlarida 1953-1954 o'quv yilida 8640 nafar bo'lg'usi o'qituvchilar tahsil olib, ulardan 4640 nafarini ayollar tashkil qilgan. Oltita o'qituvchilar institutining 2485 nafar talabasidan 975

⁴⁸⁶ O'zbekiston Milliy Arxivi, R. 94-fond, 7-ro'yxat, 208-ish, 2-varaq

⁴⁸⁷ Кадыров И. Развитие школ УзССР в послевоенный период.(1945-1962) – Ташкент.: Учитель, 1965. – 28 с

nafarini ayollar, pedagogika bilim yurtlarining 9335 nafar talabasidan 5825 nafarini, ya'ni 60 foizini ayollar tashkil qildi⁴⁸⁸.

Ayol pedagoglar tayyorlashni ko'paytirish maqsadida 1954-1955 o'quv yilida Qo'qon shahridagi Ayollar o'qituvchilar instituti pedagogika institutiga aylantirilib 200 nafar xotin-qizlar o'qishga qabul qilindilar.

Ta'lim sifatini yaxshilash, gender tenglikga erishish maqsadida 1954 yil 19 iyulda O'zbekiston Maorif Ministrligining "Qizlar va o'g'il bolalarni birgalikda o'qitish" haqidagi qarori qabul qilindi⁴⁸⁹.

Xotin-qizlarni ta'limga tortish uchun targ'ibot ishlari kuchaytirildi. Faol ayollar haqida maqolalar chiqa boshladi. Davriy nashrlarda qizlarning maktab yoshidan o'tib ketib, hatto 9-10 yoshlaridagina maktabga borayotganliklari tanqid qilingan. Bunga ota-onalarning ma'suliyatsizligi, joylardagi xalq ta'limi xodimlarining yetarli darajada ish olib bormayotganliklari sabab qilib ko'rsatilgan.

Qizlarni maktabni bitirib, kasb egallashga harakat qilmasliklari, ular jamiyat hayotida ikkinchi darajali rol o'ynayotgani partiya organlari nazoratida bo'lgan. 1954 yilda Farg'ona viloyati xalq ta'limi boshlig'i tomonidan qo'l ostida ishlab turgan xotin-qizlarga feodallarcha munosabati va maktabda qizlarning o'qishiga sovuqqonlik bilan qaraganligi oqibatida Quvasoy tumani xalq ta'limi boshlig'i Iskandarov, Quva tumanidan Muinov, Aliev, Vodildan Qurbonov, Mamajonov, Qurbanov, Kirov tumanidan Nabiev, Kaganovich tumanidan Ahmedov, Frunze tumanidan Nurmatov kabi maktab direktorlari ishdan olingan⁴⁹⁰.

O'qituvchilar uchun ajratilgan imtiyozlarga qo'shimcha ravishda ma'naviy jihatdan rag'batlantirib borish ham yaxshi natija berdi. 1956 yilgacha "O'zbekiston SSRda xizmat ko'rsatgan o'qituvchi" maqomini olgan 6370 nafar o'qituvchining 2228 tasini ayollar tashkil qildi. 1956-1957 o'quv yilida eng yaxshi maktab xodimlaridan 1161 kishiga, jumladan 500 ta xotin qizlarga "Respublikada xizmat ko'rsatgan o'qituvchi" unvoni berildi⁴⁹¹.

O'qituvchilarni taqdirlash va rag'batlantirish ishlari davom etdi. Respublika bo'yicha 1957 yilning o'zida 5420 nafar o'qituvchilar orden va medal bilan taqdirlandilar. Ularning 2338 tasi ayollar edi. Taqdirlanganlar orasida 436 nafari o'zbek millatiga mansub o'qituvchi ayollar bo'lgan⁴⁹².

⁴⁸⁸ Кадыров И. Народное образование в Узбекской ССР за 30 лет.(1924-1954) – Ташкент.: Госучпедиз, 1954. – 8 с

⁴⁸⁹ Andijon viloyat davlat arxivi: 614-fond, 1-ro'yxat, 8-ish, 29-varaq

⁴⁹⁰ Farg'ona viloyat davlat arxivi, 1125-fond, 5-ro'yxat, 3-ish, 40-varaq

⁴⁹¹ Кадыров И. Развитие школ УзССР в послевоенный период.(1945-1962) – Ташкент.: Учитель, 1965. – 22 с

⁴⁹² Кадыров И. Успехи народного образования в Узбекской ССР. – Ташкент: Госучпедиз, 1957. – 98 с

Respublikada 1956-1957 o'quv yillarida umumta'lim maktablarida faoliyat yuritayotgan o'qituvchi va rahbar xodimlar soni 69758 nafarni tashkil etib, ularning 28140 nafarini ayollar tashkil etgan. Ayollar orasida oliy ma'lumotli o'qituvchilar soni 1955-1956 o'quv yilida 13406 nafarni tashkil etgan bo'lsa, bir yildan keyin bu raqam 16016 nafarga etdi. O'qituvchilar institutini bitirgan ayol o'qituvchilar 1955-1956 o'quv yilida 18543, 1956-1957 o'quv yilida esa 20338 nafarni tashkil etdi. O'rta pedagogik ma'lumotli ayollar soni esa 22715 nafardan 24264 nafarga o'sdi⁴⁹³.

Jamiyatda ayollar rolining oshib borishiga, ularni qobiliyatlariga ko'ra ma'suliyatli lavozimlarga qo'yishga alohida e'tibor berildi. Viloyat xalq ta'limi bo'limlarida maktab direktorligiga ayollarni qo'yilishi haqida ma'lumotlar to'plandi. Masalan, 1958 yilda Farg'ona viloyatining O'zbekiston tumanida 6 nafar ayol maktab rahbarligiga qo'yilgan⁴⁹⁴. Ayollar orasida yaxshi targ'ibot ishlarini olib borgan tuman partiya bo'limining ishi qoniqarli baholangan. Qo'qon xalq ta'limi sohasida ayol rahbarlar juda kamchilikni tashkil etib, 25 nafar maktab direktoridan 2 nafarigina ayol kishi ekanligi tanqid qilingan. Shahar xalq ta'limi bo'limi faol ayollar ichidan ma'suliyatli, shu lavozimga loyiqlarini topa olmaganligi uchun ogohlantirilgan. Maktab ilmiy-uslubiy bo'lim boshliqlarining 2 nafarigina ayollar bo'lgan⁴⁹⁵.

Maorif sohasida ayollar miqdori oshib bordi. Maorif va madaniyat sohasida ayollar ulushi 1960 yilda 48 foizidan 1969 yilda 52 foizga etdi⁴⁹⁶. Respublikada 1962-1963 o'quv yilida maktab rahbarlarining 200 nafari ayollar bo'lgan bo'lsa, 1966 yilda ularning soni 317 taga etdi. Farg'ona va Qo'qon shaharlarida direktor va ilmiy bo'lim mudirlarining 50 foizini ayollar, Quva va Oxunboboev tumanida 30 foizini ayollar tashkil qilgan⁴⁹⁷.

3-jadval

Namangan shahar xalq ta'limi sohasida faoliyat olib borayotgan ayollar haqida ma'lumot⁴⁹⁸.

	o'quv yili	maktab direktorlari	shundan ayollar	direktor o'rinbosari	shundan ayollar	o'qituvchilar	shundan ayollar
1	1972	48	21	38	20	2183	1192
2	1973	48	23	39	19	2202	1205
3	1974	48	24	37	18	2251	1239

⁴⁹³ Ўзбекистон ССР тарихи. IV том. – Тошкент: Фан, 1971 – 304 б

⁴⁹⁴ Farg'ona viloyat davlat arxivi, PA, 1-fond, 6-ro'yxat, 242-ish, 9-varaq

⁴⁹⁵ Farg'ona viloyat davlat arxivi, PA, 1-fond, 6-ro'yxat, 248-ish, 13-varaq

⁴⁹⁶ Народное хозяйство Узбекской ССР ст.сборник. – Т., Узбекистан, 1970. – 213 с

⁴⁹⁷ Farg'ona viloyat davlat arxivi, 1125-fond, 6-ro'yxat, 374-ish, 77-varaq

⁴⁹⁸ Farg'ona viloyat davlat arxivi, 1125-fond, 6-ro'yxat, 374-ish, 54-varaq

1978 yilda xotin-qizlardan 389 kishi “O‘zbekiston SSRda xizmat ko‘rsatgan o‘qituvchi” degan unvonga ega bo‘ldi. 250 ayol “SSSR Xalq Maorifi a‘lochisi” va 6875 ayol “O‘zbekiston SSR Xalq Maorifi a‘lochisi” maqomini oldi. 1980 yilda ayollardan 1243 nafari maktab direktori, 3125 nafari direktor o‘rinbosari lavozimlarida ishlagan⁴⁹⁹.

Pedagogika institutlari talabalarining deyarli 50 foizini xotin-qizlar tashkil qilardi. 1990 yilda o‘quv yurtlarini bitirib ish boshlagan o‘qituvchi kadrlarning 24545 tasi ayollar bo‘lsa, 1980 yilda bu ko‘rsatkich 20401 ta bo‘lgan⁵⁰⁰.

O‘qituvchi ayollar soni ko‘payishi bilan birga ularning shaxsiy hayotida ham o‘zgarishlar yuz berdi. O‘qituvchi qizlarni kelin qilishga bo‘lgan talab oshdi. O‘qituvchi ayollarning obro‘lari juda yaxshi bo‘lgan. Aholining ziyoli qatlamiga mansub bo‘lgan holda, ular “madaniyat tarqatuvchilar” hisoblangan. Uy tutish san‘ati, ovqat pishirishdan tortib, qish uchun konserva mahsulotlari berkitishgacha o‘qituvchilardan maslahat olinar edi. O‘qituvchining kiyinish madaniyati va soch turmaklariga o‘quvchi qizlar taqlid qila boshladilar.

Davriy nashrlarda ba‘zi mualliflar tomonidan ayollarning o‘qituvchilik kasbi bilan shug‘ullanishiga salbiy fikr bildirilgan. “O‘qituvchilik o‘ta fidokorlikni talab qiladi. O‘qituvchilik ayollarga xos kasb deyilmoqda. Xo‘sh nima uchun? Ayollar turmushga chiqadi, uy-ro‘zg‘or ishlariga shoshadi. Ozgina ishlab tug‘ruq ta‘tiliga chiqib ketadi. Ta‘tildan qaytgach yosh bolasi kasal bo‘lib, kasallik varaqasiga chiqadi. Oqibatda ayol o‘z ustida ishlashga vaqt topa olmaydi. Bilim darajasi ham shunga yarasha bo‘ladi. Darslar uzuq-yuluq bo‘lib qolmoqda. Oqibatda o‘quvchi bilimsiz qoladi, jamiyatni rivoji qanday bo‘ladi?”⁵⁰¹ degan fikrlar bildirilgan. Lekin o‘qituvchi ayollar bilan suhbat jarayonida ular dam olishdan kechib bo‘lsada, o‘z ustida ishlashga vaqt topganliklarini qayd etdilar.

Xulosa. O‘qituvchilar tarkibini o‘rganishni muhim xususiyatlaridan biri, bu ta‘limning feminizatsiyalashib borishidir. Feminizatsiyalashuvning bir qator ob‘ektiv sabablari bor edi:

1. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining oylik maoshlari o‘rta maktab o‘qituvchilarining ish haqidan past edi. Direktor yoki ilmiy bo‘lim mudirlarining oylik maoshi dars soatiga to‘lanadigan pul bilan birgalikda oddiy o‘qituvchining ish haqidan deyarli ikki baravar oshib ketardi.

2. Yosh bolalar bilan ishlash ibtidoiy davrlardan beri ayollar vazifasi bo‘lib kelgan degan tushunchaning ustunligi.

⁴⁹⁹ Маорифимиз жонкуярлари.//Совет мактаби. – 1978. – № 3 – 13-16 б.

⁵⁰⁰ Кувватов Н.Б. Подготовка и воспитание педагогических кадров в Узбекистане: опыт и проблемы (1980-1990 гг); канд.ист.наук.... Автореферат. – Ташкент, 1994. – 13 с;

⁵⁰¹ Жавобгарлик. Г‘.Хотамов.// Ўзбекистон адабиёти ва санъати. – 1986 – 10 октябр. – 3 б

O'qituvchilik ayollar kasbiga aylanishga ulgurdi. Maktabgacha ta'lim sohasi xodimlarining 99 foizini ayollar tashkil etgan bo'lsa, maktab sohasining 50 foizidan ortig'ini ayollar tashkil qilgan. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining 90 foizidan ortig'ini ayollar tashkil qildi. Harbiy ta'lim, jismoniy tarbiya, chizmachilik kabi fanlardan dars o'tayotgan o'qituvchilar tarkibining 60 foizdan oshig'ini erkaklar tashkil etardi. Yuqori sinflardagi tarbiyasi og'ir bolalar bilan ishlash uchun ko'proq erkak o'qituvchilar talab qilinardi. Lekin 1985-1990 yillarga kelib, respublikada yuzaga kelgan iqtisodiy qiyinchiliklar, oiladagi moddiy etishmovchiliklar oqibatida erkaklar maktabni tashlab, boshqa ishlarga o'tib keta boshladi. Oqibatda maktab jamoatchilik ishlari, o'quvchilar ta'lim-tarbiyasi bilan shug'ullanish to'lig'icha ayollar zimmasiga yuklatildi. Maktabdagi qattiqqo'llik, intizom bo'shab ketganligi sababli bolalar tarbiyasida ham o'zgarishlar sodir bo'ldi.

Olib borilayotgan islohotlar natijasi o'laroq bugungi kunda maktablarda erkak o'qituvchilar ulushi ortib bormoqda. Farg'ona viloyati Xalq ta'limi boshqarmasidan olingan ma'lumotlarga ko'ra, viloyatdagi mavjud 948 ta umumiy o'rta ta'lim muassasalarida 50 595 nafar pedagog faoliyat olib boradi. Shundan 13 950 nafari yoki 27,5 foizi erkaklardir. 2019 yilda esa 11 515 nafar bo'lgan. Bu ko'rsatkich ikki yilda salkam 2,5 mingga ortgani yaxshi, albatta. Jamiyatning to'laqonli rivojlanishi uchun barcha o'zining sevgan kasbi bilan shug'ullanishi lozim.

G'arb fotosuratatchilari obyektivida o'zbek ayollari (1946–1991): vizual tahlil va madaniy kontekst

Qodirova Lutfiya Batirovna

Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD), dotsent

E-mail: lutfiyaqodirova@rambler.ru

Annotatsiya. Maqolada Sovet Ittifoqining G'arb mamlakatlarida o'zining vizual obrazini yaratish borasidagi amalga oshirgan harakati tahlil qilingan. Bunda ushbu yo'nalishda muhim targ'ibot vositalaridan biri sifatida xizmat qilgan fotosuratlarga, xususan 1946-1991 yillar mobaynida xorijlik fotosuratatchilarning Sovet Ittifoqiga tashrifi davomida olingan o'zbek ayollarining suratlariga e'tibor qaratilgan. Sovet targ'ibotida o'zbek ayollarning vizual obrazi alohida o'rin tutgan, chunki yangicha axloq me'yorlari, oila va jamiyatdagi yangi rollar belgilab berilgan ayollar sovet davlatida sodir bo'layotgan ijtimoiy o'zgarishlarning yaqqol timsoli edi.

Kalit soʻzlar: Fotosuratlar, vizual obraz, targʻibot, “Chet mamlakatlar bilan doʻstlik va madaniy aloqalar sovet jamiyatlari ittifoqi” (SSOD), Chet mamlakatlar bilan doʻstlik va madaniy aloqalar qiluvchi Oʻzbekiston jamiyati, oʻzbek ayollarining obrazi.

Barcha davlatlar qatori Sovet Ittifoqi ham oʻzining ijobiy imidjini mamlakat ovozi jahon miqyosida yangrashini taʼminlovchi, uning gʻoyalari eʼtiborga molik ekanligini ifodalovchi strategik resurs, salmoqli raqobat ustunligi sifatida baholagan. Ushbu imidj mamlakatni nafaqat tashqi maqsadli auditoriya uchun, balkim oʻz fuqarolari uchun ham jozibali koʻrsatishga xizmat qilishi lozim boʻlgan. Shu sababdan, mamlakatning xorijdagi imidji, shu jumladan uning vizual obrazini yaratishga alohida eʼtibor qaratilgan.

Jahon sivilizatsiyasi tarixida ilk bor “yangi jamiyat”, “yangi sovet kishisi” ni yaratishni maqsad qilgan sovet hukumati vizual obrazlardan mafkuraviy targʻibot vositasi, ommaga taʼsir etishning samarali mexanizmlaridan biri sifatida foydalangan. Bu borada ayollarning vizual obrazi alohida oʻrin tutgan, chunki yangicha axloq meʼyorlari, oila va jamiyatdagi yangi rollar belgilab berilgan ayollar sovet davlatida sodir boʻlgan va boʻlayotgan ijtimoiy oʻzgarishlarning yaqqol timsoli edi. Sovet ayollarining vizual obrazini yaratishda, ayniqsa, axborot uzatishning universal vositasi sanalgan hamda til, ijtimoiy va madaniy toʻsiqlardan xoli boʻlgan fotosuratlar muhim rol oʻynagan.

2. Metodlar va oʻrganilganlik darajasi: Maqolada qiyosiy-mantiqiy metod, tadqiqotlarga vizual vositalarni jalb etishni nazarda tutuvchi vizual metodlar hamda tarixiylik, izchillik, haqqoniylik tamoyillari qoʻllanilgan.

Oʻzbek ayollari tarixini oʻrganishda vizual manbalardan foydalanish masalasini tahlil qilishga bagʻishlangan alohida tadqiqotlar mavjud emas. Oʻzbekiston tarixini tadqiq etishda vizual manabalardan foydalanish masalalarini oʻrganishga bagʻishlangan tadqiqotlardan F.M. Shamaeva, N.V. Mandralskaya, S.B. Shodmonova, M.S. Isakovaning ishlarini koʻrsatish mumkin ⁵⁰².

3. Tadqiqot natijalari: Sovet hukumati gʻarbda SSSR haqida mavjud boʻlgan “afsona”larni yoʻqqa chiqarish va keng auditoriyani qamrab olish maqsadida oʻziga maqbul boʻlgan chet el fuqarolariga mamlakatga kirishga

⁵⁰² Шамаева Ф.М. Кинофотодокументы как источник истории КПСС (на материалах Узбекистана. 1917-1937 гг.). Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. –Ташкент, 1975. – 26 с.; Мандральская Н.В. Запечатленные образы войны (фото- и фоноисточники об Узбекистане в годы Великой Отечественной войны). – Ташкент: Узбекистан, 1987. – 222 с.; Исакова М.С. История центрального государственного архива кинофотофонодокументов и его деятельность по созданию фондов истории культуры Узбекистана. Дисс. док. ист. наук. – Ташкент, 2004. – 170 с.; Шадманова С. Визуал тадқиқотларда рақамли технологиялардан фойдаланиш масалалари // Значение цифровых технологий в изучении истории Узбекистана. – 2022. – №1(01). – Б. 39–49;

ruxsat bergan. SSSRda tashqi turizm “tashqi siyosat targ‘ibotining o‘z xarajatlarini o‘zi qoplaydigan kanali” dan boshqa narsa emas edi ⁵⁰³.

1925 yilda “SSSR jamoatchiligini chet mamlakatlarning madaniy yutuqlari bilan tanishtirish va chet elda SSSR xalqlarining madaniyatini ommalashtirish, SSSR va boshqa mamlakatlar xalqlari o‘rtasida do‘stlik va o‘zaro hamjihatlikni mustahkamlash” maqsadida Butunittifoq chet mamlakatlar bilan do‘stlik va madaniy aloqalar jamiyati (VOSK) tashkil etiladi. Ushbu jamiyatning vazifalari quyidagilardan iborat edi: chet el tashkilotlari, bosma organlari va xususiy kishilar bilan aloqalar o‘rnatish, yangi do‘stlik jamiyatlari xalqaro tarmog‘ini boshqarish, ko‘rgazmalar tashkil etish, muhim sovet kishilarining chet el safarlarini uyushtirish va h.k. ⁵⁰⁴.

Kengroq ma’noda VOKS ning vazifasi matbuot hamda barcha qiziqqan shaxslarni SSSR haqidagi axborot bilan ta’minlash orqali sovet jamiyati va madaniyatining ijobiy obrazini shakllantirish edi. Shu bilan birgalikda ushbu jamiyat chet ellik mehmonlarni qabul qilish va kuzatib borish, tegishli sovet muassasalari, tashkilotlarini chet elda nashr etilgan materiallar bilan ta’minlash, chet ellik olimlar va madaniyat arboblarning mamlakatda uzoqroq muddat bo‘lishini tashkil etish bilan shug‘ullangan. 1955 yilda ushbu tuzilma “Chet mamlakatlar bilan do‘stlik va madaniy aloqalar sovet jamiyatlari ittifoqi” (SSOD) sifatida qayta tashkil etilgan.

Amerikalik tadqiqotchi P. Xollander Sovet Ittifoqida xorijliklarga nisbatan qo‘llaniladigan “mehmondo‘stlik texnikasi” ning ikkita asosiy tarkibiy qismini ko‘rsatib o‘tgan: birinchidan, “mehmon uchun mezbolar va ular tashrif buyurgan mamlakatga nisbatan salbiy his-tuyg‘ularni boshdan kechirish va ifoda etish, shuningdek, ularni tanqid qilish psixologik jihatdan juda qiyin bo‘lishini ta’minlaydigan” darajada mulozamat ko‘rsatish; ikkinchidan, “haqiqatni tanlab namoyish etish”, ya’ni faqat sayyohlarda yoqimli sayohat haqida yoqimli taassurot qoldiradigan narsalarni namoyish etish ⁵⁰⁵.

Sovet hukumati chet elda o‘zining ijobiy vizual obrazini yaratishga ham alohida ahamiyat qaratgan: turistlarning suratga olishi va mamlakatga xorijiy fotosuratchilarning kelishi qat’iy tartibga solingan. Sayyohlarga berilgan ko‘rsatmada bir kishi mamlakatga bojsiz faqat bitta fotoapparat va kamerani olib kirish mumkinligi qayd etilgan. SSSR hududida suratga olishni faqat shaxsiy (notijorat) maqsadlarda amalga oshirish mumkin bo‘lgan.

⁵⁰³ Касаткин В.Ф. Основные проблемы развития иностранного туризма в СССР. Автореф. дис. ... канд. экон. наук. – М., 1975. – С.11.

⁵⁰⁴ Правда. – 1925.14 август.

⁵⁰⁵ Холландер П. Политические пилигримы (путешествия западных интеллектуалов по Советскому Союзу, Китаю и Кубе. 1928- 1978). – СПб.: Лан, 2001. – С.75

Chet elliklar fabrika, zavod, temir yo‘l inshootlari, aerodrom, kemalarning to‘xtash joyi va boshqa strategik ahamiyatga ega ob’ektlardan boshqa hamma narsani suratga olishga ruxsat etilgan. Biroq, olingan filmlar va suratlarni faqatgina tayyor holda olib chiqish mumkin edi, negativlarni olib chiqish esa ta’qiqlangan. Ko‘rsatmaga ko‘ra, suratlar sayyohdan buyurtma olingandan so‘ng 24 soat ichida chiqarib berilgan ⁵⁰⁶.

Stalin vafotidan so‘ng boshlangan “iliqlik” davrida bu holat o‘zgardi: 1955 yilning 14 iyulida KPSS MK Prezidiumi “Chet elliklar turizmga va fotoapparat olib kirishga ruxsat berish haqida”gi qarori qabul qilindi ⁵⁰⁷.

Urushdan keyingi davrda Sovet Ittifoqida rasman suratga olish ishlarini olib borishga muvaffaq bo‘lgan ilk fotosuratchilar dunyodagi birinchi fotoagentlik “Magnum Photos” ning asoschilari, mashhur fotosuratchilar Robert Kapa (1913-1954) hamda Anri Karte-Bressonlar (1908-2004) edi. Robert Kapa 1947 yilda yozuvchi Djon Steynbek bilan birgalikda Ittifoqqa tashrif buyurgan va bir necha oy davomida sovet kishilarining kundalik hayoti haqida ma’lumot to‘plagan. Bu tashrif chog‘ida ular O‘zbekistonda bo‘lmagan.

A. Karte-Bresson 1954 yilning iyul-sentyabr oylari davomida Sovet Ittifoqi bo‘ylab 9300 milya masofani bosib o‘tgan hamda ushbu sayohati davomida O‘zbekistonga tashrif buyurgan. Uning sayohat davomida tayyorlagan fotoreportaji “LIFE” jurnalining 1955 yilning 17 va 31 yanvar sonlarida ⁵⁰⁸ hamda “Paris Match” jurnalining 1955 yilgi 304 va 305 sonlarida chop etilgan ⁵⁰⁹. O‘zbekistonda olingan suratlarni “LIFE” jurnalida chop etilgan reportajning ikkinchi qismida ko‘rish mumkin. Shuningdek, ushbu suratlar “Moskva Anri Karte-Bresson nigohida” va “Moskva xalqi” deb nom olgan kitoblardan ham o‘rin olgan ⁵¹⁰.

⁵⁰⁶ 7. Советское зазеркале. Иностранный туризм в СССР в 1930-1980-е годы: Учеб. пособие. – М.: Форум, 2007. – С.19

⁵⁰⁷ Горяева Т.М. Политическая цензура в СССР. 1917-1991 гг. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2009. – С. 316.

⁵⁰⁸ Travel in the U.S.S.R. // LIFE. – Januari 17, 31 1955

⁵⁰⁹ Le peuple russe // Paris Match. – 1955. – №304, 305

⁵¹⁰ Cartier-Bresson H. Moscou: Vu par Henry Cartier-Bresson. – Paris: Robert Delpire, 1955. – 198 p; Cartier-Bresson H. The people of Moscow. – New York: Simon and Schuster, 1955. – 78 p

PEOPLE OF RUSSIA CONTINUED

BAREFOOT BOYS wearing the traditional *duppa* caps longer by the white-washed goat of a nomadic tribesman. The title also wears *tashtan* and a *tashtan*.

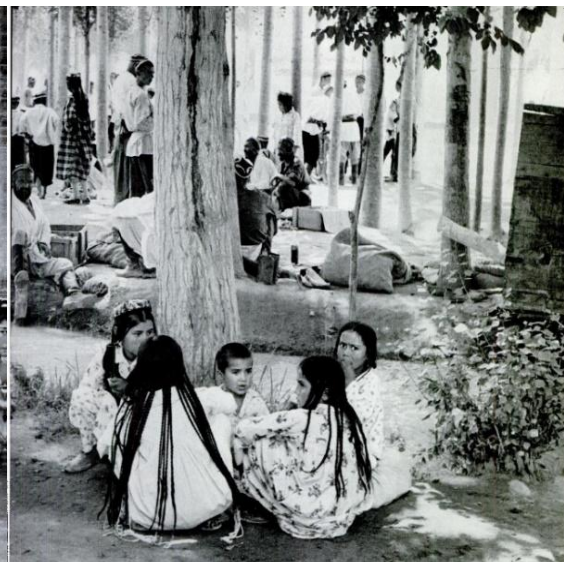
88

BLACK-TRESSED GIRLS, their long heads tied at ends with bits of cotton, sit quietly waiting for their parents to finish shopping in a market near Fergana.

CANDY COUNTER in Mughan market place attracts a crowd of eager youngsters who carefully consider their small purchases and happily munch for treats.

MOSLEMS IN THE MELTING POT

The seven million Moslem Uzbeks of Soviet Central Asia, who received their religion from nomadic-riding Arabs and their name from the Mongol chieftain Ulugh Khan, are the largest non-Slavic minority in the U.S.S.R. True to tradition, Uzbek men cling to the unbuttoned *duppa* cap and many of them go veiled in brightly striped silk *chopans* (scarves). Girls wear their hair in braids of long braids, usually hiding the many heads into only two when they marry. Although the Russians tolerate regional customs like folk dancing and a local-language theater, they have also made intensive efforts to obscure the individuality of the Uzbeks. They effectively repressed the Uzbeks' national culture by compelling them to write in the Russian

instead of the Arabic alphabet. But although they wrecked more than 10,000 mosques and forbade Moslem observances for years, the Soviets have not substantially undermined Islam. To the dismay of authorities, some Uzbek women still go veiled, and Moslem practices of polygamy and child marriage persist. In the economic field the Soviets have made more headway. The rich oases around Tashkent, Samarkand, Bukhara and Khiva, centers of irrigated cultivation from time immemorial, produce a wealth of melons, fruits and almonds and under Soviet stimulus have become the great cotton- and silk-growing regions of the U.S.S.R. More recently, Uzbekistan's Fergana Valley has begun to supply uranium ore for the Soviet atomic program.

MOSLEMS GATHER FOR OUTDOOR WORSHIP →

Nima uchun har o'zi haqida chet elga beriladigan har qanday axborotni qat'iy nazorat qilgan sovet hukumati o'z so'ziga ega bo'lgan, nufuzli xalqaro fotosuratchiga mamlakatga kirishga ruxsat bergan? Gap shundaki, Anri Karte-Bresson hech qachon kommunistik partiya a'zosi bo'lmagan bo'lsa-da, 1930-yillarda bir muddat "Ce Soir" kommunistik gazetasida faoliyat yuritgan, urush yillarida Fransuz qarshilik harakatidagi ishtiroki hamda so'l qarashlari bilan mashhur bo'lgan. Bundan tashqari uni fotosuratchi sifatida har doim oddiy odamlar qiziqtirgan. Ayni shu omillar uning Sovet Ittifoqiga kirish uchun ruxsat olishiga sabab bo'lgan, deyish mumkin.

Karte-Bressonning fotosuratlariga keltirilgan izohda "Oxirgi 37 yil ichida ishonchli tarzda maxfiylik pardasi ortiga berkitilgan va biz faqat targ'ibot kadrlari orqali bilgan bu insonlar birinchi marta bizga oddiy hayotlarida qanday bo'lsa, shu holatda namoyon bo'ldilar", deyilgan. Haqiqatda esa ushbu fotosuratlar har doim ham asl hayotni to'lig'icha aks ettirmagan. SSSR ga tashrif buyurgan har bir kishi singari, fotosuratchilar ham doimiy nazorat ostida bo'lishgan.

Ular VOKS ning maxsus bo'limi tomonidan ishlab chiqilgan yo'nalishlar va namunali korxonalar bo'ylab olib yurilgan. Shu maqsadda odatda sayyohlar tashrif buyuradigan yirik shaharlarda sanoat korxonasi, pionerlar saroyi, madaniyat saroyi, maktab, bolalar bog'chasi, yasli, kasalxona, poliklinika, sport maydoni kabi bir qator ob'ektlar maxsus tayyorlangan. Sayyohlarga ular

oddiy ob'ekt sifatida namoyish etilsa-da, haqiqatda ular eng yaxshilari bo'lgan. Shahardan tashqaridagi sayohatlar uchun esa qandaydir namunaviy savxoz yoki kolxoz, shuningdek, pioner lagerlari belgilangan.

Jumladan, Chet mamlakatlar bilan do'stlik va madaniy aloqalar qiluvchi O'zbekiston jamiyatining 1958 yilda yurtimizga tashrif buyurgan chet el delegatsiyalariga oid materiallaridan ko'rish mumkinki, mehmonlar olib borilgan ob'ektlar ro'yxatidan muzeylar, A.Navoiy nomidagi opera va balet teatri, Muqimiy teatri, Paxtakor stadioni, istirohat bog'lari kabi madaniy-ma'rifiy muassasalardan tashqari Pionerlar uyi, Toshkentdagi chet tillarini o'qitishga ixtisoslashgan maktablar, Stalin nomidagi Toshkent to'qimachilik kombinati, Toshkent qishloq xo'jalik mashinalari zavodi, Toshkent viloyati Yangiyo'l tumanining Lenin, Stalin hamda Sverdlov nomidagi kolxozlari, Orjonikidze rayonining Qizil O'zbekiston kolxozi, Kalinin rayonidagi Voroshilov nomli kolxozlarga o'rin olgan. Sharq mamlakatlaridan kelgan mehmonlar boradigan joylar ro'yxatiga Fanlar Akademiyasining Sharqshunoslik instituti hamda O'rta Osiyo va Qozog'iston musulmonlari diniy boshqarmasi kiritilgan ⁵¹¹.

Fotosuratchilarning har biriga alohida gid va tarjimon tayinlangan⁵¹². Ularning vazifalariga fotosuratchilar kamerasining ob'ektivi nimaga qaratilganligini nazorat qilish ham kirgan. Agar ularning nazorati etarli bo'lmasa, ko'chalarda suratga olishga militsiya xodimlari to'sqinlik qilgan.

Shunga qaramasdan, ushbu fotosuratlar o'sha davr hayotini tasavvur qilish uchun beqiyos manba sanaladi. Ular g'arb auditoriyasi uchun Sovet Ittifoqining insoniy qiyofasini yaratib, u haqida ijobiy imidj yaratishga katta ta'sir ko'rsatgan.

A. Karte-Bressonning fotosuratlarida o'zbek ayollari ham o'z aksini topgan. "LIFE" jurnalida chop etilgan suratlariga berilgan izohda o'zbek qizlari uzun sochlarini o'rib yurishlari, turmushga chiqqanlar esa ikkita o'rim bilan yurishi alohida qayd etilgan. "Ruslar xalq raqslari va mahalliy tildagi teatr kabi urf-odatlariga toqat qilsalar-da, ular o'zbeklarning o'ziga xosligini berkitishga harakat qilishadi. Amalda ularni arab alifbosi o'rnida rus tilida yozishga majbur qilib, o'zbek milliy madaniyatini qayta yo'naltirgan. Ular 10 000 dan ortiq masjidlarni vayron qilgan, musulmonlarga o'z marosimlarini o'tkazishni ta'qiqlagan bo'lsa-da, ko'p yillar davomida sovetlar islom diniga sezilarli darajada putur etkazishga muvaffaq bo'lmagan. Hukumatning noroziligiga

⁵¹¹ ЎзМА. Р-2661-фонд, 1-рўйхат, 49-йиг'мажилд.

⁵¹² S. Fitzpatrick. *Foreigners Observed: Moscow Visitors in the 1930s under the Gaze of Their Soviet Guides* // *Russian History*. – Vol. 35. – №1/2. – PP. 215–234; Дэвид-Фокс М. Витрины великого эксперимента. Культурная дипломатия Советского Союза и его западные гости. 1921–1941. – М.: Новое литературное обозрение, 2015.

qaramasdan, ayrim o‘zbek ayollari hanuz paranji kiyib yurishadi, ko‘pxotinlilik va bolalar o‘rtasidagi nikoh amaliyoti saqlanib qolgan”, deb ma’lumot beradi fotosuratchi ⁵¹³.

O‘zbek ayollari A. Karte-Bressonning fotosuratlarida ⁵¹⁴

1972 va 1973 yillarda A. Karte-Bresson yangi kitob ustida ishlash uchun yana Sovet Ittifoqiga yo‘l olgan: “Birinchi safarimdan o‘n to‘qqiz yil o‘tgach, men yana SSSR ga tashrif buyurishni xohladim. Merosiylik ipini tutib qolishga urinib, mamlakatni uning o‘zi bilan taqqoslash, farqlarni kuzatishdan ko‘ra qiziqroq narsa yo‘q” [16]. Aslida fotosuratchining ikkita safar davridagi suratlar o‘rtasida muhim farqni kuzatish mumkin. Uning 1972-73 yillarda olingan fotosuratlarida insonlar yolg‘iz va tashvishli aks etgan. A. Karte-Bressonning 1972-73 yillarda olgan suratlari uning Fransiya, Buyuk Britaniya, Germaniya, Shvesiyada nashr etilgan “Rossiya haqida” deb nomlangan kitobidan o‘rin olgan ⁵¹⁵.

1972 yilgi sayohati davrida fotosuratchi O‘zbekistonning Toshkent va Samarqand shaharlarida ham bo‘lgan. Afsuski, bugungi kunda A. Karte-Bresson tomonidan O‘zbekistonda olingan suratlarni to‘liq o‘rganish bir oz qiyinchilik tug‘diradi. Sababi, ular Magnum Pfotos fotoagentligi saytining arxivida saqlanadi va ulardan rasman ro‘yxatdan o‘tgan foydalanuvchilar foydalanishi mumkin ⁵¹⁶.

⁵¹³ Travel in the U.S.S.R. // LIFE. – Januari 17. 1955. – P.89

⁵¹⁴ 1954. Советский Союз по Карте-Брессону. Част 5. От Москвы до Узбекистана. Электрон ресурс: <https://humus.livejournal.com> (мурожаат санаси: 21.03.2024)

⁵¹⁵ Cartier-Bresson H. A propos de l'URSS. – Paris: Chene, 1973; Sowjetmieu, photographische Notizen von Henri Cartier-Bresson. – Lucerne: Frankfurt: C.J.Bucher, 1973; Cartier-Bresson H. About Russia. – New York: Viking Press, 1974; Cartier-Bresson H. About Russia. – London: Thames & Hudson, 1974.

⁵¹⁶ ‘

Fransuz olimi, tarixchi va Fransiya Kommunistik partiyasi a'zosi Jak Dyupake (1922–2010) 1956, 1964, 1976 yillarda Sovet Ittifoqiga ko'p marta tashrif buyurgan va boshqa joylar qatorida 1956 yilda O'zbekistonda ham bo'lgan.

Fransiya ijtimoiy fanlar instituti direktori Jak Dyupake keyinchalik intervyu chog'ida o'z safarini quyidagicha yodga olgan: "...Moskvada bo'lgan bir necha kundan keyin biz O'zbekiston poytaxti Toshkentga uchdik.... Men shahar bo'ylab ko'p sayr qildim, ayollar paranjiga o'rangan bozorni ko'rdim, masjidni ziyorat qildim, rasmiy shaxslar bilan uchrashdim, ularning har biriga rus kishi hamrohlik qildi. Ularni bizdan ko'ra ko'proq nazorat qilishayotgandek tuyuldi"⁵¹⁷. Jak Dyupake tomonidan olingan suratlarda o'zbek ayollarning milliy liboslari, turmush tarzi va mashg'ulotlari o'z aksini topgan.

*O'zbek ayollari Jak Dyupake fotosuratlarida*⁵¹⁸

1956 yilda "Bugun biz o'z ko'zimiz bilan ko'rgan Rossiya" deb nomlangan hujjatli filmni suratga olish uchun SSSR ga tashrif buyurgan xalqaro guruh tarkibida G'arbiy germaniyalik fotosuratchi Peter Bok-Shreder (1913-2001) ham bo'lgan. Bir yil davomida Sovet Ittifoqini kezib chiqqan fotosuratchi sovet kishilarining kundalik hayotini aks ettiruvchi yuzlab suratlarni olgan. G'arbiy Berlinga ketish arafasida Bok-Shreder plyonkalarining aksariyatini ustki kiyimining etagiga tikadi va shu tarzda o'z ishini Rossiyadan G'arbiy Berlinga olib ketadi. Ushbu suratlar

⁵¹⁷ Французский турист в Узбекистане 1956 года . Электрон ресурс: <https://cccp-foto.livejournal.com/489285.html>. (мурожаат санаси: 19.03.2024)

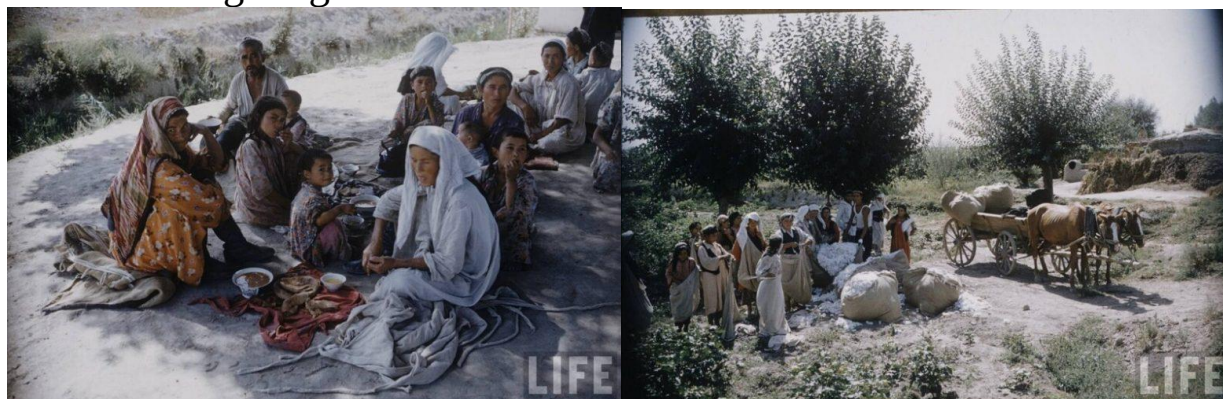
⁵¹⁸ Электрон ресурс: <http://iconotheque-russe.ehess.fr/fonds/>; <https://statehistory.ru/835/Uzbekistan-v-1956-g--glazami-frantsuzskogo-turista-online/> (мурожаат санаси: 19.03.2024)

orasida O‘zbekistonda tushirilganlari ham bo‘lib, P. Bok-Shreder fondining saytida bu suratlar Armanistonda olingan, deb xato ko‘rsatilgan⁵¹⁹. Ushbu saytdan olingan pastdagi suratda o‘zbek tilida yozilgan yozuvlarni bemalol o‘qish mumkin.

1958 yilda Amerikaning “LIFE”

jurnali fotomuxbiri Govard Sochurek SSSRni boshdan-oyoq kezib chiqadi va katta fotoobzor tayyorlaydi⁵²⁰. Suratlarning bir qismi O‘zbekiston, Tojikiston va Qirg‘izistonda olingan. Ushbu noyob suratlarda o‘zbek xalqining kamtar, hatto aytilish mumkinki, kambag‘al hayoti mafkuraviy qoliplarsiz, yorqin tarzda namoyish etilgan. Sovet gazeta va jurnallaridan o‘rin olgan atlas libosli, qulay dala shiyponlarida dam olayotgan baxtiyor terimchi ayollar tasviridan farqli ravishda, G.Sochurekning suratlarida o‘zbek ayollarining paxta dalalaridagi hech qanday qulay sharoitlarga ega bo‘lmagan, og‘ir mehnati aks etganligini ko‘rish mumkin.

G.Sochurekning suratlarida dalada og‘ir mehnat bilan band bo‘lgan o‘zbek ayollarini ko‘rish mumkin⁵²¹.

⁵¹⁹ Электрон ресурс: <https://bock-schroeder.com/cotton-production-in-armenia> (мурожаат санаси:19.03.2024)

⁵²⁰ Russia's remote lands // LIFE. – June 13. 1960. – P.83-91; Januari 17. 1955. – P.74-84.

⁵²¹ 23. Электрон ресурс: <https://www.life.com/photographer/howard-sochurek/>

1978 yilda O‘zbekiston SSRga kelgan slovakiyalik fotosuratchi Karol Kallay sovet fotosuratchilarining suratlariga o‘xshamaydigan yuzlab qiziqarli lavhalarni kadrغا muhrlagan⁵²². K.Kallay tushirgan suratlarda ham o‘zbek ayollarining milliy qiyofasi o‘z aksini topgan.

“National Geographic”ning mashhur fotosuratkashi Din Konger 1966-1990 yillar mobaynida SSSRga 30 martaga yaqin kelgan va barcha o‘n beshta respublikada bo‘lgan. U sovet xalqining hayotini ichkaridan ko‘rgan

⁵²² Электрон ресурс: <https://www.karolkallay.sk>

va siyosiy masalalarga tegmasdan, fotosuratlar yordamida g'arb o'quvchilariga Sovet Ittifoqidagi hayot haqida hikoya qilib bergan.

National Geographic jamiyati 1977 yilda Din Konger tomonidan olingan suratlarni "Rossiya bo'ylab sayohat, Sovet Ittifoqi bugun" nomi ostida nashr etgan ⁵²³. Kitobdagi matnlari muallifi Bart Makdauell. Kitobdan Markaziy Osiyo respublikalari uchun alohida o'rin ajratilgan.

Kitobdan o'rin olgan o'zbek ayollarining suratlari asosan milliy o'ziga xoslikni aks ettirishga qaratilgan. Jumladan, kitob mualliflari o'zbek qizlari qoshlarini tutashtirib bo'yashlariga ahamiyat qaratishgan: "Quyosh yorqin bo'lgani uchunmi?", - so'radim men. "Go'zallik uchun", javob berdi bu kabi ayyorlikka hojati bo'lmagan bizning qorako'z ekskursovodimiz Mayya Ahmadjonova".

Oshkoralik davrida barcha sohalarda bo'lgani kabi, mamlakatning vizual obrazini yaratishda ham katta o'zgarishlar sodir bo'ldi. 1987 yilda uch yillik muzokaralardan so'ng, amerikalik fotomuxbir Rik Smolan hamda "V. Kollinz va K°" nashriyotining Nyu-York filiali prezidenti Devid Koen tashabbusi bilan "Novosti" matbuot agentligi bilan hamkorlikda "Sovet Ittifoqi hayotidan bir kun" loyihasi amalga oshiriladi. Bunga qadar bu kabi loyihalar Avstraliya, Kanada, Gavayi, Yaponiya, AQSh kabi beshta hududda amalga oshirilgan.

15 may kuni 50 ta sovet va 50 ta chet fotojurnalistlar o'n beshta respublikaning 83 ta shahri bo'ylab bir kun davomida suratga olish ishlarini olib boradilar. Bunday keng ko'lamli loyiha natijasida 127 000 dan ortiq

⁵²³ McDowell B. Journey Across Russia, The Soviet Union Today. Photographed by Dean Conger. – Washington, D.C: National Geographic Society, 1977. – 367 p.

kadrlar suratga olinadi ⁵²⁴. Birinchi marta suratlarning mamlakatdan chiqarilgan holda emas, negativlarda olib chiqib ketilishiga rozilik bildirilgan. Tanlab olingan 250 ta fotosurat “Sovet Ittifoqi hayotidan bir kun” nomi bilan 540 000 nusxada chop etilgan ⁵²⁵.

Loyiha doirasida O‘zbekistonga chet ellik fotosuratchilardan – Frank Fournier, Gerd Lyudvig, Piter Tyornli, Endryu Staviskiy hamda sovet fotosuratchilaridan – Vladimir Pervensevlar tashrif buyurishgan. Ularga suratga olish ta’qiqlangan ob’ektlar xususida tegishli ko‘rsatma berilgan va har biriga “Novosti” matbuot agentligidan tarjimon va assistent biriktirilgan. Shunga qaramasdan, fotosuratchilar Sovet Ittifoqida shu vaqtga qadar misli ko‘rilmagan suratga olish erkinligiga ega bo‘lishgan.

Amerikalik fotojurnalist Piter Tyornlining “Sovet Ittifoqi hayotidan bir kun” loyihasi doirasida O‘zbekistonga tashrifi chog‘ida olgan fotosuratlarini uning shaxsiy saytida ham ko‘rish mumkin ⁵²⁶.

Buxoro, 1987. P.Ternli.

⁵²⁴ Один ден из жизни Советского Союза. Электрон ресурс: https://russpressphoto.ru/a_day_in_the_life_of_the_ussr

⁵²⁵ A Day in the Life of the Soviet Union. – New York: Collins Publishers, 1987. – 236 p.

⁵²⁶ Электрон ресурс: <https://www.peterturnley.com/moments-of-the-human-condition>

“Magnum” fotoagentligining fotosuratchisi, belgiyalik Karl de Keyzer 1988 yil avgustidan 1989 yil avgustigacha bo‘lgan vaqt mobaynida o‘n ikki marotaba Sovet Ittifoqiga, shu jumladan O‘zbekistonga tashrif buyurgan. Uning sayohatlari davrida olingan fotosuratlar “Homo Sovieticus” deb nomlangan kitobga kiritilgan ⁵²⁷.

O‘zbek oilasi Karl de Keyzer ob’ektivida

Xulosalar: Xulosa qilib aytish mumkinki, agar sovet fotosuratchilari tushirgan suratlarda aksariyat hollarda Ittifoqning bo‘rttirilgan qiyofasi: serg‘ayrat ishchilar va dehqonlar, ko‘chalardagi shodon xotin-qizlar, ulug‘vor me‘morchilik va h.k. aks ettirilgan bo‘lsa, chet el fotosuratchilarining suratlari SSSR o‘zgacha nigoh orqali aks etgan.

Ta’kidlab o‘tish lozimki ayrim fotomuxbirlar chet el mamlakatlarida Sovet Ittifoqi haqida mafkuraviy kurash tufayli, ayniqsa sovuq urush davrida shakllangan stereotiplar asosida bir tomonlama yondashgan. Biroq, ko‘pchilik fotosuratchilar ushbu yopiq davlatni stereotiplar va g‘arbda shakllangan qoliplarga moslashmasdan, asl holicha ko‘rsatishga intilishgan. Ularning o‘z suratlari Sovet mamlakatidagi hayotning ob’ektiv tasvirini etkazishga xizmat qilgan. Bevosita sayohat tajribasi: madaniy boyliklar bilan tanishish, mamlakat fuqarolarining hayotini kuzatish, ular bilan shaxsiy suhbat chet ellik fotosuratchilar, fotomuxbirlarning qarashlariga o‘z ta’sirini o‘tkazgan.

⁵²⁷ Carl de Keyzer. Homo Sovieticus. – Amsterdam: Focus Press, 1989. – 116 p; <https://www.carldekeyzer.com/homo-sovieticus-ussr-1989-cccp>

Xotin-qizlar ta'limiy faolligini oshirishga qaratilgan siyosiy tashabbuslar va ularning tarixiy rivoji

Sharipova Nargizaxon Abduqaxxorovna

Qo'qon davlat universiteti

Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD), dotsent

E-mail: nar.kokand@gmail.com

Annotatsiya: Har qanday jamiyatda xotin-qizlarning alohida o'rni bor. Donishmandlarning "Agar qiz bolani o'qitsang, butun oilani o'qitgan bo'lasan" degan so'zlari zamiridagi ma'nolar, jamiyatimizning faol a'zolari bo'lgan xotin-qizlarni butun iqtidorini yanada kuchliroq namoyon etishga chorlaydi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida erkak-ayol teng huquqli fuqaro, deya e'tirof etiladi. Hech kim huquqiy jihatdan kamsitilmagan holda, jamiyatda o'z o'rnini topishga haqli. Ammo gender tenglik masalasida hal qilinmagan muammolar ko'p. Maqolada arxiv materiallari, davriy nashr va ilmiy adabiyotlarda keltirilgan ma'lumotlar orqali XX asrning 60-80-yillarida xalq ta'limi tizimida xotin-qizlarni faolligini oshirishga qaratilgan islohotlar va ularning natijalarini tahlil qilishga harakat qilindi. Ushbu maqola Toshkent davlat sharqshunoslik universitetining AL-7823051605-sonli "Sharq mamlakatlarida gender munosabatlari (Sharqning eng mashhur 100 ayoli)" elektron platformasini yaratish" nomli amaliy loyihasi doirasida tayyorlandi.

Kalit so'zlar: jamiyat, maktab, xalq ta'lim, o'qituvchi, oila, buyruq, islohot, qaror, gender

2023-2024 o'quv yili yakunidagi statistik ma'lumotlarga ko'ra respublikadagi mavjud 10750 ta maktabning asosiy shtatida 547,7 ming nafar o'qituvchi ishlab, ularning sakson foizini xotin-qizlar tashkil etdi 528. Xalq ta'limi tizimida xotin-qizlarning faoliyat yuritishi tabiiy holat deb qabul qilinishi, qadimdan farzand tarbiyasi bilan asosan ayollarning shug'ullanishi maktabda ham mazkur tendensiyaning davomiyligiga yo'l qo'ydi.

Gender tenglik masalalari – bu jamiyatda ayollar va erkaklar o'rtasidagi huquqiy, iqtisodiy va ijtimoiy tenglikni ta'minlash, shuningdek, ularning imkoniyatlariga birday munosabatda bo'lishni nazarda tutadi. Jamiyatda doimiy ravishda gender tenglikka qaratilgan quyidagi muammolar mavjud bo'ldi:

1. Ish o'rinlarida gender diskriminatsiyasi: Ayollarning ishga qabul qilinishi, lavozimda ko'tarilish va oylik maoshi erkaklarga qaraganda pastroq bo'lishi mumkin;

⁵²⁸ Қодиров И. Народное образование в Узбекской ССР за 30 лет. – Ташкент, 1954. – С 126/ 19

2. Oilada xotin-qizlarni ta'lim va bilim olish imkoniyatlarini cheklanishi;

3. Siyosiy va ijtimoiy ishtirok: Ayollarning siyosiy faoliyati va rahbarlik rollarida erkaklarga nisbatan kamroq ishtirok etishi.

Sovet hokimiyati yillarida bu kabi muammolarni hal etish uchun hukumat tomonidan maxsus qarorlar chiqarish, doimiy ravishda targ'ibot ishlarini olib borish talab qilindi. Xotin-qizlarni siyosiy hayotda va rahbarlik lavozimlariga tayinlanishlarida olib borilgan islohotlar o'z samarasini berdi. Jamiyatdagi ayol va erkaklar o'rtasidagi munosabatlarni nazarda tutib, 1942 yilda o'g'il-qizlarning alohida tahsil olishlari haqida qaror chiqarildi. Mazkur qaror asosida xotin-qizlar uchun alohida pedagogik o'quv muassasalari ham tashkillandi. Oradan o'n bir yil o'tib, O'zbekiston SSR Ministrlar Sovetining 1954 yil 15 iyuldagi, Respublika Xalq ta'limi Ministrligining 1954 yil 19 iyulda qabul qilgan "O'g'il va qiz bolalarni birgalikda o'qitish" qarori asosida umumiy ta'lim berila boshlandi.

Sovet hokimiyatining faoliyatida gender tenglik – ya'ni ayollar va erkaklarning huquqiy, ijtimoiy va ta'limdagi tengligi – muhim masala sifatida ko'tarildi. Oktabr inqilobidan so'ng boshlangan ayollarning ta'lim va jamiyatdagi rolini oshirishga qaratilgan bir qator siyosiy islohotlar XX asrning ikkinchi yarmida ham davom etdi. Bu islohotlar xotin-qizlarning jamiyatdagi ijtimoiy o'rini belgilash, iqtisodiy hayotdagi ishtirokini mustahkamlash uchun zarur bilim va ko'nikmalarga ega bo'lgan mutaxassislarni tayyorlashga qaratilgan edi. Olib borilgan islohotlar natijasida ta'lim tizimida faoliyat yuritayotgan xotin-qizlar soni ortib bordi. Ular o'zlarining iqtisodiy yuksalishi, turli yutuqlarni qo'lga kiritish uchun harakat qildilar. Ammo jamiyatdagi an'anaviy qarashlar, xotin-qizlarni oilani parvarish qilishga va ijtimoiy hayotda qo'shimcha ishlarga bog'liqligi, ojiz jins vakillarini shaxsiy hamda kasbiy rivojlanishini cheklab qo'ydi.

Ikkinchi jahon urushidan so'ng xotin-qizlarni ta'limga tortish, ularga nisbatan oiladagi munosabatni o'zgartirish uchun qator siyosiy tag'ribotlar amalga oshirilgan bo'lsa, 60-yillardan boshlab xalq ta'lim tizimi feminizatsiyalashib bordi. Buning bir qator ob'ektiv sabablari bor edi:

1. Jamiyatda bolalar tarbiyasi bilan shug'ullanish ayol kishini vazifasi degan tushunchaning ustunligi faolligi oshayotgan xotin-qizlarni mazkur kasbni tanlashlarining omili bo'ldi. Maktabgacha ta'lim muassasasi xodimlarining 98 foizdan ortig'ini xotin-qizlar tashkil etdi. Shu jumladan boshlang'ich sinf o'qituvchilarining 90 foizi va yuqori sinf o'qituvchilarining 50 foizdan oshig'i ayollardan iborat bo'ldi.

2. Oylik maosh taqsimotida boshlang'ich sinf o'qituvchilarining maoshi nisbatan pastligi erkak o'qituvchilarni asosan yuqori sinflarda dars berishlariga va pedagogika bilim yurtlarini bitirib ham bimalol dars berish imkoniyati mavjudligi xotin-qizlarni mazkur sohani tanlashlariga asos bo'ldi. Rahbariyatdagi ma'sul lavozimlarning maoshi oddiy o'qituvchilikiga nisbatan deyarli ikki barobar yuqoriligi erkaklarni lavozimni egallashga bo'lgan intilishlarini oshirdi⁵²⁹.

Ayniqsa ikkinchi jahon urushidan so'ng harbiy ta'lim sohasiga katta e'tibor qaratilishi natijasida harbiy ta'lim fani o'qituvchilari soni yanada ko'paytirildi. Harbiy ta'lim, jismoniy tarbiya, chizmachilik va matematika kabi fanlardan dars o'tayotgan o'qituvchilar tarkibini 60 foizdan oshig'ini erkaklar tashkil etardi. Yuqori sinflardagi tarbiyasi og'ir bolalar bilan ishlash uchun ham ko'proq erkak o'qituvchilar talab qilinardi.

Ta'limda xotin-qizlar salmog'ini ortib borishi, ularning shaxsiy hayotidagi o'zgarishlarga ham sabab bo'ldi. O'qituvchi qizlarni kelin qilishga bo'lgan talab oshdi. O'qituvchi ayollarning obro'lari juda yaxshi bo'lgan. Aholining ziyoli qatlamiga mansub bo'lgan holda, ular "madaniyat tarqatuvchilar" hisoblangan.

Ta'limdagi xotin-qizlar salmog'ini oshirish va nazorat qilish maqsadida statistik hisobotlar qabul qilingan. Masalan Farg'ona oblasti Frunze (Beshariq) rayonidagi 1356 nafar o'qituvchining 726 nafari xotin-qizlar bo'lib, ulardan 10 nafari maktab direktori va 25 nafari maktabning boshqaruv sohasida ishlagan. Ular orasida 78 nafari partiya a'zosi va 17 nafari maktabning boshlang'ich partiya tashkilotini boshqargan⁵³⁰. Respublikada nafaqat ta'lim, balki boshqa sohalarda ham xotin-qizlar salmog'ini orttirish maqsadida targ'ibot va rag'batlantirish ishlari olib borildi. 1970 yilda respublika xalq ta'limi tizimida 82 ming nafar xotin-qizlar ishlar edi. Bu ko'rsatkich maorif xodimlarining umumiy miqdorini 43 foizini tashkil qilgan⁵³¹.

O'zbekistonda pedagogika yo'nalishidagi o'quv muassasalarida tahsil olayotgan talabalar orasida xotin-qizlar ulushi yo'llar sayin ortib bordi. Agar 1960-1961 o'quv yilida ta'lim olayotgan talabalarning 47 foizini xotin-qizlar tashkil qilgan bo'lsa, 1970-1971 yillarda bu ko'rsatkich 50 foizni, 1980-1981 yillarda 57 foizni tashkil qilgan⁵³².

⁵²⁹ Toshpo'latov Muhammadsodiq bilan shaxsiy suhbat materiallari. (1946 yilda tug'ilgan, Qo'qon shahar Toshkent ko'chasi 60 uyda yashaydi) 2023 yil 13 aprelda suhbatlashildi

⁵³⁰ F. Abdullaeva. O'zbekistonda xotin-qizlar maorifi. // Sovet maktabi. 1975 yil №10. – 32 b

⁵³¹ Турғунов Э. Педагогическое образование в Узбекской ССР послевоенные годы (1946-1970 гг.). Автореферат на дисс. соиск. ист. наук. – Москва, 1973. – с 15

⁵³² Кувватов Н.Б. Подготовка и воспитание педагогических кадров в Узбекистане (1980-1990 гг.). Дисс. на соиск. ...канд. ист. наук. – Ташкент, 1994. – 70 бет

Oddiy o'qituvchilar orasida xotin-qizlar ulushi ko'payishiga qaramay, rahbarlik lavozimlarini egallashga bo'lgan intilish kam edi. Albatta, bu holat mentalitet bilan bog'liq edi. Partiya qo'mitalarida xotin-qizlarni faollashtirish, hatto erkaklar safida ko'rishga intilish kuchayib bordi. Agar ikkinchi jahon urushi yillarida erkaklar kamligi sabab erkaklar bajaradigan og'ir ishlarda, qishloq xo'jalik texnikalarini haydashgacha bo'lgan kasb-hunarlarda xotin-qizlar ulushi ko'p bo'lsa, urushdan keyin yana gender masalalar asli holiga qayta boshladi. Xalq xo'jaligining turli sohalarida erkaklar ulushi ko'payib bordi. Qizlar katta bo'lishlari bilan o'qitmay qo'yish, erta turmushga berish, qo'sh xotinli holatlar hatto maorif xodimlari orasida ham ko'p uchradi. Mavzuni yoritish jarayoniga oydinlik kiritish maqsadida o'rganilgan arxiv manbalari, davriy nashrlarda keltirilgan ma'lumotlar O'zbekistonda XX asrning 50-60-yillarida gender masalalarida anchagina oqsoqlik borligini ko'rsatadi.

Maorif sohasidagi kam sonli rahbar ayollar orasida mahalliy millat vakillari deyarli yo'q edi. Ministrlar tomonidan hududlarda xotin-qizlarga bo'lgan munosabatlarni o'rganib tahlil qilindi va O'zbekiston Respublikasi Maorif Ministrligining 1960 yil 22 apreldagi "Xotin-qizlarni rahbarlik ishlariga jalb qilish chora-tadbirlarini yaxshilash to'g'risida"gi 97-son buyrug'i qabul qilindi. Arxiv hujjatlarida mazkur buyruq asosida Toshkent oblasti xalq ta'limi boshqarmasining 1960 yil 24 maydagi qabul qilingan 437-sonli buyrug'i saqlangan. Buyruqda qayd etilishicha, Toshkent oblastida faoliyat yuritayotgan 12270 nafar o'qituvchining 5587 nafarini xotin-qizlar tashkil etadi. Ammo mavjud 222 ta umumta'lim maktab direktorlarining faqat 25 nafari, 396 ta yetti yillik maktab rahbarlarin 46 nafari, 2284 ta boshlang'ich maktab rahbarini 29 nafari xotin-qizlardan iborat bo'lgan. Oblast xalq ta'lim tizimidagi 1639 nafar rahbar xodimlaridan 250 nafari ayol bo'lib, ulardan faqatgina 89 nafari mahalliy millat vakillari bo'lgan⁵³³

Shuningdek, direktor yordamchilari orasida ham xotin-qizlar kam bo'lib, oblast xalq ta'limi tizimidagi 1639 nafar rahbar xodimlarning 250 nafari ayol kishi bo'lib, 89 nafari mahalliy millat vakillarini tashkil etdi. 1961-1962 o'quv yili uchun rayonlarning xalq ta'limi bo'limlarining ma'sul lavozimlariga xotin-qizlardan layoqatlilarini tayinlash va bu ko'rsatkich 50 foizdan kam bo'lmasligi topshirildi.

Shu kabi ko'rsatkichlar Respublika miqyosida umumlashtirilib, oblastlarda faoliyat yuritayotgan xotin-qizlar soni nazorat qilindi. Ularni rag'batlantirish faollikni oshirishga hissa qo'shadi deb hisoblandi. Respublika

⁵³³ Toshkent Viloyat Davlat Arxivi, 530-fond, 1-ro'yxat, 1435-ish, 76-varaq

maktablarida faoliyat olib borgan 31694 nafar xotin-qizlarning 2338 nafari turli darajadagi orden va medallar bilan taqdirlangan bo'lib, faqatgina 436 nafari mahalliy millat vakillari bo'lgan. Xususan ta'lim boshqaruvi ishlarida 1700 nafar xotin-qizlar ishlashi aniqlanib, hudud boshqarma boshliqlari masalaga yetarli darajada ahamiyat qaratmaganligi tanqid qilindi. Andijon oblastidagi 214 ta maktabning birortasida xotin-qizlar rahbarlik lavozimida ishlamagan. Xuddi shu kabi Farg'ona oblastida ham birorta ayol xalq ta'limida rahbarlik lavozimiga qo'yilmagan.

Toshkent oblastida ham shunday holat kuzatilgan. Bekobod shahri, Angren, Yangier shaharlari, Oqqo'rg'on, Bo'stonliq, Yangiyo'l, Sirdaryo rayonlarida maktab direktorlari orasida birorta ham ayol kishi bo'lmagan. Rayon va shahar xalq ta'limi bo'limlarida mavjud 44 nafar ish yurituvchilarning(metodist) faqat 5 kishi ayol kishi edi. Metod kabinet boshliqlari orasida 7 nafar ayol bo'lib, ular ham o'zbek bo'lmagan. Oblastda 266 boshlang'ich maktablar mavjud bo'lib, rahbarlarni 14 foizini ayollar tashkil etdi xolos. Shuningdek 238 ta o'rta maktab direktorlaridan 35 tasi xotin-qizlar va ularning 20 nafari o'zbek millatidan bo'lgan. Rahbarlik lavozimlariga zahiraga olinganlar ro'yxatida 1185 nafar nomzod bo'lib, ularning 413 nafari xotin-qizlar tashkil etdi. Ammo ular orasida o'zbeklar oz edi(168 nafar).

Shu sababli oblastdagi xotin-qizlarni rahbar lavozimlariga ko'tarish maqsadida, ishlab turgan maktab direktorlari va xalq ta'limi bo'limlaridagi kadrlar masalasi o'rganilib, talabga javob bermaydiganlarining o'rniga tayinlashda zahiraga olingan xodimlar orasidan ayollarga ustunlik berilgan. Bundan tashqari lavozimga qo'yilgan xotin-qizlarni turar-joy bilan ta'minlash masalalari ham alohida o'rganildi.

Xotin-qizlarni rahbarlik lavozimiga tortish masalasida ma'lumoti to'g'ri kelmasada, do'ppisini ol desa, kallasini olish qabilidagi ishlar ham bo'lgan. Masalan, mazkur buyruqdan keyin lavozimga tayinlangan Toshkent oblast Bo'ka rayonidagi 32-maktab direktori Kechina umuman pedagogik ma'lumotga ega bo'lmagan.

O'zbekiston Respublikasi Maorif Ministrligining 1960 yil 22 apreldagi "Xotin-qizlarni rahbarlik ishlariga jalb qilish chora-tadbirlarini yaxshilash to'g'risida"gi 97-son buyrug'ining bajarilishi Andijon oblastida juda sekin ketgan. Maorif boshqarmasi boshlig'i Gaman buyruq chiqqaniga ikki oy o'tganiga qaramay, hech qanday amaliy ish qilmagan. Bundan tashqari oblast o'qituvchilari orasida ichkilikbozlik, bezorilik, ko'pxotinlik, feodal munosabat, voyaga yetmagan qizga uylanish kabi jinoyatlar ko'paygan. Xususan, oblastda 1950-1951 o'quv yilida 1-sinfga qabul qilingan 9098 nafar o'zbek qizdan 1043 nafarigina 10-sinfni bitirgan. 1958-1959 o'quv

yilida voyaga yetmagan 558 nafar, 1959-1960 o'quv yilida esa 209 nafar voyaga yetmagan qiz turmushga berib yuborilgan. Maktab rahbarlari bunday holatni oldini olish o'rniga o'zlari boshchilik qilgan. Masalan, Jalolquduq rayoni 1-maktab o'qituvchisi I.Mahmudov o'z o'quvchisi bo'lgan 16 yoshli G.Saidjonovaga uylangan. Holatlar tekshirilgandan so'ng Andijon oblast xalq ta'limi boshqarmasi boshlig'i S.Naimov va o'rinbosari Yu.Gamanga qattiq ogohlantirish berilgan.

Maktab o'qituvchilari orasida ahloqiy-ma'naviy buzuvlari ham uchrab, o'quvchi qizlarga nisbatan jinsiy tajovuz qilganlari uchrab turgan. Zomin rayoni 2-maktabning matematika o'qituvchisi S.Bozorov 8-sinf o'quvchisi O'razalieva bilan jinsiy munosabatda bo'lib yurgan. Holatga qizning ukasi guvoh bo'lib qolganidan so'ng, qiz o'zini yoqib yuborgan. O'qituvchi esa qochib ketgan. O'qituvchilar o'rtasida ma'naviy-ahloqiy tarbiyani susaytirganligi uchun maktab direktori va o'rinbosari ishdan olingan.

Shuningdek, 1963 yil 27 iyunda Samarqand oblast qishloq xo'jalik xalq maorifi bo'limining 75-sonli buyrug'i bilan Samarqand rayoni 41-maktabning fizkultura o'qituvchisi Qurbonov Mardon ishdan bo'shatilgan. U 6-sinf o'quvchisi Marhaboga jinsiy tajovuz qilganlikda ayblangan⁵³⁴.

Maktab o'quvchi qizlari orasida yetarli darajada tushuntirish ishlari olib borilmaganligi oqibatida 1965 yilda respublika bo'yicha 199 nafar voyaga yetmagan homilador qiz aniqlangan⁵³⁵.

O'quvchi qizlar maktabni tugatsagina pedagogik o'quv yurtlariga kirishlari va o'qituvchilik kasbini egallashlari mumkin edi. Buni aksi o'laroq erta turmushga berish holatlari barcha oblastlarda uchrab turdi. Masalan, Samarqand oblast xalq maorifi boshqarma boshlig'ining 1963 yil 13 fevralda qabul qilingan 23-son buyrug'ida Xatirchi rayon Langar qishlog'idagi 30-maktabning 5 nafar o'quvchi qizi – Yu.Mirzaqulova 9-sinf, M.Baymatova(10-sinf), Z.Danieva(9-sinf), I.Muxammadieva (8-sinf), L.Qayumova(8-sinf), K.Sulaymonova(9-sinf)lar maktabda o'qib turgan vaqtdayoq turmushga uzatilib, o'qishga kelmay qo'ygan.

Jamiyat va ta'limda xotin-qizlar qatnashuvini oshirish maqsadida 1963 yil 27 fevralda O'zbekiston SSR Ministrlar Sovetining "Xotin-qizlar o'rtasida tarbiyaviy ishlarni kuchaytirish, ularni ijtimoiy-foydali ishlarga jalb etishni kuchaytirish va feodal-boy munosabatlari qoldiqlariga barham berish haqida"gi A-47-sonli buyrug'i qabul qilindi. Mazkur buyruq asosida Samarqand oblast xalq ta'lim boshqarmasi boshlig'i qabul qilgan 30-son

⁵³⁴ Samarqand Viloyat Davlat Arxivi, 942-fond,4-ro'yxat, 119-ish, 193-varaq

⁵³⁵ O'zbekiston Milliy Arxivi, 2454-fond, 6-ro'yxat, 1243-ish, 123-124-varaq

buyrug'ida o'qituvchi xotin-qizlarga turar-joy masalasi ijobiy hal etib berilmayotganligi oqibatida pedagoglar yetishmaslik muammosi kelib chiqayotganligi, shuningdek, qizlarni erta turmushga berish omili Bulung'ur rayonida 634, Ishtixon rayonidagi 578 nafar o'quvchi qizlarni o'qishga jalb qilinmaganligiga sabab bo'lganligi qayd etilgan. Shu sababli barcha maktab yoshidagi qizlarni ro'yxatga olish va ularning tug'ilganlik to'g'risidagi guvohnomalari borligini tekshirish, ota-onalar orasida tushuntirish ishlari olib borib, maktab-internatlarda qizlar uchun alohida sharoitlar yaratish, savodi chiqmagan qizlarni kechki maktablarga jalb qilib, kasbga yo'naltirish ishlarini olib borish topshirildi.

Samarqand oblastida xalq maorifida xotin-qizlar ulushi past edi. Jumladan, 1967-1968 o'quv yilida ishlayotgan 18668 nafar o'qituvchilarning 7027 nafari va 290 nafar maktab direktorlaridan 52 nafari ayol kishi bo'lgan⁵³⁶.

Buxoroda ham gender tenglik masalasi dolzarb bo'ldi. Oblastning qishloq maktablarida 11318 o'qituvchi ishlab, ulardan 3032 tasi ayollar bo'lgan xolos. Xotin-qizlarni rahbarlik lavozimlariga ko'tarish haqida tez-tez topshiriqlar berib borildi. 1969 yilda xalq ta'limida xotin-qizlarni rahbarlik lavozimlariga ko'tarish bo'yicha navbatdagi topshiriq ijrosining hisobotida qayd etilishicha, Toshkent oblastida faoliyat olib borayotgan 16661 nafar o'qituvchining 9606 nafari, ya'ni 50 foizdan ortig'ini xotin-qizlar tashkil etgan. Bekobod rayonida 55 maktab direktoridan 2 nafari, Bo'ka rayonida 81 nafardan 7 nafari, Yangiyo'l rayonida esa 110 nafardan atigi 10 nafari ayollar bo'lgan⁵³⁷.

Jizzax oblastining G'allaorol rayonida 29 ta o'rta, 31 ta sakkiz yillik, 4 ta boshlang'ich maktablarda jami 1029 nafar o'qituvchi faoliyat yuritib, ularning 266 nafari xotin-qizlar bo'lgan xolos. Oblastda 405 ta maktabning direktor va o'rinbosarlaridan 32 nafari ayollar edi⁵³⁸.

XX asrning 70-yillaridan boshlab, ta'limda xotin-qizlar ko'payib bordi. Shuningdek, rahbarlar orasida ishlayotgan, deputatlar, taqdirlangan orasidagi xotin-qizlarni namuna qilib keltirilishi, targ'ibot qilinishida "Saodat" jurnali alohida ahamiyatga ega bo'ldi. Ayollarni rag'batlantirib borish ham avj oldi. 1978 yilda xotin-qizlardan 389 kishi "O'zbekiston SSRda xizmat ko'rsatgan o'qituvchi" degan unvonga ega bo'ldi. 250 ayol "SSSR Xalq Maorifi a'lochisi" va 6875 ayol "O'zbekiston SSR Xalq Maorifi a'lochisi" maqomini oldi. 1980 yilda ayollardan 1243 nafari maktab direktori, 3125 nafari direktor o'rinbosari lavozimlarida ishladi.

⁵³⁶ Samarqand Viloyat Davlat Arxivi, 942-fond, 4-ro'yxat, 119-ish, 193-varaq

⁵³⁷ Toshkent Viloyat Davlat Arxivi, 530-fond, 1-ro'yxat, 1435-ish, 76-varaq

⁵³⁸ Jizzax Viloyat Davlat Arxivi, 13-fond, 1-ro'yxat, 655-ish, 13-varaq

Albatta bolani jamiyatga qo‘shishda, tarbiyalashda erkagu-ayolning o‘ziga yarasha vazifasi bor. Agar, erkak o‘qituvchilar tartib-intizom, qattiqqo‘llik, erkaklik xususiyatlari timsoli bo‘lsa, xotin-qizlar nafislik, go‘zallik ramzi sifatida qabul qilindi. Lekin 1985-1990 yillarga kelib, respublikada yuzaga kelgan iqtisodiy qiyinchiliklar, oiladagi moddiy yetishmovchiliklar oqibatida erkaklar maktabni tashlab, boshqa ishlarga o‘tib keta boshladi. Oqibatda maktab jamoatchilik ishlari, o‘quvchilar ta‘lim-tarbiyasi bilan shug‘ullanish to‘lig‘icha ayollar zimmasiga yuklatildi. Maktabdagi qattiqqo‘llik, intizom bo‘shab ketganligi sababli bolalar tarbiyasida ham o‘zgarishlar sodir bo‘ldi.

Pedagogika institutlari talabalarining deyarli 50 foizini xotin-qizlar tashkil qildi. 1990 yilda o‘quv yurtlarini bitirib ish boshlagan o‘qituvchi kadrlarning 24545 tasi ayollar bo‘lsa, 1980 yilda bu ko‘rsatkich 20401 ta bo‘lgan⁵³⁹.

Davriy nashrlarda ba‘zi mualliflar tomonidan ayollarning o‘qituvchilik kasbi bilan shug‘ullanishiga salbiy fikr bildirilgan. “O‘qituvchilik o‘ta fidokorlikni talab qiladi. O‘qituvchilik ayollarga xos kasb deyilmoqda. Xo‘sh nima uchun? Ayollar turmushga chiqadi, uy-ro‘zg‘or ishlariga shoshadi. Ozgina ishlab tug‘ruq ta‘tiliga chiqib ketadi. Ta‘tildan qaytgach yosh bolasi kasal bo‘lib, kasallik varaqasiga chiqadi. Oqibatda ayol o‘z ustida ishlashga vaqt topa olmaydi. Bilim darajasi ham shunga yarasha bo‘ladi. Darslar uzuq-yuluq bo‘lib qolmoqda. Oqibatda o‘quvchi bilimsiz qoladi, jamiyatni rivoji qanday bo‘ladi?”⁵⁴⁰ degan fikrlar bildirilgan. Lekin o‘qituvchi ayollar bilan suhbat jarayonida ular dam olishdan kechib bo‘lsada, o‘z ustida ishlashga vaqt topganliklarini aytishdi.

Ayol o‘qituvchi kechgacha ko‘rgazmali qurol tayyorlashi, daftar tekshirishi, konspekt yozishi, yangi programma asosida biron-bir asarni o‘qishi kerak. Buning ustiga oilada onalik, rafiqqa vazifasini imkoniyati darajasida bajarishi uchun vaqt yetishmay qolgan holatlar ko‘p uchradi. Qishloq hududlarida faoliyat yuritayotgan aksariyat xotin-qiz pedagoglarda o‘z ustida ishlash uchun vaqt yetishmadi. Kechalari dam olishdan kechib, darsga tayyorlandi.

1990 yil 4 mayda respublika prezidenti I.Karimovning “Ko‘p bolali onalarga to‘lanadigan nafaqa miqdorini ko‘paytirish haqida”gi qarori qabul qilindi. 1 iyundan kuchga kirgan qarorga asosan 5 tadan ko‘p farzandi bo‘lgan onalarga to‘lanadigan nafaqani ikki barobarga oshirildi. Natijada ko‘p bolali o‘qituvchi ayollarning oylik maoshlariga ma‘lum mablag‘ qo‘shildi.

⁵³⁹ Кувватов Н.Б. Подготовка и воспитание педагогических кадров в Узбекистане (1980-1990 гг.). Дисс. на соиск. ...канд. ист. наук. – Ташкент, 1994. – 70 бет

⁵⁴⁰ Javobgarlik. G‘.Xotamov.// O‘zbekiston adabiyoti va san’ati. – 1986 – 10 oktabr. – 3 b.

Ong va erkinlikka intilish davri boshlangan “Qayta qurish” siyosatidan keyin davriy matbuotlarda chop etila boshlangan maqolalarda ta’limdagi gender tenglik masalalari ham ko’tarildi. 80-yillarning ikkinchi yarmidan ta’limda erkaklar soni kamayishi intizom va qat’iylikni yetishmaslik kabi omillarni keltirib chiqara boshladi. Bu borada uzoq yillar ta’limda ishlagan faollar tomonidan maktabda erkak o’qituvchilarning ko’pligi yoshlar o’rtasidagi jinoyatlarni keskin kamayishiga olib kelishi, erkak kishini kechgacha maktabda band bo’lishga, o’quvchi bilan ko’proq ishlashga imkoniyati borligi ta’kidlanadi.

XX asrning 50-60-yillarda maktablarda qattiqqo’l, o’z kasbini ustasi bo’lgan erkaklarni ko’pligi o’quvchilarni yaxshi o’qishiga, oliy ta’limga qiynalmay kira olishiga hissa qo’shgan. Ayollarni oilasidagi bolalarini ko’proq tarbiya qilishlariga imkoniyat yaratib berilishi, chunki ayollar oila tarbiyasida asosiy rol o’ynaydi. Shu tufayli maktablarda ishlaydigan ayollarga imkoni boricha qulay sharoit yaratib berib, yuqori sinflarda ko’proq erkaklar ishlashiga harakat qilishi kerak degan takliflar ilgari surildi⁵⁴¹.

Shu bilan birga 90-yillarning davriy nashrlarida tez-tez milliy maktablar masalasi ko’tarila boshlandi⁵⁴². O’g’il va qiz bolalarni alohida ajratib o’qitish tajribasi 40-50-yillarda sinab ko’rilganligi va ikki jins vakillarining ahloq va o’zlashtirish jihatidan o’zgarishlar bo’lishi muhokama qilindi. Shuningdek bu maktablarda nafaqat alohida o’qitish, balki milliylikni o’rgatish, dasturlarni milliyalashtirish taklif etildi.

1987 yilda maktab o’quv dasturiga “Oilaviy hayot etikasi va psixologiyasi” predmeti kiritildi. Dasturga kiritilgan mavzularda ayol va erkak anatomiyasiga tegishli ma’lumotlar kiritilganligi bois, 9-10-sinflarga mo’jallangan bu o’quv kursini o’tishda o’g’il va qizlarni alohida o’qitish va darslarni ayol o’qituvchilar tomonidan o’tish taklif qilindi. Shu bilan birga balog’atga yetayotgan o’smirni hayotga tayyorlash, jismoniy va ruhiy, ma’naviy tayyorgarlikni milliy mentalitetdan kelib chiqib dasturga kiritish lozimligi taklif qilindi.

Erkak o’qituvchilar o’z tajribalaridan kelib chiqib, ayol o’qituvchilarga nisbatan, ham ideal o’qituvchi, ham ideal ona bo’lish mumkin emasligi, xotin-qizlar uchun maktabda sharoitni yaxshilash lozimligini taklif qildilar. Masalan, Xorazm oblasti markazida joylashgan katta maktabda 250 nafar o’qituvchi ishlab, 120 nafari ayol o’qituvchi bo’lgan. Har yili ulardan 15-20 nafari tug’ruq ta’tiliga chiqqan. Ta’tildan qaytib ish boshlagan ayolning farzandi kasal bo’lsa, yana dars qoldirishi mumkinligi dars sifatiga bevosita

⁵⁴¹ Yo’ldoshev H. Qaydasiz, erkak muallimlar//O’qituvchilar gazetasi. - 1990 yil 10 oktabr. – 1-b.

⁵⁴² Murodov M. Milliy maktab – muammolar ummoni//O’qituvchilar gazetasi. – 1991 yil 20 aprel – 3 b.

ta'sir ko'rsatishi mumkin edi⁵⁴³. Ammo hayotda yetakchilik roli uchun doimiy ravishda kurashib kelgan ikki jins o'rtasidagi bu bahs ikki tarafdin keltiriladigan asosli sabablar bilan hech qachon yakuniga yetmaydi.

Xulosa. Darhaqiqat, sovet davri xalq ta'limi tizimida xotin-qizlarning ahamiyati katta bo'ldi. Kelajak avlodga ta'lim berish, ularni to'g'ri yo'lga solish borasida ularning o'rnini beqiyos. Ammo shuning bilan birga ularni ta'lim sohasidagi mehnatining ahamiyatini keng tarqatish va ularning ilmiy va pedagogik qobiliyatlarini tan olish jamiyatdagi stereotiplarni yo'qotishga yordam berar edi. Ko'pchilik xotin-qizlar, ayniqsa, oilaviy va bola parvarishi bilan bog'liq vazifalar tufayli ta'lim sohasida ishlashda qiyinchiliklarga duch keldilar. O'qituvchi ayollarga yaxshi ish shartlari va jamiyatda qadrlanish hissini ta'minlash, shu jumladan, jismoniy va ruhiy qo'llab-quvvatlash, ularning faoliyatini ko'proq targ'ib qilishga yordam berishi mumkin edi.

Xotin-qizlarning katta qismi jamiyat taraqqiyotining har qanday davrida moliyaviy-iqtisodiy sohalarida faol bo'la olmadi. Ular asosan ijtimoiy sohada o'z o'rniga ega bo'la oldi. Ishga qabul qilishda, ish jarayonida gender nomutanosiblik oshkora va yashirin shakllarda hamisha mavjud bo'ldi.

Turkiy xalqlar ayollar tarixini o'rganishda fotosuratlarning tarixiy manba sifatidagi ahamiyati

*Qodirova Lutfiya Batirovna
Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD), dotsent
E-mail: lutfiyaqodirova@rambler.ru*

Annotatsiya. Zamonaviy gumanitar fanlar tizimida ijtimoiy taraqqiyot mezonini hisoblangan xotin-qizlarning jamiyatdagi mavqei masalasi alohida o'rin tutadi. Ayollar tarixini o'rganishda vizual manbalardan biri bo'lgan fotosuratlar muhim ahamiyatga ega. Fotosuratlar o'tmish haqidagi xotirani saqlash va uzatishning universal va hammabop vositasi bo'lib, yozma matndan farqli ravishda ijtimoiy va madaniy to'siqlardan xolidir.

Fotosuratning tarixiy manba sifatidagi qiymati uning ishonchliligi bilan bog'liq, chunki fotosurat voqelikning, ya'ni o'tmishda sodir bo'lgan muayyan vaqtning kamera tomonidan qayd etilgan to'g'ridan-to'g'ri va buzilmagan ifodasidir.

Vizual manbalar ayollar hayot tarzini, ularning ichki dunyosi evolyutsiyasini, turli hodisalarga munosbatini tadqiq etishda keng

⁵⁴³ Javobgarlik.//O'qituvchilar gazetasi. – 1987 yil 9 yanvar. – 3-bet

imkoniyatlarga ega. Fotosuratlar xotin-qizlar tarixi bo'yicha turli-tuman ma'lumotlar manbai sifatida xizmat qiladi: o'tmishdagi kundalik amaliyotlar, xususiy va ommaviy muhit, ayollarning oiladagi o'rni va ijtimoiy ahvoli, ayollar va erkaklar o'rtasidagi munosabatlar, ayollar bilan bog'liq urf-odatlar hamda qadriyatlar va h.k.

Kalit so'zlar: ayollar tarixi, vizual manba, fotosurat, germenevtik tahlil, semiotik tahlil, strukturaviy tahlil, diskurs tahlil.

G'arbiy Yevropa va AQSH da 1970-1989 yillarda ayollarning o'z tarixi bormi, degan savolga qiziqish tezlik bilan o'sib bordi. Bu qiziqish ayollar huquqining dinamikasi, ayollarning shaxsiy yutuqlari va tarixga qo'shgan hissasini, alohida ahamiyatga ega bo'lgan ayollar va guruhlarni, umuman ayollarning tarixda tutgan o'rnini o'rganishga yo'naltirilgan ayollar tarixining shakllanishiga olib keldi. Dj. Kelli ta'kidlaganidek, bu yerda asosiy muammo "nafaqat "ayollar tarixini qaytarish"da, balki birinchi navbatda "ayollarga tarixni qaytarish" haqida edi⁵⁴⁴. So'nggi davrlarda O'zbekistonda ham ushbu sohada olib borilayotgan tadqiqotlar ko'lami kengayib bormoqda⁵⁴⁵.

Darhaqiqat, ayollar o'z tarixiga ega va bu tarix erkaklar tarixidan farq qiladi. Aynan mana shu o'ziga xoslik ayollar tarixiga o'zgacha yondashishni talab etadi. Shu jihatdan, ayollar tarixini o'rganishda muqobil manbalarni jalb etish dolzarb ahamiyatga ega. Jumladan, axborot oqimining jadallashayotgan, 85% axborot noverbal tarzda uzatilayotgan bugungi kunda vizual manbalarning ahamiyati yanada ortib bormoqda.

Fotografiyaning keng tarqalganligi tufayli, bugungi kunga kelib har qanday tarixiy hodisa yoki mavzu bo'yicha fotomateriallarni topish mumkin. Jurnalist va yozuvchi, ikki bor Pulitser mukofotining laureati bo'lgan Uolter Lippmann ta'kidlaganidek: "Bugun fotosuratlar bizning tasavvurimiz ustidan xuddi kecha bosma so'z, undan ham ilgari – og'zaki so'z ega bo'lgan kabi kuchga ega. Ular butunday haqqoniy ko'rinadi. Ular, biz tasavvur qilganimizdek, inson aralashuvisiz to'g'ridan-to'g'ri bizga keladi va ular tasavvur qilish mumkin bo'lgan eng oson aqliy ozuqadir... Kuzatish, tasvirlash, takrorlash va keyin tasavvur qilishning butun jarayoni tugallangan".

Muhim vizual manbalardan biri bo'lgan fotosuratlar o'tmish haqidagi xotirani saqlash va uzatishning universal va hammabop vositasi bo'lib, yozma matndan farqli ravishda ijtimoiy, madaniy va til to'siqlaridan

⁵⁴⁴ KELLY-GADOL, J. (1976). "The Social Relation of the Sexes: Methodological Implications of Women's History". Signs jurnali. 1: 809-823.

⁵⁴⁵ ШАДМАНОВА, С.Б. – М.М. ЮЛДАШЕВ (2019). Тарихий тадқиқотларнинг методологияси ва замонавий усуллари. Тошкент: O'zbekiston

xolidir. Fotosuratlarni manba sifatida tahlil va talqin qilish o'tmish hodisalarini tadqiq etishni qadriyatlar ma'nosi, shaxsiy qarashlar bilan to'ldirish imkonini beradi.

Ayollar fotosuratlarini deyarli hamma joyda uchratish mumkin: davlat arxivlarida, kitoblar va matbuot sahifalarida, oilaviy va maktab albomlarida. Ushbu fotosuratlar bizga unda aks etgan ayollar va ularni o'rab turgan vaziyat haqida ko'p narsalarni so'zlab bera oladi. Ular boshqa manbalardan olingan axborotni yaxshiroq tushunish imkonini beradi va shu tariqa tarixiy izlanishlarni osonlashtiradi hamda ularni to'ldiradi

Shu bilan birgalikda, fotosuratlar inson yashab o'tgan haqiqiy hayotiy vaziyatni aks ettirmasligi, hatto kundalik hayotda ular (ongsiz va zararsiz holatda) haqiqatni boshqacha talqin qilish yoki uni qayta yaratish uchun qo'llanilishi mumkinligini ham hisobga olish lozim. Aytaylik, fotosuratlar ayollar hayotining barcha qirralarini emas, uning ayrim bosqichlarini aks ettiradi, fotosuratlarni tanlash esa ma'lum bir maqsadga muvofiq amalga oshiriladi. Shu sababdan, tarixiy izlanishlarda fotosuratlardan foydalanishning o'ziga xos kamchiliklari ham mavjud: ularda ma'lum maqsadda tanlab olingan hodisalar aks etadi, ularda aks etgan insonlarning holati ham alohida tayyorgarlik natijasidir.

Rossiya FA ning Antropologiya va etnografiya muzeyida saqlanayotgan tasviriy kolleksiyalarda saqlanayotgan suratlarda aynan shu holatni ko'rish mumkin⁵⁴⁶. Markaziy Osiyo o'troq va ko'chmanchi xalqlari ayollari bu davrda hududga tashrif buyurgan rus va xorijiy suratkashlarning alohida qiziqish manbai bo'lgan. Xususan, 1874 yilda Peterburga nashr etilgan "Turkiston" albomida musavvir V.V. Vereshaginning 1867 yilda Turkistonga sayohati davrida ishlangan suratlarning fototasviri jamlangan. Oq-qora ranglardagi ushbu suratlardagi ayollarning yuzlari ochiq bo'lib, asosan ularning bosh kiyimlari, bosh kiyim ostidan ko'rinib turgan soch turmaklari, taqinchoqlari tasvirlangan. Bundan ko'rinib turibdiki, musavvir asosan mahalliy aholi vakillarining antropologik tiplarini berishga uringan. Ko'pchilik suratlarda, muallifning o'zi qayd etganidek, uning xotiralari asosida ishlangan⁵⁴⁷. Bu o'rinda musavvir tasviriy materialni tanlash va tasvirlashga subyektiv yondashganligini hisobga olish lozim. Kadrda aks etayotgan barcha narsani istisnosiz muhrlaydigan fotosuratdan farqli ravishda, musavvir asarida avvalo o'zini qiziqtirgan jihatga e'tibor qaratgan.

⁵⁴⁶ ПРИЩЕПОВА, В.А. (2011). Иллюстративные коллекции по народам Центральной Азии второй половины XIX – начала XX века в собраниях Кунсткамеры. СПб.: Наука.

⁵⁴⁷ ВЕРЕЩАГИН, В.В. (1883). Очерки, наброски, воспоминания. СПб: Типография Министерства Путей Сообщения (А.Бенке).

Qirg'iz ayollari. Kaufman albomi. Rossiya FA AEM.

Fotosuratlarda aks etgan voqealar tarixiy davr, texnologik taraqqiyot, hududiy va madaniy xususiyatlar bilan ham bog'liq. 1876 yilda V. Kozlovskiy tomonidan tuzilgan "O'rta Osiyo tiplari" albomidan o'rin olgan ayollar portretlarida ular ochiq yuz bilan va bosh kiyimsiz tasvirlangan. Sharq an'anaviy jamiyatida ayollar hayoti begonalar ko'zidan panada saqlanganligini hisobga olsak, ayollarning bu tarzda suratlarning paydo bo'lishi Rossiya imperiyasi mustamlakachiligi davrida sodir bo'lgan siyosiy va madaniy o'zgarishlarni aks ettiradi. O'lkadagi mustamlaka ma'muriyati xizmatiga kirgan yoki ularga yaqin bo'lgan shaxslar o'zlarining sodiqliklarini, yangi qadriyatlarni qabul qilganliklarini shu tarzda namoyon qilgan bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, islomda jonli narsalarning suratiga izn berilmagani e'tiqod buzilishi masalasiga bog'liq ekanini hisobga olsak, suratga tushganlar o'z xohishi bilan bu ishga rozilik bermaganliklarini ham taxmin qilish mumkin. Ayrim tadqiqotchilarning fikriga ko'ra esa, dastlabki tasvirlar uchun fotomodel sifatida yengiltabiat ayollar xizmat qilgan⁵⁴⁸

⁵⁴⁸ ПРИЩЕПОВА, В.А. (2011). Иллюстративные коллекции по народам Центральной Азии второй половины XIX – начала XX века в собраниях Кунсткамеры. СПб.: Наука.

Fotosuratlarga tarixiy manba sifatida haqqoniy yondashishning o‘zi kamlik qiladi, suratda muhrlangan tashqi voqelikni, unda aks etgan murakkab va ko‘p qatlamli mohiyatni anglash uchun ularga tanqidiy yondashish kerak. Fotosuratda aks etgan tarixiy axborotni to‘laligicha o‘qiy olish uchun ularni tahlil qilishda vizual sotsiologiyada qo‘llaniladigan to‘rt xil yondashuvdan foydalanish mumkin: germenevtik, semiotik, strukturali va diskurs tahlil ⁵⁴⁹.

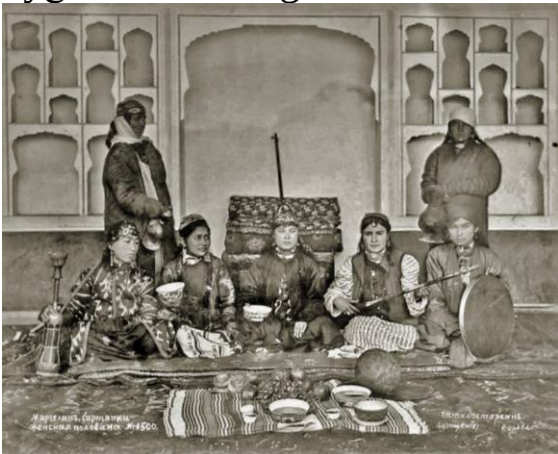
Germenevtik yondashuvda tanlangan fotosuratning mualliflik omili tahlil qilinadi. Bunda quyidagi savollarga javob izlash lozim: surat kim tomonidan va nima maqsadda yaratilgan, suratga tushirilayotganda obyekt haqidagi qanday bilimlardan foydalanilgan, muallif suratga olishda qanday ijtimoiy nuqtai-nazardan (sinfiy, irqiy, etnik) yondashgan va h.k. Shu bilan birga, obraz germenevtikasi nafaqat muallifga, balki suratda aks ettirilgan insonlarga ham oid.

O‘rta Osiyoda XIX asr oxiri XX asr boshlarida tushirilgan fotosuratlar o‘z maqsad va qarashlariga ega bo‘lgan xorijlik va rus suratkashlari tomonidan olingan bo‘lib, ular mustamlakachilik qarashini o‘zida aks ettirgan. Birinchidan, ularda Edvard Said yozganidek, oriyentalizm mavjud edi. Ularda “bizniki” va “ularniki” orasiga aniq chiziqli tortilib, O‘rta Osiyo jamiyatining begonaligi va o‘zgachaligiga alohida urg‘u berilgan. Ikkinchi tomondan, imperiya davri fotosuratlari o‘ziga xos “ilmiy izlanish” vositasi sifatida xizmat qilgan. Xususan, uning yordamida mahalliy aholi tasniflangan, irqiy, milliy, diniy ijtimoiy va kasbiy farqlar ajratib ko‘rsatilgan va ma’lum tartibda joylashtirilgan.

⁵⁴⁹ ШТОМПИКА, П. (2007). Визуальная социология. Москва: Логос.

Insonlar obrazi mahalliy kontekstdan yulib olingan hamda millatlar yoki qandaydir boshqa ijtimoiy guruhlarning tipajiga aylantirilgan. Bunday tasnif imperiyaga bo'ysundirilgan chekka o'lkani o'rganish, o'zlashtirish imkonini bergan va albatta, uni bo'ysundirish maqsadiga xizmat qilgan.⁵⁵⁰ Bunga misol tariqasida F.Orde tomonidan 1870 yilda marg'ilonlik boy xonadonning ayollar qismi tushirilgan suratni keltirish mumkin.

1920-40 yillarda "Pravda Vostoka" gazetasining suratkashi bo'lgan M.Penson tomonidan tushirilgan oilaviy fotosuratda esa butunlay boshqacha manzaraning guvohi bo'lamiz. Quyidagi keltirilgan fotosuratda sovet davri mafkurasi – "yangi dunyo" qurish, tomoshabin diqqatini birinchi navbatda uning yangi, ilg'or jihatlari va timsollariga jalb etish maqsad qilingan. Sovet davri suratlarida ham oriyentalizm saqlanib qolgan bo'lsa-da, ularda milliy madaniyatlarni madh etish, ularni zamonaviy sovet jamiyati obrazi bilan uyg'unlashtirishga intilish kuzatiladi.

Semiotik talqinda fotosuratdagi obrazga ma'no yashiringan madaniy belgi yoki belgilar tizimi sifatida qaraladi. Semiotika – axborot, ma'lumotlarni saqlash va uzatish uchun xizmat qiladigan belgilar va belgi tizimlarining umumiy xususiyatlarini o'rganadigan fan sohasi.

Suratlarda aks etgan belgilar murakkab iqtisodiy, madaniy yoki psixologik ma'lumotlarni aks ettirishi mumkin. Masalan, oila yashayotgan uy va hovlining holati, unda mavjud texnika kabi belgilar oilaning iqtisodiy holati va turmush darajasi haqida ma'lumot beradi. Uyga, xonaga pardoz berilganligi, uning jihozlanganligi, xona gullari yoki bog'ning mavjudligi kabi belgilar esa madaniy va psixologik ma'lumotlar olish imkonini beradi.

⁵⁵⁰ АБАШИН, С.Н. (2012). Власть и фотография: визуальная репрезентация в имперской рамке. Журнал "Неприкосновенный запас". 4/84: 120-138.

Strukturaviy yondashuvda fotosuratlarga tizim sifatida qarab, uni tashkil qiluvchi komponentlar o'rtasida o'zaro bog'lanish va munosabatlar tahlil qilinadi. Bunda suratlarda aks etgan inson faoliyati, ijtimoiy qoidalar, me'yorlar, qadriyatlar, g'oyalar, hayotiy imkoniyatlar nazarda tutiladi. Masalan, fotosuratdagi oila a'zolarining joylashishiga qarab, unda hukm surgan munosabatlar haqida yoki suratda aks etgan kitoblarga to'la javon orqali oila a'zolarining o'qimishlilik xususida xulosa chiqarish mumkin. Uy-joyning turi (kamtarona yoki hashamatli), yashash hududining tashkil etilishi, maishiy texnika, transport vositalari (avtomobilning ko'rinishi va markasi) – oila moddiy ahvolidan ko'zga ko'rinarli belgilaridir.

Diskurs talqinda fotografik obraz kim uchun, qanday auditoriya uchun mo'ljallangani hamda uning qanday qabul qilinganligi aniqlanadi. "Diskurs" atamasi lotincha so'zdan olingan bo'lib, muhokama qilmoq, muloqot o'rnatmoq degan ma'noni bildiradi. Har bir diskurs ijtimoiy olamni his etishning o'z usulini aniqlab beradi. Vizual diskurs – diskursning alohida shakli bo'lib, fotosuratda aks etgan obrazlar aniqlandigan murakkab interfaol jarayondir. Diskursiv talqin fotosurat kim uchun mo'ljallanganligini va adresat "ko'rish amaliyoti" orqali tasvirning ma'nosini shakllantirishda qanday ishtirok etishini aniqlashga intiladi.

Tinglovchi nutqni eshitib, o'zi yod olgan belgilar orqali uni tushunganidek, fotosuratni qabul qilish ham tomoshabinning "bilimi"ga bog'liq. Fotosuratning tomoshabin yoki tadqiqotchi tomonidan idrok etilishi va qabul qilinishi ma'lum darajada uning individual psixologik fazilatlariga bog'liq bo'lib, buni vizual sezgirlik deb atash mumkin. Fotosurat yosh, jins, bilim darajasi, etnik, milliy va sinfiy mansublik, muhit va boshqa xususiyatlardan kelib chiqib, uni tomosha qilayotgan yoki tadqiq etayotganlar tomonidan turlicha qabul qilinadi.

Xulosa qilib aytganda, fotosuratlarning vizual tarixiy manba sifatidagi asosiy ahamiyati uning ma'lum lahzani qayd etish qobiliyatidir, bu esa o'z navbatida fakt, hodisa tasvirini o'z ichiga oladi yoki bir qator hodisalarni umumlashtirish hisoblanadi. Bu esa fotosuratlarni tarixchilar va boshqa soha vakillari tomonidan talqin etish uchun muhim manbaga aylantiradi. Xususan, ayollar fotosuratlari shunchaki ayollar tarixini emas, jamiyatda sodir bo'lgan ma'lum o'zgarishlarni aks ettiradi. Ayollarning faoliyati, yil bilan bog'liq obyektlar, ayollar faoliyat ko'rsatgan tashkilot, korxona, muassasa, ular ishtirok etgan ma'lum tarixiy davrga xos marosim, gender masalalar, oiladagi iyerarxiya va h.k. – bularning barchasi muhim tarixiy bilimlar uchun manba bo'lib xizmat qiladi. Shu sababdan fotosuratlar sotsiologlar, madaniyatshunoslar,

tarixchilar va antropologlar uchun vizual manba sifatida tobora katta ahamiyat kasb etmoqda.

Ayollar jinoyatchiligining oldini olishda profilaktika inspektorlarining institutsional roli va samaradorligi

Temirova Mashhura Muhammadaminovna

Qo‘qon davlat universiteti

Tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori(PhD), dotsent

Tel: +99891-286-90-15

Annotatsiya. Mazkur maqolada Ichki ishlar organlari profilaktika inspektorlarining ayollar jinoyatchiligini oldini olishdagi faoliyati ilmiy asosda tahlil etilgan. Shuningdek maqolada, jamiyatdagi ayollar jinoyatchiligining turlari, uning kelib chiqish sabablari to‘grisida aytiladi. Ichki ishlar organlari profilaktikasi inspektorlarining ayollar jinoyatchiligini bartaraf etish bo‘yicha sodir etilgan jinoyatlarning turlari aniqlash, hamda buning oldini olishdagi faoliyatlariga tegishli ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: ichki ishlar organlari, profilaktika, jinoyatchilik, xotin-qizlar, ayollar, oila, jamiyat, huquqbuzarlik, qonun.

Jinoyatchilik jamiyat taraqqiyotiga to‘sqinlik qiladi va fuqarolarda qo‘rquv uyg‘otadi. Ayollar jinoyatchiligi muammosini tadqiq etish muhim. Davlatlarda ijtimoiy o‘zgarishlar davrida korruptsiya va jinoyatchilik kabi salbiy holatlar ko‘payadi, bu esa islohotlarga va rivojlanishga to‘sqinlik qiladi. Shu bois, ayollar jinoyatchiligi jamiyat va davlat uchun jiddiy tahdid hisoblanadi va uning oldini olish choralari muhokama qilinishi shart. Umumiy jinoyatchilikning alohida, o‘ziga xos, ajralmas qismi bo‘lgan ayollar jinoyatchiligi ham bundan mustasno emas.

Respublikada xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy va sotsial faolligini oshirish, ularning turli soha va tarmoqlarda o‘z qobiliyat va imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishi uchun shart-sharoit yaratish, huquq va qonuniy manfaatlariga so‘zsiz rioya qilinishini ta’minlash, onalik va bolalikni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, borasida keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Nayinki ayollar mamlakat aholisining 49,2% tashkil etadi. Jamiyatda ayollar farzandni dunyoga keltirib, uni tarbiya qiluvchi birdan-bir kuch hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 63-moddasida “Oila jamiyatning asosiy bo‘g‘ini hisoblanadi, u jamiyat hamda davlat tomonidan

muhofaza qilinishi” mustahkamlab qo‘yilgan⁵⁵¹. Oila-qadriyat va ananalar beshigi, kelajak avlodlarni ulg‘aytiruvchi maskan. Oila atalmish muqaddas dargox poydevorining mustaxkam qurilishida jamiyatning har bitta vakili, shu jumladan, xotin-qizlarning o‘rni alohida ahamiyatga ega hisoblanadi. Bugungi kunda o‘zining ijtimoiy-iqtisodiy siyosiy salohiyati jihatdan, rivojlangan davlatlar bilan yuzlashayotgan mamlakatimizda xotin-qizlarga bo‘lgan e‘tiborning kuchaytirilganligi natijasida, xar bitta soxada raxbar ayollar soning ko‘payishi taxsinga loyiqdir. Uning aksi o‘laroq oilalarda xotin-qizlar tomonidan turli xildagi huquqbuzarliklar sodir etilishi, ertangi kelajak avlod oldidagi ma’sulyatni unitib qo‘yilayotganligi, achinarli xolatdir. Oilada xotinqizlar tomonidan huquqbuzarliklarning sodir etilishi – bu oila a’zolari o‘rtasida sodir etiladigan g‘ayriqonuniy xatti-harakatlarda namoyon bo‘ladi. Bunday g‘ayriqonuniy xatti-harakatlar huquqbuzarliklar shaklida insonlar o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlar jarayonidagi tajovuzkorlikda namoyon bo‘ladi. Tajovuzkorlik deganda o‘z muammolarini hal etish uchun zo‘ravonlik vositalaridan foydalanishni afzal ko‘rish tushuniladi. Bu holat kundalik oila turmush munosabatlari doirasida turlicha tajovuzkor xulq-atvorda namoyon bo‘lib, qasddan odam o‘ldirishgacha olib keladi.

Oiladagi munosabatlarga tahdid soluvchi, farzandlar tarbiyasiga salbiy ta’sir etuvchi huquqbuzarliklarning kriminologik xususiyatlarini o‘rganish va huquqiy tahlil qilish hozirgi kunda ham muhim vazifa hisoblanadi. Bu ish oila mustahkamligini himoya qilish va jamiyatdagi salbiy holatlarni kamaytirishga xizmat qiladi.

Xotin-qizlar tomonidan sodir etilgan huquqbuzarliklarning oshib borishi, ular o‘rtasida ichkilikbozlik, foxishalik, giyohvandlik illatlarining ortib borayotganligi, ayollarning “ommaviy madaniyat” ta’siri ostida milliy urf-odat va an’analarini mensimasligi, keksalar va farzandlarga bo‘lgan e‘tiborsizlik, erkakdan ko‘proq pul topib, o‘zini so‘zini o‘tkazishga harakat qilishi, ma’naviy jihatdan buzilishi kabi omillar sabab bo‘lishi kuzatilmoqda.

Jumladan birgina 2022 yilning uch oyi yakunlari tahliliga ko‘ra, xotin-qizlar o‘rtasida o‘tkazilgan profilaktik tadbirlar yetarli samara bermayotganligi oqibatida, xotin-qizlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar 38,4 foizga (1163/1610) oshgan va jinoyatlarning 7 foizini (23297/1610) tashkil etgan. Ushbu jinoyatlarning har uchtdan ikkitasi (62%-991ta) Farg‘ona (363), Toshkent viloyati (210), Surxondaryo (165), Toshkent shahri (143) va Samarqand viloyati (110) hissasiga to‘g‘ri kelgan. Jinoyat turlari bo‘yicha, xotin-qizlar tomonidan 5 ta odam o‘ldirish, 25 ta badanga og‘ir shikast

⁵⁵¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси // <https://lex.uz/docs/20596>

yetkazish, 245 ta o'g'rilik, 6 ta talonchilik, 3 ta bosqinchilik, 374 ta firibgarlik, 55 ta bezorilik, 13 ta tovlamachilik, 20 ta giyoxvandlik, 2 ta avtotransport vositasini olib qochish, 862 ta boshqa jinoyatlardan iborat bo'lgan⁵⁵².

Oila-turmush sohasidagi jinoyatlar sababli jazo o'tayotgan mahkumlar bilan o'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, jinoyat sodir etilishidan avval ayollarning 40%, erkaklarning 20% o'ziga zarar yetkazgan shaxsga nisbatan yomon xulq-atvorda bo'lgan⁵⁵³.

Ayollarning yuqori darajadagi viktimlikka egaligi ularning zaifa ekanligida emas, balki jamiyatda saqlanib qolayotgan qadriyatlar hamda oilaviy munosabatlar jarayonidagi urf-odatlardagi ijtimoiy-huquqiy munosabatlar sababdir. Erkaklarning madaniy, ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy munosabatlardagi yetakchilik holati ayollarga nisbatan ruhiy ta'sir etishga yoki ularni oilada iqtisodiy qaram bo'lishga olib keladi. Bunga ayollarning ishlamasdan uyda qolishi, yetarli ma'lumot yoki mutaxassislikka ega emasligi, ijtimoiy hayotda faol emasligi sabab bo'ladi. Oilada erkakning hukmronligi, ya'ni oilada har bir masala yuzasidan faqat erkakning mustaqil qaror qabul qilishi kabi holatlar ayollarning jabrlanuvchi bo'lish ehtimolini kuchaytiradi. Tadqiqot ishlarida ko'rsatilishcha, jabrlanganlarning qasddan odam o'ldirish jinoyatining 23,2%ni, qasddan badanga og'ir shikast yetkazishning 19,9%ni, qasddan badanga o'rtacha shikast yetkazishning 25,0%ni, qasddan badanga yengil shikast yetkazishning 19,0 %ni ayollar tashkil qilgan⁵⁵⁴. Oila-turmush munosabatlari doirasida sodir etilgan jinoyatlarning 25,6% qasddan odam o'ldirish va unga suiqasd qilish, 68,5% qasddan badanga turli darajada shikast yetkazish, 6,1% bezorilik tashkil etgan. Tahlillar bugungi kunda shaxs hayoti va sog'lig'iga qarshi jinoyatlarning, xususan qotillikning 28%, qasddan badanga shikast yetkazishlarning 20%, haqorat qilish va tuhmatning 12,5% aynan oila-turmush munosabatlari doirasida sodir etilayotganligini ko'rsatmoqda. Shuningdek, oila-turmush munosabatlaridagi jinoyatlarning umumiy jinoyatchilikdagi ulushi oshib bormoqda⁵⁵⁵.

⁵⁵² Тоғаева.М. Хотин-қизлар томонидан оила-турмуш доирасида содир этиладиган ҳуқуқбузарликлар профилактикасини ташкил этишнинг хусусиятлари.// Ўзбекистон республикаси Ички Ишлар Вазирлиги Акад емияси ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг долзарб муаммолари: назария, амалиёт ва қонунчилик таҳлили республика илмий-амалий конференция материаллари. Тошкент – 2022. –Б.407

⁵⁵³ Ниёзова С. С. Шахсга қарши зўрлик ишлатиб содир этиладиган жиноятларнинг виктимологик профилактикаси. Монография. – Т.: ТДЮУ, 2017. – Б. 91.

⁵⁵⁴ Жаҳонов А. Оила-турмуш муносабатлари доирасида содир этилган жиноятлардан жабрланишнинг сабаблари ва уларга имкон берган шарт-шароитлар.// Ўзбекистон республикаси Ички Ишлар Вазирлиги Акад емияси ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг долзарб муаммолари: назария, амалиёт ва қонунчилик таҳлили республика илмий-амалий конференция материаллари. Тошкент – 2022. –Б.370.

⁵⁵⁵ Виктимология: Дарслик / Қ.Р. Абдурашулова, А.Г.Закирова, Ф.М.Мухитдинов, Ш.Х.Алиев, С.Б.Хўжакулов, Б.А.Умирзаков, Ғ.С.Қаршиев ва бошқ. Масъул муҳаррир, ю.ф.д., профессор Ф.М.Мухитдинов. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2021. – Б. 152

Ayollar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarning kriminologik tahlili shuni ko'rsatadiki, ayollar jinoyatchiligi o'zgaras emas, balki hayotning turli sohalaridagi o'zgarishlar, albatta, uning tuzilishiga ham o'z ta'sirini ko'rsatadi va u ilgari o'zida bo'lmagan xususiyatlarni kasb etib boradi. SHunga qarab, ayollar jinoyatchiligining oldini olish, sodir etilishidagi sabablar, sharoitlar, muammolar, muhit va ayollarning ijtimoiy kelib chiqishini ham inobatga olishimiz kerak. Ushbu yo'nalish bo'yicha shuni ta'kidlash lozimki, "Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"⁵⁵⁶gi Prezident qarori bilan huquqbuzarliklar profilaktikasi, jinoyatchilikka qarshi kurashish va jamoat xavfsizligini ta'minlash bo'yicha Respublika komissiyasining "Jinoyatlar, ijtimoiy-maishiy tushdagi huquqbuzarliklar hamda jamoatchilikning yuqori qiziqishini uyg'otadigan voqea-hodisalarning sabablari va bunga imkon bergan shart-sharoitlarni muhokama qilish tartibi to'g'risida"⁵⁵⁷ gi qarori talablaridan kelib chiqqan holda Toshkent shahar Ichki ishlar bosh boshqarmasi tomonidan yangicha tizim yaratilgan edi.

Tizim xodimlari xotin qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilishda birinchi bo'g'inlardan biri bo'lib, xodimlarning malakasi va zo'ravonlik sodir etilgan hollarda, amalga oshirilgan dastlabki harakatlari katta ahamiyatga egadir.

Bunga ko'ra Ichki ishlar organlari huquqbuzarliklar profilaktikasi bo'linmalari tomonidan poytaxtda jinoyatchilik va huquqbuzarliklarga qarshi kurashish va ularni oldini olish bo'yicha bir qator tizimli amalga oshirilgan profilaktik tadbirlar natijasida poytaxtda mavjud 575 ta mahallaning 92 tasida yoki 16 foizida jinoyat sodir etilishiga yo'l qo'yilmadi. Xotin-qizlar tomonidan sodir etiladigan jinoyatchilik va huquqbuzarlikka qarshi kurashish borasida, hamda oila-turmush munosabatlaridagi huquqbuzarliklarni oldini olish, og'ir va o'ta og'ir turdagi jinoyatlarni tahlili parallel tarzda olib borilib, o'tgan davrning 12 oy davomida xotin-qizlar tomonidan jami 1101 ta jinoyatlar sodir etilgan bo'lib, shundan 859 tasi yoki 21,9 foizi ichki ishlar organlar tomonidan aniqlangan jinoyatlarni tashkil etgan⁵⁵⁸.

Ichki ishlar organlar tomonidan aniqlangan Xotin-qizlar jinoyatlarning salmoqli qismi, ya'ni 66,1 foizi Chilonzor tumani (159 ta) va Mirobod tumani (132 ta) hissasiga to'g'ri kelgan. Shuningdek, ayrim tumanlarda jinoyat sodir etishga moyil bo'lgan shaxslarni aniqlash, hisobga olish hamda ular bilan

⁵⁵⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 14 март ПҚ-2833-сонли Қарори.

⁵⁵⁷ Республика комиссиясининг 14.06.2019 йилдаги 4-сон қарори

⁵⁵⁸ Ўзбекистон Республикаси ИИБ ХПББ химоя ордерларни ҳисобини юритиш локал тармоғи ягона электрон маълумотлар базасининг 2021 йил 12 ой маълумотномаси.

o'z vaqtida profilaktik tadbirlarni tashkil etish ishlari ichki ishlar organlari tuman profilaktika bo'limlarining xotin-qizlar masalalari bo'yicha inspektorlari tomonidan amalga oshirilib kelinmoqda⁵⁵⁹.

Toshkent shahari bo'yicha Ichki ishlar organlarining tashabbusi bilan 2021 yil davomida zo'ravonlikdan jabr ko'rgan, ijtimoiy-huquqiy himoyaga muhtoj 2301 nafar ayollarga himoya orderi berilgan bo'lib, ma'lumot uchun, mazkur zo'ravonliklarning 1841 tasi oiladagi kelishmovchilik, 117 tasi moddiy yetishmovchilik, 93 tasi rashk tufayli, 250 tasi oiladagi uchinchi shaxs aralashuvi⁵⁶⁰ oqibatida kelib chiqqan.

Ayollarga nisbatan zo'ravonliklarning 1268 tasi turmush o'rtog'i, 131 tasi qaynonalar, 112 tasi kelinlar va 790 nafar⁴ boshqa shaxslar tomonidan sodir etilgan. Himoya orderi cheklovlariga rioya qilmagan jami 46 nafar shaxsga, shulardan MJtKning 206 1-moddasiga asosan 34 nafar fuqaroga ma'muriy choralari ko'rilgan⁵⁶¹, shuningdek himoya orderi rasmiylashtirilgan davrda 12 nafar fuqaroga nisbatan jinoiy ish qo'zg'atilgan.

Ma'lumki, yuqoridagi jinoyatlarning oldini olish maqsadida, O'zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi kontseptsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida Prezident farmoniga asosan profilaktika inspektorlari ortiqcha va keraksiz yuklamalardan ozod qilinib, ularning mavjud 128 ta vazifalari 22 taga maqbullashtirilgan⁵⁶². Bundan maqsad eng avvalo jamoat havfsizligi va albatta jinoyatchilikni oldini olish. Maqbullashtirilgan vazifalar yuzasidan ishlarni tizimli yo'lga qo'yish ko'zlangan bo'lib, bunda jamiyatning bosh bo'g'ini bo'lgan oila deb atalgan muqaddas dargohning eng asosiy vakili- ayolning o'rnini mustahkamlash uchun kurashmoq zarurligi nazarda tutilgan.

Shu sababli Respublikada xotin-qizlar jinoyatchiligini oldini olish maqsadida Xotin-qizlar jinoyatchiligining profilaktikasini kuchaytirish va ular tomonidan sodir etilayotgan jinoyatlarni tahlilidan kelib chiqib ichki ishlar organlari hodimlari tomonidan MFY lar bilan hamkorlikda ishlash yaxshi samara bermoqda.

Shuningdek jinoyatlarning oldini olish maqsadida xotin-qizlarni profilaktik hisobga olish, ularni ro'yhatdan o'tkazib, ayollar bilan tegishli profilaktik chora-tadbirlarni amalga oshirish va mutassaddi tashkilotlar bilan

⁵⁵⁹ Хўжаназарова М. Хотин-қизлар жиноятчилигининг профилактикасини такомиллаштириш.// Ўзбекистон республикаси Ички Ишлар Вазирлиги Акад емияси ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг долзарб муаммолари: назария, амалиёт ва қонунчилик таҳлили республика илмий-амалий конференция материаллари. Тошкент – 2022. –Б.336.

⁵⁶⁰ Ўзбекистон Республикаси ИИВ ХПББ ҳимоя ордерларни ҳисобини юритиш локал тармоғи ягона электрон маълумотлар базасининг 2021 йил 12 ой маълумотномаси.

⁵⁶¹ Ўзбекистон Республикаси ИИВ ХПББ ҳимоя ордерларни ҳисобини юритиш локал тармоғи ягона электрон маълумотлар базасининг 2021 йил 12 ой маълумотномаси.

⁵⁶² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 29 ноябрдаги ПФ-27-сон Фармон

hamkorlikda, ayollarning bandligini ta'minlash, ijtimoiy va iqtisodiy muammolarini aniqlab, yordam ko'rsatish mexanizmi to'liq yo'lga qo'yilib bormoqda.

Xulosa o'rnida aytish joizki, bugungi kunda ichki ishlar organlari profilaktikasi inspektorlari o'z zimmalaridagi vazifalarini tunu-kun sharaflilik bilan ado etib bormoqda deb aytsak bo'ladi. Chunki jamiyat qanchalik taraqqiy etib, aholi soni ortib borganini sayin, huquqbuzarlik va jinoyatchilikning turlari ortib boraveradi. Bugun O'zbekiston ta'kidlangan har ikki jarayonni boshdan kechirmoqda. Ammo respublikada ichki ishlar organlari faoliyati tizimli tartibga solinganligi natijasida huquqbuzarlik va jinoyatchilikning har qanday turlarini kamaytirish bo'yicha yetarlicha natijalarni qo'lga kiritmoqda.

Mustaqillik davrida o'zbek olimalarining ijtimoiy faolligi va madaniy hayotdagi o'rni

Dilfuza Sobirova

Andijon davlat universiteti

O'zbekiston tarixi kafedrasida dotsenti,

tarix fanlari nomzodi

Tel: +998912898272

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan keyingi davrda o'zbek olimalarining ijtimoiy faolligi va madaniy hayotdagi o'rni tahlil qilingan. Ilmiy izlanishlar, davlat siyosatlari, statistik ma'lumotlar hamda amaliy tajribalar asosida olimalarning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni, ularning fan, ta'lim, siyosat va madaniyat sohalaridagi ishtiroki yoritilgan. Tadqiqotda tarixiy-tahliliy, kontent-tahlil va sotsiologik metodlardan foydalanilgan. Maqolada ayniqsa, olimalarning ilmiy yetakchilik salohiyati, innovatsion faollik, madaniy liderlik va jamiyatdagi ijobiy obrazi masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Shu bilan birga, mavjud muammolar – hududiy nomutanosiblik, xalqaro ilmiy maydonda ishtirok etishdagi cheklolar va rahbarlik lavozimlaridagi gender nomutanosiblik kabi holatlar tahlil qilinib, amaliy takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: O'zbek olimalari, mustaqillik, ijtimoiy faollik, gender tengligi, madaniy hayot, ilmiy rahbarlik, innovatsiya, ta'lim, siyosat, ayollar faolligi.

1991-yilda O'zbekiston Respublikasining mustaqillikka erishishi mamlakatda siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayotning barcha sohalarida keng ko'lamli o'zgarishlar olib keldi. Shu jarayonda ayollarning, xususan, ilmiy salohiyatga ega bo'lgan ayollarning ijtimoiy hayotdagi ishtiroki

tubdan o'zgardi. Sovet davrida ham ayollar ilm-fan sohasida faoliyat yuritgan bo'lsalar-da, ularning jamiyatdagi mavqei ko'proq rasmiy tusda edi va ko'plab imkoniyatlar real hayotda amalda qo'llanilmas edi.

Mustaqillikdan so'ng gender tengligini ta'minlash, ayollar huquqlarini mustahkamlash va ularni jamiyatda faol sub'ekt sifatida shakllantirish bo'yicha muhim strategiyalar yo'lga qo'yildi. Aynan shunday sharoitda o'zbek olimlari nafaqat ilmiy izlanishlarda, balki ijtimoiy, siyosiy va madaniy hayotda ham faol ishtirok eta boshladi. Ularning faoliyati jamiyatning madaniy boyligini shakllantirishda, yoshlarni tarbiyalashda va ilmiy tafakkurni rivojlantirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Ushbu maqola O'zbekiston mustaqilligi davrida olima ayollarning faolligi, ularning jamiyatdagi ijtimoiy va madaniy roli, mavjud muammolar va kelajakdagi istiqbollarni tahlil qilishga bag'ishlanadi.

Ushbu tadqiqotda mustaqillik yillarida o'zbek olimlarining ijtimoiy faolligi va madaniy hayotdagi o'rnini tahlil qilish uchun bir nechta kompleks ilmiy metodlardan foydalanildi. Avvalo, tarixiy-tahliliy yondashuv asosida ayollarning ilmiy va ijtimoiy hayotdagi ishtiroki mustaqillikdan oldingi (Sovet davri) va mustaqillikdan keyingi davrlar kontekstida qiyosiy ravishda o'rganildi. Bu yondashuv orqali turli davrlarda mavjud bo'lgan siyosiy-huquqiy muhit, gender siyosati, ilmiy imkoniyatlar va ijtimoiy stereotiplarning ta'siri aniqlanib, o'zgarishlar dinamikasi ko'rsatib berildi. Ayniqsa, 1980-yillarning oxiri va 1990-yillarning boshidagi statistik ma'lumotlar bilan 2020-yillar ko'rsatkichlari taqqoslab chiqildi.

Bundan tashqari, kontent-tahlil metodidan keng foydalanildi. Mazkur metod asosida respublika va xalqaro miqyosda chop etilgan ilmiy maqolalar, rasmiy hujjatlar, ayollar tashkilotlari tomonidan taqdim etilgan hisobotlar, ommaviy axborot vositalari, shu jumladan, gazeta va jurnal maqolalari, rasmiy intervyular va ommaviy nutqlar tahlil qilindi. Shu orqali olimlarning jamiyatdagi chiqishlari, ularning ilgari surayotgan tashabbuslari va madaniy-ma'naviy hayotdagi faolligi mazmunan baholandi. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlardagi faoliyatlar va raqamli axborotlar ham kontent manbasi sifatida tahlilga jalb etildi, bu esa zamonaviy kommunikatsiya vositalarining olimlar obro'sini shakllantirishdagi rolini o'rganishga imkon berdi.

Sotsiologik yondashuv asosida esa O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi, Fanlar akademiyasi, Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi va boshqa tegishli tashkilotlarning rasmiy statistik ma'lumotlaridan foydalanildi. Shu bilan birga, Gender tengligi bo'yicha milliy komissiya va ayollar tashkilotlari (masalan, "Oila" ilmiy-amaliy markazi, "Xotin-qizlar qo'mitasi") tomonidan tuzilgan yillik hisobotlar, sotsiologik so'rov natijalari

va monitoring materiallari asosida o'zbek olimalarining faoliyati son va sifat ko'rsatkichlari orqali tahlil qilindi. Statistik ma'lumotlar xronologik ketma-ketlikda tahlil qilinib, ularning ijtimoiy va madaniy jarayonlar bilan uzviy bog'liqligi asoslantirildi.

Bundan tashqari, ayrim faol olimalar bilan olib borilgan norasmiy suhbatlar ham tahlilning empirik manbasi sifatida xizmat qildi. Ushbu suhbatlar orqali olimalarning individual tajribasi, ularning jamiyatdagi muammolarga munosabati, shaxsiy motivatsiyasi va ijtimoiy liderlik salohiyati haqida kontekstual ma'lumotlar olindi. Mazkur metodologik yondashuvlar birgalikda qo'llanilganda, mavzuga kompleks ilmiy baho berish, olimalarning ijtimoiy va madaniy hayotdagi o'rini real faktlar asosida ochib berish imkonini taqdim etdi. O'zbekiston mustaqillikni qo'lga kiritgandan keyingi davrda ayollar, xususan, olimalarning ilm-fan sohasidagi faolligi sezilarli darajada oshdi. 1995-yilda ilmiy darajaga ega bo'lgan ayollar umumiy ilmiy xodimlarning 21 foizini tashkil etgan bo'lsa, 2023-yilga kelib bu ko'rsatkich 33 foizga yetdi⁵⁶³. Bu esa jamiyatda ayollar uchun yaratilayotgan sharoitlar, ilmiy imkoniyatlar va gender siyosatining samaradorligini ko'rsatadi. Ayniqsa, pedagogika, psixologiya, tilshunoslik, filologiya, iqtisodiyot, tarix, biologiya va tibbiyot sohalarda ilmiy darajaga ega ayollar soni yuqori. Shu sohalarda ayollar ko'plab nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalarini muvaffaqiyatli himoya qilgan.

Fan doktori unvoniga ega olimalarning ortib borayotgani ularning ilmiy yetakchilik salohiyatidan dalolat beradi. Bu olimalar o'z ilmiy maktablarini shakllantirgan, doktorantlarga rahbarlik qilmoqda, davlat va xalqaro miqyosdagi grantlar yutib, ilm-fan taraqqiyotiga hissa qo'shmoqda. Masalan, biologiya fanlari doktori G. Xo'jaevaning laboratoriyasi O'zbekistonda genetik muhandislik sohasida muhim yutuqlarga erishgan⁵⁶⁴. Shuningdek, ilmiy maqolalarning mualliflik tahlilida ham ayollar hissasi sezilarli darajada oshib borayotgani kuzatilmoqda.

O'zbek olimalari faqat akademik doirada emas, balki siyosiy maydonda ham faol ishtirok etib kelmoqda. Xususan, 2020-yilda o'tkazilgan parlament saylovlarida ayollar, jumladan, ilmiy unvonga ega olimalar partiyaviy siyosatga faol qo'shildi. Natijada O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatida

⁵⁶³ *Xalqaro Tiklanish va Taraqqiyot Banki / Jahon Banki*. Gender va inklyuziv o'sish: Markaziy Osiyo mintaqaviy tahlili. – Vashington: Jahon Banki, 2024. – 1818 H Street NW, Vashington, 20433. – Ilk nashr: may, 2024. – Qo'llanmada: URL: <https://www.worldbank.org> (murojaat qilingan sana: 18.04.2025). – Barcha huquqlar himoyalangan.

⁵⁶⁴ *Karimova M.* O'zbekistonda ayollar va ilm-fan: statistika va tahlil // *Ilmiy izlanishlar*. – 2021. – № 2. – B. 24–29

ayollar ulushi 25 foizdan oshdi va ularning aksariyati fan nomzodi yoki fan doktori ilmiy darajasiga ega shaxslar sifatida faoliyat yuritmoqda⁵⁶⁵.

Bundan tashqari, oliy davlat boshqaruvi tizimlarida ham olimlarning ishtiroki kuchaymoqda. Masalan, Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi, Sog'liqni saqlash vazirligi, Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligi kabi idoralarda olimlar ayollar mas'ul lavozimlarga tayinlanmoqda. Ular ilmiy salohiyati va tajribasi orqali muhim islohotlarni amalga oshirishda, ta'lim va sog'liqni saqlash sohasida strategik qarorlar qabul qilishda ishtirok etmoqda. O'zbekistonning madaniy hayotida ham olimlarning roli beqiyos. Taniqli adabiyotshunos, tarixchi va san'atshunos olimlar milliy merosimizni chuqur o'rganib, uni ommaga yetkazish borasida muhim ishlarga boshchilik qilmoqda⁵⁶⁶.

Shuningdek, olimlar ko'plab televidion tok-shoular, ma'naviy-ma'rifiy ko'rsatuvlar, xalqaro konferensiyalar va madaniyat festivallarida ishtirok etib, ilm-fan, ma'naviyat va axloqiy qadriyatlar targ'ibotchilariga aylanishmoqda. Ularning chiqishlari yosh avlodning dunyoqarashini shakllantirishda, milliy g'urur va qadriyatlarni singdirishda muhim omil hisoblanadi. Madaniyat va san'at sohasida olimlarning yutuqlari O'zbekistonning xalqaro maydondagi imijini mustahkamlashga xizmat qilmoqda⁵⁶⁷.

So'nggi yillarda ayol olimlarning iqtisodiy innovatsiyalar va tadbirkorlik faoliyatidagi faolligi ham ortib bormoqda. Fanlar akademiyasi, oliy o'quv yurtlari va ilmiy-tadqiqot institutlarida faoliyat yuritayotgan ko'plab olimlar startap loyihalar muallifi va rahbari sifatida tanilgan. Ular tomonidan yaratilgan innovatsion mahsulotlar, tibbiy vositalar, ekologik toza texnologiyalar, qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat xavfsizligiga doir ishlanmalar amaliyotga joriy etilmoqda. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2022-yil yakuniga qadar O'zbekistonda ayollar muallifligida ro'yxatdan o'tgan ilmiy loyihalar soni 187 taga yetdi, ulardan bir qismi xalqaro ko'rgazmalarda sertifikat va mukofotlarga sazovor bo'lgan. Innovatsion faoliyatda ayollarning faolligini rag'batlantirish uchun davlat tomonidan berilayotgan maxsus grantlar, inkubatsiya markazlaridagi ustozlik dasturlari ham ijobiy natija bermoqda. Shu asosda olimlar nafaqat ilmiy, balki iqtisodiy jarayonlarda ham faol sub'ektga aylanmoqda.

Yuqorida keltirilgan natijalar shuni ko'rsatmoqdaki, mustaqillik yillarida o'zbek olimlarining jamiyatdagi o'rni sezilarli darajada

⁵⁶⁵ Oliy Majlis rasmiy veb-sayti // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. – URL: <https://parliament.uz> (murojaat qilingan sana: 10.04.2025).

⁵⁶⁶ Abdullaeva G. Ayollar va madaniyat: O'zbek olimlarining zamonaviy jamiyatdagi roli // Madaniyat va taraqqiyot. – 2022. – № 3. – B. 15–20

⁵⁶⁷ Rasulova N. Ilm-fanda gender tengligi: muammo va echimlar // Gender tadqiqotlari jurnali. – 2020. – № 1. – B. 34–39

mustahkamlandi. Ilm-fan, ta'lim, siyosat, madaniyat va iqtisodiyot sohalarida ular faol ishtirok etmoqda va jamiyat taraqqiyotiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Biroq bu yutuqlarga qaramay, hali ham ayrim tizimli muammolar va muvozanatsizliklar mavjudligi kuzatilmoqda.

Birinchidan, gender tengligi siyosati milliy darajada yo'lga qo'yilgan bo'lsa-da, uni mahalliy, ya'ni viloyat va tuman darajalarida to'liq amaliyotga tadbiq qilishda muammolar mavjud. Masalan, qishloq joylarda yashovchi olim ayollarning ilmiy faoliyati cheklangan bo'lib, ularga zamonaviy texnologiyalar, ilmiy grantlar, xorijiy stajirovkalar imkoniyatlaridan foydalanish uchun resurslar yetarli emas. Bu hududiy tafovut, ayniqsa, ilmiy salohiyat va kadrlar yetishtirishda nomutanosiblikka olib kelmoqda.

Ikkinchidan, ilmiy rahbarlik lavozimlarida erkaklar ustunligi saqlanib qolmoqda. Oliy o'quv yurtlari, ilmiy institutlar va akademiyalar tarkibida rahbarlik qilayotgan ayollar soni kam. Ayollar asosan ijrochi yoki o'rta bo'g'in lavozimlarda faoliyat yuritmoqda. Bu holat "shisha ship" sindromi deb ataluvchi ijtimoiy muammo – ya'ni ayollar ma'lum bir bosqichdan yuqoriga o'ta olmasligi holatining mavjudligidan darak beradi.

Uchinchidan, olimalarning xalqaro ilmiy maydondagi ishtiroki cheklangan. Ko'plab olimalar til bilimi, moliyaviy mablag' yoki texnik yordam yetishmovchiligi tufayli xalqaro jurnallarda ilmiy maqola chop etishda yoki xalqaro konferensiyalarda ishtirok etishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Garchi ayrim dasturlar, masalan, "El-yurt umidi" jamg'armasi yoki xorijiy grantlar orqali imkoniyatlar yaratilsa-da, ulardan foydalanish ko'p hollarda poytaxtdagi akademik doiralar bilan cheklangan.

Shu bilan birga, ayollar liderligini rag'batlantiruvchi dasturlar va strategiyalar ijobiy samara bermoqda. Masalan, 2022–2023-yillarda "Xotin-qizlar innovatsion loyihalari" tanlovlari doirasida ko'plab olimalar o'z loyihalari bilan g'olib bo'lib, davlat buyurtmalari asosida ishlash imkoniga ega bo'ldi. Bundan tashqari, ayollarning ilm-fan va madaniyatni uyg'unlashtirgan faoliyati – ya'ni ilmiy bilimlarni keng ommaga tushunarli, estetik shaklda yetkazish yo'nalishidagi ishlari ham tobora dolzarb bo'lib bormoqda.

Shuningdek, OAV va raqamli kommunikatsiyalar orqali olimalarning ijtimoiy obrazini shakllantirishda ijobiy siljishlar kuzatilmoqda. Ular yoshlar uchun nafaqat ustoz, balki ilhom manbai, lider va madaniyat targ'ibotchisi sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu esa ularning jamiyatdagi ta'sirini kuchaytiradi va gender stereotiplarni yo'q qilishga xizmat qiladi.

Mustaqillik yillarida o'zbek olimalarining ijtimoiy faolligi va madaniy hayotdagi o'rni sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarildi. Ular nafaqat ilmiy izlanishlarda, balki siyosiy, madaniy va innovatsion jarayonlarda ham faol

ishtirok etib, jamiyat taraqqiyotida muhim sub'ektga aylanishdi. Ilmiy salohiyat ortmoqda, liderlik salohiyati kuchaymoqda, madaniyat targ'ibotida faol rol o'ynalmoqda. Shu bilan birga, mavjud muammolar – hududiy nomutanosiblik, rahbarlik lavozimlarida gender tafovuti, xalqaro integratsiyada cheklovlar – tizimli yondashuv orqali bosqichma-bosqich hal etilishi lozim.

Kelgusida o'zbek olimalarining faolligini yanada kuchaytirish uchun quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

1. Ilmiy grant va loyihalarda gender tenglik prinsipiga asoslangan kvotalarni joriy etish.
2. Qishloq joylarda yashovchi olimalar uchun raqamli ta'lim va mentorlik dasturlarini yo'lga qo'yish.
3. Ayollar uchun mo'ljallangan ilmiy inkubator markazlarini tashkil qilish.
4. OAV orqali ijobiy olima obrazini targ'ib qilish va yosh avlodga namuna sifatida ko'rsatish.
5. Xalqaro ilmiy hamkorlikda ayollar ishtirokini oshirish uchun til o'rgatish va ilmiy tarjima markazlarini qo'llab-quvvatlash.

Xulosa qilib aytganda, mustaqil O'zbekiston sharoitida olima ayollar jamiyat taraqqiyotining eng muhim intellektual, ma'naviy va madaniy tayanchlaridan biriga aylangan. Ularning faoliyati nafaqat bugungi kun, balki mamlakatning ilm-fanli kelajagini belgilab beruvchi kuchli ijtimoiy omil sifatida xizmat qilmoqda.

Tijorat sohasida gender rollari: savdogar ayollarning iqtisodiy faolligi

*Sh.Yu.Oxunjonova
Farg'ona davlat universiteti
O'zbekiston tarixi kafedrası v.b.dotsenti,
Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD)
E-mail: oxunjonova1191@mail.ru*

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonda va MDH hududida 1991–2024 yillar davomida tijorat bozorlarida ayollar faoliyatining shakllanishi, rivojlanishi va ahamiyati tahlil qilingan. Ayollarning bozor iqtisodiyotiga moslashuvi, xususiý tadbirkorlikda tutgan o'rni, moki savdo kabi faoliyat turlaridagi ishtiroki tarixiy va ijtimoiy nuqtai nazardan yoritilgan. Tadqiqotda respondentlarning shaxsiy tajribalari, davlat dasturlari ta'siri, iqtisodiy muvaffaqiyatlar va shu bilan birga, mehnat jarayonidagi qiyinchiliklar ham

ko‘rib chiqilgan. Maqola natijalariga ko‘ra, savdogar ayollar jamiyatda iqtisodiy barqarorlik va oilaviy farovonlikni ta‘minlashda muhim o‘rin tutayotganligi, shuningdek, ular mehnatiga bo‘lgan ijtimoiy va madaniy munosabat o‘zgarib borayotgani ta‘kidlangan..

Kalit so‘zlar: Aralash bozorlar, moki savdogarlar, bozor iqtisodiyoti, chelnochnaya trgovlya.

So‘nggi yillarda gender tengligi masalalari global miqyosda dolzarb bo‘lib, ayollarning iqtisodiy faollikdagi ishtirokiga katta e‘tibor qaratilmoqda. O‘zbekistonda ham ayollarning tadbirkorlik va savdo sohalarida faol ishtirok etishi uchun bir qator imkoniyatlar yaratilmoqda. Shu bilan birga, tijorat bozorlari – ya‘ni an‘anaviy va zamonaviy bozorlarda ayollar faoliyati nafaqat oilaviy byudjetni ta‘minlash, balki mahalliy iqtisodiyotda muhim o‘rin egallash nuqtai nazaridan ham o‘rganish dolzarbdir.

Tadqiqot davomida 1991–2024 yillar mobaynida O‘zbekistondagi tijorat bozorlarida ayollar faoliyatining bosqichma-bosqich shakllanishi va rivojlanishi kuzatildi. Bu jarayonni shartli ravishda to‘rt bosqichga ajratish mumkin:

1. Boshlang‘ich bosqich (1991–2000 yillar): Iqtisodiy o‘zgarishlar va ayollar faolligining boshlanishi.

Bozor iqtisodiyotiga o‘tish davrida jamiyatda ayollar ommaviy ravishda xususiy savdoga kirib kela boshladi. Davlat ish joylarining qisqarishi va ishsizlikning oshib borishi natijasida ko‘plab ayollar oilaviy byudjetiga hissa qo‘shish maqsadida bozordagi faoliyatga yuzlandi.

Bu davrda asosan ichki iste‘molga yo‘naltirilgan kichik savdo shakllari – oziq-ovqat, kiyim-kechak va maishiy tovarlar savdosi rivojlandi. Huquqiy me‘yorlar aniq emas edi, ko‘pgina savdogar ayollar norasmiy (informal) sektorda faoliyat yuritishga majbur bo‘lishdi.

Savdogarlikning O‘zbekistondagi o‘ziga xos xususiyatlaridan yana biri – uning asosan ayollar tomonidan amalga oshirilishidir. Aralash bozorlardagi savdogarlarning 90 % i 30 yoshdan 55 yoshgacha bo‘lgan ayollardir⁵⁶⁸. O‘tkazilgan suhbat natijalariga ko‘ra bozorda sotuvchilar va tovar egalarining aksariyati ayollar hisoblanib ushbu hodisani ayollarning ko‘proq moslashuvchanligi, savdolashish qobiliyatining kuchliligi deb izohlash mumkin⁵⁶⁹. Moki⁵⁷⁰ savdo yani mol olib kelish uchun xuddi mokidek o‘zlari

⁵⁶⁸ Ўзбекистон макон ва замонлар оша. Социомаданий альманах. – Тошкент: Сугдиёна, 2011. – Б. 234.

⁵⁶⁹ Яковлев А., Голикова В., Капралова Н. А рынки и “челночная” торговля в Российской экономике: вчера открытые сегодня, завтра(по материалам эмпирических исследований 2001 - 2005 гг.) Препринт WP4/2006/05Серия WP4 Москва ГУВШЭ 2006. Социология рынков. – С. 18.

⁵⁷⁰ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2006. 2-жилд. – Б. 610-611.

topgan yo‘l orqali tinimsiz borib-kelib savdo qilish bilan shug‘ullanish SSR parchalanib ketganidan so‘ng faollashdi. 1990 yillarda MDH mamlakatlaridan, shu jumladan o‘zbekistonlik ayollar ham Istanbulga avtobuslarda kelib, sotiladigan kiyim-kechaklarni avtobuslar orqali tashishgan. Endi ushbu savdo turi dunyoning turli burchaklaridan xaridorlarni jalb qiladigan ko‘p milliardli biznesga aylanib, o‘zining kamtarona nomidan ustun kelgan. Turkiyaning Laleli bozoridan eng katta hajmdagi mahsulotni Rossiya, undan keyin Ukraina, Qozog‘iston va O‘zbekiston savdogarlari sotib olgan⁵⁷¹.

Moki savdogarlik bilan shug‘ullanganlarning aksariyati o‘rta yoshdagi ayollar bo‘lib, bu ayollar uchun jismonan og‘ir ish hisoblansa-da, lekin ayni paytda farovon yashash imkonini berganligi bois bu ish bilan shug‘ullanishlarini ta’kidlaganlar. Bu birgina o‘zbek ayollari uchun hos bo‘lmay, butun MDH mamlakatlarida 1990 yillardan keyin moki savdo faoliyati keng tarqalgan. 2007 yil noyabr oyida Belgorodda birinchi tadbirkorlar haykali ochilgan. Haykalning balandligi - uch metr bo‘lib, tarkibi bronzadan qilingan. Haykal uchun joy Belgorodning markaziy bozori yaqinidan tanlangan. Ushbu kompozitsiya muallifi, yosh haykaltarosh Taras Kostenko bo‘lib, bu haykal ustida olti oy ishlagan. Haykaltaroshning so‘zlariga ko‘ra, ilhom olish va savdoning qiyinchiligini his qilish uchun tajribaga ega bo‘lgan tadbirkorlarni yordamga chaqirgan. Taras Kostenkoga ular qanday qilib sayohat qilishganini, azob chekkanliklarini, navbatda turishganini, etaklari ostidagi buyumlarni qanday ko‘targanliklarini va bu sumkalarni tortib olishganini aytishgan⁵⁷². Haykalning muallifi Taras Kostenko tadbirkorlarning hayoti, qiynalishlari va fidokorona mehnatini his qilish uchun ularning shaxsiy tajribalarini o‘rgangan. Bunday haykallarning Yekaterinburg, Xitoy va Qirg‘izistonda ham paydo bo‘lishi - moki savdo faqatgina bir mamlakat emas, balki butun postsovet hududida umumiy tarixi va ta’siriga ega bo‘lgan voqelik ekanini ko‘rsatadi⁵⁷³. Moki savdo faqat iqtisodiy hodisa emas, balki ijtimoiy fenomen sifatida ham e’tirof etilgan. Ayollar nafaqat oilasini boqish, balki milliy bozorni tovarlar bilan ta’minlash, xizmat ko‘rsatish madaniyatini shakllantirishda ham faol ishtirok etdilar. Bu jarayonning ahamiyatini anglagan jamiyat, moki savdogarlarning mehnatiga nisbatan ramziy va madaniy munosabat sifatida tadbirkor ayol haykali - bu hurmatning yorqin ifodasidir.

Ayollarning bozorda faollashishining muammoli jihatlarini, sabablariga etibor beradigan bo‘lsak, iqtisodiy hayotda xotin-qizlar ishchi kuchining

⁵⁷¹ Челночная торговля <http://www.ca-portal.ru/article:44485>

⁵⁷² Памятник первым предпринимателям (Белгород) <http://worldwalk.info/ru/catalog/1080/>

⁵⁷³ Челнок <https://lenta.ru/news/2009/07/20/chelnok/> 20:12, 20 июля 2009.

46,7 %⁵⁷⁴ ini tashkil etsa-da, lekin ularning asosiy qismi ish haqi darajasi past bo'lgan sohalarda jamlanganligi natijasida ayollar norasmiy ravishda qo'shimcha joylarda ham ishlashga majbur bo'ladilar⁵⁷⁵. Sir emaski, bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonida barcha muassasa va tashkilotlar raqobatda g'olib bo'lish uchun ish joylarini qisqartirish davrida birinchi bo'lib ayollarni qisqartirishi kuzatilgan. Ishga olishda ham ishchi kuchi sifatida erkaklar afzalroq hisoblanadilar.

Iqtisodchi olim N.Rahimovanning fikriga ko'ra, 2002 yilda ayollar iqtisodiyotda aholi sonining 13 mln. nafarini yoki 44 % ini tashkil etib, 3 ta asosiy sabab bo'yicha ular o'rtasidagi ishsizlik 57,3 % ga yetgan⁵⁷⁶. Birinchidan, iqtisodiy islohotlar natijasida bir necha tashkilotlarning bankrot holatiga tushishi sababli ayollarning ob'ektiv ravishda ishdan bo'shatilishi; ikkinchidan - bozor iqtisodiyoti rivojlanishida ayrim sohalarda ayollar mehnatiga ehtiyoj qolmaganligi tufayli ularning uy bekasi bo'lib qolishi yoki mehnat birjalariga borishga majbur bo'lishi; uchinchidan, bugungi kunda ayollar o'zlarini ish bilan band qilish maqsadida "biznes bilan shug'ullanish" istagida "chelnochnaya trgovlya" deb nom olgan maxsus sohaga jalb etilishi bilan bog'liq. Lekin bu tadbirkorlik usuli qator qiyinchiliklar yaratgani uchun ayollarning ko'pchiligi yana ishsizlar qatoriga kirib qolmoqdalar⁵⁷⁷.

Bunday holat MDH davlatlariga xos bo'lib, masalan Rossiya Federatsiyasida ham kuzatilgan. 1990-yillarda ko'pchilik universitet bitiruvchilari mutaxassislik bo'yicha ish topa olmaganlaridan keyin bozorda ishlashga majbur bo'lganlar. Bozorda mustaqil ishni boshlash uchun yetarli mablag'ga ega bo'lganlar orasida ham avval, yollangan sotuvchi sifatida 3-4 yil ishlashlariga to'g'ri kelgan. Bozordagi tijoratchilar orasida oliy ma'lumotlilar (hatto fan nomzodlari) ham ko'pchilikni tashkil qiladi. 1999-2000 yillar mobaynida ushbu biznesga odamlarning oqimi ko'paygan⁵⁷⁸.

2. Barqarorlashuv va huquqiy asos yaratilishi davri (2001–2010 yillar)

O'zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish bo'yicha davlat dasturlari amalga oshirila boshladi.

Ayollarning iqtisodiy faolligini qo'llab-quvvatlash maqsadida kredit dasturlari va kasb-hunar o'quv markazlari tashkil etildi. Respondentlarning bergan ma'lumotlariga ko'ra savdo faoliyati bilan shug'ullanish iqtisodiy

⁵⁷⁴ Женщины и мужчины Узбекистана. Статистический сборник. – Тошкент, 2010. – С.153.

⁵⁷⁵ Ўзбекистонда ўтиш даврида инсон тараққиёти. – Тошкент: Ўзбекистон, 2000, - Б. 31.

⁵⁷⁶ Султонова Э. Аёл давлатнинг ривожланиш стратегиясида (Глобал муаммо сифатида). - Тошкент: ЖИДУ, 2005. – Б. 145.

⁵⁷⁷ Султонова Э. Аёл давлатнинг ривожланиш стратегиясида (Глобал муаммо сифатида). - Тошкент: ЖИДУ, 2005. – Б. 145.

⁵⁷⁸ Яковлев А.А., Голикова В.В., Капралова Н.Л. Опубликовано в журнале.Мир России. 2007, № 2, - С. 84-106.
<http://www.demoscope.ru/weekly/2007/0293/analit04.php>

jihatdan tez o'nglanishlariga asos bo'lgan. Qulay uy-joy, avtomobilga ega bo'lib, farzandlarining kontrakt to'lovini to'lashga imkoniyat yaratgan, o'g'il uylab, qiz chiqarishgan. Ayollarning bozorda savdo qilishi bir qator qiyinchiliklar ham tug'dirgan. Og'ir yuklarni ko'tarib, jarrohlik amaliyotini bir necha marta boshdan kechirganliklarini ham ta'kidlaganlar. Shuningdek, ulgurji bozorlarda asosan kechqurun savdo bo'lishini hisobga olgan holda, uyqusiz tunlarining zahmatini ham ta'kidlaganlar⁵⁷⁹. Ayollarning savdo orqali iqtisodiy barqarorlikka erishgani, ularning mehnatsevarligi va jasoratining namunasidir. Shu bilan birga, bu faoliyat salomatlik va hayot tarziga jiddiy ta'sir ko'rsatgan. Davlat va jamiyat tomonidan bu ayollarning sharoitini yengillashtirishga qaratilgan qo'llab-quvvatlashini ko'rishimiz mumkin.

Tijorat bozorlarining infratuzilmasi yaxshilana boshladi – konteyner bozorlar, maxsus yo'laklar, ijara asosidagi savdo joylari yaratildi. Savdogar ayollar o'z mahsulotlarini mahalliy hunarmandchilik bilan uyg'unlashtirib, milliy mahsulotlarga bo'lgan talabni qondirishda ham faol ishtirok etishdi.

3. Institutsional qo'llab-quvvatlash va raqobat muhitining shakllanishi (2011–2016 yillar).

Ayollarning tadbirkorlik salohiyatini rivojlantirish uchun davlat tomonidan maxsus fondlar (masalan, “Tadbirkor ayollar uyushmasi”) faoliyat boshladi.

Savdo bozorlarida raqobat ortdi, yangi bozor formatlari – supermarketlar, savdo markazlari paydo bo'ldi, bu esa an'anaviy bozorlardagi ayollar uchun yangi raqobat sharoiti yaratdi.

Elektron savdoga ilk qadamlar qo'yildi, ba'zi ayollar tovarlarni onlayn platformalar orqali sotishni boshladilar.

4. Yangi bosqich va raqamli islohotlar davri (2017–2024 yillar) Prezident tashabbuslari asosida gender tengligini ta'minlash va ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlashga alohida e'tibor berildi. “Ayollar daftari”, “Temir daftar” kabi ijtimoiy yordam platformalari orqali savdogar ayollarga subsidiyalar, imtiyozli kreditlar, kasbiy qayta tayyorlash imkoniyatlari yaratildi.

Bozorlarda ayollar tomonidan tashkil etilgan kichik korxonalar soni keskin ortib, ular nafaqat ichki bozor, balki eksport imkoniyatlarini ham qidira boshladi.

Raqamli texnologiyalardan foydalanish kengaydi: ko'plab ayollar Telegram va Instagram kabi ijtimoiy tarmoqlar orqali mahsulot sotishni yo'lga qo'yishdi. Hozirgi kunda tijorat bozorlaridagi ayollar faoliyati

⁵⁷⁹ Рустамова Нафиса, 1967 йилда туғилган. Тошкент шаҳар Мирзо Улуғбек туманида яшайди. Сўхбат 2019 йил 28 октябрь куни 10:00 да ёзиб олинган.

diversifikatsiyalashgan: ular ishlab chiqarish, logistika, savdo va marketing sohalarida faol harakat qilmoqda.

Yuqoridagi malumotlar tahlili natijasida xulosa qiladigan bo'lsak, bozorda sotuvchilar va tovar egalari asosan ayollar bo'lib, bu ko'proq moki savdogarlik biznesi uchun xos bo'lgan. Ushbu hodisaning sabablarini asosan ayollarning ko'proq moslashuvchanligi, savdolashish qobiliyati, ya'ni bozori chaqqon mahsulotlarni xarid qilish, haridorni jalb qilish qobiliyati shuningdek, mahsulotni sotib olishi uchun haridorda ishonchni hosil qilishi bilan izohlashimiz mumkin. 1991 yildan buyon tijorat bozorlarida ayollarning o'rnini sifat jihatidan ham, miqdor jihatidan ham sezilarli darajada o'sdi. Iqtisodiy tanazzul va islohotlar, yangi infratuzilma va raqobat muhiti, hamda raqamli texnologiyalarning rivojlanishi ayollar faoliyatiga ta'sir etuvchi asosiy omillardan bo'ldi. Bugungi kunda savdogar ayollar nafaqat ishbilarmon, balki ijtimoiy tayanch sifatida jamiyatda muhim o'rin egallamoqda.

Mundarija

1. Gulchexra Rixsiyeva. O‘zbekistonda mustaqillik yillarida gender tengligi sohasida erishilgan yutuqlar.....	3
I. SHARQ JAMIYATLARIDA XOTIN-QIZLAR: IJTIMOIIY, SIYOSIIY VA MADANIY JARAYONLARDAGI ISHTIROKI	
2. Sanobar Shadmanova. Afg‘oniston ayollarining zamonaviy ta‘lim tizimidagi o‘rni va duch kelayotgan muammolar.....	7
3. Aziz Fayzullayev. Tolibon hukmronligi davrida ayollar ta‘limining holati....	15
4. Ra‘no Izzatova. Abdulhamid II davrida xotin-qizlar ta‘limining rivoji va siyosiy konteksti.....	21
5. Ra‘no Izzatova. Usmonli imperiyasida ayollar ta‘hiri: saroy siyosatida “Ayollar saltanati” fenomeni.....	26
6. Farangiza Abdusattorova. Xitoy siyosiy tizimi evolyutsiyasida ayollarning ishtiroki va ularning ta‘sir doirasi.....	33
7. Farangiza Abdusattorova. Tenglik sari qadam: Xitoydagi faol ayollar harakati.....	39
8. Farangiza Abdusattorova. Xitoydagi ayol olimlar faoliyati: ilmiy salohiyat va jamiyatdagi o‘rni.....	44
9. Diyora Mamadjonova. Yaponiya Meydzi davrida gender munosabatlari va ayollar siyosiy faolligining boshlanishi.....	48
10. Diyora Mamadjonova. Taisho davri ayollarining modernizatsiya jarayonidagi ko‘p qirrali roli.....	55
11. Nodira Nazarqulova. Mustamlaka ta‘lim siyosati va ayollar vizual obrazining shakllanishi.....	59
12. Nodira Nazarqulova. “Shin yosong”: Koreys ayollarining ijtimoiy va madaniy identifikatsiyasi o‘zgarishi.....	74
13. Laziza Alimova. Политическая активность женщин в Республике Корея: исторический и современный контекст.....	86
14. Laziza Alimova. Женщины Южной Кореи и их роль в процессе модернизации страны.....	100
15. Iroda Xayrullayeva. Hindiston ta‘lim sohasida xotin-qizlar ishtiroki va ahamiyati (Uttar-Pradesh shtati misolida).....	111
16. Shaxnoza To‘xtasinova. Pokiston siyosatida ilk ayol liderlar: shakllanish va ta‘sir.....	131
17. Madinaxon Samiyeva. Gender tengligi nuqtai nazaridan Malayziyada ayollarning siyosiy faolligini ilmiy baholash.....	139
II. TARIXIIY VA ZAMONAVIIY KONTEKSTDA O‘ZBEK XOTIN-QIZLARI: TA‘LIM, SIYOSAT VA IJTIMOIIY FAOLLIK MASALALARI	
18. Mahliyo Turdixo‘jayeva. Temuriylar siyosatida ayol diplomatiyasi: Gavharshodbegim faoliyatining tahlili.....	153
19. Mahliyo Turdixo‘jayeva. Markaziy Osiyo tarixida siyosiy faollik ko‘rsatgan uch tarixiy ayol siymosi: tahliliy yondashuv.....	157

20. Saodat Davlatova. O‘zbek ayollarining kundalik hayotida ijtimoiy-ma’naviy o‘zgarishlar: tarixiy dinamika va modernizatsiya tahlili.....	164
21. Yulduz G‘aybullayeva. Sovet mafkurasi va ayollar modasi: XX asrda xotin-qizlar liboslaridagi ideologik transformatsiyalar.....	173
22. Lutfiya Qodirova. Sovet mafkurasi va fotosuratlar: targ‘ibot vositasi sifatida vizual materiallarning ahamiyati. (“O‘zbekiston xotin-qizlari” jurnal materiallari asosida)	186
23. Sanobar Shadmanova. Фотодокументация как инструмент изучения женской идентичности в Узбекистане в XX веке (на примере фотографий журнала «Ёркин турмуш» (Яркая жизнь))	194
24. Nargizaxon Sharipova. XX asrning 40-90 yillarida O‘zbekistonda gender tengligi tamoyillarining ta’lim sohasidagi ifodasi.....	206
25. Lutfiya Qodirova. G‘arb fotosuratchilari obyektivida o‘zbek ayollari (1946–1991): vizual tahlil va madaniy kontekst.....	212
26. Nargizaxon Sharipova. Xotin-qizlar ta’limiy faolligini oshirishga qaratilgan siyosiy tashabbuslar va ularning tarixiy rivoji.....	225
27. Lutfiya Qodirova. Turkiy xalqlar ayollar tarixini o‘rganishda fotosuratlarining tarixiy manba sifatidagi ahamiyati.....	234
28. Temirova Mashhura. Ayollar jinoyatchiligining oldini olishda profilaktika inspektorlarining institutsional roli va samaradorligi.....	241
29. Dilfuza Sobirova. Mustaqillik davrida o‘zbek olimalarining ijtimoiy faolligi va madaniy hayotdagi o‘rni.....	246
30. Shaxodat Oxunjonova. Tijorat sohasida gender rollari: savdogar ayollarning iqtisodiy faolligi.....	251